

oIKos

ISSN 1822-5152 (spausdintas)
ISSN 2351-6461 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/2351-6561.29>

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ IŠEIVIJOS INSTITUTAS

oikos

LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

2020 Nr. 1 (29)

REDAKCIJOS KOLEGIJA

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS, vyriausiasis redaktorius

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Dalia KUIZINIENĖ, redaktoriaus pavaduotoja

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Kristīne BEĶERE

(Latvijos mokslų akademija)

Ingrida CELEŠIŪTĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Halina Beresnevičiūtė-Nosálová

(Masaryko universitetas, Brno, Čekija)

Daiva DAPKUTĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Beata KALĘBA

(Krokvos Jogailaičių universitetas, Lenkija)

Violeta KELERTIENĖ

(Vašingtono universitetas, Sietlas, JAV)

Vėjas Gabriel LIULEVIČIUS

(Tenesio universitetas, JAV)

Violetta PARUTIS

(Esekso universitetas, Jungtinė Karalystė)

Juozas SKIRIUS

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Giedrius SUBAČIUS

(Ilinojaus universitetas, Čikaga, JAV)

Žurnalo leidybą remia Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų sklaidos 2016–2024 m. programą (projekto Nr. P-LIP-19-54).

Lietuvos
mokslo
taryba

Lietuvių išeivijos institutas

S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, Lietuva

TURINYS

CONTENTS

ŠIUOLAIKINIAI MIGRACIJOS PROCESAI TRENDS OF CONTEMPORARY MIGRATION

Giedrė BLAŽYTĖ	Policy and Media Discourses on Refugees in Lithuania:
Monika FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ	Shaping the Boundaries between Host Society and
Vilana PILINKAITĖ-SOTIROVIČ	Refugees. 7
	Politikos ir žiniasklaidos diskursai apie pabėgėlius
	Lietuvoje: kaip kuriamos ribos tarp priimančios
	visuomenės ir pabėgėlių 30

DIASPOROS ISTORIJA IR KULTŪRA HISTORY AND CULTURE OF DIASPORA

Sandra GRIGARAVIČIŪTĖ	Lietuviai Tolimųjų Rytų Respublikoje 1920–1922 m.: ištrūkti (ne)įmanoma. 31
	Lithuanians in the far Eastern Republic (1920–1922): it's (im)possible to get out of here 50
Juozas SKIRIUS	Amerikos lietuvių konferencijos 1943 metais vaidmuo. . 53
	What did the Lithuanian-American Conference of 1943 accomplish? 69
Ina ĖMUŽIENĖ	Klausytis „Dievo žodžio“ Amerikos lietuvių radijo programose 71
	Listening to the “Word of God” on Lithuanian- American Radio 87
Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS	Išėjimą minties ir veiksmo kryžkelėse: vieno ginčo istorija. 89
	The Diaspora at the Crossroads of Thought and Action: The History of a Dispute 103
Daiva DAPKUTĖ	<i>Nematomos</i> „Santaros-Šviesos“ moterys 105
	The “invisible” Women of “Santara-Šviesa”. 119

Sigita ŽEMAITYTĖ-STRAZDĖ	Kolizija tarp atvykėlių ir senbuvų: imigrantų integracijos Izraelyje iššūkiai XX a. 7–9 dešimtmečiuose. 121 The Collision between Newcomers and Old-timers: Challenges to the Integration of Immigrants in Israel from the 1960s to the 1980s 131
Gerda PILIPAITYTĖ	Sugrįžimas į atminties vietą: kultūrinė trauma Mariaus Macevičiaus dramoje „Antoškos kartoškos“ ir Jerónimo Lópezo Mozo dramoje „El olvido está lleno de memoria“ 133 Returning to Memory’s Place: Cultural Trauma in the Plays “Antoškos kartoškos” (“Goodbye, My Love”) by Marius Macevičius and “El olvido está lleno de memoria” by Jerónimo Lópezo Mozo. 147
Laimutė ADOMAVIČIENĖ	2009–2019 m. lietuvių (e)migrantų literatūra vaikams 149 Lithuanian (E)migrant Literature for Children from 2009 to 2019. 165
IŠ ARCHYVŲ FROM THE ARCHIVES	
Vida MONTVYDAITĖ	Ignalinos atominės elektrinės statybos aspektai (įslaptinti sovietmečio dokumentai ir jų analizė). . . . 167 Aspects of the Construction of the Ignalina Nuclear Power Plant (Secret Soviet-Era Documents and Their Analysis)
RECENZIJOS BOOK REVIEWS	
Dainius VAITIEKŪNAS	Algirdo Juliaus Greimo laišakai, kurių neturėjo likti. . . 181 Algirdas Julius Greimas’s Letters Which Shouldn’t Have Survived
Ramūnas ČIČELIS	Juozo Vilčinsko dienoraščio prasmės. 187 The Meanings of Juozas Vilčinskas’s Diary
KRONIKA EVENTS	 191
APIE AUTORIUS ABOUT THE AUTHORS	 213
REIKALAVIMAI STRAIPSNIAMS SUBMISSION GUIDELINES	 215 219

Šiuolaikiniai migracijos procesai

Giedrė BLAŽYTĖ

Lithuanian Research Centre's Institute for Ethnic Studies

Monika FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ

Lithuanian Research Centre's Institute for Ethnic Studies

Vilana PILINKAITĖ-SOTIROVIČ

Lithuanian Research Centre's Institute for Ethnic Studies

Policy and Media Discourses on Refugees in Lithuania: Shaping the Boundaries between Host Society and Refugees

Summary. This article examines the complex interactions of policy and media discourses and public attitudes as contextual factors which contribute to the creation of a social-cultural environment for the integration of refugees. It applies comparative integration context, system justification and sanctioned theories and identifies the discursive practices and implications for maintaining the existing socio-political system of the host country. Critical discourse analysis of policy, media, semi-structured and focus groups interviews of experts, refugees, and policy actors reveal the normative assumptions about integration policies which provide the prospects for interpretation about the creation of both distances and opportunities for interaction between the host society and refugees.

Keywords: refugees' integration policies, policy discourse, media discourse, public attitudes, Lithuania.

Introduction

The number of refugees and asylum seekers constitutes a small part of Lithuanian society. Lithuania offers two types of international protection: refugee status (art. 86(1) of the Law on Legal Status of Aliens and the status of subsidiary protection (art. 87(1) of the Law on Legal Status of Aliens).¹ In this article we apply the more general concept of refugees which

¹ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, No. IX-2206, 2004 April 29, *Žin.*, 2004, No. 73-2539.

is usually indicated and described in policy and media discourses. The asylum procedure has been implemented in Lithuania since 1997, when the Geneva Convention relating to the Status of Refugees (1951) and its Protocol (1967) were ratified and the Law on the Status of Refugees (later replaced by the Law on the Legal Status of Aliens on 30 April 2004) entered into force. In the past 20 years almost 700 persons have been granted refugee status and more than 500 persons received the status of subsidiary protection in the country.²

In 2015, Lithuania joined the European Commission Emergency Relocation Scheme and began the relocation of foreigners from the EU Member States that face numerous asylum seekers.³ Lithuania has committed itself to receiving 1,105 refugees and has relocated 460 persons by the end of 2017. In accordance with unofficial estimates of March 2018, approximately 349 relocated asylum seekers had left the country.

Regardless of the small number of refugees in Lithuania, social distance between the majority population and refugees is relatively high. A Lithuanian public opinion poll of 2017⁴ shows that more than half of respondents agree that refugees are a burden for national taxpayers and a threat to social welfare and are thus considered to make a very limited contribution to the national economy and enrichment of culture.⁵ Most recent surveys on public attitudes towards refugees in Europe also demonstrate the negative views of society towards migrants and refugees, highlighting economic, cultural and security threats as explanatory factors.⁶ Moreover, scientific studies of media discourses reveal the

² Migracijos departamentas, Prieglobsčio skyrius (Migration Department, Division of Asylum), „Prieglobstis Lietuvoje 2017 metais: metinė ataskaita“ (“Asylum in Lithuania 2017: Annual Report”), *mipas.lt*, 2018, accessed 2018 November 13, <http://mipas.lt/wp-content/uploads/2018/05/2017ATASKAITA.pdf>.

³ Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas „Dėl užsieniečių perkėlimo į Lietuvos Respublikos teritoriją“, No. 628, 2015 June 22, last amendment 2018 March 17. TAR, 2018 March 16, No. 4097.

⁴ The survey was performed by the survey company “Baltic Surveys” at the request of the Lithuanian Social Research Centre’s Institute for Ethnic Studies under the research “Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo vertinimas ir integracijos procesų stebėseną” and funded under the Lithuanian Research Council (Lietuvos socialinių tyrimų centras, *Reikminių tyrimų projektas „Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo vertinimas ir integracijos procesų stebėseną“*. Projekto ataskaita, 2017c, accessed 2018 November 13, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/01/Baigiamoji-ataskaita1.pdf>). The fieldwork of the survey was carried out from July 11 to August 3, 2017. A total of 1,050 Lithuanian residents, 15 years of age and older, from different districts of the country (117 sampling points) participated in the study. The error of the results does not exceed 3%, the margin of reliability 0.95. The public attitudes survey examines the Lithuanian public attitudes towards refugees and other ethnic, religious, and social groups (Lietuvos socialinių tyrimų centras, “Visuomenės nuostatų monitoringo rezultatai”, in *Reikminių tyrimų projektas „Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo vertinimas ir integracijos procesų stebėseną“*, 2017, 62–88, accessed 2018 November 13, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/01/Baigiamoji-ataskaita1.pdf>).

⁵ Lietuvos socialinių tyrimų centras, “Visuomenės nuostatų monitoringo rezultatai”.

⁶ Dempster, Helen and Hargrave, Karen, “Understanding Public Attitudes Towards Refugees and Migrants. Shaping Policy for Development”, *Working paper 512. Chatham House and ODI’s Forum of Refugee and Migration Policy*, 2017; Klaus, Witold et al., “Refugees and Asylum Seekers in Central European Countries: Reality, Politics and the Creation of Fear in Societies”, in *Refugees and Migrants in Law and Policy*, eds. H. Kury and S. Redo. Cham: Springer, 2018, 457–494; Hermanni, Hagen von and Neumann, Robert, “‘Refugees Welcome?’ The Interplay Between Perceived Threats and General Concerns on the Acceptance of Refugees – a Factorial Survey Approach in Germany”, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 45(3) (2019), 349–374, doi: 10.1080/1369183X.2018.1459183; Dustmann, Christian and Preston, Ian P., “Racial and Economic Factors in Attitudes to Immigration”, *The B. E. Journal of Economic Analysis and Policy* 7(1) (2007), 1–39; Card, David, Dustmann, Christian and Preston, Ian, “Understanding Attitudes to Immigration: The Immigration and Minority Module of the First European Social Survey”, in *CREAM Discussion Paper* 03/05 (2005), 1–43.

prevalence of negative framing of refugees associating them with a threat to national security, culture, welfare or health care systems.⁷ Similar trends of refugees' images could be identified in Lithuanian research which analyzes media's narratives and visuals.⁸

This article examines national context for refugees' integration in Lithuania in the period of 2015-2017 following the research findings which suggest examining policy discourse, media discourse, and public attitudes within the national context in which they are formed and therefore could be best understood.⁹ Refugees' successful resettlement in new host countries, as some authors argue, depends on various social and political factors such as relatively positive attitudes of the host society, protection of well-being of refugees, and their effective integration into new host countries.¹⁰ The article analyzes broader questions of refugees' integration in the context of public attitudes towards refugees and aims at contributing to European research on migration and integration studies. It focuses on contextual factors such as policy, media, and social discourses to better understand how policy and media discourses can create opportunities either for detaching or for bridging between the host society and newcomers.

Applied Theoretical Framework

There is an abundant academic literature on attitudes towards immigrants that highlights divergent patterns of public opinion towards immigrants and refugees within Europe¹¹ and wide-spread anti-immigrant emotions across Europe.¹² Research suggests a complex analysis of individual (micro-level) and structural (macro-level) determinants to explain

⁷ Berry, Mike, Garcia-Blanco, Inaki, Moore, Kerry, "Report Prepared for the United Nations High Commission for Refugees", Press Coverage of the Refugee and Migrant Crisis in the EU: A Content Analysis of Five European Countries. Cardiff: Cardiff School of Journalism, Media and Cultural Studies, 2015; Greussing, Esther and Boomgaarden, Hajo G., "Shifting the Refugee Narrative? An Automated Frame Analysis of Europe's 2015 Refugee Crisis", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 43(11) (2017), 1749–1774; Lawlor, Andrea and Tolley, Erin, "Deciding Who's Legitimate: News Media Framing of Immigrants and Refugees", *International Journal of Communication* 11 (2017), 967–991; Parker, Samuel, "Unwanted Invaders: The Representation of Refugees and Asylum Seekers in the UK and Australian Print Media", *Myth and Nation* 23 (2015), http://www.gla.ac.uk/media/media_404384_en.pdf.

⁸ Balsiūnaitė, Ieva, "Neapykantos kalbos raiška Lietuvos interneto dienraščių publikacijose apie pabėgėlius", *Komunikacija ir informacija / Communication and Information* 11 (2016), 78–102; Matas, Darius, "The Image of Refugees and the Features of Its Development in Lithuanian Online Newspapers", *Komunikacija ir informacija / Communication and Information* 10 (2016), 72.

⁹ Dempster and Hargrave, "Understanding Public Attitudes Towards Refugees and Migrants. Shaping Policy for Development".

¹⁰ Esses, Victoria M., Hamilton, Leah K. and Gaucher, Danielle, "The Global Refugee Crises: Empirical Evidence and Policy Implications for Improving Public Attitudes and Facilitating Refugee Resettlement", *Special Issues and Policy Review* 11(1) (2017), 78–123.

¹¹ Heath, Anthony et al., "Contested Terrain: Explaining Divergent Patterns of Public Opinion Towards Immigration Within Europe", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 46(3) (2020), 475–488. doi: 10.1080/1369183X.2019.1550145; Hermann von Neumann, "Refugees Welcome? The Interplay Between Perceived Threats and General Concerns on the Acceptance of Refugees – a Factorial Survey Approach in Germany".

¹² Davidov, Eldad and Semyonov, Moshe, "Attitudes Towards Immigrants in European Societies", *International Journal of Comparative Sociology* 58(5) (2017), 359–366; Janmaat, Jan G. and Keating, Avril, "Are Today's Youth More Tolerant? Trends in Tolerance Among Young People in Britain." *Ethnicities* 19(1) (2019), 44–65; Klaus et al., "Refugees and Asylum Seekers in Central European Countries: Reality, Politics and the Creation of Fear in Societies".

the tendencies of population attitudes and their links with immigration and integration policies.¹³ Many research findings show the construction of perceptions of economic, symbolic (cultural), and security threats as the most influential determinants that contribute to the attitudes of the host society.¹⁴

The contextual or macro-level factors, such as size of the migrant population, national immigration and integration policies, and claims by national media about immigration, matter in an analysis of the effects of political and social responses to migration and integration.¹⁵ The quantitative analysis of correlations of these structural determinants with public attitudes suggests that perceived or real tendencies of flows of migrants and refugees, restrictive and exclusionary integration policies, and negative media reports about potential risks of terrorism and economic, political, and cultural insecurity may all contribute to more negative attitudes of the host society.¹⁶

A slightly different perspective on the analysis of population attitudes suggests theoretical approaches that analyze political, social, and cultural contexts for settlement and adaptation of migrant communities. By examining complex pathways of upwards or downward mobility, theories of segmented assimilation and new assimilation theory, for example, claim that migrants confront a number of contextual factors of the receiving society in their efforts to adapt in the host countries.¹⁷ The recent studies recognized limitations of the

¹³ Coebanu, Alin M. and Escandell, Xavier, "Comparative Analysis of Public Attitudes Towards Immigrants and Immigration Using Multinational Survey Data: A Review of Theories and Research", *Annual Review of Sociology* 36(1) (2010), 309–330.

¹⁴ *Ibid.*; Davidov, Eldad, et al., "Direct and Indirect Predictors of Opposition to Immigration in Europe: Individual Values, Cultural Values and Symbolic Threat", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 46(3) (2020), 553–573. doi: 10.1080/1369183X.2018.1550152; Davidov and Semyonov, "Attitudes Towards Immigrants in European Societies"; Blažytė, Giedrė, "Visuomenės nuostatos imigracijos atžvilgiu ir jų atsiradimo priežaidos", *Etniškumo studijos* 1 (2015), 107–134; Hermann von and Neumann, "Refugees Welcome? The Interplay Between Perceived Threats and General Concerns on the Acceptance of Refugees – a Factorial Survey Approach in Germany"; Klaus et al., "Refugees and Asylum Seekers in Central European Countries: Reality, Politics and the Creation of Fear in Societies".

¹⁵ Heath et al., "Contested Terrain: Explaining Divergent Patterns of Public Opinion Towards Immigration Within Europe"; Coebanu and Escandell, "Comparative Analysis of Public Attitudes Towards Immigrants and Immigration Using Multinational Survey Data: A Review of Theories and Research"; Callens, Marie-Sophie, "Integration Policies and Public Opinion: In Conflict or in Harmony?" *LISER Working Papers*, 2015, accessed 2018 November 13, <http://ssrn.com/abstract=2694592>; Ueffing, Philipp, Rowe, Francisco and Mulder, Clara H., "Differences in Attitudes Towards Immigration Between Australia and Germany: The Role of Immigration Policy", *Comparative Population Studies* 40(4) (2015), 437–464; Green, Eva G. T. et al., "When Integration Policies Shape the Impact of Intergroup Contact on Threat Perception. A Multilevel Study Across 20 European Countries", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 46(3) (2020), 631–648. doi: 10.1080/1369183X.2018.1550159; Callens, Marie-Sophie and Mueleman, Bart, "Do Integration Policies Relate to Economic and Cultural Threat Perceptions? A Comparative Study in Europe", *International Journal of Comparative Sociology* 58(5) (2016), 367–391.

¹⁶ Davidov et al., "Direct and Indirect Predictors of Opposition to Immigration in Europe: Individual Values, Cultural Values and Symbolic Threat"; Callens and Mueleman, "Do Integration Policies Relate to Economic and Cultural Threat Perceptions? A Comparative Study in Europe"; Esses, Hamilton and Gaucher, "The Global Refugee Crises: Empirical Evidence and Policy Implications for Improving Public Attitudes and Facilitating Refugee Resettlement".

¹⁷ Portes, Alejandro and Rumbaut, Rubenn G., *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation*. New York: University of California Press, Russell Sage Foundation, 2001; Portes, Alejandro and Rivas, Aejandro, "The Adaptation of Migrant Children", *The Future of Children* 21(1) (2011), 219–246; Portes, Alejandro and Zhou, Min, "The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 530 (1993), 74–96; Kwok-Bun, Chan and Pluss, Caroline, "Modelling Migrant Adaptation: Coping with Social Strain, Assimilation, and Non-integration", *International Sociology* 28(1)

quantitative analysis of explicit links between contextual factors that affect public attitudes on the one hand¹⁸ and linear processes of migrants' adaptation embedded in the segmented assimilation and new assimilation theoretical framework on the other.¹⁹ Comparative integration context theory offers an examination of social and political contexts for better understanding social and cultural participation, belonging, and integration as on-going processes.²⁰ An analysis of three basic types of discursive contexts, namely, political discourse, the social discourse of everyday communication and interaction, and media discourse, serves as an influential factor in the construction of a political and social climate which might explicitly or implicitly affect possibilities and positions of immigrants and their children in society.²¹ Research suggests investigating the contextual factors and understanding the mechanism to maintain existing socio-political systems (system justification theory) or support the change of established status quo (system-sanctioned theory)²² which might lead to society's reduced or increased support for refugees' integration processes.

In addition, research has shown that European media discourses tend to create negative public perceptions of refugees through superficial, inaccurate, fragmentary, and repetitive information without contextualization.²³ Media are a very important and usually the sole source of information for society on the European refugee crisis and its political consequences.²⁴ The media apply various discursive techniques and depict refugees in association with threats (to national security, culture, welfare or health systems), undermining the validity of refugees' claims, linking Islam with terrorism, and dehumanizing refugees.²⁵

(2013), 48–65; Alba, Richard, Jimenez, Tomas R. and Marrow, Helen B., "Mexican Americans as a Paradigm for Contemporary Intra-group Heterogeneity", *Ethnic and Racial Studies* 37(3) (2009), 446–466.

¹⁸ Callens and Mueleman, "Do Integration Policies Relate to Economic and Cultural Threat Perceptions? A Comparative Study in Europe".

¹⁹ Crul, Maurice, "Super-diversity vs. Assimilation: How Complex Diversity in Majority-minority Cities Challenges the Assumptions of Assimilation", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 46(1) (2016), 54–68; Grzymala-Kozłowska, Aleksandra and Philimore, Jenny, "Introduction Rethinking Integration. New Perspectives on Adaptation and Settlement in the Era of Super-diversity", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44(2) (2018), 179–196.

²⁰ Crul and Schneider, "Comparative Integration Context Theory: Participation and Belonging in New Diverse European Cities".

²¹ *Ibid.*; Blinder, Scott, "Imagined Immigration: The Impact of Different Meanings of 'Immigrants' in Public Opinion and Policy Debates in Britain", *Political Studies* 63(1) (2013), 80–100.

²² Esses, Hamilton, and Gaucher, "The Global Refugee Crises: Empirical Evidence and Policy Implications for Improving Public Attitudes and Facilitating Refugee Resettlement".

²³ Berry, Garcia-Blanco and Moore, "Report Prepared for the United Nations High Commission for Refugees", 8; Abid, Raith Zeher, Manan, Shakila Abdul and Rahman, Zuhair Abdul Amir Abdul, "A Flood of Syrians Has Slowed to a Trickle: The Use of Metaphors in the Representation of Syrian Refugees in the Online Media News Reports of Host and Non-host Countries", *Discourse & Communication* 11(2) (2017), 121–140; Blinder, "Imagined Immigration: The Impact of Different Meanings of 'Immigrants' in Public Opinion and Policy Debates in Britain".

²⁴ Greussing and Boomgaarden, "Shifting the Refugee Narrative? An Automated Frame Analysis of Europe's 2015 Refugee Crisis", 1764.

²⁵ Szyłko-Kwas, Joanna, Gajlewicz-Korab, Katarzyna, Grutza, Anna and Jupowicz-Ginalska, Anna, "Immigrants in Polish and German Online Media: A Comparative Analysis", *Komunikacja i informacja / Communication and Information* 12 (2018), 39–72; Allen, William, Blinder, Scott and McNeil, Robert, "Media Reporting of Migrants and Migration", in *World Migration Report 2018*, Geneva: IOM, 2017; Lawlor and Tolley, "Deciding Who's Legitimate: News Media Framing of Immigrants and Refugees"; Abid, Manan and Rahman, "A Flood of Syrians Has Slowed to a Trickle: The Use of Metaphors in the Representation of Syrian Refugees in the Online Media News Reports of Host and Non-host Countries".

This article integrates several theoretical approaches and suggests underpinning the complexities of interaction with contextual factors such as policy, media discourses, and public attitudes which matter to sustain the normative assumptions about the economic, social, and cultural boundaries of the host society with a limited window for refugees' acceptance and inclusion. Based on the integration context theoretical framework we analyze how these three contextual factors operate and interplay to identify the opportunities and barriers for refugees' integration.²⁶ The complex nexus of policy and media towards public attitudes suggests grasping discursive practices that adhere to the perceived threat to the current socio-political system. Nevertheless, official governmental support and positive media discourses towards refugees can change the negative dynamics and serve as a framework for reducing the threat and fostering more favourable public attitudes of the host society. The article presents empirical data on refugees' integration in Lithuania and suggests grasping the complexities of the discursive factors in both responding to society's concerns about perceived socio-economic and symbolic threats towards refugees and reshaping public opinion in a broader social context.

Methodological Approach

The present article applies discourse analysis of the refugees' integration policy documents and qualitative interview methods to examine the policy context for integration in Lithuania. The article inquiries into legal (Law on Legal Status of Aliens, Law on Citizenship) and policy (The Action Plan on Implementation of Foreigners Integration Policies for 2015-2017; Regulations for Support for Persons who are Granted Asylum in Lithuania to Assist them in the Integration Process (hereinafter – Regulation) documents, that explicitly address integration policies for refugees' integration to capture the concepts and domains that the state operationalizes to open the opportunities for integration. Discursive framing of policies, as feminist research highlights, provides opportunities to uncover what and how the problem is represented in the documents (“diagnosis”) and which solutions are proposed (“prognosis”).²⁷ Mieke Verloo defines the policy frame as “an organizing principle that transforms fragmentary or incidental information into a structured and meaningful problem in which a solution is implicitly or explicitly included.”²⁸ We follow this methodological approach of policy frame analysis and analyze refugees' integration policies as a normative policy process in which integration is defined as a problem and normatively framed concrete measures are designed to achieve the expected results to solve the problem.²⁹ Critical frame analysis helps to uncover how

²⁶ Esses, Hamilton and Gaucher, “The Global Refugee Crises: Empirical Evidence and Policy Implications for Improving Public Attitudes and Facilitating Refugee Resettlement”.

²⁷ Verloo, Mieke, “Mainstreaming Gender Equality in Europe. A Frame Analysis Approach”, *The Greek Review of Social Research* 117(B') (2005), 11–34; Forest, Maxime and Lombardo, Emanuela, *The Europeanization of Gender Equality Policies. A Discursive–Sociological Approach*. New York: Palgrave Macmillan, 2012.

²⁸ Verloo, “Mainstreaming Gender Equality in Europe. A Frame Analysis Approach”, 20.

²⁹ Callens, “Integration Policies and Public Opinion: In Conflict or in Harmony?”

integration is conceptualized, where and in which structures integration problems and their solutions are located. The applied discursive analysis provides answers to questions on how the state defines who has access to citizenship and political recognition, how access to welfare and equal footing is ensured in society, and how the environment for diversity is fostered. By examining the state's formal regulations of the legal-political, socio-economic, and cultural dimensions of refugees' integration this framework helps to capture the empirical reality that refugees face in the integration process.

The individual semi-structured interviews with 14 experts (service providers, employers, and national and international migration experts), 12 relocated refugees, of whom five were single men and one was single woman and six were men who have families, and three focus groups with government, municipal and NGOs representatives³⁰ have brought different voices which reflect and contribute to the policy frame analysis. The findings of interviews reflect the most recurrent themes concerning the positions, opinions, and interests of diverse actors about integration processes, outcomes, and expectations.

The investigation of the main themes, topics, the rhetoric of the articles, and the predominant argumentation in the publications about refugees in the Lithuanian media spanning a two-year period (from March 2015 to March 2017) reveals the images constructed about refugees. For the analysis of Lithuanian media discourse on refugees this article examines six of the most popular Lithuanian online newspapers, namely "Delfi.lt"; "15min.lt"; "Lietuvos rytas.lt"; "Vz.lt", "Alfa.lt and "Tv3.lt"³¹. Using associated keywords, 1071 articles on refugees in Lithuania were selected for the research through the internet monitoring system Newspoint. Criteria of popularity (the most popular online news portals based on "Gemius" audience research data³²) were used for selecting the articles for

³⁰ 14 interviewed experts (EX) are the following 4 social workers, 1 psychologist, 2 NGO experts in the field of foreigners' integration, 2 school directors, 2 businessmen, 3 representatives of International organizations. 12 interviewed refugees (RG) Focus groups (FG) covered three different institutional settings: 1) governmental institutions (5 representatives from each institution: Ministry of Social Security and Labor, Ministry of Interior, Ministry of Education and Science, Ministry of Health and Labor Exchange), 2) municipalities: representatives of 6 municipalities: Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Kedainiai, Elektrenai and Jonava), and 4 representatives of NGOs that work in the field of foreigners' integration (Caritas, Red Cross, Maltese organization). The individual experts and focus groups were asked to share their experiences and present their opinions on the state's effort to develop and implement integration policies in six main fields of integration: legal measures, infrastructure and human resources, financial commitments, institutional cooperation, awareness raising and media, and socio-economic measures. Relocated refugees were asked to share their stories of arrival to Lithuania, experiences of their residence in Refugees' Support Centre; experiences of independent living in the municipalities; access to employment; communication with the state institutions; state service providers and NGOs; and experiences of participation and interaction with local communities and society in general. The interviews were conducted by the research fellows of the Institute for Ethnic Studies of the Lithuanian Social Research Center Monika Frejute-Rakauskienė, Karolis Žibas and Vilana Pilinkaite Sotirovič in 2016–2017 under the research "Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo vertinimas ir integracijos procesų stebėseną" funded under the Lithuanian Research Council (Lietuvos socialinių tyrimų centras 2017).

³¹ The Lithuanian media discourse analysis was performed by the senior researcher Monika Frėjutė-Rakauskienė under the research "Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo vertinimas ir integracijos procesų stebėseną" funded under the Lithuanian Research Council.

³² 'Gemius', 'gemius Audience multiplatform', 2015 December, 2014 December, accessed 2019 July 29, <http://media-house.com/tinklarastis/r-rimkunaite-kaip-per-2015-uosius-metus-pasikeite-interneto-portalu-skaitomumas-ir-kas-tikruju-yra-didziausi/>; 'Gemius', 'gemius Audience', 2016 November, accessed 2019 July 29, <http://www.gemius.lt/interneto-ziniasklaidos-naujienos/lapkriti-internautus-trauke-specializuotos-svetaines-3333.html>.

analysis; therefore, Lithuanian online dailies in other languages (such as Polish and Russian) were excluded from the study. Principles of critical discourse analysis were applied to investigate the peculiarities of the content of articles on (various areas of) refugees' integration and asylum (resettlement) policies.³³ "Discourse" refers to sets of representations, common or prevailing in a particular community or group, and formally describable as idealized cognitive models, covering a range of representation and validation strategies. "Recurring topoi" (Burden, Character, Crime, Culture, Danger, Disadvantage, Disease, Displacement, Exploitation, and Finance) and "typical associations" classified in Christopher Hart's study on new perspectives in analyzing the immigration discourses and specific to the description of immigration³⁴ were applied in analyzing the widespread images of refugees in Lithuanian press discourse.

The number of articles related to certain frequently repeated themes identified the frequency of attention to refugees in Europe and Lithuania. Analysis of the publications in Lithuanian media published in the period of March 2015–March 2017 suggests the following recurrent themes on the issues of refugees' migration and integration processes: (1) the relocation of refugees and relocated refugees in Lithuania (449 articles); (2) the integration of refugees and its aspects (religion, labor market, housing, health care, education, and language, 268 articles); (3) the challenges of the "migration crisis" for Lithuania and other countries (209 articles); and (4) the attitudes of Lithuanian society to the "migration crisis" and refugees (145 articles).

Integration Frameworks for Refugees in Policy and Media Discourses

There is much discussion in academic research about the limitations of the analysis of the concept of integration.³⁵ Nevertheless, it continues to dominate in policy discourses about foreigners' adaptation and incorporation into the receiving society.

For decades, the Government of Lithuania did not prioritize foreigners' integration policies due to the low numbers of migrants to Lithuania. The state framed the integration areas for persons who are granted asylum in Lithuania (recognised refugees and beneficiaries of subsidiary protection) in the Law on Legal Status of Aliens.³⁶ The law does not define the concept of integration, but outlines integration measures, which are located in the domain of welfare policies and cover support to learn the state language, access to education, employment, housing, social support, health care support, and awareness

³³ van Dijk, Teun A., *Communicating Racism: Ethnic Prejudice in Thought and Talk*. Newbury Park, CA: Sage, 1987; van Dijk, Teun A., *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 2000; Hart, Christopher, *Critical Discourse Analysis and Cognitive Science. New Perspectives on Immigration Discourse*. London: Palgrave Macmillan, 2010.

³⁴ Hart, *Critical Discourse Analysis and Cognitive Science. New Perspectives on Immigration Discourse*, 67.

³⁵ See, e.g., Grzymala-Kozłowska, Philimore (2017) on this discussion.

³⁶ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, No. IX-2206, 2004 April 29, *Žin.*, 2004, No. 73-2539.

raising of the host society about refugee integration. This socio-welfare framework of integration has become the baseline for integration policies in later decades.

The Action Plan on Implementation of Foreigners Integration Policies for 2015–2017 (hereafter – Action Plan) is one of the first main policy documents on integration that targets broader group of foreigners, including persons who are granted asylum in Lithuania and migrants.³⁷ This document defines integration as a mutual adaptation process of foreigners and host society and that both groups need to commit themselves in their own way: foreigners to put in an effort to integrate into the host society and the host society to make an effort to accept foreigners in their life. This document prioritizes foreigners' integration in labor market and education, and supports their participation in host society's life. The measures cover development of better conditions for access to the labor market (provision of Lithuanian language courses and social-legal-psychological consultations) and equal access to education based on individual needs and possibilities. Among the seven priorities of integration policies, this is the only one that calls for the host society to inform the public about the positive aspects of migration through awareness-raising campaigns.

In 2016 the Government of Lithuania approved Regulations for Support for Persons who are Granted Asylum in Lithuania to Assist them in the Integration Process (hereinafter Regulations).³⁸ This specific policy document targets exclusively refugees and defines the framework under which the integration is organized, supported, and sustained or renewed. Here integration is defined as a one-way process in which refugees have to make an effort to adapt to and engage in the political, social, economic, and cultural life of the Republic of Lithuania.³⁹

The documents on integration draw the representation of the problem of integration along material lines through the access and redistribution of resources for foreigners as a target group. The dominant frame of integration, thus, covers the services for guiding refugees to build their independent life in the new host country. The limited awareness-raising measures suggest the marginal frame of integration that hardly addresses the issues on cultural diversity. This might support the interpretation that the host society needs to learn facts about migrants and refugees in order to be persuaded away from anti-immigrants' attitudes, prejudices, and stereotypes.

The media covers diverse recurrent themes to address the context for refugees' opportunities to settle and integrate in the host society. Nevertheless, most often articles on refugee's integration repeat the dominant policy framework and describe the process focusing on services for housing, health care, language, and education in Lithuania. An important focus is also on financial support for the refugees' integration process.

Additionally, the integration theme is significantly merged into the information about the flows and numbers (planned or real) of relocated refugees, their age, family status and

³⁷ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministras, Įsakymas „Dėl užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo 2015–2017 m. veiksmų plano patvirtinimo“, No. A1-683, 2014 December 31. TAR, 2014 December 31, No. 21297.

³⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Nutarimas „Dėl Valstybės paramos prieglobsčio gavėjų integracijai teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, No. 998, 2016 October 5. TAR, 2016 October 13, No. 25094.

³⁹ *Ibid.*

composition, and professional background obtained in the country of origin. In this context, the recurrent themes in media cover the challenges of the “migration crisis” for the policies and actions of the EU institutions and predominantly describe the “flows” of migrants and potential security threats, including the threat of terrorism. The headlines of the articles reinforce threats and fears about refugees’ migration to Europe by exposing a variety of myths about the negative impact on host societies (e.g., “The holey selection of migrants: drug addicts and economic migrants have been brought to Lithuania”;⁴⁰ “Refugees and illnesses: real danger and myths”;⁴¹ “No savings for refugees: they will be given enviable benefits”;⁴² “Accepting the Muslim refugee? Prepare to accept a Muslim terrorist”;⁴³ “Will we provide the refugees with the environment of a Roma settlement?”;⁴⁴ “Mass immigration – a threat to national security”;⁴⁵ etc.). Similar developments could be identified in the research of other European countries highlighting the threat to national security and economic costs in media discourse while the description of refugees as victims of the situation is less detectable.⁴⁶

Both policy and media discourse address the same framework of the measures for refugee integration, such as access to the labor market and education, language courses, social services, and awareness raising. This allows the interpretation that the policy provides opportunities for the refugees to settle in the host country. However, through communication of information about refugees the media discuss the integration framework in the context of threats for the host society. This kind of communication by media impacts on shaping uncertainty and concerns about migrants.⁴⁷ Perceived threats usually have stronger impact on the formation of negative attitudes regardless of the real factors, which do not demonstrate any actual threat.⁴⁸ The public opinion poll carried out in 2017 reiterates the

⁴⁰ “Skylėta pabėgėlių atranka – į Lietuvą atvežtas ir narkomanas, ir ekonominiai migrantai“, *15min.lt*, 2016 October 21, accessed 2020 February 3, <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/skyleta-pabegeliu-atranka-i-lietuva-atveztas-ir-narkomanas-ir-ekonominiai-migrantai-56-700847>.

⁴¹ BNS, “Pabėgėliai ir ligos: realus pavojus ir mitai“, *Delfi.lt*, 2015 September 14, accessed 2020 February 3, <https://www.delfi.lt/sveikata/sveikatos-naujienos/pabegeliai-ir-ligos-realus-pavojus-ir-mitai.d?id=69002296>.

⁴² Spurytė, Virginija, “Pabėgėliams eurų negailės: bus skiriamos pavydėtinos išmokos“, *Delfi.lt*, 2015 September 16, accessed 2020 February 3, <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/pabegeliams-euru-negailės-bus-skiriamos-pavydetinos-ismokos.d?id=69010270>.

⁴³ Bačiulis, Audrius, “Priimi musulmoną pabėgėlį? Ruoškis priimti ir musulmoną teroristą“, *Tv3.lt*, 2015 November 17, accessed 2020 February 3, <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/852616/audrius-baciulis-priimi-musulmona-pabegeli-ruoskis-priimti-ir-musulmona-terorista>.

⁴⁴ Čyvas, Tomas, “Užtikrinsime pabėgėliams taboro buitį?“, *Lrytas.lt*, 2015 June 4, accessed 2020 February 3, <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2015/06/04/news/uztikrinsime-pabegeliams-taboro-buiti--3643672/>.

⁴⁵ Lapėnas, Saulius, “Masinė imigracija – grėsmė nacionaliniam saugumui“, *Lrytas.lt*, 2015 September 9, accessed 2020 February 3, <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2015/09/09/news/masine-imigracija-gresme-nacionaliniam-saugumui-2923008/>.

⁴⁶ Greussing, Esther and Boomgaarden, Hajo G., “Shifting the Refugee Narrative? An Automated Frame Analysis of Europe’s 2015 Refugee Crisis”; Innes, Alexandria J., “When the Threatened Become the Threat: The Construction of Asylum Seekers in British Media Narratives”, *International Review* 24(4) (2010), 456–477; van Gap 2005 cited from Greussing and Boomgaarden, “Shifting the Refugee Narrative? An Automated Frame Analysis of Europe’s 2015 Refugee Crisis”, 1763.

⁴⁷ Blinder, “Imagined Immigration: The Impact of Different Meanings of ‘Immigrants’ in Public Opinion and Policy Debates in Britain”; Koshio, Joana, “Media Influence on Public Opinion Attitudes Towards the Migration Crisis”, *International Journal of Scientific and Technology Research* 5(05) (2016), 86–91.

⁴⁸ Callens, “Integration Policies and Public Opinion: In Conflict or in Harmony?”

same tendencies of unfriendly conditions for the newcomers and demonstrates a large social distance (the degree of closeness or alienation of social, ethnic, and religious groups) between respondents of the survey and such migrants groups as Muslims and refugees. Almost half (45%) of Lithuanian respondents claimed that they wouldn't like to live in the same neighbourhood with Muslims and 39% – with refugees.⁴⁹ Muslims and refugees are not most welcome co-workers as well. 37% of the respondents claimed that they wouldn't like to work at the same workplace with Muslims and 30% – with refugees. An even higher proportion of the Lithuanian population wouldn't like to rent an apartment to these groups of people. Around 49% of the respondents expressed their unwillingness to rent an apartment to Muslims and 42% – to refugees.⁵⁰

Making boundaries or creating prospects: contexts for refugees' integration

Socio-Economic Conditions for Integration

In the context of refugees' migration in Europe in 2015,⁵¹ the Government of Lithuania revised its policies of relocation for foreigners who need asylum and committed to relocate 1035 foreigners from EU countries and 70 from non-EU countries until 31-12-2017.⁵² In total, the government committed to relocate 1105 refugees, which is a very small number and share within the EU countries. This policy commitment to a certain extent corresponds to the social context that justifies the government's decision. Data of the public opinion poll of 2017 show that a majority of respondents (79%) support the government's decision to strictly control the influx of refugees and more than half of the respondents (55%) refuse to participate in the refugee resettlement and relocation process.⁵³

The social integration of refugees outlined in Regulations⁵⁴ defines the conditions for monetary subsidies and its duration, possibilities to access labor market and education, including language courses, health care, and other social services to help refugees to sustain themselves and participate in the life of society. This set of measures is rather positively accepted by the host society. Data of public opinion poll of 2017 suggest that most respondents in Lithuania agree on access to education for refugee children (72%), access to Lithuanian language courses (70%), and assistance in managing official documents (for

⁴⁹ For comparison the highest percent of unwillingness to live in the same neighbourhood is towards Roma people (64%), the lowest is towards Belarusians (4.7%) (see more in Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Visuomenės nuostatų monitoringo rezultatai").

⁵⁰ Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Visuomenės nuostatų monitoringo rezultatai".

⁵¹ UNHCR Mid-Year Trends 2015, 3.

⁵² Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Nutarimas „Dėl užsieniečių perkėlimo į Lietuvos Respublikos teritoriją“, No. 628, 2015 June 22, last amendment 2018 March 17.

⁵³ Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Visuomenės nuostatų monitoringo rezultatai".

⁵⁴ Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Nutarimo „Dėl valstybės paramos prieglobsčio gavėjų integracijos teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ analizė", in *Reikminių tyrimų projektas „Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo vertinimas ir integracijos procesų stebėseną“*, 2017d, 5–62, accessed 2018 November 13, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/01/Baigiamoji-ataskaita1.pdf>.

residence permits, social benefits, etc.) (up to 64%). More than a half support labor market integration measures (59%), the provision of free legal consultations (55%), and employing more social workers to assist refugees (53%). Almost half of the respondents (48%) agree that the state should pay more attention to the refugees' integration.⁵⁵ This complex interaction of policy discourse and public attitudes might suggest the options envisioned by the host society about refugees' settlement which suggest support without any changes in society's economy, welfare, or culture.

A slightly different perspective emerges when focus turns to the distribution of resources between host society and refugees. The Regulations aim to shorten the period of integration in the Refugee Reception Center by halving financial support from 204 EUR to 102 EUR in half a year.⁵⁶ The document defines support by the state integration period up to 15 months (3 months of integration in the Refugee Reception Center and 12 months in municipalities). The extension of integration up to 36 months is possible exclusively for vulnerable persons (women with children, disabled or elderly persons).⁵⁷ The measure aims at speeding up independent integration in municipalities by cutting monetary support to make it equal to the local social benefits system and motivating the refugees to enter the labor market and start independent living. As a representative of the government asserted:

“We (the state) are ready to help these people and this is our official policy... but we cannot advance them and provide better conditions than our citizens. We can invest into newcomers as much as this would not affect our citizens and spark any anger among our citizens.”
(the respondent of the focus group of the representatives of the Government of Lithuania⁵⁸).

The media discuss financial support as a specific aspect of the refugees' integration, but construct the narratives based on certain topoi and rhetorical phrases of refugees as a burden and economic and social hardship for the Lithuanian state, which is small and can barely cope with the influx of refugees. The “financial burden to the state” topos highlights the limited resources for the support of integration for refugees, including financial support from the EU. The texts conclude that refugees will not bring any benefits to the Lithuanian economy.

“Show me any other EU country which economically and socially lags behind and wants to show off before the other countries by widely opening its doors and inviting foreigners and planning considerable money for their integration, but does not care about their own citizens who suffer economic shortages.”⁵⁹

⁵⁵ Lietuvos socialinių tyrimų centras, “Visuomenės nuostatų monitoringo rezultatai”.

⁵⁶ Lietuvos socialinių tyrimų centras, “Nutarimo „Dėl valstybės paramos prieglobsčio gavėjų integracijos teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ analizė”.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ Lietuvos socialinių tyrimų centras, “Sociologinė analizė ir lauko tyrimo rezultatai”, in *Reikminių tyrimų projektas „Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo vertinimas ir integracijos procesų stebėsena“*, 2017b, 88–149, accessed 2018 November 13, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/01/Baigiamoji-ataskaita1.pdf>.

⁵⁹ Zasiurinskas, Mečislovas, “Migrantų krizė. Lietuva pretenduoja į Nobelio taikos premiją?”, *Delfi.lt*, 2016 March 4, accessed 2020 February 3, <https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/m-zasiurinskas-migrantu-krize-lietuva-pretenduoja-i-nobelio-taikos-premija.d?id=70600256>.

Some texts say that refugees will occupy Lithuanian citizens' jobs and produce a cheap labor force. Local people, as the media present it, will suffer themselves because of shortages of social housing and low benefits, while benefits for refugees exceed the current pensions of local pensioners. The host society's perception about equal rights and equal treatment shows that more than a half of the respondents tend to prioritize the interests of Lithuanian citizens (51%) and disregard equality principles in receiving social support (53%) and social housing (56%).⁶⁰

These contextual factors resemble negative tendencies about refugees' opportunities and environment to adapt in the host society. The stipulated measures in the policy documents provide certain possibilities for refugees to integrate in labor market and education. The predominance in public discourse of economic threats and social burdens, on the one hand, and society's distance towards refugees in regard to equal share of distribution of resources, on the other, contributes to the narratives of economic threat⁶¹ and preservation of control over refugees' integration.⁶²

Political Dimension of Integration

The Policy Action Plan⁶³ and the Regulations⁶⁴ for integration, as mentioned above, do not include the political dimension of integration such as access to citizenship and political participation. This is regulated by legal acts, which define the framework of rights and freedoms for political integration. The foreigners recognized as refugees in Lithuania receive a permanent resident permit. This status gives them rights to participate in the election of local government (municipalities) and be elected to the councils of municipalities, but does not allow them to participate in elections to the Parliament or President. Recognised refugees have the right to set up associations and join trade-unions and enjoy freedom of assembly.⁶⁵ Under the legal regulations of citizenship, only foreigners who are granted refugee status have the right to double citizenship, but do not have the right to establish political parties or participate in their activities.⁶⁶ Meanwhile beneficiaries of subsidiary protection obtain a temporary residence permit for two years. This status does not give them political rights to vote and to be elected to any political offices, but their social rights and social guarantees are similar to those of refugee status.

⁶⁰ Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Visuomenės nuostatų monitoringo rezultatai".

⁶¹ Dempster and Hargrave, "Understanding Public Attitudes Towards Refugees and Migrants. Shaping Policy for Development"; Coebanu and Escandell, "Comparative Analysis of Public Attitudes Towards Immigrants and Immigration Using Multinational Survey Data: A Review of Theories and Research".

⁶² Esses, Hamilton and Gaucher, "The Global Refugee Crises: Empirical Evidence and Policy Implications for Improving Public Attitudes and Facilitating Refugee Resettlement".

⁶³ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministras, Įsakymas „Dėl užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo 2015–2017 m. veiksmų plano patvirtinimo“, No. A1-683, 2014 December 31.

⁶⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Nutarimas „Dėl Valstybės paramos prieglobsčio gavėjų integracijai teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, No. 998, 2016 October 5.

⁶⁵ Lietuvos socialinių tyrimų centras, Diversity Development Group, *Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos strateginis dokumentas*, 28–29, accessed 2019 September 16, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/01/PRIEGLOBSTI-GAVUSIU-UZSIENIECIU-INTEGRACIJOS-POLITIKOS-STRATEGIJOS-DOKUMENTAS2.pdf>.

⁶⁶ *Ibid.*

The issue of citizenship is not communicated through the whole process of integration as designed in the policy documents of both the Action Plan and the Regulations. There is no long-term perspective of integration defined by the state. The current policy documents only outline the measures of short-term integration – language, access to labor, independent living, and so on.

“Oh... we did the job, money were allocated for integration, people got them, we did a great job... but what is next? What happens with the people after? No state strategy or vision at all about these people.” (Respondent of the NGO in the focus group of the NGO representatives).

In general, the change of status does not provide huge differences, but, as interviewed NGO experts mentioned, there is kind of integration goal: *“I have lived here, paid taxes, learned language, but still different, a resident without country”* (Respondent of the NGO in the focus group of the NGO representatives).

The interviewed relocated refugees did not express any long-term intentions of living in Lithuania. Many of interviewed relocated refugees said that they are not sure about their plans. Some of them mentioned that they would like to try to learn more about the country to decide what will they do in the future, some of the interviewees mentioned that they would like to join their relatives in Germany or Sweden and did not consider Lithuania as the country for their long-term residence (Refugee representative, a woman from Syria; Refugee representative, a man from Syria⁶⁷).

Lithuania as a country is situated in a kind of transit position satisfying the interests of refugees for temporal refuge and the state for committing to short-term integration. In the current so called “refugees’ crisis” the government accepts the obligation of solidarity to share the burden of the West European countries, but does not envision the refugees’ perspective for full inclusion into society.

“Lithuania is a transit country and by now we cannot suggest anything that is beyond our capacities. Maybe in the future step-by-step something will be achieved, but now...”
(Respondent in the focus group of the Government representatives).

Media also construct the messages that there is no pay-off for society because refugees will use Lithuania as a temporary and transit station. Other narratives in the media question the system of quotas in the relocation process which is sometimes considered as coercion rather than solidarity and as failure to solve the problems. In the mind-set of society, refugees are considered as temporary residents. A majority of respondents in Lithuania (85%) agree with the statement that refugees seek to use Lithuania as a transit country and do not plan living here.⁶⁸

Thus, regardless of the legal basis framing the opportunities to obtain citizenship for refugees, in practice a long-term vision of integration is very limited in Lithuania. The targets for integration in the short term are clear but further commitments of the

⁶⁷ Lietuvos socialinių tyrimų centras, “Sociologinė analizė ir lauko tyrimo rezultatai”.

⁶⁸ Lietuvos socialinių tyrimų centras, “Visuomenės nuostatų monitoringo rezultatai”.

government remain uncommunicated (Respondent in focus group of the Government⁶⁹). The attitudes of the population in Lithuania also demonstrate that refugees are not seen as future residents of the country. Lithuanian media research analysis also confirms that media's discourse on refugees strongly contributes to the accumulation of the notion about refugees' temporal and transitional status.⁷⁰ Thus, the interplaying policy, media and social contexts construct the discourses of refugees' exclusion and distance between the majority and the refugees in a long-term perspective.

Awareness-Raising of Society as Cultural Dimension of Integration

The policy integration documents such as Action Plan and Regulations for integration define the measure of awareness-raising for society. The Action Plan defines awareness raising measures in a very abstract way such as information campaigns on foreigners' integration and initiatives to promote diversity and intercultural dialogue.⁷¹ Regulations list the possible trends for activities to inform society about refugees. The awareness-raising is linked to the broader prevention of refugees' exclusion, reduction of xenophobia, and fostering the tolerance of society. Dissemination of success stories of integration through various channels including websites, media, forums, seminars, conferences, and joint activities in local communities are the main potential steps to make the host society open to accept cultural differences. These general measures are the only one to address the host society.⁷²

Meanwhile media emphasize the "cultural differences of refugees" and provide information about their social exclusion, "ghettoization," and cultural mismatch.⁷³ The narratives on "Islamization" are very strong and present several thematic issues. Media identify refugees with Muslim and Islam and frequently name them as troops of the "Islamic State." These messages strongly resonate in the context of the terrorist attacks in Europe and link refugees to terrorism, the ISIS organization and its crimes, on the one hand, and inability to ensure security in Europe, on the other. The "crimes" topoi states that Islam is associated with terrorism, radicalization, and the weakness of the EU to resist the extremism brought by refugees.

"You cannot pretend and explain that Islam is a religion of peace, or that all religions are the same. <...> No, not all religions are the same and in the name of Islam and Allah crimes are committed."⁷⁴

⁶⁹ Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Sociologinė analizė ir lauko tyrimo rezultatai".

⁷⁰ Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Žiniasklaidos monitoringo rezultatai", in *Reikminių tyrimų projektas „Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo vertinimas ir integracijos procesų stebėseną"*, 2017a, 88–149, accessed 2018 November 13, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/01/Baigiamoji-ataskaita1.pdf>.

⁷¹ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministras, Įsakymas „Dėl užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo 2015–2017 m. veiksmų plano patvirtinimo“, No. A1-683, 2014 December 31.

⁷² Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Nutarimo „Dėl valstybės paramos prieglobsčio gavėjų integracijai teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ analizė".

⁷³ Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Žiniasklaidos monitoringo rezultatai".

⁷⁴ Urbonavičius, Vidas, "Kaip Europa galėtų kovoti su ekstremizmu ir kaip ji to nedaro", *Delfi.lt*, 2016 July 24, accessed 2020 February 3, <https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/v-urbonavicius-kaip-europa-galetu-kovoti-su-ekstremizmu-ir-kaip-ji-to-nedaro.d?id=71875466>.

The “crimes” topoi constructs the message that refugees are young aggressive men who harass women,⁷⁵ the places where refugees live turn into ghettos and crime centres:

“Thousands of young men are tortured by sexual thirst, unable to understand a democratic system that is in contradiction to their primitive male-female relationship culture (since nobody taught them in this new country) and threatens the civilized European community.”⁷⁶

The “danger” topoi describes the EU as hostage to its own policies on human rights, while refugees take advantages and misuse the benefits of these policies. This is further interpreted as a failure to ensure the EU’s border control and security of its citizens, to stop the activities of terrorist organisations and prevent tensions in society and its support for radicalization:

“In the case of supporters of the Islamic state living in Europe, this means that it is not enough to observe them or try to re-educate and integrate them. Participation in a terrorist organization, even if you have not killed anyone, is a crime, and the limit of tolerance must be set here.”⁷⁷

“Migration flow – this is a real hybrid war, where fighting is by unconventional ways and means.”⁷⁸

The fear of “Islamization” is not only constructed discursively but is also reflected in the results of the Lithuanian public opinion poll of 2017. To the question about accepting refugees (Muslim climate refugees, Muslim war refugees, political refugees, Christian climate refugees, and Christian war refugees) and labor migrants from non-EU countries, the respondents tended to minimize the importance of the circumstances which forced foreigners to apply for refugee status in the country and to maximize the attention towards their religion. The majority of the respondents stated that they would not accept Muslim climate refugees (68% compared to 45% saying they would not accept Christian climate refugees) and Muslim war refugees (65% compared to 39% Christian war refugees). A total of 56% of survey participants disagreed with the statement that Lithuania should accept labor migrants and 49% disagreed with the statement that Lithuania should accept political refugees. In addition to these statements, almost two thirds of the population (68%) disagreed with the statement that refugees will enrich the cultural life of Lithuania.⁷⁹ The studies on European public polls manifest similar tendencies. Non-white, culturally and religiously distinct groups are not welcomed to enter many European countries, particularly

⁷⁵ See, e.g., Rettberg, Gajjala (2016) on portrayals of male refugees in online media.

⁷⁶ Vinokuras, Arkadijus, “Nekaltųjų kraujas. Ir vėl, ir vėl, ir vėl”, *Lrytas.lt*, 2016 July 15, accessed 2020 February 3, <https://www.lrytas.lt/pasaulis/rytai-vakarai/2016/07/15/news/nekaltuju-kraujas-ir-vel-ir-vel-ir-vel-1227664/>.

⁷⁷ Peluritis, Laurynas, “Religija, terorizmas ir priešai – kur brėžti ribas”, *15min.lt*, 2016 January 17, accessed 2020 February 3, <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/pasaulis/laurynas-peluritis-religija-terorizmas-ir-priesai-kur-brezti-ribas-57-567181?comments>.

⁷⁸ Bačiulis, Audrius, “Musulmonų migrantų įsiveržimas į Europą – tai pats tikriausias Hibridinis karas”, *Tv3.lt*, 2015 September 14, accessed 2020 February 3, <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/846041/audrius-baciulis-musulmonu-migrantu-isiverzimas-i-europa-tai-pats-tikriausias-hibridinis-karas>.

⁷⁹ Lietuvos socialinių tyrimų centras, “Visuomenės nuostatų monitoringo rezultatai”.

in Austria, Poland, Hungary, France, and Belgium.⁸⁰ Thus, religion matters in the context of refugees' acceptance by the host society.

Though the policy measures described above suggest the state's intention to foster a friendly environment for refugee integration and take the lead in changing negative attitudes to refugees; however, a long-term awareness strategy is still pending (the respondent in the focus group of the Government representatives; the respondent of the focus group of NGOs' representatives). Meanwhile, the media use discourses of cultural alienation between the host society and the refugees through stereotypical narratives of threat to personal and national security. Some international research findings suggest that regardless of the importance of providing accurate and evidence-based information about refugees, the understanding and influencing of public attitudes demand a more complex approach on population concerns, sentiments, and rational thinking when drafting policy measures.⁸¹

Positive Examples of Refugees' Acceptance: Perspectives for Change?

As mentioned in a previous section above, the public opinion poll of 2017 suggests the existence of a rather high social distance between host society members and refugees. In particular respondents of the poll highlighted their unwillingness to live in the same neighborhood with refugees and to rent them living space. Meanwhile, the interviewed refugees mentioned that they had very few contacts with members of the majority society. Everyday communication with the local population and neighbors is rather scarce and irregular. The interviewed respondents and experts often mentioned their challenging experiences in search for an apartment outside the Refugee Reception Center. The owners are reluctant to rent an apartment and usually reject the rent:

"Both husband and wife spoke English and had only two children, not six like some others. ... They tried many times to find lodgings and approached agencies to help them. They had agreements already five times, but were rejected the last day ... When they [the owners – author's comment] learn that you are refugee, you get your agreement cancelled."
(interviewed expert, psychologist").⁸²

There was a case in one municipality when the leadership of the municipal administration took the responsibility to help a Syrian refugee to find an apartment, negotiated with the owner, organized a meeting with the neighbors in the apartment block, and informed them about the refugee family settling in the neighborhood. It seems that this kind of awareness-raising worked regardless of some skeptical voices. The active engagement of the municipal leadership paved the way for contacts and diminished certain prejudices (respondent of the focus group of the municipal representatives⁸³). International research provides information on the impact of political leadership in communicating positive and

⁸⁰ See, e.g., Dempster, Hargrave (2017) and Semyonov et al. (2008) for broader overview.

⁸¹ Dempster and Hargrave, "Understanding Public Attitudes Towards Refugees and Migrants. Shaping Policy for Development".

⁸² Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Sociologinė analizė ir lauko tyrimo rezultatai".

⁸³ *Ibid.*

inclusive messages about refugees' arrival and resettlement in the country. This worked as a policy responsive to facilitating both public attitudes and media discourse.⁸⁴

Lithuanian media analysis also revealed that positive stories which counteract the prevailing negative statements are presented in the discourse on refugees. For example, a few articles emphasize the needs and benefits of the solidarity of EU countries regarding the challenges of flows of refugees. Others present positive examples of the successful integration of refugees in Lithuanian society. A few articles challenge the feelings of fear towards the arrival of refugees and bring up stories from the past about acceptance of refugees who escaped the Soviet regime. Another group of positive stories cover critical issues on insufficient financial support for refugees and remind society that the EU funds cover their basic needs in the integration process. According to media research analysis, some texts challenge the rhetoric relating the relocation of refugees to terrorist attacks and threats to national security and question the intolerant and hostile attitudes of Lithuanian citizens towards refugees.⁸⁵

Nevertheless, the positive narratives are marginal and almost invisible in the context of negative discourses towards refugee migration in the EU and their integration. The results of the Lithuanian public opinion poll of 2017 lead to the opinion that Lithuanian society could accept more information on refugees and change their attitudes, since a majority of respondents (around two thirds) recognize refugee problems such as difficulties to find jobs, rent lodgings, and the prevalence of negative attitudes of society towards them.⁸⁶ Regardless of the prevailing attitudes about refugees as a threat, almost half of the respondents (46%) consider refugees as a vulnerable group that needs integration services to be provided for them by the state.⁸⁷ Additionally, almost half of the respondents (48%) agree that the state should pay more attention to refugee integration and appoint more social workers for work with refugees (54%).⁸⁸

Conclusions

This article examines the complex interactions of policies, media discourse, and public attitudes towards refugees in Lithuania. The comparative integration context theory offers to examine three discursive contexts, namely, political discourse, the social discourse of everyday communication and interaction, and media discourse,⁸⁹ which may serve as influential factors in the construction of a political and social climate for the integration of immigrants and their children in the host society. Following this theoretical approach,

⁸⁴ Esses, Hamilton and Gaucher, "The Global Refugee Crises: Empirical Evidence and Policy Implications for Improving Public Attitudes and Facilitating Refugee Resettlement"; Ueffing, Rowe and Mulder, "Differences in Attitudes Towards Immigration Between Australia and Germany: The Role of Immigration Policy"; Callens and Mueleman, "Do Integration Policies Relate to Economic and Cultural Threat Perceptions? A Comparative Study in Europe".

⁸⁵ Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Žiniasklaidos monitoringo rezultatai".

⁸⁶ Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Visuomenės nuostatų monitoringo rezultatai".

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ Crul and Schneider, "Comparative Integration Context Theory: Participation and Belonging in New Diverse European Cities".

the analysis of empirical data in this article suggests certain conclusions for better understanding the mechanism either of maintaining existing socio-political systems (system justification theory) or of supporting a change in the established status quo (system-sanctioned theory). The examined policy and media discourses in Lithuania reveal their potential to serve as contextual factors both to respond to and to construct the society's concerns about perceived socio-economic and symbolic threats towards refugees. Empirical data analysis in Lithuania suggests that the discourse on threats to national culture and security constructs negative images about refugees and as such contributes to the creation of boundaries of social-cultural context of host society and distance to refugees, making for strong exclusionary and hostile statements and sentiments. The media discourse analysis reveals that narratives often incorporate the economic and financial burden of competition in the labor market and limited resources for the local population. The constructed storylines about cultural and religious distinctiveness of refugees in media strengthen the discourses on threat to national culture, lifestyle, and security. In Lithuania public attitudes illustrate the distance to refugees due to religious differences as well as to prejudices, insecurity feelings, and distrust about the refugees' contribution to the cultural enrichment of the host society. This case analysis shows the similar trends revealed in research of media discourse about refugees in other European countries.

At the same time, the policy discourse analysis grasped certain positive developments in the complex nexus between policies of integration and public attitudes; however, reshaping outcomes can be identified with difficulty. Policies on integration have outlined the potential of socio-economic integration by providing access to Lithuanian language courses, employment, education, social, and health services. Through communication on integration policy measures the government suggests that support for refugees is necessary. The examined public attitudes have revealed tendencies of favorable attitudes towards socio-economic integration in terms of support for language courses, education, and social services. Nevertheless, the inquiry into public attitudes presents the tendencies that the population agrees less on equal share of resources, equal access to health services and equal rights in general. The analyzed policy discourse reveals the government's limited effort to communicate a complex strategy to target society and broaden the space for population's concerns on equality and cultural diversity. These findings suggest the conclusion that society's concerns remain open for both interpretations and interactions of other contextual and sometimes contradictory factors which make an impact on public attitudes to maintain the status quo of the current social-cultural situation in host society.

Literature

- Abid, Raith Zeher, Manan, Shakila Abdul and Rahman, Zuhair Abdul Amir Abdul, "A Flood of Syrians Has Slowed to a Trickle: The Use of Metaphors in the Representation of Syrian Refugees in the Online Media News Reports of Host and Non-host Countries", *Discourse & Communication* 11(2) (2017), 121–140. doi: 10.1177/1750481317691857.
- Alba, Richard, Jimenez, Tomas R. and Marrow, Helen B., "Mexican Americans as a Paradigm for Contemporary Intra-group Heterogeneity", *Ethnic and Racial Studies* 37(3) (2009), 446–466.

- Allen, William, Blinder, Scott and McNeil, Robert, "Media Reporting of Migrants and Migration", in *World Migration Report 2018*. IOM: Geneva, 2017.
- Bačiulis, Audrius, "Musulmonų migrantų įsiveržimas į Europą – tai pats tikriausias Hibridinis karas", *Tv3.lt*, 2015 September 14, accessed 2020 February 3, <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/846041/audrius-baciulis-musulmonu-migrantu-isiverzimas-i-europa-tai-pats-tikriausias-hibridinis-karas>.
- Bačiulis, Audrius, "Priimi musulmoną pabėgėlį? Ruoškis priimti ir musulmoną teroristą", *Tv3.lt*, 2015 November 17, accessed 2020 February 3, <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/852616/audrius-baciulis-priimi-musulmona-pabegeli-ruoskis-priimti-ir-musulmona-terorista>.
- Balsiūnaitė, Ieva, "Neapykantos kalbos raiška Lietuvos interneto dienraščių publikacijose apie pabėgėlius", *Komunikacija ir informacija / Communication and Information* 11 (2016), 78–102.
- Berry, Mike, Garcia-Blanco, Inaki and Moore, Kerry, "Report Prepared for the United Nations High Commission for Refugees", *Press Coverage of the Refugee and Migrant Crisis in the EU: A Content Analysis of Five European Countries*. Cardiff: Cardiff School of Journalism, Media and Cultural Studies, 2015.
- Blažytė, Giedrė, "Visuomenės nuostatos imigracijos atžvilgiu ir jų atsiradimo prielaidos", *Etniškumo studijos* 1 (2015), 107–134.
- Blinder, Scott, "Imagined Immigration: The Impact of Different Meanings of 'Immigrants' in Public Opinion and Policy Debates in Britain", *Political Studies* 63(1) (2013), 80–100.
- BNS, "Pabėgėliai ir ligos: realus pavojus ir mitai", *Delfi.lt*, 2015 September 14, accessed 2020 February 3, <https://www.delfi.lt/sveikata/sveikatos-naujienos/pabegeliai-ir-ligos-realus-pavojus-ir-mitai.d?id=69002296>.
- Callens, Marie-Sophie and Mueleman, Bart, "Do Integration Policies Relate to Economic and Cultural Threat Perceptions? A Comparative Study in Europe", *International Journal of Comparative Sociology* 58(5) (2016), 367–391.
- Callens, Marie-Sophie, "Integration Policies and Public Opinion: In Conflict or in Harmony?" *LISER Working Papers*, 2015, accessed 2018 November 13, <http://ssrn.com/abstract=2694592>.
- Card, David, Dustmann, Christian and Preston, Ian, "Understanding Attitudes to Immigration: The Immigration and Minority Module of the First European Social Survey", *CReAM Discussion Paper* 03/05 (2005), 1–43.
- Coebanu, Alin M. and Escandell, Xavier, "Comparative Analysis of Public Attitudes Towards Immigrants and Immigration Using Multinational Survey Data: A Review of Theories and Research", *Annual Review of Sociology* 36(1) (2010), 309–330.
- Crul, Maurice and Schneider, Jens, "Comparative Integration Context Theory: Participation and Belonging in New Diverse European Cities", *Ethnic and Racial Studies* 33(7) (2010), 1249–1268.
- Crul, Maurice, "Super-diversity vs. Assimilation: How Complex Diversity in Majority-minority Cities Challenges the Assumptions of Assimilation", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 46(1) (2016), 54–68.
- Čyvas, Tomas, "Užtikrinsime pabėgėliams taboro buitį?", *Lrytas.lt*, 2015 June 4, accessed 2020 February 3, <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2015/06/04/news/uztikrinsime-pabegeliams-taboro-buiti--3643672/>.
- Davidov, Eldad and Semyonov, Moshe, "Attitudes Towards Immigrants in European Societies", *International Journal of Comparative Sociology* 58(5) (2017), 359–366.
- Davidov, Eldad, Seddig, Daniel, Gorodietzky, Anastasia, Raijman, Rebeca, Schmidt, Peter and Semyonov, Moshe, "Direct and Indirect Predictors of Opposition to Immigration in Europe: Individual Values,

- Cultural Values and Symbolic Threat”, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 46(3) (2020), 553–573. doi:10.1080/1369183X.2018.1550152.
- Dempster, Helen and Hargrave, Karen, “Understanding Public Attitudes Towards Refugees and Migrants. Shaping Policy for Development.” *Working paper 512. Chatham House and ODI’s Forum of Refugee and Migration Policy*, 2017.
- Dustmann, Christian and Preston, Ian P., “Racial and Economic Factors in Attitudes to Immigration”, *The B. E. Journal of Economic Analysis and Policy* 7(1) (2007), 1–39.
- Esses, Victoria M., Hamilton, Leah K. and Gaucher, Danielle, “The Global Refugee Crises: Empirical Evidence and Policy Implications for Improving Public Attitudes and Facilitating Refugee Resettlement”, *Special Issues and Policy Review* 11(1) (2017), 78–123.
- Forest, Maxime and Lombardo, Emanuela, *The Europeanization of Gender Equality Policies. A Discursive-Sociological Approach*. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- ‘Gemius’, ‘gemius Audience multiplatform’, 2015 December, 2014 December, accessed 2019 July 29, <http://mediahouse.com/tinklarastis/r-rimkunaite-kaip-per-2015-uosius-metus-pasikeite-internetoportalu-skaitomumasir-kas-tikruju-yra-didziausi/>.
- ‘Gemius’, ‘gemius Audience’, 2016 November, accessed 2019 July 29, <http://www.gemius.lt/internetoziniasklaidos-naujienos/lapkriti-internautus-trauke-specializuotos-svetaines-3333.html>.
- Green, Eva G. T., Visintin, Emilio Paolo, Sarrasin, Oriane and Hewstone, Miles, “When Integration Policies Shape the Impact of Intergroup Contact on Threat Perception. A Multilevel Study Across 20 European Countries”, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 46(3) (2020), 631–648. doi: 10.1080/1369183X.2018.1550159.
- Greussing, Esther and Boomgaarden, Hajo G. “Shifting the Refugee Narrative? An Automated Frame Analysis of Europe’s 2015 Refugee Crisis”, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 43(11) (2017), 1749–1774.
- Grzymala-Kozłowska, Aleksandra and Philimore, Jenny, “Introduction Rethinking Integration. New Perspectives on Adaptation and Settlement in the Era of Super-diversity”, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44(2) (2018), 179–196.
- Hart, Christopher, *Critical Discourse Analysis and Cognitive Science. New Perspectives on Immigration Discourse*. London: Palgrave Macmillan, 2010.
- Heath, Anthony, Davidov, Eldad, Ford, Robert, Green, Eva G. T., Ramos, Alice and Schmidt, Peter, “Contested Terrain: Explaining Divergent Patterns of Public Opinion Towards Immigration Within Europe”, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 46(3) (2020), 475–488. doi: 10.1080/1369183X.2019.1550145.
- Hermann, Hagen von and Neumann, Robert, “Refugees Welcome? The Interplay Between Perceived Threats and General Concerns on the Acceptance of Refugees – a Factorial Survey Approach in Germany”, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 45(3) (2019), 349–374, doi: 10.1080/1369183X.2018.1459183.
- Innes, Alexandria J., “When the Threatened Become the Threat: The Construction of Asylum Seekers in British Media Narratives”, *International Review* 24(4) (2010), 456–477.
- Janmaat, Jan G. and Keating, Avril, “Are Today’s Youth More Tolerant? Trends in Tolerance Among Young People in Britain”, *Ethnicities* 19(1) (2019), 44–65.
- Klaus, Witold, Levay, Miklos, Rzeplinska, Irena and Scheinost, Miroslav, “Refugees and Asylum Seekers in Central European Countries: Reality, Politics and the Creation of Fear in Societies”, in *Refugees and Migrants in Law and Policy*, eds. H. Kury and S. Redo. Cham: Springer, 2018, 457–494.
- Kosho, Joana, “Media Influence on Public Opinion Attitudes Towards the Migration Crisis”, *International Journal of Scientific and Technology Research* 5(05) (2016), 86–91.

- Kwok-Bun, Chan and Pluss, Caroline, "Modelling Migrant Adaptation: Coping with Social Strain, Assimilation, and Non-integration", *International Sociology* 28(1) (2013), 48–65.
- Lapėnas, Saulius, "Masinė imigracija – grėsmė nacionaliniam saugumui", *Lrytas.lt*, 2015 September 9, accessed 2020 February 3, <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2015/09/09/news/masine-imigracija-gresme-nacionaliniam-saugumui-2923008/>.
- Lawlor, Andrea and Tolley, Erin, "Deciding Who's Legitimate: News Media Framing of Immigrants and Refugees", *International Journal of Communication* 11 (2017), 967–991.
- Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, No. IX-2206, 2004 April 29, *Žin.*, 2004, No. 73-2539.
- Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministras, Įsakymas „Dėl užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo 2015–2017 m. veiksmų plano patvirtinimo“, No. A1-683, 2014 December 31. *TAR*, 2014 December 31, No. 21297.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Nutarimas „Dėl užsieniečių perkėlimo į Lietuvos Respublikos teritoriją“, No. 628, 2015 June 22, last amendment 2018 March 17. *TAR*, 2018 March 16, No. 4097.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Nutarimas „Dėl Valstybės paramos prieglobsčio gavėjų integracijai teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, No. 998, 2016 October 5. *TAR*, 2016 October 13, No. 25094.
- Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Nutarimo "Dėl valstybės paramos prieglobsčio gavėjų integracijos teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo" analizė", in *Reikminių tyrimų projektas „Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo vertinimas ir integracijos procesų stebėseną"*, 2017d, 5–62, accessed 2018 November 13, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/01/Baigiamoji-ataskaita1.pdf>.
- Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Sociologinė analizė ir lauko tyrimo rezultatai", in *Reikminių tyrimų projektas „Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo vertinimas ir integracijos procesų stebėseną"*, 2017b, 88–149, žiūrėta 2018 lapkričio 13, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/01/Baigiamoji-ataskaita1.pdf>.
- Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Visuomenės nuostatų monitoringo rezultatai", in *Reikminių tyrimų projektas „Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo vertinimas ir integracijos procesų stebėseną"*, 2017, 62–88, accessed 2018 November 13, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/01/Baigiamoji-ataskaita1.pdf>.
- Lietuvos socialinių tyrimų centras, "Žiniasklaidos monitoringo rezultatai", in *Reikminių tyrimų projektas „Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo vertinimas ir integracijos procesų stebėseną"*, 2017a, 45–53, accessed 2018 November 13, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/01/Baigiamoji-ataskaita1.pdf>.
- Lietuvos socialinių tyrimų centras, Diversity Development Group, *Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos strateginis dokumentas*, 2015, accessed 2019 September 16, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/01/PRIEGLOBSTI-GAVUSIU-UZSIENIECIU-INTEGRACIJOS-POLITIKOS-STRATEGIJOS-DOKUMENTAS2.pdf>.
- Lietuvos socialinių tyrimų centras, *Reikminių tyrimų projektas „Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo vertinimas ir integracijos procesų stebėseną"*. Projekto ataskaita, 2017c, žiūrėta 2018 lapkričio 13, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/01/Baigiamoji-ataskaita1.pdf>.
- Matas, Darius, "The Image of Refugees and the Features of Its Development in Lithuanian Online Newspapers", *Komunikacija ir informacija / Communication and Information* 10 (2016), 71–109.
- Migration Department, Division of Asylum, *Asylum in Lithuania 2017*, 2018, accessed 2018 November 13, <http://mipas.lt/wp-content/uploads/2018/05/2017ATASKAITA.pdf>.

- Parker, Samuel, “‘Unwanted Invaders’: The Representation of Refugees and Asylum Seekers in the UK and Australian Print Media”, *Myth and Nation* 23 (2015), http://www.gla.ac.uk/media/media_404384_en.pdf.
- Peluritis, Laurynas, “Religija, terorizmas ir priešai – kur brėžti ribas“, *15min.lt*, 2016 January 17, accessed 2020 February 3, <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/pasaulis/laurynas-peluritis-religija-terorizmas-ir-priesai-kur-brehti-ribas-57-567181?comments>.
- Portes, Alejandro and Rivas, Aejandro, “The Adaptation of Migrant Children”, *The Future of Children* 21(1) (2011), 219–246.
- Portes, Alejandro and Rumbaut, Rubenn G., *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation*. New York: University of California Press, Russell Sage Foundation, 2001.
- Portes, Alejandro and Zhou, Min, “The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 530 (1993), 74–96.
- Rettberg, Jill Walker and Gajjala, Radhika, “Terrorists or Cowards: Negative Portrayals of Male Syrian Refugees in Social Media”, *Feminist Media Studies* 16(1) (2016), 178–181.
- Spurytė, Virginija, “Pabėgėliams eurų negailės: bus skiriamos pavydėtinos išmokos”, *Delfi.lt*, 2015 September 16, accessed 2020 February 3, <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/pabegeliams-euru-negailės-bus-skiriamos-pavydetinos-ismokos.d?id=69010270>.
- Szylko-Kwas, Joanna, Gajlewicz-Korab, Katarzyna, Grutza, Anna and Jupowicz-Ginalska, Anna, “Immigrants in Polish and German Online Media: A Comparative Analysis”, *Komunikacija ir informacija / Communication and Information* 12 (2018), 39–72.
- Ueffing, Philipp, Rowe, Francisco and Mulder, Clara H., “Differences in Attitudes Towards Immigration Between Australia and Germany: The Role of Immigration Policy”, *Comparative Population Studies* 40(4) (2015), 437–464.
- UNHCR *Mid-Year Trends 2015*, accessed 2018 November 13, <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/33075>.
- Urbonavičius, Vidas, “Kaip Europa galėtų kovoti su ekstremizmu ir kaip ji to nedaro“, *Delfi.lt*, 2016 July 24, accessed 2020 February 3, <https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/v-urbonavicius-kaip-europa-galetu-kovoti-su-ekstremizmu-ir-kaip-ji-to-nedaro.d?id=71875466>.
- van Dijk, Teun A., *Communicating Racism: Ethnic Prejudice in Thought and Talk*. Newbury Park, CA: Sage, 1987.
- van Dijk, Teun A., *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 2000.
- Verloo, Mieke, “Mainstreaming Gender Equality in Europe. A Frame Analysis Approach”, *The Greek Review of Social Research* 117(B') (2005), 11–34.
- Vinokuras, Arkadijus, “Nekaltųjų kraujas. Ir vėl, ir vėl, ir vėl”, *Lrytas.lt*, 2016 July 15, accessed 2020 February 3, <https://www.lrytas.lt/pasaulis/rytai-vakarai/2016/07/15/news/nekaltuju-kraujas-ir-vel-ir-vel-ir-vel-1227664/>.
- Zasčiurinskas, Mečislovas, “Migrantų krizė. Lietuva pretenduoja į Nobelio taikos premiją?”, *Delfi.lt*, 2016 March 3, accessed 2020 February 3, <https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/m-zasciurinskas-migrantu-krize-lietuva-pretenduoja-i-nobelio-taikos-premija.d?id=70600256>.

Giedrė BLAŽYTĖ

Monika FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ

Vilana PILINKAITĖ-SOTIROVIČ

POLITIKOS IR ŽINIASKLAIDOS DISKURSAI APIE PABĖGĖLIUS LIETUVOJE: KAIP KURIAMOS RIBOS TARP PRIIMANČIOS VISUOMENĖS IR PABĖGĖLIŲ

Santrauka. Straipsnyje analizuojami pabėgėlių integracijos konteksto, susijusio su visuomenės nuostatomis, klausimai. Skiriamas dėmesys pabėgėlių integracijos kontekstiniais veiksniams, tokiems kaip sąveikaujantys politikos ir žiniasklaidos diskursai bei visuomenės nuostatos pabėgėlių atžvilgiu, kurie, manoma, nulemia sociokultūrinę pabėgėlių integracijos aplinką. Autorės taiko lyginamojo integracijos konteksto, sistemos pagrindimo ir (ne)palaikymo teorijas ir išskiria politikos ir žiniasklaidos diskursus kaip įrankį esamai priimančiosios šalies socialinei ir politinei sistemai išlaikyti. Pasitelkiant kritinę politikos diskurso, žiniasklaidos diskurso, *focus* grupių ir pusiau struktūruotų interviu su pabėgėlių integracijos ekspertais, pabėgėliais ir politikos veikėjais analizę, atskleidžiamos normatyvinės integracijos politikos prielaidos, kurios brėžia socialinio ir kultūrinio konteksto simbolines ribas ir drauge kuria galimybes užmegzti ryšius tarp priimančiosios visuomenės ir pabėgėlių.

Raktažodžiai: pabėgėlių integracijos politika, politikos diskursas, žiniasklaidos diskursas, visuomenės nuostatos, Lietuva.

Gauta 2020 03 09

Priimta 2020 03 16

Diasporos istorija ir kultūra

Sandra GRIGARAVIČIŪTĖ

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Lietuviai Tolimųjų Rytų Respublikoje 1920–1922 m.: ištrūkti (ne)įmanoma

Santrauka. Straipsnyje tiriama lietuvių migracija į Tolimuosius Rytus, lietuvių organizacinė struktūra iki Tolimųjų Rytų Respublikos (TRR) susiformavimo ir lietuvių bei Lietuvos piliečių padėtis TRR nuo 1920 m. balandžio 6 d. iki 1922 m. lapkričio 15 d. Pristatomos lietuvių draugijos ir organizacijos Blagoveščenske, Chabarovske, Čitoje, Vladivostoke, lietuviams TRR atstovavusios institucijos, jų vadovai, pastarųjų kompetencijos ribos, veikla siekiant reevakuoti tautiečius į tėvynę, Lietuvos piliečio pareigos samprata. Tyrimas apima penkis Tolimųjų Rytų Respubliką sudariusius kraštus: Pabaikalę (Verchneudinską), Užbaikalę (Čita), Amūro (Blagoveščenską), Pamario (Vladivostoką) ir Paamūrės kraštą su šiaurine Sachalino dalimi (Chabarovską).

Raktažodžiai: lietuviai, Rytų Sibiras, Tolimieji Rytai, Tolimųjų Rytų Respublika, Čita, Vladivostokas.

Įvadas

Lietuvių pabėgėlių grįžimas iš Rusijos po Pirmojo pasaulinio karo (1918–1923 m.) – šiaudien dažno tyrėjo pasirenkama tema. Siekiama išsamiai aptarti grįžimo kelius, tuo metu vyravusias nuotaikas, į tėvynę parvykusių lietuvių indėlį į nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimą (Tomas Balkelis¹). Tačiau už kadro lieka Lietuvos vyriausybės, Lietuvos diplomatinio ir (ar) konsulinio korpuso ir, žinoma, pačių lietuvių tremtinių arba pabėgėlių pastangos formalizuoti ir koordinuoti procesą, sukaupiant ir įkvepiant sąmoningų lietuvių bei Lietuvos piliečių pajėgas. Jų atliktas žygdarbis ir šiandien yra puiki pilietiškumo ir patriotizmo mokykla mums visiems ir kiekvienam.

¹ Balkelis, Tomas, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 211–238; Balkelis, Tomas. Lietuvos vyriausybė ir Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių repatriacija į Lietuvą, 1918–1924 m., *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (2006), 55–74.

Lietuviai, latviai ir estai Sibire, įskaitant Tolimuosius Rytus, yra labai populiarūs tyrimų tema šiandienėje Rusijoje (Aliona Vasiljevna Pužychina, Michailas Nikolajevičius Kolotkinas, Ilja Viktorovičius Lotkinas, Iraida Vladimirovna Nam²). Apie tai rašomos studijos, disertacijos, monografijos. Tačiau pastebimas vienas jų panašumas: informacijos apie lietuvius ir jų veiklą būna mažiausiai. Dažniausiai rašoma apie trijų tautų gyvenimą Vakarų Sibire, o Rytų Sibiras lieka antrame tyrimų plane. Šią spragą kiek užpildo lietuvių ir užsienio autorių tyrimai apie Lietuvos piliečius Kinijoje – Mandžiūrijoje (Charbine), Šanchajuje (Rytis Šatkauskas³, Dalia Bukelevičiūtė⁴), žydų bendruomenę Harbine (Qu Wei ir Li Shuxiao⁵). Apie Juozo Vaitiekaičio paskyrimą ir jo išduotus pilietybės liudijimus yra epizodiškai užsiminusi D. Bukelevičiūtė⁶, o tyrimą apie lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimą Sibire nuo 1918 m. kovo 19 d. iki 1920 m. rugpjūčio 17 d. publikavo šio straipsnio autorė⁷. Kontekstui suvokti ir lietuvių ir latvių padėčiai palyginti svarbūs Latvijos (A. Lerhe'ė, Valters Ščerbinskis, Eriks Jekabsons) ir Rusijos istorikų darbai (Viktoras Vladimirovičius Soninas)⁸.

2017 m. publikuotuose straipsnio autorės darbuose pagrindinis dėmesys skirtas lietuvių ir Lietuvos Respublikos piliečių konsuliniam atstovavimui 1920–1922 m. Tolimųjų Rytų Respublikoje (toliau – TRR), t. y. Priebaikalės, Užbaikalės, Amūro, Pamaro ir Pamūrės (su šiaurine Sachalino dalimi) kraštuose⁹. Atskleistas 1920–1922 m. funkcionavęs

² Пужихина, Алёна Васильевна, «Pranešimas» («Вестник») (1918) и «Sibiro lietuvių žinios» («Ведомости литовцев Сибири») (1919): Лингвистический и культурно-исторический комментарий к тексту газеты: выпускная квалификационная работа. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2011, 120 с., žiūrėta 2017 liepos 1, <http://genling.spbu.ru/baltist/diploms/2011Puz'ihina.pdf>; Колоткин, Михаил Николаевич, Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири (1917–середина 1930-х гг.). Новосибирск: СГГА, 2010, 186 с., žiūrėta 2017 birželio 16, http://bsk.nios.ru/sites/bsk.nios.ru/files/books/baltiyskie_diaspory_v_sibiri_1.pdf; Лоткин, Илья Викторович, Социально-политическая экономическая и культурная адаптация прибалтийских поселенцев в Сибири (1920–1940 гг.): диссертация на соискание учёной степени доктор исторических наук. Омск: Тюменский государственный университет, 2012, 486 с. Yra tik dalinė prieiga internete: žiūrėta 2017 liepos 10, <http://search.rsl.ru/ru/record/01005090320>; Нам, Ираида Владимировна, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.). Томск: Изд-во Том. ун-та, 2009, 500 с.

³ Šatkauskas, Rytis, “Lithuanians in Harbin”, *Draugas News*, 2017, vol. 5, no. 5 (May), 6–7, žiūrėta 2017 birželio 20, <http://www.draugas.org/news/lithuanians-in-harbin/>.

⁴ Bukelevičiūtė, Dalia, “Lithuanian Community in Harbin in 1918–1945: Citizens of Lithuanian and Lithuanian Consulate”, in *Collected Works on 2017 International Conference of Former Foreign Residents in Harbin = Сборник статей опубликованных на всемирном конгрессе выходцев из Харбина 2017*. Harbin: Harbin Publishing House, 2017, 194–202. Tas pats rusų kalba: Букалайвесюд, Даля. „Литовская община в Харбине в 1918–1945 годах: литовцы и литовское консульство“, in *Collected Works on 2017 International Conference of Former Foreign Residents in Harbin = Сборник статей опубликованных на всемирном конгрессе выходцев из Харбина 2017*. Harbin: Harbin Publishing House, 2017, 202–211.

⁵ *The Jews in Harbin = Евреи в Харбине*, ed. Qu Wei and Li Shuxiao, Beijing: Social Sciences Academic Press, 2006, 285 p. Knygą į Lietuvą parvežė istorikė dr. Dalia Bukelevičiūtė.

⁶ Bukelevičiūtė, “Lithuanian Community in Harbin in 1918–1945”, 196. Tas pats rusų kalba: Букалайвесюд, „Литовская община в Харбине в 1918–1945 годах“, 204–205.

⁷ Grigaravičiūtė, Sandra, „Lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimas Sibire 1920–1922 metais“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 25–63.

⁸ Сонин, Виктор Владимирович, *Становление Дальневосточной республики (1920–1922)*. Владивосток: Дальневосточное книжное издательство, 1990.

⁹ Grigaravičiūtė, Sandra, “Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922”, *Vesture: avoti*

Lietuvos įgaliotinių ir jų agentų tinklas TRR ir tuometinės komunikacijos ypatumai, apibrėžtas Lietuvos įgaliotinių ir jų agentų TRR statusas ir kompetencijos ribos, įvardytos pagrindinės Lietuvos įgaliotinių ir jų agentų TRR veiklos kryptys¹⁰. Palyginta Lietuvos ir Latvijos konsulinio atstovavimo Sibire, TRR ir Paamūrės krašto valstybėje 1920–1922 m. geografija, atskleisti Lietuvos ir Latvijos konsulinių atstovų Vladivostoke bendradarbiavimo epizodai bei sumanymas Lietuvos piliečių konsulinį atstovavimą pavesti Latvijos konsului Martynui Skujiniui 1922 m.¹¹ Tačiau už tyrėjos objektyvo liko lietuvių atsiradimo Tolimuosiuose Rytuose keliai, lietuvių organizacinė struktūra, profesinė veikla, teisinė padėtis, Lietuvos Respublikai mokami mokesčiai.

Šaltinių bazė yra labai plati, bet ne visa prieinama, kaip ir kirilica parašyta istoriografija. Už tyrėjos žiūros lauko liko spauda rusų kalba, pvz., „Dalnevostočnyj telegraf“, „Dalnevostočnyj putj“, „Naš golos“, „Vestnik prosveščeniija“, „Amurskaja žiznj“, „Golos primorija“, „Sibirskij listok“, „Naša zaria“, „Golos Sibiri“ ir kiti. Vis dėlto tyrimui labai praverė Sibiro lietuvių Tomske leistos „Sibiro lietuvių žinios“, Vladivostoko lietuvių „Tolimųjų Rytų žinios“, Kaune leista „Laisvė“, JAV leidžiamas „Draugas“, Martyno Yčo¹² ir Motiejaus Čepo¹³ atsiminimai. Pagrindinis informacijos šaltinis, leidęs iš dalies rekonstruoti tuo metu vykusius procesus, buvo Lietuvos centrinės valstybės archyvo Užsienio reikalų ministerijos fonde (f. 383) saugomas Lietuvos įgaliotinių Tolimuosiuose Rytuose susirašinėjimas su Užsienio reikalų ministerija (URM).

Tyrimo objektas yra lietuvių migracija į Tolimuosius Rytus, lietuvių organizacinė struktūra iki TRR susiformavimo ir lietuvių bei Lietuvos piliečių padėtis TRR 1920–1922 m., jų draugijos ir organizacijos Blagoveščenske, Chabarovske, Čitoje, Vladivostoke, lietuviams TRR atstovaujančios institucijos, jų vadovai, veikla siekiant reevakuoti tautiečius į tėvynę, Lietuvos piliečio pareigos samprata. Tyrimas apima penkis Tolimųjų Rytų Respubliką sudariusius kraštus: Pabaikalę (Verchneudinskas), Užbaikalę (Čita), Amūro (Blagoveščenskas), Pamario (Vladivostokas) ir Paamūrės kraštą su šiaurine Sachalino dalimi (Chabarovskas). Chronologinės ribos yra TRR gyvavimo laikotarpis – nuo 1920 m. balandžio 6 d. deklaracijos iki 1922 m. lapkričio 15 d. sprendimo tapti Sovietų Rusijos dalimi.

*un cilvēki. XXV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vesture XX. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgads „Saule“, 2017, 88–104, žiūrėta 2020 vasario 1, https://du.lv/wp-content/uploads/2016/01/Vesture_XX_2017_tirraksts-1.pdf; Grigaravičiūtė, Sandra, „Lithuanian – Latvian Consular Cooperation in Vladivostok (1921–1922)“, in *Sabiedriba un kultūra: rakstu krājums*. S. XIX. Sastādītājs, atbildīgais redaktors Arturs Medveckis. Liepāja: LiePA, 2017, 37–45, žiūrėta 2020 sausio 30, https://www.liepu.lv/uploads/files/Sabiedr%C4%ABba%20un%20kult%C5%ABra_IX.pdf; Григаравичюте, Сандра, „Консульская служба Литвы в Дальневосточной республике в 1920–1922 годах = Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922“, in *Россия и Балтия = Russia and Baltia: сборник статей*. Вып. 8: *Новый мир на развалинах империи*. Российская академия наук. Институт Всеобщей истории; [редкол. А. О. Чубарьян (отв. ред.)]. Москва: Издательство «Весь Мир», 2017, 94–107.*

¹⁰ Grigaravičiūtė, „Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922“, 88–104.

¹¹ Grigaravičiūtė, „Lithuanian – Latvian Consular Cooperation in Vladivostok (1921–1922)“, 37–45.

¹² Yčas, Martynas, *Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais*. T. 3. 2-asis leidimas. Kaunas: Morkūno spaustuvė, 1991, 203–206.

¹³ Čepas, Motiejus, *Molio Motiejaus užrašai*. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2007, 512 p.

Tyrimo tikslas – ištirti lietuvių migraciją į Tolimuosius Rytus, lietuvių organizacinę struktūrą iki TRR susiformavimo ir lietuvių bei Lietuvos piliečių padėtį TRR nuo 1920 m. balandžio 6 d. iki 1922 m. lapkričio 15 d. Siekiant šio tikslo, 1) atskleidžiamos aplinkybės, nulėmusios lietuvių migraciją į Tolimuosius Rytus, lietuvių profesinė veikla, organizacinių struktūrų geografinė; 2) nagrinėjama lietuvių teisinė padėtis TRR ir mokami mokesčiai Lietuvos valstybei; 3) aptariama TRR lietuvių statistika ir galimos reevakuacijos būdai; 4) nušviečiama TRR lietuvių kultūrinė veikla.

Tyrimas atliktas taikant analizės, lyginamąjį, aprašomąjį, šaltinių ir literatūros gretinimo metodus. Apdorojant pirminius šaltinius buvo taikomas loginis-analitinis metodas (atlikta turinio ir informacijos prasminė analizė).

1. Lietuviai Rytų Sibire (Tolimuosiuose Rytuose) iki TRR susikūrimo

1.1. *Lietuvių keliai į Rytų Sibirį (Tolimuosius Rytus)*

Rusijos istorikų tyrimuose „nacionalinių mažumų“ atsiradimas Sibire (įskaitant Tolimuosius Rytus) aiškinamas migracija. I. V. Nam įvardija keturias migrantų kategorijas: tremtiniai, persikėlėliai, darbo migrantai, pabėgėliai¹⁴. J. Vaitiekaitis lietuvių atsiradimą Tolimuosiuose Rytuose taip pat sieja su darbo migracija, tremtimi ir pabėgėliais¹⁵. Taigi, kaip šioms keturioms kategorijoms priklausančys lietuviai atsirado arba galėjo atsirasti Rytų Sibire (Tolimuosiuose Rytuose) iki TRR susikūrimo?

1.1.1. *Tremtiniai*

Pirmieji tremtiniai Sibire XVI a. buvo karo belaisviai lietuviai ir ukrainiečiai („čerkasai“)¹⁶. Analogišką informaciją pateikia ir M. N. Kolotkinas („Baltijos šalių gyventojai į Sibirį iki XVIII a. patekdavo ne savo iniciatyva, o priverstiniu būdu“)¹⁷. Po 1863–1864 m. sukilimo į Sibirį, I. V. Nam teigimu, buvo ištremti 18 606 asmenys¹⁸. M. N. Kolotkino skaičiavimais, 1807–1881 m. į Sibirį buvo išsiųsta 635 319 žmonių. Vienas procentas (apie 6 000) jų buvo iš „Pabaltijo gubernijų“. M. N. Kolotkino manymu, lietuviai, latviai, latgaliai ir estai galėjo sudaryti apie pusę procento, t. y. apie 3 000 žmonių¹⁹. 1882–1898 m. į Sibirį buvo išsiųsti 148 032 žmonės. Iš „Pabaltijo gubernijų“ galėjo būti apie 1 000 žmonių. Taigi, per visą XIX a., pasak M. N. Kolotkino, iš „Pabaltijo gubernijų“ galėjo būti ištremta apie

¹⁴ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 41–68.

¹⁵ „Karininkų reikalai“, *Sibiro lietuvių žinios*, 1919 rugsėjo 26, nr. 3, 3–4; „Lietuviai Tolimuosiuose Rytuose“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 4.

¹⁶ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 43.

¹⁷ Колоткин, Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири, 26–27.

¹⁸ I. V. Nam knygoje įdėta kunigaikščio Povilo Sapiegos ir kitų sukilėlių, ištremtų į Sibirį, nuotraukų. Žr.: Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 54–55.

¹⁹ Колоткин, Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири, 29.

4 000 žmonių²⁰. Autorius nepatikslina, kuriose konkrečiose Sibiro vietose XIX a. ištremti žmonės buvo apgyvendinti. 1907–1917 m. daugiausiai ištremtų lietuvių, jo teigimu, buvo apgyvendinta Jenisiejaus krašte²¹.

Į Tolimuosius Rytus tremti pradėta po 1886 m. gegužės 22 d. Aleksandro III įsako²². 1890–1903 m. į Tolimuosius Rytus buvo išsiųstas 1 891 politinis tremtinys²³. I. V. Nam pateikia XX a. pradžios politinių tremtinių Sibire statistiką (pvz., Narimsko krašte 1908 m.), tačiau iš jų lietuviai neišskirti – tik lenkai ir latviai. Tikėtina, kad lietuviai galėjo patekti į grafą „kiti“ (jų tik 15) arba įrašyti į grafą „lenkai“ (jų 299)²⁴. 1906–1916 m. politinių tremtinių Sibire sąrašė lietuviai taip pat neišskirti, yra latviai, lenkai, baltarusiai, ukrainiečiai ir „kiti“²⁵.

1.1.2. Persikėlėliai

XX a. 7–9 dešimtmečiais tik vienas trečdalis persikėlėlių apsigyveno Tolimuosiuose Rytuose. Ar tarp jų galėjo būti lietuvių, neaišku. I. V. Nam mini 41 kiemą iš Kauno gubernijos, persikėlusį į Sibirą, tačiau neišvardijo, kuriose vietose lietuviai apsigyveno²⁶. Analogišką informaciją, remdamasis I. V. Nam, pateikia ir M. N. Kolotkinas²⁷. Rusijos vyriausybės įstatymas apie organizuotą persikėlimą į Tolimuosius Rytus buvo priimtas 1882 m. Persikėlėliams buvo numatomos lengvatos, o persikelti buvo galima už valdžios lėšas²⁸. Iki 1900 m. Pamario krašte persikėlėliams buvo skiriama 100 dešimtinių žemės vienai šeimai (po 1900 m. – 15 dešimtinių vienam vyrui naujakuriui)²⁹.

Tolimųjų Rytų laivynas 1883 m. garlaiviais iš Odesos į Vladivostoką nuplukdė pirmuosius persikėlėlius (754 šeimas). Ukrainiečiai sudarė 81,26 proc. atvykusių persikėlėlių. Persikėlėliai kūrėsi Užbaikalėje, Amūro ir Pamario gubernijose³⁰. Klausimas, ar tarp likusių 18,74 proc. persikėlėlių galėjo būti lietuvių, lieka atviras. Lietuvos vyriausybės įgaliotinis J. Vaitiekaitis, aiškindamas lietuvių persikėlimą į Tolimuosius Rytus (konkrečiai – Vladivostoką), paminėjo į atsargą paleistus kareivius, kurie atvyko iš Odesos, tačiau jų atvykimo metų nenurodė³¹.

1897 m. Tolimuosiuose Rytuose gyveno 27 tūkst. baltarusių, į kurių skaičių galėjo įeiti ir lietuviai. Tokia prielaida tikėtina, nes persikėlėliai iš Vilniaus gubernijos

²⁰ *Ibid.*, 29.

²¹ *Ibid.*, 30.

²² Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 46.

²³ *Ibid.*, 47.

²⁴ *Ibid.*, 47.

²⁵ *Ibid.*, 47.

²⁶ *Ibid.*, 52.

²⁷ Колоткин, Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири, 34.

²⁸ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 51–52.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Pamario kraštas 1917 m. dar buvo vadinamas antrąja Ukraina. Žr.: *Ibid.*, 54–55.

³¹ Pirmieji lietuviai, pasak įgaliotinio, buvo į atsargą paleisti kareiviai, atgabenti per Odesą, kurie šiuose kraštuose ieškojo geresnio uždarbio arba tarnautojo vietos. Tokių persikėlėlių buvo nedaug. Žr.: „Lietuviai Tolimuosiuose Rytuose“, 4.

1904–1914 m. buvo įtraukti į persikėlėlių iš Mogiliovo, Minsko, Vitebsko ir Gardino gubernijų skaičių. Iš viso jų buvo 350 tūkst. Dauguma baltarusių apsigyveno Pamaryje, Sichote Alinio kalnų papėdėje, ir Amūro krašte³². I. V. Nam duomenimis, 1906–1914 m. iš „Baltarusijos-Lietuvos rajonų“ į Sibirą atvyko 274,4 tūkst. asmenų³³. Kiek jų – iš lietuviškų gubernijų, neaišku.

M. N. Kolotkino duomenimis, 1900–1914 m. iš Minsko, Gardino, Vilniaus, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijų į Sibirą persikėlė 482 600 žmonių³⁴. Jo skaičiavimais, į Sibirą iš Lietuvai priskiriamų gubernijų (Kauno, 3 Vilniaus gubernijos apskričių, 5 Suvalkų gubernijos apskričių, dalies Kuršo ir Gardino gubernijos; priskirtos M. N. Kolotkino – aut. past.) 1868–1915 m. išvyko apie 25 proc. gyventojų³⁵. Šį skaičių labai padidina karo pabėgėliai ir tremtiniai, kurių persikėlėliais vadinti negalima, nes jie 1915 m. į Sibirą atvyko ne savo noru (buvo priversti išvykti). Taigi, autorius elgiasi nekorektiškai, neatskirdamas persikėlėlių nuo tremtinių arba pabėgėlių, kurie traukėsi jau Pirmojo pasaulinio karo metais.

1.1.3. Darbo migracija

Dar sunkiau nustatyti, kiek lietuvių galėjo būti tarp darbo migrantų. XIX a. 9 dešimtmetyje tiesti Sibiro geležinkelio iš Vitebsko gubernijos (Daugpilio, Režicos, Liucinos apskričių) išvyko 150 tūkst. žmonių. 1911 m. į Tolimuosius Rytus tiesti Amūro geležinkelio nuvyko 2 000 latgalių³⁶. Tikėtina, kad galėjo nuvykti ir lietuvių. I. V. Nam mini lietuvių buvus to meto (XIX a. pab. – XX a. pr.) „samdomų darbininkų būriuose“. 1897 m. surašymo duomenimis, lietuvių ir latvių darbininkai ir tarnai Sibire sudarė pusę (0,5) procento bendro sąrašo. 1910–1914 m. geležinkelio darbuotojų sąrašuose ne rusų tautybės asmenys sudarė 7–9 proc. Tarp jų yra ir lietuvių, tačiau kiek – neaišku. Didelę dalį geležinkelio administracijos ir tarnautojų 1908–1918 m. sudarė lenkai (20 proc. viso geležinkelio personalo)³⁷.

Istorikė D. Bukelevičiūtė lietuvių atsiradimą Tolimuosiuose Rytuose taip pat grindžia ekonominėmis aplinkybėmis. Viena jų – Rytų Kinijos geležinkelio statyba. Vis dėlto konkrečių lietuvių skaičių ji taip pat nenurodė³⁸. J. Vaitiekaičio minimus iš Odesos atvykusius, į atsargą paleistus kareivius taip pat reikėtų tiksliau vadinti ne persikėlėliais, o darbo migrantais, nes, kaip pats įgaliotinis teigia, jie „šiuose kraštuose ieškojo geresnio uždarbio

³² Pamaro kraštas 1917 m. dar buvo vadinamas antrąja Ukraina. Žr.: Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 54–55.

³³ Persikėlėlių skaičių, pasak autorės, didino Sibiro geležinkelio tiesimo darbai ir Stolypino reforma. 1906–1914 m. persikėlėlių buvo 9 mln. Žr.: *Ibid.*, 52.

³⁴ Dalis persikėlėlių atvyko iki 1903 m., tačiau daugiausiai – 1907–1908 m. 1894 m. Tomsko gubernijoje buvo 41 kiemas iš Kauno gubernijos. Žr.: Колоткин, Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири, 32–34.

³⁵ M. N. Kolotkino teigimu, lietuviai, kaip ir latviai, latgaliai bei estai, dažniausiai apsigyvendavo miškingose vietose. XX a. pradžioje situacija pasikeitė – buvo apsigyvenama palei geležinkelį. Žr.: Колоткин, Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири, 34, 37, 38.

³⁶ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 64–65.

³⁷ *Ibid.*, 65.

³⁸ Bukelevičiūtė, “Lithuanian Community in Harbin in 1918–1945”, 194. Tas pats rusų kalba: Букалайвесюд, „Литовская община в Харбине в 1918–1945 годах“, 202.

ar tarnautojo vietos³⁹. Jų padaugėjo prasidėjus Rusijos ir Japonijos karui. Šią aplinkybę mini ir D. Bukelevičiūtė⁴⁰.

1.1.4. Pabėgėliai

I. V. Nam teigia, kad 1915 m. Rusijos gilumoje galėjo telktis apie 3–5 mln. karo pabėgėlių. Pirmą kartą pabėgėliai buvo oficialiai skaičiuojami 1915 m. gruodžio 20 d. – 2,7 mln.⁴¹ Tatjanos komiteto duomenimis, 1916 m. pabaigoje tarp pabėgėlių lietuvių buvo 2,8 proc. (75 tūkst. žmonių). Sibire ne rusų tautybės pabėgėlių buvo 20–25 proc. (675 tūkst. žmonių). Tarp pabėgėlių buvo daugiausiai lenkų ir latvių (žr. 1 lentelę). Anot M. N. Kolotkino, 1917 m. Sibire galėjo būti apie 50 tūkst. lietuvių⁴². I. V. Nam skaičiavimu, 1917 m. Sibire registruotų lietuvių buvo 1 441 asmuo⁴³.

1 lentelė. *Lietuvių, latvių, estų ir lenkų pabėgėlių skaičiai (1916 m. lapkričio 1 d. ir 1917 m. vasario 1 d.) Rusijoje ir procentas nuo visų karo pabėgėlių*

Tautybė	1916 m. lapkričio 1 d.		1917 m. vasario 1 d.	
	Žmonių skaičius	Procentai	Žmonių skaičius	Procentai
Estai	2 567	0,0	3 151	0,1
Latviai	210 907	8,1	277 788	8,9
Lenkai	351 404	13,4	483 358	15,5
Lietuviai	65 138	2,5	77 913	2,5

Sudaryta autorės, remiantis: Нам, Ираида Владимировна, *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2009, с. 68.

J. Vaitiekaitis apie lietuvių skaičių Tolimuosiuose Rytuose tėra pasakęs, kad „Pirmojo pasaulinio karo pabėgėliai, <...> lietuvių skaičių čia padvigubino“⁴⁴. Vieni lietuviai 1914–1918 m. į Tolimuosius Rytus atvyko iš Lietuvos, kiti – iš Didžiosios Britanijos. Iš pastarosios lietuviai buvo išvežti už atsisakymą tarnauti imperijos karo pajėgose (daugiausia į Vladivostoką ir Blagoveščenską)⁴⁵.

³⁹ „Lietuviai Tolimuosiuose Rytuose“, 4.

⁴⁰ Bukelevičiūtė, „Lithuanian Community in Harbin in 1918–1945“, 194. Tas pats rusų kalba: Букалайвесюд, „Литовская община в Харбине в 1918–1945 годах“, 202.

⁴¹ Нам, *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*, 66–67.

⁴² Taigi, jo manymu, lietuvių bendruomenę Sibire 1917 m. sudarė tremtiniai, persikėlėliai, Pirmojo pasaulinio karo pabėgėliai, kariai, tarnavę Rusijos kariuomenėje. Žr.: Колоткин, *Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири*, 37.

⁴³ Нам, *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*, 237–238; Колоткин, *Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири*, 36.

⁴⁴ „Lietuviai Tolimuosiuose Rytuose“, 4.

⁴⁵ *Ibid.*

1.2. Lietuvių diaspora Rytų Sibire (Tolimuosiuose Rytuose) iki 1918 m.

XIX a. Katalikų Bažnyčia Sibire atliko diasporos integravimo funkciją⁴⁶. Prie bažnyčių telkėsi labdaringa veikla. Katalikų bažnyčių statybas dažniausiai inicijuodavo lenkai, tačiau pastatyta bažnyčia tapdavo ir kitų tautybių katalikų – lietuvių, baltarusių, latvių, vokiečių – kultūrinės veiklos centru. 1830 m. katalikiškų parapijų atsirado beveik visuose Sibiro miestuose. 1832–1833 m. Tomske katalikiškos parapijos įkūrimu rūpinosi Bernardinų ordino kunigas Remigijus Apanavičius. Marijos Rozarijos bažnyčia buvo pašventinta 1833 m. spalio 1 d.⁴⁷ Minėto kunigo įpėdiniu tapęs Valerijonas Gromadzkiis rūpinosi lenkų bibliotekos įsteigimu, internatu lenkų vaikams. Po V. Gromadzkiio šioje parapijoje kunigavo lietuvis Juozas Demikis⁴⁸. Kiek vėliau katalikų bažnyčių pastatyta ir kituose Sibiro miestuose (Krasnojarske 1837 m., Omske 1860 m. ir kt.)⁴⁹.

Vienintelė katalikiška parapija Tolimuosiuose Rytuose buvo įkurta 1860 m. Nikolajevske prie Amūro; kiek vėliau ji buvo perkelta į Vladivostką. Kunigas būdavo skiriamas visam regionui. Statyti katalikų bažnyčią leista 1898 m. 1990 m. iškilo nedidelė medinė bažnyčia, bet po keleto metų ji sudegė. Akmeninė bažnyčia pastatyta 1921 m. Katalikų bažnyčia jau buvo ir Blagoveščenske⁵⁰. D. Bukelevičiūtė mini Vladivostoke XX a. pradžioje dirbusį kunigą Janulaitį, kuris aukojė šv. Mišias lietuvių kalba⁵¹, taip pat po jo lietuvių sielovadais vadovavusį kunigą Opulskį (iki 1906 m.) ir kunigą Mačiuką⁵².

Prie bažnyčių kūrėsi labdaros organizacijos. Katalikų Bažnyčios administracinės struktūros Sibire iki 1909 m. nebuvo. Nuo 1909 m. Vakarų Sibire buvusios trys parapijos – Tobolsko, Omsko ir Tomsko – buvo pavaldžios Mogiliovo arkivyskupui⁵³. Tais pačiais metais buvo įkurti trys dekanatai: Omsko (dekanas kun. A. Bilevičius), Tomsko (dekanas teologijos mgr. Juozas Demikis) ir Irkutsko. Visi jie buvo pavaldūs Mogiliovo arkivyskupui⁵⁴.

Lietuvių diaspora Tolimuosiuose Rytuose telkėsi keturiuose miestuose: Vladivostoke, Čitoje, Chabarovske ir Blagoveščenske. Pirmojo pasaulinio karo metais ją papildė lietuviai karo pabėgėliai. Jais ir jų vaikais Vladivostoke rūpinosi draugija „Arklas“ (vadovas Aleksandras Polišaitis), „Rūta“ (vadovas J. Vaitiekaitis), Chabarovske – Chabarovsko lietuvių draugija (vadovas Teofilis Kolalis), Blagoveščenske – Lietuvių draugija (vadovas Juozas Survila), Čitoje – Užbaikalio lietuvių labdarių draugija Čitoje (vadovas M. Čepas)⁵⁵.

⁴⁶ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 76.

⁴⁷ *Ibid.*, 87.

⁴⁸ *Ibid.*, 87–88.

⁴⁹ *Ibid.*, 87–88.

⁵⁰ *Ibid.*, 89.

⁵¹ Bukelevičiūtė, „Lithuanian Community in Harbin in 1918–1945“, 195. Tas pats rusų kalba: Букалайвесюд, „Литовская община в Харбине в 1918–1945 годах“, 203.

⁵² *Ibid.*

⁵³ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 89.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ Grigaravičiūtė, „Lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimas Sibire 1920–1922 metais“, 25–63.

Pirmojo pasaulinio karo metais Čitoje gyveno apie 200 lietuvių. Užbaiklio lietuvių labdarių draugija Čitoje išlaikė 2 tremtinių prieglaudą, pradžios mokyklą, samdė lietuvių kunigą. 1917 m. pabaigoje prieglaudos dėl lėšų stokos buvo uždarytos. Du kartus per metus lietuvių bendruomenė Čitoje rengdavo šeimų vakarus, vaidinimus, rinkdavo aukas⁵⁶. 1917 m. pabaigoje Čitoje buvo įkurtas Užbaiklio lietuvių komitetas Tautiečių tėvynės grąžinimui. Jis rūpinosi lietuvių grąžimu į tėvynę. 1917 m. pabaigoje šiam komitetui priklausė 102 asmenys. Į kasą buvo surinkta 2 000 rublių. Chabarovske lietuvių grąžimu į tėvynę rūpinosi Lietuvių komitetas Tautos reikalų gynimui, o Vladivostoke – Vladivostoko lietuvių komitetas tautinių reikalų gynimui. Draugijos lėšas grąžimui į tėvynę rinkdavo vakarų, koncertų, spektaklių metu. Be to, jos rūpinosi bendruomenės švietimu: stengdavosi parūpinti lietuviškos spaudos, mokymo priemonių⁵⁷.

1.3. Lietuvių verslai ir organizacijos (1918–1919 m.)

Ir iš J. Vaitiekaičio, ir iš M. Čepo ataskaitų Lietuvos URM matyti, kad lietuviai dirbo ne tik valdžios tarnyboje – kariuomenėje (kareiviai, karininkai, karo gydytojai), valdininkais vietos valdžios institucijose, bet ir plėtojo verslą, turėjo įmonių. Dalis lietuvių dirbo prie geležinkelio, žemės ūkyje. Čitoje ir jos apylinkėse lietuviai dirbo technikais, chemikais, farmacininkais, aviatoriais, šaltkalviais, buhalteriais, karininkais, notarais, valdininkais, užsiėmė sielovada.

1918–1919 m. Rytų Sibire (Tolimuosiuose Rytuose) lietuvių interesams atstovavo ir jų teises gynė Centralis lietuvių biuras Sibire (CLBS, centras Tomske) per paskirtus įgaliotinius. Dėl Rusijoje vykstančio pilietinio karo 1919 m. lapkričio 19 d. šio biuro posėdyje „dėl susiklosčiusių politinių aplinkybių, kurios gali atkirsti Sibiro Centrą nuo Rytų Sibiro“, buvo nutarta Charbine įsteigti Centralio Sibiro lietuvių biuro Tolimųjų Rytų tarybą (rus. *Дальневосточный Совет*, toliau – TRT)⁵⁸. 1919 m. gruodžio 2 d. CLBS išsiuntė Tolimųjų Rytų tarybai 500 Lietuvos pilietybės liudijimų (*prašpartų*) blankų⁵⁹. Lietuvos pilietybės liudijimai buvo reikalingi norint gauti Lietuvos piliečio pasą, be kurio nebuvo galima grįžti į Lietuvą.

Lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimo centras Tolimuosiuose Rytuose iki Lietuvos Respublikos įgaliotinio paskyrimo 1920 m. rugpjūčio 17 d. buvo Charbinas, o institucija – Tolimųjų Rytų taryba (vadovas Juozas Mažeika)⁶⁰. Lietuvių kultūros, šalpos ir švietimo darbu Tolimuosiuose Rytuose rūpinosi lietuvių draugijos ir organizacijos Blagoveščenske, Chabarovske, Čitoje, Vladivostoke (žr. 2 lentelę).

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ „Nuo Centralio lietuvių biuro Sibire“, *Sibiro lietuvių žinios*, 1919 gruodžio 17, nr. 9, 1.

⁵⁹ „Nuo Centralio lietuvių biuro Sibire“, *Sibiro lietuvių žinios*, 1919 gruodžio 11, nr. 8, 1, 2.

⁶⁰ „Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibire pranešimas No 1“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1; 1922 01 31 Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibirui Kazimiero Jocio laiškas Lietuvos atstovybei Maskvoje, LVCA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 187.

2 lentelė. *Lietuvių organizacijos Rytų Sibire 1918–1919 m.*

Miestas	Organizacijos pavadinimas, adresas, kontaktinis asmuo
Blagoveščenskas	Lietuvių draugija , Sadovaja 13. Kontaktinis asmuo J. Survila.
Chabarovskas	Chabarovsko lietuvių draugija , Muravjov-Amurskaja 26. Kontaktinis asmuo Teofilis Kolalis.
Chabarovskas	Lietuvių komitetas Tautos reikalų gynimui , Muravjov-Amurskaja 26.
Čita	Užbaiklio lietuvių labdarių draugija Čitoje , Smolenskaja, M. Čepo namas. 1919 m. kontaktinis asmuo M. Čepas.
Čita	Užbaiklio lietuvių komitetas Tautiečių tėvynėn grąžinimui , Smolenskaja, M. Čepo namas. Kontaktinis asmuo Motiejus Čepas.
Vladivostokas	Vladivostoko lietuvių komitetas tautinių reikalų gynimui , Puškinskaja 33.
Vladivostokas	Tolimųjų Rytų lietuvių draugija „Rūta“ , Puškinskaja 33. Pirmininkas Juozas Vaitiekaitis.
Vladivostokas	Vladivostoko lietuvių apšvietos draugija „Arklas“ , Rytų institutas. Kontaktinis asmuo Aleksandras Polišaitis.

Šaltinis: Grigaravičiūtė, Sandra. „Lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimas Sibire 1920–1922 metais“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 25–63.

2. Lietuvių teisinė padėtis susikūrus TRR

Tolimųjų Rytų Respublika buvo įkurta 1920 m. balandžio 6 d. Pabaikalės darbininkų suvažiavime Verchneudinske⁶¹. TRR funkcionavo vadovaudamasi keletu priimtų dokumentų: 1920 m. rugpjūčio 13 d. Rusijos komunistų partijos CK Politinio biuro priimtomis „Trumpomis tezėmis apie TRR“ ir 1921 m. sausio 4 ir sausio 12 d. plenumų nutarimais⁶². Oficialiai buvo skelbiama, kad TRR yra nuo Rusijos Federacijos nepriklausoma buferinė valstybė, kurioje veikė demokratinės institucijos, plėtojama mišri ekonomika ir netarybinė valdymo forma⁶³. 1920 m. balandžio 6 d. deklaracijoje „Dėl TRR susikūrimo“ buvo paskelbti valstybės ir visuomenės santvarkos pagrindai, tautinių mažumų teisė į autonomiją⁶⁴. Plati autonomija „nacionalinėms mažumoms“ pažadėta ir Steigiamojo susirinkimo deklaracijos 12 paragrafe⁶⁵.

Tautinių mažumų teisė į „kultūrinę-nacionalinę autonomiją“ buvo įtvirtinta pagrindiniame šalies įstatyme – Konstitucijoje, priimtoje 1921 m. balandžio 27 d. Steigiamojo susirinkimo (1921 m. vasario 12 d. – 1921 m. balandžio 27 d.)⁶⁶. Tam buvo skirti TRR

⁶¹ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 383.

⁶² *Ibid.*, 383.

⁶³ *Ibid.*, 383.

⁶⁴ M. Čepo siųstos URM ištraukos iš TRR konstitucijos, 10 paragrafas, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 45; Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 383.

⁶⁵ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 384.

⁶⁶ M. Čepo siųstos URM ištraukos iš TRR konstitucijos, 10 paragrafas, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 45; Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 386.

Konstitucijos 121–125 straipsniai. Juose teigiama, kad „kultūrinę-nacionalinę autonomiją“ galės įgyvendinti „nacionalinės savivaldos organai“⁶⁷. Ši TRR Konstitucijoje įtvirtinta nuostata buvo svarbi ne tik tiems lietuviams, kurie planavo pasilikti TRR, bet ir tiems, kurie norėjo išvykti į Lietuvą. Tautinėms mažumoms TRR buvo sudaryta galimybė išrinkti „nacionalinius savivaldos organus“ visuotiniu, lygiu, slaptu ir tiesioginiu balsavimu pagal proporcinį atstovavimą. Pats svarbiausias dalykas – „nacionalinė savivalda turėjo viešąjį teisinį statusą“⁶⁸. Nors „kultūrinės-nacionalinės savivaldos“ įstatymas nebuvo priimtas, konstitucijos nuostatos galiojo iki jos panaikinimo 1922 m. lapkričio 13 d.⁶⁹ Net ir nesant „kultūrinės-nacionalinės savivaldos“ įstatymo, gerai organizuotos ir disciplinuotos TRR tautinės mažumos veikė kaip „vieši teisiniai institutai“, kurie išduodavo nustatyto pavyzdžio leidimus gyventi TRR ir vedė metrikas – gimimo, mirties, santuokos (pvz., taip elgėsi žydų, totorių bendruomenės)⁷⁰.

TRR Konstitucijos 9 ir 10 straipsniai buvo skirti TRR pilietybei apibrėžti⁷¹. Mūsų tyrimui svarbus 10 straipsnis, kuriame teigiama:

„...iš TRR tarpo išskiriami visi Rusijos imperijos gyventojai, kurie per šešis mėnesius nuo šio įstatymo paskelbimo pateiks raštu prašymą ir dokumentus apie priklausymą Rusijos TFSR **ar kitoms nepriklausomoms šalims, susikūrusioms Rusijos imperijos teritorijoje** (pajuodinta aut.)“⁷².

Laikantis TRR Konstitucijos, lietuviams, nenorintiems tapti susikūrusios naujosios buferinės valstybės piliečiais, reikėjo „pateikti prašymą ir dokumentus“ „apie priklausymą“ Lietuvai. Dokumentą „apie priklausymą“ Lietuvai galėjo išduoti tik Lietuvos diplomatinis arba konsulinis atstovas TRR⁷³.

Lietuvos Respublikos konsulinis atstovas J. Vaitiekaitis Lietuvos Respublikos įgaliotiniu Sibiro kraštui buvo paskirtas 1920 m. rugpjūčio 17 d. (Lietuvos URM įsakymas nr. 2986⁷⁴; rezidencijos vieta – Vladivostokas, Komarovskaja 23)⁷⁵, tačiau jo jurisdikcija neapėmė Tolimųjų Rytų Respublikos, tik Sibirą ir Mandžiūriją⁷⁶. 1920 m. gruodžio 24 d. „įgaliojimas išplėstas ir Tolimųjų Rytų Respublikai“⁷⁷.

⁶⁷ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 386.

⁶⁸ *Ibid.*, 386.

⁶⁹ *Ibid.*, 395.

⁷⁰ *Ibid.*, 389.

⁷¹ M. Čepo siųstos URM ištraukos iš TRR konstitucijos, 10 paragrafas, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 45.

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ „Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibire pranešimas No 1“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1; 1922 01 31 Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibirui Kazimiero Jocio laiškas Lietuvos atstovybei Maskvoje, LVCA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 187.

⁷⁵ Įsakymas buvo gautas telegrafu per Lietuvos Respublikos atstovą JAV Joną Vileišį. „Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibire pranešimas No 1“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1.

⁷⁶ *Ibid.*, 1–2.

⁷⁷ *Ibid.*, 1–2.

Tuo metu TRR buvo dvi grupės lietuvių: viena, kuriai priklausantieji siekė tapti Lietuvos Respublikos piliečiais ir grįžti į tėvynę, antra – ne. Pirmąją grupę sudarė trijų kategorijų lietuviai: tremtiniai (išstremti arba patys išvykę Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu), optantai (tie, kurie dokumentais įrodė savo teisę į Lietuvos pilietybę), kandidatai į optantus (tie, kurie turėjo Rusijos imperijos dokumentus, „palankius lietuviškiems pasams įgyti“, bet neturėjo lietuviškų pasų)⁷⁸. Pastariesiems galiojo TRR Konstitucijos 7 straipsnis, kuriame teigiama, kad, pasibaigus paskelbtam optacijos terminui (terminas buvo nuo 1921 m. balandžio 28 d. iki 1921 m. lapkričio 28 d.⁷⁹), jie bus laikomi TRR piliečiais⁸⁰. Antrajai grupei galiojo jau paminėtas TRR Steigiamojo susirinkimo deklaracijos 12 straipsnis, kuriame teigiama, „kad TRR tautinėms mažumoms garantuojama plati autonomija“⁸¹, ir TRR Konstitucijos 121–125 straipsniai, kuriais „suteikiama kultūrinė-nacionalinė autonomija, kurią vykdo nacionalinės savivaldos institucijos (organai), renkamos visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu pagal proporcinę sistemą“⁸².

J. Vaitiekaitis perėmė lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimo reikalus bei su jais susijusią dokumentaciją⁸³ iš Tolimųjų Rytų tarybos vadovo (Charbine) J. Mažeikos⁸⁴. Nuo 1921 m. vasario 1 d. Lietuvos pilietybę įrodančius dokumentus TRR buvo galima gauti tik iš Lietuvos įgaliotinio Vladivostoke. Reikėjo „raštu pareikšti, kad asmuo yra ir nori pasilikti Lietuvos Respublikos piliečiais“⁸⁵. Pateikdamas prašymą pareiškėjas turėjo sumokėti „pamatinį valstybinį mokestį“⁸⁶ (kitus mokamus mokesčius žr. 3 lentelėje).

Lietuvos Respublikos piliečio pasas buvo išduodamas vieneriems metams. Mokestis už pasą (žmogui ar šeimai) buvo 5 jenos. Jei asmuo jau turėjo Lietuvos Respublikos pasą, šis buvo vizuojamas nemokamai⁸⁷. Informaciją apie galimybę įgyti Lietuvos Respublikos piliečio pasą įgaliotinis siuntė visoms lietuvių organizacijoms TRR, su kuriomis galėjo susisiekti iš Vladivostoko. Čitoje gyvenantiems lietuviams informacija buvo persiunčiama per Charbino arba Chabarovsko lietuvius⁸⁸.

Teisę priimti pareiškimus, prašymus dėl pilietybės, paliudyti ir pasiųsti juos J. Vaitiekaičiui turėjo jo paskirti agentai Čitoje, Chabarovske, Blagoveščenske, t. y. miestuose, kuriuose veikė lietuvių draugijos arba organizacijos⁸⁹. 1921 m. sausio 12 d. TRR lietuviams buvo pranešta apie Lietuvos Respublikos įgaliotinio J. Vaitiekaičio paskirtus agentus Čitoje (Užbaikalio ir Pabaikalio kraštui, M. Čepo), Blagoveščenske (Blagoveščensko rajonui,

⁷⁸ 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 52.

⁷⁹ 1922 04 18 K. Jocio pranešimas Lietuvos atstovybės Tarybų Rusuose Tremtinių skyriui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 121–122.

⁸⁰ 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 48–55.

⁸¹ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 384.

⁸² *Ibid.*, 386.

⁸³ Dokumentus, pinigus, raštus, susijusius su Lietuvos Respublikos piliečių reikalais, ir išduotus pilietybės liudijimus.

⁸⁴ „Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibire pranešimas No 5“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1–2.

⁸⁵ „Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibire pranešimas No 1“, 1.

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ *Ibid.*

J. Survilos), Vladivostoke ir Chabarovske⁹⁰. 1921 m. rugsėjo 9 d. J. Vaitiekaičiui išvykus⁹¹, jo pareigas (bet ne statusą) perėmė sekretorius Kazimieras Jocis⁹².

3 lentelė. LR įgaliotinių ir jų agentų TRR teikiamų paslaugų įkainiai ir renkamų mokesčių dydžiai nuo 1920 m. spalio iki 1922 m. spalio

Įgaliotinio ir jo agento renkamo mokesčio arba paslaugos pavadinimas	Įkainis jenomis / aukso rubliais, arba %
Paso išdavimas	5 jenos / rb
Leidimo išdavimas	3 jenos / rb
Valstybinis mokestis	2 % optanto metinio uždarbio
Turto perleidimo aktų liudijimo išdavimas	3 % optanto metinio uždarbio
Registracijos mokestis tremtiniui (nuo 1922 m. pavasario)	1 jena / rb
Registracijos mokestis tremtinio žmonai (nuo 1922 m. pavasario)	0,5 jenos / rb
Registracijos mokestis tremtinio vaikui iki 14 metų (nuo 1922 m. pavasario)	0,25 jenos / rb
Registracijos mokestis optantui / kandidatui į optantus (nuo 1922 m. pavasario)	0,5 jenos / rb
Registracijos mokestis optanto / kandidato į optantus žmonai (nuo 1922 m. pavasario)	0,25 jenos / rb
Registracijos mokestis optanto / kandidato į optantus vaikui iki 14 metų (nuo 1922 m. pavasario)	0,12 jenos / rb

Sudaryta autorės remiantis: 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučiiui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 48–55; 1922 05 19 M. Čepo pranešimas Lietuvos atstovybės Tarybų Rusuose Tremtinių skyriui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 74.

Dėl Chabarovsko karo, kuris buvo nutraukęs Užbaikalio ir Pabaikalio lietuvių (centras Čita) ryšius su įgaliotiniu Vladivostoke, nuo 1921 m. gegužės 30 d. iki 1922 m. vasario ir dėl 1921 m. gegužę Vladivostoke sudarytos Laikinosios vyriausybės (Paamūrės krašto vyriausybė⁹³), Pabaikalio ir Užbaikalio kraštui reikėjo naujo įgaliotinio, kuris turėtų Lietuvos vyriausybės įgaliojimus ir galėtų atstovauti Lietuvos piliečių interesams TRR. Todėl Čitoje 1921 m. rugsėjo 13 d. buvo paskirtas naujas įgaliotinis TRR M. Čepas⁹⁴. TRR vyriausybė M. Čepo nepripažino ir jam egzekvatūros neišdavė, todėl jis negalėjo išduoti arba vizuoti jokių dokumentų. Daugelis M. Čepo bandymų susisiekti su Užsienio reikalų ministerija Kaune ir išspręsti problemą rezultatų nedavė.

⁹⁰ „Lietuvos Respublikos įgaliotinio Sibire pranešimas No 2“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1–2.

⁹¹ „Rugsėjo 9 d. laivu „Krok“ iš Vladivostoko iškeliavo į Lietuvą LR įgaliotinis J. Vaitiekaitis. Laikiniai eina pareigas Įgaliotinybės sekretorius p. K. Jocis. L. J. B. Sibire“. Žr. „Iškeliavo Lietuvon iš Vladivostoko“, *Laisvė*, 1921 lapkričio 18, nr. 260, 1.

⁹² Григаравичюте, Сандра, „Консульская служба Литвы в Дальневосточной республике в 1920–1922 годах = Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922“, 96.

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ *Ibid.*

Abu įgaliotiniai mokesčių srityje laikėsi to paties principo:

„...tebesantieji TRR lietuviai, manau, privalo irgi, kaip ir visi Lietuvos gyventojai, pirma, padėt Lietuvos Respublikos vyriausybei kurti ir stiprinti savąją valstybę, antra, apmokėt savo lėšom visų mūsų TRR teritorijoj reikalų apgynimui padarytas išlaidas“.

M. Čepo manymu, „Lietuva neprivalo čia mūsų reikalams laikyti agentus savo lėšomis. Priešingai, Lietuva reikalinga pajamų iš mūsų. Todėl delegatas ar jo bendradarbis turi būti apmokami vietiniais, mūsų pačių tarpe surinktais pinigais“⁹⁵.

1922 m. gegužę M. Čepas Lietuvos užsienio reikalų ministerijai siūlė nustatyti mokesčius ne tik auksiniais (tuometine Lietuvos valiuta iki lito įvedimo 1922 m. spalio 1 d.), kurių TRR nėra, bet ir TRR valiuta – aukso rubliais, nes „Tarybų Rusijos popierėlių niekas neima“. Lietuvų reevakuacijai vykdyti atsiųsto „delegato“ darbą jis pasiūlė apmokėti „gautomis pajamomis“, o su darbu susijusioms išlaidoms skirti URM kreditą, taip pat pasiūlė palikti mokesčius, kuriuos lietuviams įvedė J. Vaitiekaitis, nes „jie jau su jais apsiprato“⁹⁶.

Taigi, įgaliotiniai ir jų agentai TRR rinko trijų rūšių mokesčius: valstybinius, konsulinus ir registracijos. 1920 m. spalį – 1922 m. balandį buvo renkami valstybinis ir konsulinis mokesčiai, o nuo 1922 m. balandžio iki lapkričio – dar ir registracijos mokestis.

3. Kiek lietuvių buvo TRR ir kiek jų iš tiesų norėjo grįžti į Lietuvą?

Tikslios statistikos apie lietuvių TRR nėra. Šaltiniuose pateikiami skirtingi skaičiai. Lai kraštyje „Laisvė“ 1921 m. spalio 8 d. publikuotame M. Čepo laiške buvo skelbiama, kad TRR yra 3 000 lietuvių⁹⁷. 1921 m. rugsėjo 8 d. tas pats laikraštis pranešė, kad J. Vaitiekaitis yra užregistravęs 327 lietuvių ir 600 lenkų⁹⁸. Ko nors konkretnesnio apie šių žmonių statusą nieko nepasakyta. Tikėtina, kad tai – Pamaro krašto lietuviai, gyvenę Vladivostoke ir jo apylinkėse.

Amūro krašte (Blagoveščenske ir jo srityje), K. Jocio duomenimis, 1921 m. buvo 460 asmenų. Prie Amūro krašto lietuvių M. Čepas buvo linkęs 1922 m. gegužę priskaičiuoti ir Chabarovsko lietuvių, kurių skaičių dėl to meto karo veiksmų buvo sunku sužinoti. 1922 m. gegužės 12 d. pranešime Lietuvos užsienio reikalų ministrui V. Jurgučui M. Čepas rašė, kad „TRR teritorijoj viso labo bene atsiras 1000–1500 lietuvių, norinčių grįžti Lietuvon“⁹⁹. Tikrąjį lietuvių skaičių M. Čepas ministrui siūlė sumažinti 1/3, nes tiek gali būti Vilniaus krašto gyventojų, kurie kalbamuoju laikotarpiu buvo neįleidžiami į Lietuvos Respubliką.

M. Čepas V. Jurgučui rašė, kad „lietuviai ir tremtiniai, ir ne tremtiniai nori grįžti į Lietuvą, net tie, kurie neįsiregistravę. Valdininkai lietuviai čia tarnavo norom nenorom,

⁹⁵ 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 48–55.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ „Lietuvių įgaliotinis Tolimuosiuose Rytuose“, *Laisvė*, 1921 spalio 8, nr. 226, 4.

⁹⁸ „Šventojo Tėvo delegatas Vladivostoke“, *Laisvė*, 1921 rugsėjo 8, nr. 200, 2–3.

⁹⁹ 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 52.

negalėdami gauti atitinkamų vietų prie caro valdžios Lietuvoje. Taigi dabar visi malonėtų grįžti.“¹⁰⁰ Esant čia komunistinei tvarkai, laisvųjų profesijų lietuviai – „farmaceutai, pirkkliai, pramonininkai, – taip pat ieško progos sugrįžt, net nepaisant į pripažintą čia įstatymu privatinę nuosavybę ir pirklybos bei pramonės laisvę, nepaisant ir naujos ekonominės politikos“¹⁰¹. „Labai trokšta grįžti karininkai, nepasiliuosavę iš kariuomenės ir kurių paliausot, dabar nesant sutarčiai Lietuvos su TRR, nėra galimybės.“¹⁰²

Kaip matyti iš besiklosčiusios TRR geopolitinės situacijos, nuo 1921 m. gegužės susiformavo du Lietuvos įgaliotinius turintys centrai, kuriuose buvo rūpinamasi lietuvių reevakuacija. Čitoje M. Čepas lietuvius registravo keletą kartų. Pirmoji registracija vyko 1918 m. vasarį, antroji – 1921 m. rudenį, trečioji – 1922 m. balandį–gegužę, ketvirtoji – 1922 m. rugsėjį¹⁰³. 1921 m. Vladivostoko konsulų korpuse LR įgaliotinio pareigas ėjęs K. Jocis buvo nurodęs šio krašto lietuvių skaičių esant 580¹⁰⁴.

4 lentelė. 1918–1922 m. Tolimuosiuose Rytuose buvusių lietuvių registracijos duomenys

Metai, miestai	Tremtiniai	Optantai	Kandidatai į optantus	Iš viso
1918 m. vasaris (Čitoje)				268
1921 m. ruduo (Čitoje)				257
1921 m. pabaiga (Verchneudinske)				133
1921 m. visoje TRR teritorijoje. K. Jocio (įgaliotinio Vladivostoke) duomenys, pateikti Vladivostoko konsuliniam korpusui				580
1922 m. balandžio 16 d. (Čitoje ir jos apylinkėse)	13	31	21	65
1922 m. gegužės 12 d. (Čitoje ir jos apylinkėse)	18	28	26	72
1922 m. gegužės 25 d. (Čitoje ir jos apylinkėse)	36	30	37	103
1922 m. rugsėjį registracija vyko tris dienas (Čitoje)				122

Sudaryta autorės, remiantis: 1922 05 25 M. Čepo telegrama į Maskvą, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 73; 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 48–55.

Iki 1922 m. pavasario registracija vyko tik miestuose, kuriuose telkėsi lietuvių kolonijos ir veikė lietuvių komitetai arba draugijos. Draugijos veikė Vladivostoke, Čitoje, Blagovėščenske, Chabarovske, Verchneudinske (dabar Ulan Udė)¹⁰⁵. TRR lietuviams apie vyksiančią arba vykdomą registraciją buvo pranešama keliais kanalais: 1) per vietos spaudą („Tolimųjų rytų telegrafas“); 2) per lietuvių komitetų ir draugijų vadovus; 3) per pamaldas

¹⁰⁰ 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 48–55.

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *Ibid.*

bažnyčioje (per kleboną Peleckį). Registravosi ne visi lietuviai. Sudarytuose sąrašuose dažniausiai būdavo užregistruoti miestų ir prie geležinkelio linijos gyvenę lietuviai. Dalis lietuvių registravosi į lenkų gminos sudaromus sąrašus¹⁰⁶. Lietuvių, įsirašiusių į sąrašus, skaičiai ir įsirašę asmenys keitėsi, nes dėl valdžių kaitos krašte, pasak M. Čepo, „lietuviai stengėsi traukti į Vakarus“¹⁰⁷.

Į tremtinių ešelonus pagal Lietuvos atstovybės Maskvoje instrukcijas buvo priimami tik tie, kurie pristatė 1) caro valdžios įstaigų Lietuvoje 1913–1915 m. pasus, rekvizicijos lapus arba turto aprašymą; 2) Tatjanos arba kitų komitetų – įstaigų dokumentus bei tremtiniais šelpti 1914–1917 m. liudijimus; 3) LR VRM liudijimus. Tokių dokumentų reikėjo optantui arba kandidatui į optantus. Pusė lietuvių TRR tokių dokumentų neturėjo¹⁰⁸.

TRR įstaigos, kuri vykdė tremtinių reevakuaciją, nebuvo, todėl įgaliotiniai ir jų agentai įvairiais būdais bandė organizuoti centralizuotą reevakuaciją iš Čitos per lenkų gminos sudarytą komitetą („Комиссия организаций беженцев германских войск западных губерний“¹⁰⁹) arba iš Vladivostoko, naudodamiesi Vladivostoke reziduojančio konsulinio korpuso ir Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus pagalba¹¹⁰. Pavieniai lietuviai, matydami vangų reevakuacijos procesą, naudojosi atsirandančiomis galimybėmis išvykti iš TRR į Sovietų Rusiją (gaudami pažymėjimus iš geležinkelininkų profsąjungos¹¹¹ arba įsirašę į „gudų ešeloną“¹¹²).

Lietuvių reevakuacijai iš TRR 1921–1922 m. trukdė kelios priežastys: 1) TRR nebuvo evakuacija užsiimančių institucijų; 2) TRR UMR reikalavimai pripažinti TRR, atsiųsti diplomatinę atstovą ir pasirašyti sutartį (kurie, Lietuvos įgaliotinių manymu, greičiausiai buvo inspiruoti Sovietų Rusijos). Neįgyvendinus šio reikalavimo teko įveikti dvigubus biurokratinius barjerus: gauti Sovietų Rusijos vizą ir vagonus iš TRR iki Sovietų Rusijos sienos; gauti vagonus iš Sovietų Rusijos nuo jos sienos su TRR. Be to, sudėtingos komunikacijos sąlygos (korespondencija įgaliotiniams ir iš jų keliavo labai ilgai) neleido Lietuvos įgaliotiniui ir jo agentams operatyviai vykdyti jiems duotų instrukcijų. Galiausiai nuspręsta, kad norint reevakuoti TRR esančius lietuvius teks paskirti specialųjį įgaliotinį, kuris turėtų teisę vizuoti dokumentus reevakuacijos vietoje.

1922 m. spalį A. Lisauskas laiške M. Čepui rašė, kad visas tremtinių grąžinimo darbas Rusijoje ir Lietuvoje jau užbaigiamas ir nuo 1922 m. lapkričio 1 d. tremtiniais, norintiems grįžti į Lietuvą, teks važiuoti per Maskvą „pavieniais ir savo lėšomis“. Lietuvos atstovybėje Rusijoje jie turės gauti užsienio pasus arba *sauf-conduit* ir grįžti per Latviją¹¹³. Taigi, 1921–1922 m. lietuvių tremtinių iš TRR organizuotai reevakuoti nepavyko.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ 1922 06 01 M. Čepo pranešimas Lietuvos atstovybės Maskvoje įgaliotiniui Omske Tremtinių reikalais J. Grigaliūnui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 42–43; 1922 07 11/21? M. Čepo pranešimas Lietuvos atstovybei Maskvoje, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 34–34a.

¹¹⁰ 1922 07 11/21? M. Čepo pranešimas Lietuvos atstovybei Maskvoje, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 34–34a.

¹¹¹ 1921 07 15 M. Čepo pranešimas Lietuvos atstovybės Tarybų Rusuose ir TRR įgaliotiniui tremtinių reikalais, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 206.

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ 1922 spalio mėn. A. Lisausko pranešimas M. Čepui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 20–21.

4. Lietuvių kultūrinė veikla TRR 1920–1922 m.

Lietuvių kultūrinė veikla telkėsi dviejuose TRR miestuose, kuriuose Lietuvos Respublika buvo paskyrusi savo įgaliotinius: Vladivostoke (J. Vaitiekaitis, K. Jocis) ir Čitoje nuo 1921 m. rugsėjo 13 d. (M. Čepas).

Lietuvių draugijos ir organizacijos TRR 1920–1922 m. tęsė dar Pirmojo pasaulinio karo metu pradėtą lietuvių kultūrinę ir šviečiamąją veiklą. Vladivostoke sutartinai darbuosi ir tuo pačiu adresu būstinę turėjo Vladivostoko lietuvių komitetas tautinių reikalų gynimui ir Tolimųjų Rytų lietuvių draugija „Rūta“¹¹⁴. Pastarosios vadovui J. Vaitiekaičiui tapus įgaliotiniu, kultūrinės veiklos vairą perėmė Aleksandro Polišaičio vadovaujama Vladivostoko lietuvių apšvietos draugija „Arklas“.

Vos paskirtas Lietuvos Respublikos įgaliotiniu Vladivostoke, J. Vaitiekaitis 1920 m. rugsėjo 26–27 d. sušaukė lietuvių suvažiavimą ir jame nutarė leisti laikraštį „Tolimųjų Rytų žinios“. Jo leidyba buvo pavesta Vladivostoko lietuvių apšvietos draugijos „Arklas“ vadovui A. Polišaičiui¹¹⁵. Vos pasirodžius laikraščiu (1921 m. sausio 30 d.), apie jo išleidimą buvo pranešta ir Lietuvoje (1921 m. balandžio 22 d.)¹¹⁶. Laikraštis „Tolimųjų Rytų žinios“ kartu buvo ir draugijos organas. Lietuvoje laikraštis buvo pristatytas kaip „duosiantis kuo daugiau žinių iš Lietuvos gyvenimo ir teiksiantis skaitytojams patarimų visais gyvenimo klausimais“¹¹⁷. Iš tiesų laikraštis buvo panašesnis į įgaliotinio leidžiamą informacinį biuletenį, kuriame buvo spausdinami visi Lietuvos įgaliotinio Sibire pranešimai Tolimųjų Rytų lietuvių bendruomenei, šiek tiek žinių iš Lietuvos politinio gyvenimo, skelbimai, draugijos „Arklas“ informacija¹¹⁸.

Istorikė I. V. Nam teigia, kad į suvažiavimą susirinkusių lietuvių organizacijų Sibire atstovai tarėsi dėl naujo centrinio organo sudarymo. Vis dėlto suvažiavimo metu buvo gauta Lietuvos Vyriausybės telegrama apie J. Vaitiekaičio paskyrimą Lietuvos Respublikos įgaliotiniu Tolimuosiuose Rytuose ir Sibire¹¹⁹. Po tokios žinios nuspręsta, kad nebėra būtinybės kurti organizaciją, nes paskirtojo įgaliotinio funkcijos sutapo su tomis, kurias turėjo atlikti naujasis centrinis organas¹²⁰.

1920 m. lapkritį draugijos „Arklas“ valdyba Vladivostoke surado naujas patalpas skaityklai Poltavos g. nr. 2. Skaitykla veikė ne darbo dienomis nuo 10 iki 16 val.¹²¹. Tuo pačiu adresu įsikūrė ir draugijos būstinė. 1921 m. vasario 18 d. metiniame susirinkime draugija aptarė einamuosius reikalus, išrinko naują valdybą ir surinko kas mėnesinį mokestį¹²².

¹¹⁴ Grigaravičiūtė, „Lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimas Sibire 1920–1922 metais“, 25–63.

¹¹⁵ „Gerbiamieji tautiečiai [vedamasis]“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1.

¹¹⁶ „Lietuvių laikraštis Sibiro gale“, *Laisvė*, 1921 balandžio 24, nr. 89, 1.

¹¹⁷ *Ibid.*

¹¹⁸ *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1–4.

¹¹⁹ Нам, Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.), 429.

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ „Vladivostoko lietuvių domai [skelbimas]“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 3.

¹²² „Susirinkimas“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 4.

Vladivostoko lietuviai atsiliepė į J. Vaitiekaičio kvietimą, paskelbtą pirmajame „Tolimųjų Rytų žinių“ numeryje, ir nuoširdžiai aukojo Lietuvos kariuomenei. 25 asmenys paaukojo 345 jenas¹²³. Surinktus pinigus J. Vaitiekaitis planavo siųsti telegrafu iš Charbino į Lietuvą¹²⁴.

Tautiečių sielovada Vladivostoke rūpinosi klebonas kunigas Slivanckas. Jam teko garbė pasitikti Šventojo Tėvo delegatą (arkivyskupą Guebriant'ą), kuris 1920 m. birželio 18–22 d. apsilonkė Vladivostoke. „Draugas“ rašė, kad arkivyskupas atkeliavo įsteigti Tolimųjų Rytų vyskupijos, paaukojo 5 000 jenų bažnyčiai ir būsimai seminarijai prie jos pastatyti¹²⁵, o „Laisvė“ išsamiai nušvietė delegato pokalbius su lietuvių bendruomenės atstovais apie lietuvių koloniją Vladivostoke ir jos susikūrimo istoriją¹²⁶. Įgaliotinio sekretorius K. Jocis puikiai sutarė su klebonu Slivancku, mokė jį šeštadienio vakarais lietuvių kalbos taries, kad šis galėtų skaityti lietuviams evangeliją lietuvių kalba¹²⁷.

Čitoje po Pirmojo pasaulinio karo veikė Užbaikalio lietuvių labdarių draugija ir Užbaikalio lietuvių komitetas tautiečių tėvynėn grąžinimui. Abi organizacijos rūpinosi lietuviams pabėgėliais, pradžios mokykla, tautiečių sielovada (kviesdavo pamaldoms kleboną lietuvių). Knygų vaikams mokyti Tolimųjų Rytų lietuviai gaudavo iš Amerikos lietuvių. Knygos į Čitą keliaudavo per Vladivostoką (per Kazį Vinskį)¹²⁸. Čitos lietuviams buvo atsiųsta Juozo Damijonačio „Trumpa lietuvių kalbos gramatika“, „ABC“ (I dalis), „Skaitymo pradžiarmokslis“, Prano Klimaičio „Lietuvos istorija“, „Trumpa Bažnyčios istorija ir liturgika“, Petro Bendoriaus „Vaikų žvaigždutė“ (I ir II dalis) ir kitų knygų¹²⁹. Lietuviams buvo organizuojami vakarai, kurių metu buvo skaitomos paskaitos apie Lietuvos praeitį ir tautines šventes¹³⁰. 1922 m. vasario 16 d. Čitoje M. Čepas skaitė paskaitą lietuviams „Lietuvos nepriklausomybei 4 metai“¹³¹.

Išvados

1. Peržvelgus šaltinius ir istoriografiją galima daryti išvadą, kad vieni lietuviai į Tolimuosius Rytus atvyko sava valia, ieškodami geresnio uždarbio arba prieglobsčio nuo karo, o kiti ten buvo atitremti. Dauguma lietuvių dirbo kariuomenėje arba valstybės tarnyboje, likusieji vertėsi amatais, žemės ūkiu, prekyba, buvo laisvųjų profesijų atstovai. Kaip gyvenamąją vietą lietuviai rinkosi miestus palei geležinkelį (Čita, Blagoveščenskas, Chabarovskas, Vladivostokas), juose kūrėsi ir lietuvių organizacijos.

¹²³ „Aukos Lietuvos armijai“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 4.

¹²⁴ „Tautiečiai [atsišaukimas]“, *Tolimųjų Rytų žinios*, 1921 sausio 10, nr. 1, 1.

¹²⁵ „Ko atsilankė arkivyskupas Guebriant“, *Draugas*, 1921 liepos 29, 5.

¹²⁶ „Šventojo Tėvo delegatas Vladivostoke“, *Laisvė*, 1921 rugsėjo 8, nr. 200, 2–3.

¹²⁷ 1922 05 18 K. Jocio pranešimas LR įgaliotiniui TRR M. Čepui Čitoje, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 58–61.

¹²⁸ *Ibid.*

¹²⁹ *Ibid.*

¹³⁰ 1922 05 12 M. Čepo pranešimas UR ministrui V. Jurgučiiui, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 48–55.

¹³¹ 1922 02 16 M. Čepo paskaitos „Lietuvos nepriklausomybei 4 metai“ tekstas, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 49, l. 136–142.

2. TRR Konstitucijos priėmimo dieną (1921 m. balandžio 27 d.) dalis lietuvių jau turėjo Lietuvos Respublikos pasus arba Lietuvos pilietybės liudijimus, kurie suteikė galimybę įgyti Lietuvos Respublikos pasą. Likusioji lietuvių dalis per šešis mėnesius turėjo optuoti Lietuvos Respublikos pilietybę. Visi, kurie pareiškė norą tapti Lietuvos piliečiais, mokėjo 2 proc. metinio uždarbio valstybinį mokestį, o 1922 m. – dar ir registracijos mokestį.

3. Remiantis apibendrintais šaltinių duomenimis galima įvardyti tik apytikslį lietuvių skaičių TRR 1920–1922 m. Norinčiųjų grįžti į tėvynę 1922 m. rudenį galėjo būti nuo 1 000 iki 1 500 asmenų, tačiau organizuoti jų išvykimo geležinkeliu iš TRR 1921–1922 m. taip ir nepavyko.

4. TRR lietuvių bendruomenės kartu su Lietuvos Respublikos įgaliojiniais rūpinosi tautiečių švietimo, kultūriniais ir sielovados reikalais, rengė vakarus, šventes, paskaitas apie Lietuvos praeitį ir dabartį.

Literatūra

- Balkelis, Tomas. Lietuvos vyriausybė ir Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių repatriacija į Lietuvą, 1918–1924 m., *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (2006), 55–74.
- Balkelis, Tomas, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 211–238.
- Bukelevičiūtė, Dalia, “Lithuanian Community in Harbin in 1918–1945: Citizens of Lithuanian and Lithuanian Consulate”, in *Collected Works on 2017 International Conference of Former Foreign Residents in Harbin* = *Сборник статей опубликованных на всемирном конгрессе выходцев из Харбина 2017*. Harbin: Harbin Publishing House, 2017, 194–202.
- Grigaravičiūtė, Sandra, „Lietuvių ir Lietuvos piliečių atstovavimas Sibire 1920–1922 metais“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 25–63.
- Grigaravičiūtė, Sandra, “Lithuanian – Latvian Consular Cooperation in Vladivostok (1921–1922)”, in *Sabiedrība un kultūra: rakstu krājums*. S. XIX. Sastādītājs, atbildīgais redaktors Arturs Medveckis. Liepāja: LiePA, 2017, 37–45, žiūrėta 2020 sausio 30, https://www.liepu.lv/uploads/files/Sabiedr%C4%ABba%20un%20kult%C5%ABra_IX.pdf.
- Grigaravičiūtė, Sandra, “Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922”, *Vesture: avoti un cilvēki. XXV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vesture XX*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akademiskais apgads „Saule“, 2017, 88–104, žiūrėta 2020 vasario 1, https://du.lv/wp-content/uploads/2016/01/Vesture_XX_2017_tirraksts-1.pdf.
- Šatkauskas, Rytis, “Lithuanians in Harbin”, *Draugas News*, 2017, vol. 5, no. 5 (May), 6–7, žiūrėta 2017 birželio 20, <http://www.draugas.org/news/lithuanians-in-harbin/>.
- The Jews in Harbin* = *Евреи в Харбине*, eds. Qu Wei and Li Shuxiao. Beijing: Social Sciences Academic Press, 2006, 285 p.
- Букалайвесюд, Д. Литовская община в Харбине в 1918–1945 годах: литовцы и литовское консульство, in *Collected Works on 2017 International Conference of Former Foreign Residents in Harbin* = *Сборник статей опубликованных на всемирном конгрессе выходцев из Харбина 2017*. Harbin: Harbin Publishing House, 2017, 202–211.
- Григаравичюте, Сандра, „Консульская служба Литвы в Дальневосточной республике в 1920–1922 годах = Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922“, in *Россия и Балтия = Russia and Baltia: сборник статей*. Российская академия наук. Институт Всеобщей

истории; редкол. А. О. Чубарьян (отв. ред.). Вып. 8: *Новый мир на развалинах империи*. Москва: Издательство «Весь Мир», 2017, 94–107.

Колоткин, Михаил Николаевич, *Социально-политическая история балтийских поселенцев Сибири (1917– середина 1930-х гг.)*. Новосибирск: СГТА, 2010, 186 с., žiūrėta 2017 birželio 16, http://bsk.nios.ru/sites/bsk.nios.ru/files/books/baltiyskie_diaspory_v_sibiri_1.pdf.

Лоткин, Илья Викторович, *Социально-политическая экономическая и культурная адаптация прибалтийских поселенцев в Сибири (1920–1940 гг.)*: диссертация на соискание учёной степени доктор исторических наук. Омск: Тюменский государственный университет, 2012, 486 с., žiūrėta 2017 liepos 10, <http://search.rsl.ru/ru/record/01005090320> (dalinė prieiga).

Нам, Ираида Владимировна, *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2009, 500 с.

Пужихина, Алёна Васильевна, «*Pranešimas*» («Вестник») (1918) и «*Sibiro lietuvių žinios*» («Ведомости литовцев Сибири») (1919): Лингвистический и культурно-исторический комментарий к тексту газеты: выпускная квалификационная работа. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2011, 120 с., žiūrėta 2017 liepos 1, <http://www.genling.nw.ru/baltist/diploms/2011Puz%27ihina.pdf>.

Сонин, Виктор Владимирович, *Становление Дальневосточной республики (1920–1922)*. Владивосток: Дальневосточное книжное издательство, 1990.

Sandra GRIGARAVIČIŪTĖ

LITHUANIANS IN THE FAR EASTERN REPUBLIC (1920–1922): IT'S (IM)POSSIBLE TO GET OUT OF HERE

Summary. The article takes an analytical look at Lithuanians, including citizens of the Republic of Lithuania, living in the Far Eastern Republic (FER) from 1920 to 1922; their associations and organizations in Blagoveshchensk, Khabarovsk, Chita, and Vladivostok; the FER institutions representing them, their leaders, and limits of their jurisdiction; their efforts to re-evacuate their countrymen to Lithuania, and their understanding of the duties of a Lithuanian citizen. The geography of this research embraces the five regions constituting the FER: the area west and east of Lake Baikal (Verhneudinsk), the Zabaykalsky Krai (Chita), the Amur region (Blagoveshchensk), the Primorsky Krai (Vladivostok) and the Khabarovsk Krai (Khabarovsk). The research covers the whole period that the FER was in existence – from the declaration of April 6, 1920 to the decision on November 15, 1922 to become part of Soviet Russia.

The first part of the article reveals the circumstances that led some Lithuanians to settle in Russia's far east, their occupations, and their organizational structures. A review of sources and historiography permits the conclusion that some Lithuanians traveled to the far east of their own volition, seeking a better income or shelter from war, while others were deported there. The larger portion of Lithuanians were employed in the army or government service; the rest were craftsmen, agricultural workers, tradesmen, and professional service providers. Generally Lithuanians preferred to live along a railroad, for example, in Chita, Blagoveshchensk, Khabarovsk, and Vladivostok, where Lithuanian organizations also were formed.

The second part discusses the legal situation of Lithuanians in the FER and the taxes paid to the Republic of Lithuania. On the day the FER Constitution was adopted (April 27, 1921) some of its Lithuanians already held passports of the Republic of Lithuania or certifications of Lithuanian citizenship

which provided them with an opportunity of obtaining a Lithuanian passport. The rest had to opt within six months to become citizens of the Republic of Lithuania. All those expressing a wish to become Lithuanian citizens had to pay a state tax equal to two percent of their annual income, and in 1922 an additional registration tax.

The third part focuses on statistics related to the Lithuanians in the FER and the possibilities of their re-evacuation to Lithuania. On the basis of generalized data from sources we can determine only an approximate number of Lithuanians living in the FER from 1920 to 1922. The number of people wishing to return to their homeland in the fall of 1922 could have been between 1,000 and 1,500 persons. However, efforts to organize their trip out of the FER in 1921–1922 by railroad did not succeed.

The fourth and final part of the article throws light on the cultural activities of the Lithuanians living in the FER. Their local communities together with some representatives of the Republic of Lithuania performed educational, cultural, and pastoral functions by holding evening get-togethers, organizing feasts, and sponsoring lectures on the past and future of Lithuania.

Keywords: Lithuanians, Eastern Siberia, Far East, Far Eastern Republic, Chita, Vladivostok.

Gauta 2020 03 09

Priimta 2020 03 16

JUOZAS SKIRIUS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Amerikos lietuvių konferencijos 1943 metais vaidmuo

Santrauka. Istoriografijoje Amerikos lietuvių konferencija 1943 m. rugsėjo 2–3 d. Pitsburge nesulaukė didesnio tyrinėtojų dėmesio. Apie ją užsiminę autoriai, pvz., Antanas Kučas ar Stasys Michelsonas, pažymėjo, kad šioje konferencijoje buvo padėti pagrindai šalpos organizacijai BALF'ui atsirasti. Apskritai Amerikos lietuvių konferencija – tai Amerikos lietuvių tarybos (ALT) ir JAV lietuvių tautininkų varžybų siekiant vadovauti išeivijos vykdomam Lietuvos laisvinimui išraiška. Konferenciją organizavo ALT'os vadovybė, nes jau 1943 m. pradėjo aiškėti sąjungininkų lūžis Europos frontuose prieš Vokietiją bei Italiją ir atsirado reali galimybė išvaduoti Lietuvą iš nacių okupacijos. Tuo metu sparčiai telkėsi ir JAV lietuviai tautininkai, kurie konkuravo su ALT, pasisakė už visuotinį JAV lietuvių seimą ir atsisakė dalyvauti konferencijoje. ALT'ą labiau palaikė Lietuvos diplomatai, nes ši politinė organizacija jungė JAV lietuvių didžiąsias organizacijas ir didesnę dalį išeivijos. Diplomatai bandė tarpininkauti ALT'ai ir tautininkams, bet nesėkmingai. Konferencijos metu buvo priimta nemažai rezoliucijų ir nutarimų, parengtas gana konkretus ALT'os planas telkti išeiviją Lietuvai laisvinti ir organizuoti paramą lietuviams tremtiniams. Vis dėlto konferencija turėjo reikšmės telkiant patriotines JAV lietuvių jėgas, o vėliau – pritraukiant į ALT'ą ir tautininkus.

Raktažodžiai: Amerikos lietuvių konferencija, 1943 metai, Pitsburgas, Amerikos lietuvių taryba, JAV lietuviai tautininkai, Leonardas Šimutis, Kazys Karpius, Povilas Žadeikis, Petras Daužvardis.

Išvadas

Nuo seno tautai svarbius klausimus JAV lietuvių organizacijos sprendavo bendruose suvažiavimuose – seimuose, kongresuose, konferencijose. Suvažiavimo forma priklausydavo nuo dalyvių bei sprendžiamų klausimų svarbos ir jų įgyvendinimo. Kaip rodo istorinė patirtis, sąvoka „seimas“ buvo ir yra taikoma JAV lietuvių ideologinės srovės, federacijos, susivienijimo, net kai kurių draugijų susirinkimams. Amerikos lietuvių kongresas savo ruožtu žymi visų patriotinių JAV, kai kada ir Kanados lietuvių organizacijų atstovų bendrą suvažiavimą. Konferencija – rečiau paplitusi susitikimų forma, ši

sąvoka vartojama siekiant įvardyti grupės įvairių organizacijų atstovų susitikimus, pasitarimus kokiais nors klausimais.

1943 m. rugsėjo 2–3 d. Pitsburge įvykęs JAV lietuvių organizacijų susitikimas, sušauktas Amerikos lietuvių tarybos (toliau – ALT), šaltiniuose ir to meto spaudoje įvardijamas kaip konferencija. Tik vėliau, publikavus ALT'os pirmininko Leonardo Šimučio prisiminimus, šis renginys jau vadinamas Amerikos lietuvių kongresu¹. Tiesa, pats L. Šimutis savo dienoraščiuose, rašydamas apie to meto įvykius, kalba tik apie Amerikos lietuvių konferenciją ir jos rengimą². Taigi, vietoje Amerikos lietuvių konferencijos, vėliau kalbant apie šį renginį, pradedama rašyti kaip apie 1943 m. įvykusį Amerikos lietuvių kongresą ir bandoma sureikšminti šį JAV lietuvių susirinkimą. Įdomu tai, kad 1961 m. išleistoje lietuvių išeivijos istorijoje jos autorius Stasys Michelsonas, pats dalyvavęs 1943 m. suvažiavime, nepripažino, kad tai buvo kongresas, ir įvardijo jį kaip „visuotinį Amerikos lietuvių suvažiavimą“³. Išeivijos istorikas Antanas Kučas, nebūdamas tvirtai įsitikinęs, gana lanksčiai rašė, kad „dėl gausaus dalyvių skaičiaus suvažiavimas buvo pavadintas kongresu“⁴. Jam įtaką darė L. Šimučio pozicija ir autoritetas. Tai pasakytina ir apie vėlesnius istorikus⁵.

1943 m. suvažiavimo Pitsburge negalima vadinti kongresu jau vien dėl to, kad jame nedalyvavo gana įtakingi JAV lietuviai tautininkai. Jų organizacijos, nors dar ir neturėjo tuo metu vieningo centro, priklausė lietuvių išeivijos patriotinėms jėgoms. Būtina prisiminti, kad dar 1941 m. įkurta tautininkų politinė organizacija Lietuvai vaduoti sąjunga (toliau – LVS) jau buvo žinoma amerikiečiams. Tautininkai telkėsi apie savaitraščius „Dirva“ Klivlande, „Amerikos lietuvis“ Vorčesteryje, „Vienybė“ Niujorke ir žurnalą „Margutis“, leistą Čikagoje.

Amerikos lietuvių konferencijos istorija tyrinėtojų nėra plačiau nagrinėta, išskyrus minėtą A. Kučą, kuris bendrais bruožais pristatė šį renginį ir jame svarstytus klausimus. Jis atkreipė dėmesį į išeivijos veikėjų siekį steigti bendrą Amerikos lietuvių šalpos fondą⁶.

Šio straipsnio tikslas – ne tik atskleisti 1943 m. Amerikos lietuvių konferencijos reikšmę JAV lietuvių gyvenime, bet ir išsiaiškinti konferencijos sušaukimo bei JAV lietuvių tautininkų nedalyvavimo joje priežastis, Lietuvos diplomatų pozicijas. Siekiama įvertinti konferencijos svarbą ALT'os, kaip politinės organizacijos, veiklai. Keliamas klausimas, kodėl ALT ėmėsi iniciatyvos sušaukti tokią konferenciją.

Problemą atskleisti buvo panaudota dokumentų iš įvairių archyvų: Lietuvos centrinio valstybės archyvo (f. 656 – Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone, f. 663 – Lietuvos konsulas Čikagoje), Pasaulio lietuvių archyvo Čikagoje (L. Šimučio, Petro Daužvardžio ir kt. dokumentai), Amerikos lietuvių kultūros archyvo Putname (Amerikos lietuvių Romos katalikų

¹ Šimutis, Leonardas, „BALFO kūrimasis ir jo veiklos pradžia“, *BALFAS. Bendrojo Amerikos lietuvių šalpos fondo 25 metų darbo apžvalga*, red. D. Jasaitis. Brooklyn, N.Y.: BALE, 1970, 12; Šimutis, Leonardas, *Amerikos lietuvių taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje 1940–1970*. Chicago: Amerikos lietuvių taryba, 1971, 46, 48, 52, 54–56.

² Leonardo Šimučio dienoraštis – 1943 metais, LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, dėžė 1 (Dienoraščiai), knyga – 1943 m. dienoraštis, l.n.

³ *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*, medžiagą surinko ir spaudai paruošė S. Michelsonas. Boston: Keleivis, 1961, 227–228, 240.

⁴ *Amerikos lietuvių istorija*, red. A. Kučas. Boston: Lietuvių enciklopedijos spaustuvė, 1971, 554.

⁵ Truska, Liudas, „Paskutiniai Antano Smetonos gyvenimo metai“, *Antano Smetonos korespondencija (1940–1944)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1999, 13; Banionis, Juozas, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2010, 43–44.

⁶ *Amerikos lietuvių istorija*, 553–554, 560–561.

federacijos dokumentai, Kazio Karpiaus laišakai Vytautui Širvydui, Albino S. Trečioko dokumentai). Svarbus šaltinis – L. Šimučio atsiminimai. Daug informacijos teikia JAV lietuvių spauda: dienraščiai „Draugas“ ir „Naujienos“, savaitraščiai „Dirva“, „Keleivis“, „Vienybė“, „Darbininkas“ ir „Vilnis“. Tai – ne tik rengiamos konferencijos ir jos vedimo aprašymai, bet ir tuo klausimu vykusios diskusijos, priimtų dokumentų skelbimas ir įvairūs atsišaukimai bei komentarai.

Kodėl kilo mintis sušaukti Amerikos lietuvių konferenciją?

Lietuvos klausimas tarp JAV lietuvių organizacijų per visą Antrąją pasaulinį karą išliko aktualus. Tik politinio pobūdžio organizacijų – Amerikos lietuvių tarybos ir Lietuvai vaduoti sąjungos veikla tuo laikotarpiu nebuvo nuolat intensyvi. Suaktyvėjimas pastebimas 1943 m. Kodėl? Pirmiausia tam įtakos turėjo kintanti padėtis Antrojo pasaulinio karo frontuose – prasidėjusios Ašies valstybių (Italijos ir Vokietijos) nesėkmės. Pavarčius to meto JAV lietuvių laikraščius, jų pirmuosiuose puslapiuose rasime gana išsamios informacijos apie Sąjungininkų (JAV, Didžiosios Britanijos ir TSRS) puolamuosius veiksmus Europoje ir Šiaurės Afrikoje, apie Sąjungininkų vadovų (ypač prezidento Franklino D. Ruzvelto ir premjero Vinstono Čerčilio) susitikimus bei jų metu priimtus sprendimus. Vis dėlto, svarbiausia, aktyvesnei ir kokybiškai veiklai reikėjo suvienyti visas JAV lietuvių patriotines jėgas – sušaukti jų visų suvažiavimą. Turimas galvoje JAV lietuvių tautininkų sugrąžinimas į ALT'ą, nuo kurios jie buvo atskilę 1941 m. Apie suvažiavimą kaip konferenciją buvo kalbama ir 1942 m., tačiau tuomet tuo klausimu daug kas – pirmiausia ALT'os vadovai – pastangų nerodė. Pavyzdžiui, 1942 m. spalio 23 d. Lietuvos konsulas Čikagoje P. Daužvardis apie konferenciją kalbėjosi su ALT'os sekretoriumi socialistu Pijumi Grigaičiu. Pastarasis pareiškė, kad „dabartinėmis sąlygomis konferenciją šaukti arba kokius nors pareiškimus daryti yra ne laikas“, nes Europoje kariniai reikalai kol kas labai neaiškūs. Tad konferencijoje, P. Grigaičio nuomone, taip pat tektų kalbėti neaiškiai, o tai galėtų sudaryti „kokių nemalonių vietos administracijai“, t. y. JAV valdžiai. Jo įsitikinimu, „reikia laukti kol viskas paaiškės, kol bus galima aiškiau ir stipriau pasisakyti“⁷. Taigi, ALT'os vadovai laukė ryškesnės Sąjungininkų sėkmės frontuose. 1942 m. pabaigoje dienraštyje „Draugas“, apibendrinant JAV lietuvių veiklą tais metais, pripažinta, kad „nebuvo platesnio masto lietuvių veikimo Lietuvos naudai, nes trūko vieningumo, trūko vieno autoritetingo centro“. Buvo išsakyta viltis, kad toks centras, vienijantis visas jėgas lietuvių tautai gelbėti ir Lietuvai išlaisvinti, susidarytų 1943 m.⁸.

ALT'os aktyvumo stoka buvo nepatenkinta viena stambiausių JAV lietuvių organizacijų – Amerikos lietuvių Romos katalikų federacija (toliau – ALRKF). Ji 1943 m. sausio 7 d. savo Centro valdybos susirinkime Niujorke pažymėjo, kad ALT, kuri sudaryta iš pagrindinių ir didžiausių JAV lietuvių organizacijų, „neparodė pakankamo veiklumo nei politinėj Lietuvai gelbėti akcijoje, nei nuo karo nukentėjusiems šelpiti, nei Amerikos visuomenės informavimo atžvilgiu“. Buvo atkreiptas dėmesys, kad yra susidarę keli JAV lietuvių politiniai

⁷ 1942 10 24 P. Daužvardžio iš Čikagos raštas 2147/kon. P. Žadeikiui į Vašingtoną, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 760, l. 35.

⁸ „Amerikos lietuvių veikla“, *Draugas*, 1942 gruodžio 31, nr. 335, 4.

centrai, bet „nė vienas iš jų neišaugo į stiprų, veiklų ir visas grupes jungiantį centrą, kurio reikalingumą jaučia <...> visi laisvuose kraštuose gyveną lietuviai“. Todėl ALRKF pirmiausia pasiūlė įsteigti bendrą fondą ALT'os darbams finansuoti, Lietuvos nepriklausomybės akcijai remti ir bendrą Lietuvių informacijos centrą, kuris leistų leidinius anglų kalba apie Lietuvos atkūrimo reikalus⁹. Šis katalikų susirinkimas įvyko dieną anksčiau nei ALT'os suvažiavimas (taip pat Niujorke), kurio tikslas buvo suburti visas JAV lietuvių jėgas ir organizacijos veiklą pastatyti ant tvirtų teisinių pagrindų. Suvažiavimas išleido atsišaukimą į JAV lietuvių visuomenę – pakvietė visus lietuvius paminėti Vasario 16-osios šventę ir jos progą rinkti aukas Lietuvos laisvinimo reikalui. Nuo tada Vasario 16 d. minėjimai tapo JAV lietuvių tautinio susikaupimo ir ryžto švente kovai už Lietuvos išlaisvinimą¹⁰. Vis dėlto iš paskelbtos viešos informacijos apie ALT'os sprendimus matyti, kad nebuvo aiškesnės kalbos apie ALT'os pastangas vienyti visas JAV lietuvių patriotine jėgas¹¹. Tiesa, buvo mėginama kalbėti apie JAV lietuvių vieningą veiklą. Pavyzdžiui, organizacijos Susivienijimas lietuvių Amerikos, įėjusios į ALT'ą, savaitraštyje „Tėvynė“, palankiai atsiliepiant apie ALT'os suvažiavimą, rašyta, kad kartu veikti stojo didžiausios ir turtingiausios JAV lietuvių organizacijos, ir jos visos išvardytos. Vis dėlto tarp jų nematome JAV lietuvių tautininkų. Be jų, savaimė aišku, tarp išvardytųjų nėra ir JAV lietuvių komunistų organizacijų, kurios iš karto per savo spaudą puolė kritikuoti ALT'os suvažiavimą¹².

Rimtas postūmis ALT'os vadovybei aiškiau pasisakyti apie vienybę buvo 1943 m. gegužės 30 d. Bruklino įvykusi Amerikos lietuvių tautininkų konferencija. Pastarosios tikslas buvo vienyti tautininkus, sudarant organizacinį Tautininkų centrą, jungti visus tautinius fondus į vieną, tiksliau, kad jie prisidėtų prie Lietuvai vaduoti sąjungos fondo. Be to, taip siekta sušaukti Amerikos lietuvių tautininkų seimą¹³. Kaip ir ALT, tautininkų konferencija priėmė ir nusiuntė rezoliucijas JAV prezidentui ir JAV valstybės sekretoriui, kuriose išreiškė savo ištikimybę bei paramą kare. Be to, atskira rezoliucija buvo pasveikintas Lietuvos prezidentas Antanas Smetona, palinkėta jam „išstvermės ir sėkmingų pastangų darbuotėje bendroje viso pasaulio Lietuvių kovoje dėl Lietuvos nepriklausomybės atstatymo“¹⁴. Prezidentą tautininkų konferencija pripažino savo autoritetu ir tautinio judėjimo lyderiu. Atskiru nutarimu buvo pažymėta, kad ALT „neatstovauja visų Amerikos lietuvių bendros nuomonės Lietuvos reikalais, kaip kad ji visuomenėje bando sudaryti įspūdį, bet daugiau atstovauja Amerikos Lietuvių Taryboje dalyvaujančių srovių nuomonę Lietuvos reikalais, kuri nuo Amerikos Lietuvių tautininkų skiriasi“. Todėl tautininkai atsisakė dalyvauti ALT'os veikloje tol, kol nebus rodoma pagarba kitų srovių nuomonei¹⁵. Tautininkų įsitikinimu, Lietuvos Respublikos likučiai užsienyje – pasiuntinybės, konsulatų ir prezidentas A. Smetona – yra teisėti ir legalūs nepriklausomos Lietuvos vyriausybės atstovai, kurie privalo aktyviai dalyvauti atkuriant Lietuvos

⁹ „Dėl bendros veiklos“, *Draugas*, 1943 sausio 14, nr. 11, 4.

¹⁰ *Amerikos lietuvių istorija*, 553.

¹¹ Grigaitis, Pijus, „Amerikos Lietuvių Tarybos suvažiavimas“, *Draugas*, 1943 sausio 20, nr. 16, 2.

¹² „Tuščios vienybės ardytojų pastangos“, *Draugas*, 1943 sausio 20, nr. 16, 4; „Mūsų vienybės reikalų“, *Draugas*, 1943 vasario 2, nr. 27, 4.

¹³ „Amerikos lietuvių tautininkų konferencijos protokolas“, *Dirva*, 1943 liepos 2, nr. 27, 5.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ „Amerikos lietuvių tautininkų konferencijos protokolas“, *Dirva*, 1943 birželio 26, nr. 26, 5.

valstybingumą¹⁶. Tokios nuostatos, ypač A. Smetonos vaidmuo, buvo nepriimtini daliai ALT'os veikėjų, ypač socialistams. Kitas svarbus tautininkų pareiškimas buvo paskelbtas liepos 4 d. trečiajame metiniame LVS suvažiavime Klivlande. Jame pažymėta, kad LVS bendradarbiaus su kitomis srovėmis tik tai tada, jei jos dirbs dėl laisvos ir nepriklausomos Lietuvos atkūrimo, nebendradarbiaus su lenkais, bolševikais ir naciais¹⁷, bet remsis A. Smetonos autoritetu. Taip buvo siekiama į savo pusę patraukti ir bent žymesnę dalį JAV lietuvių visuomenės. Vis dėlto tokia tautininkų pozicija jau iš anksto numatė srovių nesusitarimą.

Taigi išryškėja atotrūkis tarp dviejų JAV lietuvių patriotinių srovių. ALT sulaukė stiprios kritikos iš dešinės, kai ją iš kairės puolė JAV lietuviai komunistai. Tiesa, abi šios srovės – ALT ir tautininkai – negalėjo lygintis savo gausa. ALT ir ją remiančios organizacijos nariais ir rėmėjais smarkiai lenkė tautininkus. Tai buvo viena iš priežasčių, kodėl Lietuvos pasiuntinys Povilas Žadeikis labiau (bent oficialiai) palaikė altininkus.

Akivaizdus tautininkų suaktyvėjimas ir gana greitos pastangos telktis, siekiant aktyviau įsijungti į Lietuvos vadavimą, valstybingumo atkūrimą pokariu ir pagalbos Lietuvos gyventojams teikimą, kėlė nerimą konkuruojančioms organizacijoms. ALT'os vadovybė taip pat sujudo ieškoti galimybės neišleisti vadavimo iniciatyvos iš savo rankų.

ALT'os pasirengimas konferencijai

ALT'os pirmininkas L. Šimutis savo atsiminimuose rašė, kad ALT'os Vykdomasis komitetas 1943 m. kovo 20 d. nutarė pasiūlyti ALT'os valdybai tų metų rudenį sušaukti Amerikos lietuvių kongresą¹⁸, t. y. konferenciją. Susipažinus su jo dienoraščiu, paaiškėjo, kad pirmasis įrašas apie galimą Amerikos lietuvių seimo sušaukimą svarstytas ALT'os Vykdomojo komiteto susirinkime gegužės 17 d., o nutarimas, kad reikia šaukti Amerikos lietuvių konferenciją, – gegužės 24 d. Toliau kas savaitę ALT'os posėdžiuose buvo aptariamas konferencijos klausimas, rengiama programa. Tik birželio 28 d. buvo „galutinai nutarta šaukti *Amerikos lietuvių konferenciją* Pittsburge – rugsėjo 2 ir 3 d.d.“¹⁹

ALT'os vadovybė liepos 19 d. dienraštyje „Draugas“ (vėliau ir kituose laikraščiuose) paskelbė pranešimą apie rengiamą Amerikos lietuvių konferenciją rugsėjo 2–3 d. Pittsburge. Buvo nurodyta, kad yra įkurtas konferencijos rengimo komitetas, kurį sudaro pirmininkas Povilas Dargis, sekretorius Juozas B. Tamkevičius ir išdininkas Petras Pivorūnas²⁰. Remiantis L. Šimučio atsiminimais, paskelbti konferencijos datą ir vietą paskatino gauta informacija, kad okupuotoje Lietuvoje susikūrė keturių politinių partijų – krikdemų, liaudininkų, socialdemokratų ir tautininkų – slaptas komitetas kovai su nacių okupacija. Minėtas komitetas pasiuntė savo atstovus į neutralius kraštus ir norėjo susisiekti su JAV lietuviais²¹.

¹⁶ Jankauskas, Zigmas, „Pagaliau einame prie tvarkos“, *Dirva*, 1943 liepos 16, nr. 29, 3.

¹⁷ „Konferencijai suaukota apie \$500“, *Dirva*, 1943 liepos 16, nr. 29.

¹⁸ Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba*, p. 46.

¹⁹ Leonardo Šimučio dienoraštis – 1943 metais, LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, dėžė 1 (Dienoraščiai), knyga – 1943 m. dienoraštis, I n. (informacija pagal datas).

²⁰ „Amerikos Lietuvių Taryba. Amerikos Lietuvių konferencija įvyks Pittsburge, Pa., rugsėjo 2-3 dienomis“, *Draugas*, 1943 liepos 19, nr. 168, 4.

²¹ Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba*, 46.

Drauge buvo paskelbti penki punktai, kuriuos konferencijoje planuota apsvarstyti ir priimti sprendimus. Pirmajame punkte buvo numatyta pareikšti vieningą JAV lietuvių paramą JAV valdžios pastangoms kare iki visiškos pergalės. Antrajame punkte siūlyta apsvarstyti, kaip reikėtų veikti, kad po karo būtų įgyvendinti „vakarų demokratijų tikslai, kurie yra išreikšti Atlanto Čarteryje ir Wahingtono deklaracijoje, ypatingai kiek jie liečia mažųjų tautų ateitį“. Trečiajame punkte buvo numatyta apsvarstyti, kaip JAV lietuviai gali prisidėti prie Lietuvos išvadavimo ir atkūrimo „kaipo nepriklausomos demokratiniais pagrindais sutvarkytos respublikos“. Ketvirtas punktas tiesiogiai lietė Lietuvos tremtinių šeimų klausimą ir materialinę pagalbą karo nualintai Lietuvai. Penktuoju punktu buvo siekiama sutelkti JAV lietuvių įgyvendinti pirmuosius keturis punktus²².

Tiesa, konferencijos siekis ir keliama svarstyti klausimai buvo panašūs į tautininkų svarstytus (jų seime ir konferencijoje) klausimus, išskyrus trečiąjį punktą. Tautininkai kalbėjo apie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, bet neapibrėžė konkrečios formos – ją paliko tautos sprendimui. ALT'os veikėjai savo ruožtu aiškiai pasisakė už demokratinę respubliką. Negana to, kviečiant į konferenciją JAV lietuvių, buvo pabrėžiama, kad kviečiama „visa demokratiniai nusiteikusi lietuvių visuomenė“²³. Nekviečiami palaikantys diktatūras; daryta aliuzija ne tik į komunistuojančius lietuvių, bet, reikia manyti, ir į tą išeivijos dalį, kuri simpatizavo A. Smetonai. Tai ir buvo esminis šių dviejų patriotinių srovių skirtumas, kuris rengiant konferenciją labiau atsiskleidė.

ALT'os vadovybė per spaudą kreipėsi į JAV lietuvių organizacijas, kurios pritarė išdėstytiems punktams, ir pakvietė jas rinkti savo atstovus į konferenciją. Rekomenduota JAV lietuvių organizacijų centrums siųsti po 3 delegatus; draugijoms, kuopoms, klubams ir t. t. – po 1 delegatą, o turinčioms per 100 narių – dar po 1 delegatą nuo kiekvienų papildomų 50 narių; kiekvienam laikraščiui – po 1 delegatą; ALT'os skyriams ir bendriems kolonijų komitetams – po 3 delegatus. Pageidauta, kad delegatai būtų iš anksto užregistruoti ALT'os centre, mandatai privalėjo būti paruošti dviem egzemplioriais: vienas siunčiamas į centrą, o kitą atsiveža delegatas į konferenciją. Be to, pageidauta organizacijų finansinės pagalbos ALT'os veiklai²⁴. Pranešimas apie konferenciją baigiamas tokiais žodžiais:

„Nereikia aiškinti, kaip svarbu dabar yra mums Amerikos lietuviams, pareikšti savo balsą, kuomet karo mūšiuose yra sprendžiamas žmonijos likimas ir mūsų gimtojo krašto laisvės klausimas. Taigi pasitikime, kad gerb. visuomenė gyvai atsilieps į šį mūsų kvietimą ir pasistengs, kad Amerikos Lietuvių Konferencija būtų visais atžvilgiais sėkminga.“²⁵

Iš to, kas ir kaip pasakyta, matyti, kad ALT ėmė kalbėti visų JAV lietuvių vardu. Tiesa, buvo sudaryta sąlyga pritarti arba nepritarti iškeltiems punktams, kurie buvo ir aktualūs, ir svarbūs. Tai lyg ir neturėjo kelti abejonių patriotinei išeivijai ALT'os ketinimais.

Be to, liepos 19 d. ALT'os Vykdomasis komitetas parengė atskirą Kreipimąsi į lietuvių draugijas ir pakvietė jas dalyvauti konferencijoje, kad JAV lietuviai „vieningai pareikštų

²² *Draugas*, 1943 liepos 19, nr. 168, 4.

²³ „Amerikos Lietuvių Taryba, Vykdomasis Komitetas. Kviečiame rinkti delegatus į konferenciją“, *Draugas*, 1943 liepos 27, nr. 175, 2.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*

savo balsą už demokratinių valstybių karo ir taikos tikslus ir apsvarstytų, kaip padėti Lietuvai“²⁶. Jis buvo ne publikuotas spaudoje, o platinamas lapeliais individualiai. Kiek galima buvo pastebėti, ne visos JAV lietuvių organizacijos jį gavo. Taigi, per spaudą kreipiasi į visą JAV lietuvių išeiviją, o kvietimas buvo aiškiai adresuotas ALT' ai palankioms organizacijoms. Tai žeidė tautininkus.

Visiškai suprantama, kad konferencijai nepritarė JAV lietuviai komunistai. Jiems palankios organizacijos atsisakė dalyvauti renginyje, kurį organizavo „klerikalų kontroliuojama“ ALT. Tuo remiantis, komunistinėje spaudoje aiškinta, kad konferencija neatstovaus visų JAV lietuvių interesams, nes „rūpinasi kaip gražinti Lietuvos žmonėms tokią valdžią, kurią tie žmonės nusikratė 1940 metais <...> Ji taipgi planuos, kaip daugiau kenkti Sovietų Sąjungai, kaip daugiau ją atakuoti, o tai kenkimas ir visoms Jungtinėms Tautoms“²⁷. Dėl šios priežasties komunistų organizacijos ir nesiruošė dalyvauti konferencijoje.

Neigiamai sureagavo ir JAV lietuviai tautininkai. Ypač griežtos pozicijos laikėsi K. Karpius redaguojamas savaitraštis „Dirva“, leidžiamas Klivlande. Liepos 30 d. laikraščio vedamajame rašyta, kad tai

„katalikų-cicilikų šaukiama konferencija <...> yra grynai socialistų-katalikų vadų sroviniškas suvažiavimas, nors jie jame kėsinaisi kalbėti ir „visų“ Amerikos Lietuvių vardu <...> Šios konferencijos rengėjai nesiskaito su Lietuvos Prezidentu <...>, ir toliau turės tikslo su Lenkais tartis ir bendradarbiauti, ko mes tautininkai niekuomet nedasileisime – Lietuvos neparduosime.“²⁸

Vedamojo autoriaus nuomone, konferencija labiau trukdo nei padeda pasirengti būsimam bendram visų JAV lietuvių Lietuvos vadavimo darbui. Kaip pavyzdį jis pateikė tautininkų Lietuvai vaduoti sąjungą, kuri veikia Lietuvos reikalui, o į minėtą konferenciją nebuvavo pakviesta. Be to, viešai pažymėta, kad JAV lietuviai sandariečiai, kurie įėjo į ALT'ą, bando neteisingai atstovauti tautininkams, bet jie, kaip nurodoma vedamajame, atstovauja tik sau, o ne tautinei srovei²⁹. Tokie pareiškimai „Dirvoje“ sulaukė gana griežto atsako altininkų spaudoje.

Katalikiškasis „Draugas“ apkaltino „tautininkus iš Clevelando *Dirvos* pastogės“ bandymu sutrukdyti lietuvių vienybei, kuri yra stiprinama remiant JAV vyriausybę kare ir siekiant išlaisvinti Lietuvą, o kai kurių veikėjų pasisakymus „Dirvoje“ ir „Amerikos lietuvių“ įvertino taip:

„tie vyrukai vis tik nekalba tautininkų vardu <...>, nėra nei tautiškai, nei politiškai subrendę vyrukai, kurie švaistosi savo spaudoje piemeniškais žodžiais ir, esame tikri, rimtesniems tautininkams jie daro gėdą.“³⁰

²⁶ 1943 m. liepos 19 d. ALT Vykdomojo komiteto Chicago, Ill. K V I E T I M A S, LTSC/PLA, A. Trečioko fondas, dėžė 3 (ALT 1940–1950 metai), l. n.

²⁷ „Pittsburgho Konferencija“, *Vilnis*, 1943 rugsėjo 1, nr. 206, 2.

²⁸ „Dienos Klausimas“, *Dirva*, 1943 liepos 30, nr. 31, 4.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ „Mūsų žodis apie tautininkus ir „D-vos“ šmeižtus“, *Draugas*, 1943 rugpjūčio 11, nr. 188, 4.

Tai – savotiškas tautininkų skaldymas, siekis palaužti labiausiai kritikuojamus asmenis. Tokiam siekiui, galima sakyti, buvo pagrindo. Pirmiausia apie konferenciją gana palankiai atsiliepta tautininkų dienraštyje „Vienybė“: lyg ir pritarta delegatų siuntimui, nes bus svarstomas Lietuvos klausimas³¹. Kai kurie tautininkų veikėjai net buvo įsijungę į delegatų rinkimus. Pavyzdžiui, A. S. Trečiokas susirašinėjo su ALT'os Vykdomojo komiteto nariu, savaitraščio „Sandara“ redaktoriumi Miku Vaidyla, kuris konfidencialiai kreipėsi talkos. Iš A. S. Trečioko laiško matyti, kad rugpjūčio 3 d. Naujojo Džersio (*New Jersey*) Lietuvių taryba buvo sukvietsi vietos organizacijų atstovų pasitarimą, ir jame buvo nutarta remti konferenciją bei joje dalyvauti. Be to, A. S. Trečiokas apgailestavo, kad M. Vaidyla laiku neatsiuntė kvietimo draugijoms, nes būtų galėjęs padaryti daugiau kviesdamas įvairias draugijas³². Galima manyti, kad tokių veikėjų buvo ne vienas ir tokie jų darbai buvo žinomi kitiems tautininkams. Reikėjo imtis priemonių kolektyvinei tautininkų pozicijai pareikšti.

Rugpjūčio 6 d. JAV rytinių valstijų Tautininkų centro 12 atstovų valdyba svarstė dalyvavimo konferencijoje klausimą. Paaiškėjo, kad nė viena tautinės minties organizacija nepakviesta dalyvauti toje konferencijoje. Taigi, jų nuomone, tokia padėtis pasitvirtino: buvo kviečiamos ne visos JAV organizacijos, o tik katalikiškos ir socialistinės. Be to, buvo pažymėta, kad visais klausimais, numatyti svarstyti konferencijoje, patriotinės JAV lietuvių organizacijos jau anksčiau pateikė pareiškimus ir tuos klausimus įgyvendina, todėl nėra jokio reikalo šaukti tokią konferenciją ir, valdybos nutarimu, tautininkai minėtoje konferencijoje nedalyvaus³³. Tarp pasirašiusių buvo ir A. S. Trečiokas.

Konferencijos šalininkų spauda aktyviai ragino išeiviją siųsti savo delegatus, spausdino informaciją apie įvairių JAV lietuvių organizacijų susirinkimus ir svarstymus. Nemažai dėmesio skirta finansinei pusei – kvietimui paremti delegatus, ALT'os veiklą bei pasirengti teikti pagalbą Lietuvai, jos žmonėms. Kalbėta ir apie piniginių rinkliavų (vųjų) organizavimą³⁴. Aštri kritika pasipylė iš komunistinių laikraščių „Laisvė“, „Vilnis“, „Tiesa“. Komunistų atstovai JAV lietuvių draugijose suaktyvėjo: agitavo prieš konferenciją ir delegatų siuntimą, kritikavo ALT'ą. Pasirodė informacijos, kad ir JAV lietuviai komunistai rengiasi kaip atsvarą sušaukti savo konferenciją³⁵.

Lietuvos diplomatų pozicija

Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis, generalinis konsulas Niujorke Jonas Budrys ir konsulas Čikagoje P. Daužvardis nuolat stebėjo JAV lietuvių veiklą, ypač domėjosi jų veikla Lietuvos klausimu. Lietuvos atstovai prisidėjo (buvo patarėjais) kuriant išeivijos bendrą

³¹ „Pasisako už konferenciją“, *Draugas*, 1943 rugpjūčio 10, nr. 187, 4.

³² 1943 08 07 A. S. Trečioko iš Newark'o laiško M. Vaidylai į Čikagą nuorašas, LTSC/PLA, A. Trečioko fondas, dėžė 3 (ALT 1940–1950 metai), l. n.

³³ „Tautininkų pranešimas konferencijos klausimu“, *Dirva*, 1943 rugpjūčio 13, nr. 33, 3.

³⁴ „LRKSA kuopų Čikagoje dėmesiui“, *Draugas*, 1943 rugpjūčio 2, nr. 180, 4; Kliubietis, „Draugijos susirūpino Pittsburgho seimu“, *Keleivis*, 1943 rugpjūčio 4, nr. 32, 8 ir kt.

³⁵ „Lietuvių konferencija ir bolševikai“, *Draugas*, 1943 rugpjūčio 5, nr. 183, 4.

politinę organizaciją ALT'ą, vertino prezidento A. Smetonos atvykimą į JAV³⁶. Todėl nieko nuostabaus, kad diplomatus domino išeivijos aktyvumas ir 1943 m., įskaitant pasiruošimą vesti konferenciją.

P. Žadeikis, sužinojęs apie ALT'os siekį sušaukti konferenciją, iš principo pritarė tokiam sumanymui, nes, anot jo, „per tą Konferenciją didžiama Amerikos lietuvių norėtų patarnauti ir Amerikai, ir Lietuvai“, t. y. suaktyvėtų išeivija. Pasiuntiniui nerimą kėlė tai, kad šis renginys gali virsti savireklama, buvusio režimo Lietuvoje pasmerkimu ir demokratijos perdėtu deklaravimu, tapti tik demonstratyvia lietuvių vienybe³⁷. Pasiuntinys visuomet buvo labiau linkęs remti JAV lietuvių šalpos organizacijas nei politinius judėjimus. Apie rengiamą konferenciją jį nuolat informavo konsulas P. Daužvardis. Mat ALT'os Vykdomojo komiteto nariai L. Šimutis, P. Grigaitis ir M. Vaidyla gyveno Čikagoje, todėl su jais daugiausia ir teko bendrauti P. Daužvardžiui. Apie tai savo dienoraštyje minėjo ALT'os pirmininkas L. Šimutis – kad kai kuriuose ALT'os Vykdomojo komiteto narių posėdžiuose dalyvavo ir konsulas. Pats P. Daužvardis savo pranešimuose taip pat užsiminė apie tokius susitikimus.

Konsulas P. Daužvardis pažymėjo, kad ALT stengiasi tapti stipria organizacija, o tautininkams „didelės meilės nerodo“. Dėl ALT'os nesusikalbėjimo su jais iš dalies kalti radikalesni tautininkai. Anot konsulo, kai kurie Čikagos tautininkai (pvz., adv. Grishas ir dr. Biežis) ketino dalyvauti konferencijoje. Konsulas informavo, kad ALT į konferenciją nutarė kvieisti Lietuvos pasiuntinį ir abu konsulus³⁸. P. Daužvardis siūlė P. Žadeikiui prašyti ALT'os vadovų, kad jie iš anksto atsiųstų pareiškimų ir rezoliucijų projektus susipažinti, kad, reikalui esant, būtų galima pateikti savo pastabų, pataisyti arba papildyti³⁹. Vis dėlto P. Žadeikis tam nepritarė, nes laikėsi pozicijos nesikišti į JAV lietuvių vidaus reikalus.

Apie konferenciją teigiamai atsiliepė ir Lietuvos generalinis konsulas Niujorke J. Budrys. Jis paminėjo, kad buvo pakviestas į konferenciją ir paprašytas tarti sveikinimo žodį. Konsulas kreipėsi į P. Žadeikį ir klausė, kaip jam pasielgti, kokį atsakymą duoti ALT'os vadovybei. J. Budrio nuomone, atstovams dalyvauti reikėtų, nes tai sustiprintų ALT'os, kaip JAV lietuvių „visuomeninio centro“, autoritetą⁴⁰. Be to, jis paminėjo, kad liepos 28 d. tarnybiniais reikalais buvo nuvykęs į Filadelfiją ir ten susitikimo metu ragino veikėjas M. Grininę ir B. Pivoriūnienę organizuoti moterų komitetą, kuris rūpintųsi ir šelptų nuo okupacijos nukentėjusius lietuvius ir pradėtų teikti planingą pagalbą lietuviams, išvežtiems į Sibirą⁴¹. Matome, kad bandyta JAV lietuvių veiklą kreipti į praktinę šalpos pusę – remti Lietuvą.

³⁶ Skirius, Juozas, „Prezidento Antano Smetonos atvykimas į JAV 1941 metais ir išeivijos pozicija“, *Lietuvos istorijos metraštis*. 2010 metai 2 (2011), 77–91; Skirius, Juozas, „JAV lietuvių ideologinių srovių suartėjimas 1940.06.15–10.15: Lietuvai gelbėti tarybos įkūrimas“, *Istorija* 87 (3) (2012), 25–38; Skirius, Juozas, „JAV lietuvių srovių telkimosi sunkumai ir prieštaravimai 1940.10.15–1941.05.15: nuo Lietuvai gelbėti tarybos iki Amerikos lietuvių tarybos“, *Istorija* 91 (3) (2013), 52–67.

³⁷ 1943 07 20 P. Žadeikio iš Vašingtono raštas nr. 1005 „A.L. Konferencijos klausimu“ P. Daužvardžiui į Čikagą, LCVA, f. 663, ap. 1, b. 172, l. 28–29.

³⁸ 1943 07 28 P. Daužvardžio rašto nr. 1556/kon. „A.L. konferencijos reikalu“ P. Žadeikiui į Vašingtoną nuorašas, LCVA, f. 663, ap. 1, b. 172, l. 27.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ 1943 08 02 J. Budrio konfidencialaus rašto nr. 3242/32-A „Amer. Liet. Konferencija“ P. Žadeikiui į Vašingtoną (nuorašas P. Daužvardžiui) nuorašas, LCVA, f. 663, ap. 1, b. 172, l. 22.

⁴¹ *Ibid.*

Vis dėlto diplomatams užkliuvo JAV lietuvių vienybės stoka. J. Budrys pažymėjo, kad būtų „pravartu ir p. Karpį pamėginti įtikinti, kad eitų į kompromisą“, kad „ir tautininkai, akivaizdoje pavojaus ir aukštų idealų, kurių jie /ir mes visi/ siekia, neardo konferencijos, bet siunčia delegatus ir prisideda nuoširdžiai ir aktyviai prie jos darbų“⁴². Į šią pastabą buvo įsiklausyta. Inicijatyvos ėmėsi P. Daužvardis. Jis rugpjūčio 17 d. laišku kreipėsi į K. Karpį ir, pabrėždamas to laikotarpio svarbą, pažymėjo, kad dabar partijų peštynės daro žalą Lietuvos ir lietuvių tautos reikalams. Iš šono žiūrint, anot konsulo, susidarantis nepalankus įspūdis, ir lietuvių draugai amerikiečiai užjausdami pataria mums į smulkius ginčus nesuvelt, nes mūsų „priešai juokiasi iš mūsų ir trina savo rankas“. Jis patarė iki minimumo mažinti ginčus, sudaryti vaizdą, kad visi lietuviai, išskyrus sukomunistėjusius ir surusėjusius, dirba vienam tikslui – išlaisvinti lietuvių tautą ir atkurti Lietuvos nepriklausomybę, todėl rekomendavo dalyvauti konferencijoje Pitsburge⁴³. Be to, P. Daužvardis, pažymėjęs, kad abiejose nesusikalbančiose pusėse „yra klaidelių“, pasakė, kad tos „klaidelės, prie gerų norų, gali būti lengvai atitaisytos“⁴⁴. Jis lyg ir siūlė save kaip tarpininką, kuris bandys suderinti abiejų pusių interesus.

K. Karpiaus atsakymo neteko ilgai laukti. Rugpjūčio 22 d. gana ilgame laiške jis išdėstė problemas, kurios trukdė tautininkams tuo metu jungtis į bendrą JAV lietuvių veiklą. Pirmiausia, tai, kad ALT'os vadovybė nepripažįsta A. Smetonos Lietuvos prezidentu ir nekviečia jo į konferenciją. Antra, tautininkus piktino katalikų draugystė su socialistais (socialistas P. Grigaitis buvo ALT'os Vykdomojo komiteto narys, sekretorius), didžiausiais A. Smetonos ir tautininkų kritikais. K. Karpis pažymėjo, kad daugumai katalikų nepriimtina draugystė su socialistais, be to, tarp katalikų taip pat yra daug A. Smetonos šalininkų. Trečia, tautininkų organizacija Lietuvai vaduoti sąjunga negavo ALT'os kvietimo atvykti į konferenciją. Ketvirta, sandariečiai (vadovas M. Vaidyla) nori atstovauti visiems tautininkams, bet jie negali atstovauti tautinei srovei, tik sau, kaip organizacijai. Penkta, ALT remia tautininkų ir A. Smetonos griežtus kritikus, pvz., Stasį Gabaliauską, kuris nėra JAV lietuvis⁴⁵. Taigi, jeigu tokia pozicija nesikeis, tai „mes, tautininkai“, kaip pabrėžė K. Karpis, „dirbsime vieni, raginsime“ JAV lietuvius remti Lietuvą ir jos gyventojus, siųsti pinigus. Be to, jis pažymėjo, kad tautininkai siekia tik Lietuvos nepriklausomybės ir nesiūlo jokios valdžios formos, – ją pasirinkti gali patys Lietuvos žmonės. Savo ruožtu „Šimutis ir Grigaitis sutarę laikytis vienos griežtos linijos – kad Lietuvai būtų paskirta valdžia tokia, kokią jie supranta tinkamą“⁴⁶. Taigi, buvo aiškiai pasakyta, kad tautininkams su ALT ne pakeliui.

Tiesa, P. Žadeikis buvo įgaliojęs P. Daužvardį pamėginti įtikinti ALT'os vadovybę pakviesti į konferenciją A. Smetoną⁴⁷. Kaip parodė gyvenimas, to padaryti nepavyko – jau

⁴² *Ibid.*, 22–23.

⁴³ 1943 08 17 P. Daužvardžio asmeniško laiško K. Karpui į Klivlendą nuorašas, LTSC/PLA, Lietuvos konsulato Čikagoje fondas, dėžė 10, b. 3 (ALT problema 1943 m.), I. n.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ 1943 08 22 K. Karpio laiškas P. Daužvardžiui į Čikagą, LTSC/PLA, Lietuvos konsulato Čikagoje fondas, dėžė 10, b. 3 (ALT problema 1943 m.), I. n.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ 1943 08 02 J. Budrio konfidencialaus rašto nr. 3242/32-A „Amer. Liet. Konferencija“ P. Žadeikiui į Vašingtoną (nuorašas P. Daužvardžiui) nuorašas, LCVA, f. 663, ap. 1, b. 172, l. 22.

vien dėl to, kad tam kategoriškai priešinosi JAV lietuviai socialistai. Po daugelio metų L. Šimutis savo atsiminimuose rašė, kad tautininkai veikė

„...atskirai savo pačių sukurtuose sąjūdžiuose (Lietuvai vaduoti sąjungoje ir Lietuvių tautiniame šalpos fonde), laikydami prezidentą A. Smetoną savo veiklos centru bei vyriausiu šefu. Jie manė, kad tai bus tikslingiau ir kad A. Smetonos asmuo, jo, kaip prezidento, orumas labiau apjungs lietuvius, negu kas kitas“⁴⁸.

P. Daužvardžiui pavyko įtikinti ALT'os vadovybę konferencijos metu neliesti buvusios Lietuvos vidaus politikos, atsisakyta ir memorandumo JAV Valstybės departamentui. Vietoje jo nuspręsta nusiųsti laišką prezidentui F. D. Ruzveltui, taip pat balso teisę konferencijoje suteikti JAV lietuvių organizacijų atstovams (svečiai turėjo tik patariamąjį balsą). Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo reikalu buvo pažymėta, kad Lietuva būtų atkurta nepriklausoma, kokia ji buvo 20 metų, remiantis 1918 m. Vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktu⁴⁹. Visus šiuos, nors ir nelabai esmingus, pakeitimus nulėmė siekis pritraukti kuo daugiau JAV lietuvių organizacijų į konferencijos darbą.

Konferencijos vedimas

1943 m. rugsėjo 2–3 d. (ketvirtadienis–penktadienis) Pitsburge Williamo Penno viešbutyje įvyko ALT'os sukvietas JAV organizacijų atstovų ir svečių suvažiavimas. Kaip svečiai dalyvavo Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis, konsulai J. Budrys ir P. Daužvardis, Latvijos ir Estijos atstovai, abu Pensilvanijos valstijos senatoriai Jamesas Davisas ir Jamesas Tunnellis, Pitsburgo miesto valdžios atstovai, Lietuvos tautinės tarybos atstovai. Konferencijai pirmininkavo ALT'os vadovas L. Šimutis, vicepirmininkai buvo Stasys Gegužis ir Kazys Gugis, sekretorius – P. Grigaitis. Pastarojo pagalbininkai – Kazys Vilniškis ir Eufrazija Mikužiūtė. Finansų komisijai pirmininkavo M. Vaidyla, o Rezoliucijų komisijai vadovavo kun. Juozas Vaškas. Literatūroje nurodoma, kad konferencijoje dalyvavo nuo 400 iki 500 delegatų⁵⁰, pabrėžiama dalyvių gausa. To meto spaudoje buvo užfiksuota 417 delegatų, be svečių⁵¹.

Konferencijos pirmininkas pakvietė užimti garbės svečių vietas Lietuvos diplomatus, abu JAV senatorius, buvusį Estijos užsienio reikalų ministrą K. Pustą, Latvijos vicekonsulą Gorrellį, buvusį Lietuvos užsienio reikalų ministerijos darbuotoją Henriką (Hiršą) Rabinavičių (Lietuvių tautinės tarybos narį), Pitsburgo miesto mero atstovą pulkininką S. A. Fauley'jų, ALT'os narius: P. Grigaitį, M. Vaidylą, Matą J. Viniką, Juozą B. Laučką, Juozą Stilsoną, kun. Joną Švagždį, Fortunatą J. Bagočių, S. Michelsoną, Vincą Kvietkų ir Petrą Pivaroną. Pirmininkas susirinkusiesiems pristatė Nominacijų, Mandatų ir Aukų

⁴⁸ Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba*, 45.

⁴⁹ 1943 08 10 P. Daužvardžio rašto nr. 1728/27 „A.L. Konferencijos reikalų“ P. Žadeikiui į Vašingtoną nuorašas (nuorašą gavo J. Budrys), LCVA, f. 663, ap. 1, b. 172, l. 17; 1943 08 27 P. Daužvardžio rašto nr. 1814/27 P. Žadeikiui į Vašingtoną nuorašas (nuorašą gavo J. Budrys), LCVA, f. 663, ap. 1, b. 172, l. 13–14.

⁵⁰ *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*, 227; Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba*, 48; *Amerikos lietuvių istorija*, 553.

⁵¹ „Apie Pittsburgho konferenciją“, *Dirva*, 1943 rugsėjo 10, nr. 37, 2.

priėmimo komisijas⁵². Prieš tai jau buvo sudarytos svarbiausios komisijos: Rezoliucijų komisija – kun. J. Vaškas, M. J. Vinikas, J. B. Laučka, Juozas Tysliava, Bajoras, Matas Zujus, Antanas Montvydas, S. Michelsonas, Stasys Strazdas, Kazys Kalinauskas, Kostas Jurgėla, W. Norkus, Balčikonis, Jonas Grigaliūnas ir J. Maceina; Sveikinimų komisija – Aleksandras Aleksis, Indriliūtė iš Toronto, Jonas Aleksandravičius; Priėmimo komisija – A. Petrauskaitė, J. Jankienė, Ona Ivaškienė, Elena Jurgelienė, Vera Količienė, E. Galinaitė⁵³. Į komisijas buvo įtraukti įvairių organizacijų iš įvairių srovių atstovai.

Konferencija buvo atidaryta su malda, kurią sukalbėjo kun. J. Švagždys. Tiesa, buvo baiminamasi, kad vienas iš ALT'os vadovų socialistas P. Grigaitis gali protestuoti, tačiau taip neįvyko; vis dėlto jis maldą ignoravo: kai visi delegatai jos metu buvo atsistoję, jis vienas liko sėdėti⁵⁴. Toks akibrokštas katalikų veikėjams buvo nemalonus ir skatino dalį jų nepritarti socialistų įsitraukimui į ALT'ą.

Įžanginėje kalboje pirmininkas L. Šimutis pasidžiaugė, kad JAV lietuviai suprato reikalo svarbą ir gausiai atvyko į konferenciją pasitarti, kaip ir kuo visi galėtų paremti, suprantama, dar našiau ir labiau koordinuotai, JAV karo pastangas greičiau pasiekti pergalę. Jis pabrėžė, kad delegatai atvyko susirūpinę ir Lietuvos ateitimi, jos gyventojų vargais, jos tremtiniais, jos „šauksmu pagalbos atsteigimui nepriklausomybės, laisvės ir demokratijos“⁵⁵. Pakviestas kalbėti, pasiuntinys P. Žadeikis pasveikino ALT'ą už sugebėjimą sukviesti į konferenciją įvairių srovių atstovus, kurie vieningai rūpinasi JAV ir Lietuvos reikalais. Lietuviai sako, anot jo, kad „ant palinkusio beržo visos ožkos lipa. Ant Lietuvos neseniai buvo užlipusi raudona ožka, o dabar užlipo rudoji ožka. Padėkite savo konferencijoje tam lietuviškam beržui atsitiesti“⁵⁶. Svečiai amerikiečiai daug kalbėjo apie karą, JAV dalyvavimą jame, karo užbaigimą taika, apie lietuvių pastangas remti JAV vyriausybę kare pinigais, darbu, siunčiant savo vaikus į karo tarnybą. Senatorius Jamesas Davisas, JAV Senato užsienio reikalų komiteto narys, tvirtino, kad lietuviai ir Lietuva nebus nuvilti, jeigu laikysis vieningai ir remis JAV pastangas kare⁵⁷. Taigi, JAV valdžios atstovų nuomone, Lietuvos likimas priklausys pirmiausia nuo išeivijos dedamų pastangų remti JAV valdžią.

Spauda atkreipė dėmesį į visiems gerą išpūdį padariusį Alenos Deveinienės pranešimą apie iš Lietuvos išgabtų lietuvių į Vokietiją ir Sibirą vargus bei kančias, apie jiems būtiną pagalbą. Ji siūlė įsteigti nepolitinę organizaciją, kuri rūpintųsi tremtiniais – rinktų drabužius ir reikalautų teisės siųsti paramą. Po jos kalbėjęs kun. Juozas Končius papasakojo, kaip JAV lietuvių „Kunigų vienybės“ atstovai kreipėsi į JAV Raudonąją Kryžių dėl ištremtų lietuvių, bet gavo atsakymą, kad išgelbėti lietuvių tremtinių beveik neįmanoma, nes TSRS atstovai nesileidžia į kalbas ir aiškina, kad tai – jų vidaus reikalas. „Kunigų vienybės“ atstovai kreipėsi į JAV Valstybės departamentą, iš jo gavo leidimą siųsti medikamentus į Lietuvą su sąlyga, kad juos išdalys Raudonojo Kryžiaus atstovas. Per Šveicariją buvo gauta informacijos, kad

⁵² Amerikos lietuvių konferencijos protokolo nuorašas, ALKA, 40 spinta, dėžė 13 (ALRKF dokumentai), l. n.

⁵³ „Pittsburghe planuoja šviesią ateitį“, *Draugas*, 1943 rugsėjo 8, nr. 211, 4.

⁵⁴ „Apie Pittsburgho konferenciją“, 2.

⁵⁵ Amerikos lietuvių konferencijos protokolo nuorašas, ALKA, 40 spinta, dėžė 13 (ALRKF dokumentai), l. n.

⁵⁶ „Pittsburghe planuoja šviesią ateitį“, 4.

⁵⁷ Amerikos lietuvių konferencijos protokolo nuorašas, ALKA, 40 spinta, dėžė 13 (ALRKF dokumentai), l. n.

Lietuvai reikia medikamentų už 100 000 dolerių. V. Količienė pranešė apie Pitsburgo lietuvių moterų pradėtus darbus renkant paramą Lietuvos gyventojams ir tremtiniams⁵⁸.

Konferencijoje buvo skirta dėmesio JAV karo bonų pirkimo klausimui, kaip realiausios paramos JAV valdžiai išraiškai. Buvo derinami amerikietiškas ir lietuviškas patriotizmas, nes remiant JAV kare buvo galima tikėtis jų paramos Lietuvai. Čikagos verslininkas Juozas P. Varkala pranešė, kad Čikagos lietuviai jau yra nupirkę bonų už daugiau nei 10 mln. dolerių. Konferencijoje buvo pasiūlyta, kad lietuviai nupirktų bonų už dar 10 mln. dolerių. Tokiam pasiūlymui buvo vienbalsiai pritarta. Du lietuvių susivienijimai – SLA ir LRKSA – pranešė, kad šios konferencijos proga kiekvienas nupirks bonų už 50 000 dol. Baltimorės lietuviai informavo, kad jau yra nupirkę bonų už 200 000 dol., o bostoniečiai – už 45 000 dol., kaip ir Amerikos lietuvių katalikų moterų draugija. Konferencijos dalyviams organizatoriai pranešė, kad jos metu buvo išpirkta bonų už 150 000 dol.⁵⁹ Opozicija savo ruožtu piktinosi ir teigė, kad šiuo klausimu jokių nutarimų negali būti, nes ir be tų nutarimų JAV lietuviai jau nuo 1940 m. perka karo bonus. Tai – visų piliečių nacionalinė pareiga. Tautininkams susidarė įspūdis, kad konferencija „žaidžia“ savindamasi autoritetą, jog tik ji gali nurodyti JAV lietuviams pirkti karo bonus arba jų nepirkti. Be to, opozicijos spaudoje būgštauta, kad yra pavojus prastai nuteikti JAV valdžią, kuri gali pamanyti, jog lietuviai iki tol nepirko bonų ir tik dabar raginami įsijungti į Trečiąjį karo paskolos etapą⁶⁰. Komunistuojantys lietuviai moralizavo, kad „nepadoru daryti sau reklamą ir frakcinės kovos ginklą iš Amerikos lietuvių patriotinių jausmų ir priedermių“⁶¹. Kad ir kaip būtų, konferencija paskatino lietuvius labiau įsitraukti į bonų pirkimo procesą. Buvo manoma, kad tai – vienas iš esminių būdų kuo greičiau baigti karą. Tam tikslui konferencijoje net buvo įkurtas 9 asmenų komitetas karo bonų pardavimui organizuoti. Be to, JAV lietuviai, norėdami parodyti, kad išėvija remia JAV ne tik pinigais, savo spaudoje platino informaciją apie lietuvių kilmės JAV karius, dalyvaujančius karo veiksmuose. JAV valstybės sekretoriui Cordelliui Hullui ir Didžiosios Britanijos premjerui V. Čerčiliui buvo nusiųstos konferencijos sveikinimo ir palaikymo telegramos bei išreikšta viltis, kad Lietuvos nepriklausomybė bus atkurta⁶².

Finansų komisija pranešė, kad konferencijos metu buvo surinkta 6 157 dol. aukų; jos gana ženkliai papildė ALT'os iždą. Tie pinigai leido ALT'ai veikti plačiau ir vykdyti išsikeltus tikslus. Jau buvo galima įgyvendinti nutarimą įsteigti Lietuvių informacijos centrą Niujorke⁶³.

Prieš pat uždarant konferenciją L. Šimutis pristatė ALT'os naująjį statutą ir paklausė, ar jį skaityti paragrafais, nes tai užimtų per daug laiko. Jis lyg ir užsiminė, kad tie, kas nori, jog Lietuva būtų laisva, ir pasitiki Taryba, turi balsuoti už Statutą. Pirmininką parėmė delegatas J. V. Grinius: jis paragino konferencijos dalyvius negaišti laiko ir patvirtinti statutą

⁵⁸ Prunskis, Juozas, „Nuotaikos didžiojoje Pittsburgho konferencijoje“, *Draugas*, 1943 rugsėjo 9, nr. 212, 6; „Apie Pittsburgho konferenciją“, 2.

⁵⁹ Prunskis, Juozas, „Nuotaikos didžiojoje Pittsburgho konferencijoje (tęsinys)“, *Draugas*, 1943 rugsėjo 10, nr. 213, 5.

⁶⁰ „Apie Pittsburgho konferenciją“, 2.

⁶¹ „Ta jų konferencija“, *Vilnis*, 1943 rugsėjo 4, nr. 209, 2.

⁶² Amerikos lietuvių konferencijos protokolo nuorašas, ALKA, 40 spinta, dėžė 13 (ALRKF dokumentai), I. n.; „Sveikinimas valstybės sekretoriui“, *Draugas*, 1943 rugsėjo 13, nr. 215, 4.

⁶³ Amerikos lietuvių konferencijos protokolo nuorašas, ALKA, 40 spinta, dėžė 13 (ALRKF dokumentai), I. n.; Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba*, 49.

tokį, kokį ALT priėmė. Nors toks balsavimas tiko ne visiems, dauguma dalyvių statutą priėmė⁶⁴. Konferencijos dalyvis, vienas iš ALT'os veikėjų socialistas S. Michelsonas apibendrina: „suvažiavimas pastatė Amerikos Lietuvių Tarybą jau ant tvirtų pamatų“⁶⁵. Reikia suprasti, kad konferencija sustiprino ALT'os, kaip vadovaujamojo organo, vaidmenį išeivių visuomenėje. Tiesa, S. Michelsonas pažymėjo, kad konferencijos dalyviams nepavyko susitarti dėl ALT'os skyrių organizavimo kolonijose. Tam vis priešinosi katalikų vadai⁶⁶: katalikai turėjo savo veiklias parapijas ir katalikiškų organizacijų padalinius lietuvių kolonijose, taigi, nenorėjo naujų konkurentų (vėliau kolonijose skyriai vis dėlto kūrėsi). Be to, konferencijoje buvo patvirtinta ALT'os Centro valdybos sudėtis: pirmininkas L. Šimutis, sekretorius P. Grigaitis, išdininkas M. Vaidyla (jie, kaip ir anksčiau, sudarė Vykdomąjį komitetą), nariai V. Kvietkus, F. J. Bagočius, J. B. Laučka, S. Michelsonas, P. Pivaronas, kun. J. Švagždys, M. J. Vinikas, J. V. Stilsonas. Centro valdybą papildė dar du vicepirmininkai – P. Pivaronas ir F. J. Bagočius, bei du išdo globėjai – V. Kvietkus ir M. J. Vinikas⁶⁷.

Konferenciją stebėjęs konsulas P. Daužvardis pažymėjo, kad geriausia jos pusė – JAV lietuvių visuomenės geros valios pasireiškimas ir pasiryžimas dirbti dėl Lietuvos išvadavimo. Jo įsitikinimu, konferencijos reikšmingiausias nutarimas – susirūpinimas tremtiniais ir šalpos klausimo kėlimas. Kiti nutarimai ir rezoliucijos, P. Daužvardžio nuomone, „buvo bendri ir seni – jie kokios nors didesnės pareigos neuždėjo nei ant ALT, nei ant Amerikos lietuvių visuomenės“⁶⁸. Jis rašė, kad konferencijoje buvo pasakyta daug įvairių kalbų, priimta keliolika rezoliucijų įvairiais klausimais, tačiau nei kalbos, nei rezoliucijos nebuvo svarstomos. Trumpų diskusijų iškilo tik dėl vienos rezoliucijos, kurioje buvo kalbama apie bendro fondo su latviais ir estais sudarymą. Konsulas atkreipė dėmesį į dar keletą nepalankių dalykų, dėl kurių kai kurie dalyviai buvo nepatenkinti – ne tik dėl diskusijų stokos, bet ir dėl to, kad prezidentas A. Smetona nebuvo pakviestas į konferenciją, taip pat dalyviai pasisakė prieš radikalesnę kritiką tautininkų atžvilgiu. Be to, neslėpė P. Daužvardis, „prie blogų reiškinių tenka pridėti intrigas ir pagiežos liejimą“. Jis apgailestavo, kad konferencija menkai atsispindėjo amerikiečių spaudoje: buvo aprašyta tik „Pittsburgh Post Gazette“⁶⁹.

Svarbiausi konferencijos nutarimai ir planai

Taigi, vienas pačių svarbiausių pasiekimų konferencijoje, kaip dauguma pripažįsta, buvo padėtas pagrindas platesnei nukentėjusių lietuvių tremtinių šalpai. Nuo konferencijos pradėtas kurti ir *Bendrasis Amerikos lietuvių šalpos fondas* (BALF). Apskritai konferencija, kaip pažymėjo istorikas A. Kučas, davė ALT'ai aiškią būsimos veiklos kryptį. ALT'os

⁶⁴ Amerikos lietuvių konferencijos protokolo nuorašas, ALKA, 40 spinta, dėžė 13 (ALRKF dokumentai), l. n.; Damašius, Jonas B., „ALT konferencija faktų šviesoje“, *Dirva*, 1943 rugsėjo 18, nr. 38, 4.

⁶⁵ *Lietuvių išeivija Amerikoje* (1868–1961), 227.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba*, 48–49.

⁶⁸ 1943 09 09 P. Daužvardžio konfidencialus raštas nr. 1957/27 „Išpūdžiai iš A.L. Konferencijos“ P. Žadeikiui į Vašingtoną nuorašas, LCVA, f. 663, ap. 1, b. 172, l. 7.

⁶⁹ *Ibid.*, l. 8.

tikslas buvo jungti visas JAV lietuvių demokratines jėgas bendram darbui, remti, palaikyti ir skleisti tarp lietuvių pagrindinius demokratijos dėsnius; ginti ir saugoti JAV nepriklausomybę, garbę ir demokratinę santvarką; remti ir palaikyti visų tautų lygias teises į laisvę ir nepriklausomą valstybinį gyvenimą; kovoti už pagrindines žmogaus asmens teises; dirbti, kad būtų įgyvendinti Atlanto chartos dėsniai, ypač kad jie būtų pritaikyti Lietuvai – būtų atkurta jos nepriklausomybė su istorinėmis etnografinėmis sienomis, padarant reikalingas pataisas⁷⁰.

Konferencijoje buvo parengtas konkretus Lietuvos laisvinimo ir atkūrimo planas: 1) įkurti ALT'os centrinę informacijos biurą; 2) įsteigti Studijų komisiją, kuri rinktų medžiagą apie Lietuvą ir lietuvių tautą, ją tvarkytų ir siųstų atitinkamoms JAV ir Tautų Sąjungos institucijoms; 3) prie ALT'os sudaryti specialų komitetą, kuris ieškotų Lietuvos draugų tarp JAV politikų, mokslo ir žiniasklaidos atstovų, visuomenininkų; 4) bendradarbiauti su Lietuvos pasiuntinybe Vašingtone, Lietuvos konsulatais ir lietuvių tautine taryba; 5) ieškoti būdų ir priemonių teikti moralinę ir materialinę paramą Lietuvos žmonėms, kovojantiems prieš okupantų jungą; 6) sudaryti Lietuvos žmonėms ir tremtiniais šelpti specialų komitetą ir į jį įtraukti visas moterų organizacijas, įsteigti centrinį šelpimo fondą arba koordinuoti tuo metu veikusių fondų darbą, sudaryti lietuvių kolonijose centrus, kuriuose būtų renkami drabužiai, avalynė, medikamentai ir pan.; 7) kovoti su Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės priešais, atkreipiant dėmesį į išdavikišką ir pragaištingą lietuvių bolševikų veiklą; 8) stengtis palaikyti nuolatinį ir artimų ryšių su visomis lietuvių patriotinėmis organizacijomis, draugijomis, „koordinuojant jų pastangas padėti Lietuvai atstatyti laisvą ir nepriklausomą respubliką“; 9) anglų kalba leisti periodinį biuletenį ir kitus leidinius apie Lietuvą⁷¹. Planą pasirašė pirmininkas L. Šimutis ir sekretorius P. Grigaitis. Iš šio plano punktų galima spręsti, kad buvo sudaryta galimybė pradėti daug žadančią ir praktiškai apčiuopiamą veiklą, galinčią atnešti lietuviams palankių rezultatų.

Įdomu tai, kad 8 punkte neužsimenama apie „demokratinę“, tik apie „nepriklausomą Lietuvos respubliką“. Reikia manyti, kad tai, jeigu ir nėra neapsižiūrėjimas, galbūt tam tikra nuolaida tautininkų srovei, ypač jos radikalesniam sparnui. Šį aspektą gali paaiškinti vienas dokumentas, skirtas Lietuvos laisvinimo nutarimams vykdyti ir lietuvių veiklai koordinuoti. Jo 1 punkte rašoma apie JAV lietuvių talką, kuri apima „katalikus, santariečius, socialistus, tautininkus ir profesinės bei visuomeninės organizacijos – visa lietuviškoji visuomenė“. Talkai vykdyti būtina vienybė ir solidarumas, turi būti eliminuoti visi srovių tarpusavio ginčai, reikia remti tik Lietuvą, o ne „Lietuvos politines partijas arba jų politiką“⁷². Dokumento nuorašas rastas Lietuvos konsulato Čikagoje archyve, bet nenurodytas dokumento sudarytojas, nėra parašų. Galima spėti, kad tai galėjo būti P. Daužvardžio pasiūlymas konferencijos vadovybei siekiant suvienyti visas patriotine jėgas. Didelė

⁷⁰ *Amerikos lietuvių istorija*, 553–554; „Už Nepriklausomos Lietuvos atstatymą (Pittsburgho konferencijos rezoliucija)“, *Draugas*, 1943 rugsėjo 27, nr. 227, 4.

⁷¹ Amerikos lietuvių konferencijos protokolo nuorašas, ALKA, 40 spinta, dėžė 13 (ALRKF dokumentai), l. n.

⁷² „Amerikos Lietuvių Konferencijos Pittsburghe, rugsėjo 2 ir 3 dd., 1943, išklausių delegatų įvairius pasisakymus ir padarius rimtus nutarimus karo pastangoms remti ir Lietuvai išsivaduoti bei atsistatyti padėt, nustatė sekantį planą padarytų nutarimų vykdymui ir lietuvių veiklos sukoordinavimui“, LCVA, f. 663, ap. 1, b. 172, l. 34; „Amerikos Lietuvių Konferencijos Pittsburghe...“, LTSC/PLA, Lietuvos konsulato Čikagoje fondas, dėžė 10, b. 2 (Politiniai klausimai 1943–1962 m.), l. n.

tikimybė, kad ALT'os vadovai žinojo šio dokumento turinį ir neoficialiai praktikoje jo punktai galėjo būti panaudoti.

Net ir oponavę tautininkai įvardijo konferencijai palankių aspektų: „Šiaip į konferenciją buvo suvažiavę daug gerų žmonių. Susirūpinę Lietuvos ateitimi, jie davė dosnių aukų. Užsiėmę savo darbais, savo kasdieninėmis pareigomis, jie neturėjo laiko ir noro įsigilinti į visas politines intrigas, į visas painiavas.“⁷³

Išvados

1. Lietuvių istoriografijoje Amerikos lietuvių konferenciją, įvykusią 1943 m. rugsėjo 2–3 d. Pitsburge, bandoma pristatyti kaip Amerikos lietuvių kongresą. Kadangi konferencijoje nedalyvavo įtakingos JAV lietuvių tautininkų srovės atstovai, renginys turėjo mažesnę reikšmę nei kongresas. Sušaukti konferenciją paskatino Sąjungininkų (JAV, TSRS ir Didžiosios Britanijos) laimėjimai Europos frontuose, atsirandanti galimybė išvaduoti Lietuvą iš nacių okupacijos. ALT'os vadovų iniciatyva sušaukti konferenciją paaiškinama siekiu išsaugoti savo rankose vadovavimą išeivijai, siekiant Lietuvos išlaisvinimo. JAV lietuviai tautininkai tuo laikotarpiu telkėsi centralizuotai veiklai taip pat dėl Lietuvos laisvinimo. Konferencijos tikslas buvo sutelkti išeiviją vieningai veikti siekiant Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.

2. JAV lietuvių patriotinių jėgų nepavyko suvienyti, nes išeivijos tautininkai (ypač savaitraščio „Dirva“ redaktorius Kazys Karpius) buvo įskaudinti ALT'os veikėjų, ypač socialistų atstovų. Kadangi nepalaikė prezidento A. Smetonos, nuolat kritikavo buvusį Lietuvos autoritetinį režimą ir nebuvo pakviesta atvykti į konferenciją, tautininkų politinė organizacija *Lietuvai vaduoti sąjunga* atsisakė šiame suvažiavime dalyvauti. Šį sprendimą tautininkai motyvavo tuo, kad konferencijoje keliami klausimai jau anksčiau buvo srovių apsvaistyti, o ALT, rengdama konferenciją, nori padidinti savo populiarumą. JAV lietuviai komunistai visiškai ignoravo konferenciją, ją laikė priemone atkurti „fašistinį valdymą ir diktatūrą Lietuvoje“.

3. Lietuvos diplomatai – pasiuntinys Povilas Žadeikis, konsulai Petras Daužvardis ir Jonas Budrys bandė sutaikyti JAV lietuvių patriotines jėgas, sugrąžinti tautininkus į ALT'ą. Jie pabrėžė vienybės būtinybę tokiu Lietuvai svarbiu laikotarpiu, tad rekomendavo (tiesa, nesėkmingai) laikinai sustabdyti tarpusavio ginčus, nesivelti į smulkmenas, vieni kitiems nusileisti, bandė kreipti dėmesį į tremtinių šalpą. Diplomatai labiau linko palaikyti ALT'ą, kaip didžiųjų JAV lietuvių organizacijų bendrą politinį organą, kurį palaiko svari lietuvių išeivijos dalis.

4. Konferencijoje dalyvavo gana daug delegatų – 417 asmenų, Lietuvos diplomatai, du JAV senatoriai, Pitsburgo miesto valdžios atstovai, susikūrusios naujosios Lietuvos tautinės tarybos atstovai. Buvo priimta nemažai rezoliucijų ir nutarimų. Svarbiausi nutarimai buvo organizuoti lietuvių tremtinių šelpimą ir kurti bendrą JAV lietuvių šalpos fondą, taip pat buvo parengtas konkretus Lietuvos vadavimo ir nepriklausomybės atkūrimo planas. Jis turėjo būti priimtinas ir JAV lietuviams tautininkams, kurie panašiais principais

⁷³ Damašius, „ALT konferencija faktų šviesoje“, 4.

vadovavosi savo politinėje ir agitacinėje veikloje. Konferencijoje buvo sustiprintas ALT'os, kaip pagrindinės organizatorės, autoritetas: buvo priimtas jos naujasis statutas, praplėsta struktūra, papildyta vadovybė, ALT'ai buvo patikėta telkti išeiviją siekiant išvaduoti Lietuvą. Konferencijoje neišvengta nesusipratimų, ginčų ir skundų dėl to, kad nebuvo duodama laiko diskusijoms, nebuvo pakviestas prezidentas A. Smetona, buvo nuolat kritikuojami tautininkai ir pan.

5. Konferencija padėjo pagrindą būsimam ALT'os ir JAV lietuvių tautininkų bendradarbiavimui, pirmiausia kuriant bendrą šalpos fondą – BALF. Vis dėlto šios dvi organizacijos dar ilgai vykdė savo politinę veiklą atskirai, nors ji ir buvo panaši.

Literatūra

Amerikos lietuvių istorija, red. A. Kučas. Boston: Lietuvių enciklopedijos spaustuvė, 1971, 639 p.

Banionis, Juozas, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2010, 492 p.

Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961), medžiagą surinko ir spaudai paruošė S. Michelsonas. Boston: Keleivis, 1961, 449 p.

Skirius, Juozas, „JAV lietuvių ideologinių srovių suartėjimas 1940.06.15–10.15: Lietuvai gelbėti tarybos įkūrimas“, *Istorija* 87 (3) (2012), 25–38.

Skirius, Juozas, „JAV lietuvių srovių telkimosi sunkumai ir prieštaraivimai 1940.10.15–1941.05.15: nuo Lietuvai gelbėti tarybos iki Amerikos lietuvių tarybos“, *Istorija* 91 (3) (2013), 52–67.

Skirius, Juozas, „Prezidento Antano Smetonos atvykimas į JAV 1941 metais ir išeivijos pozicija“, *Lietuvos istorijos metraštis. 2010 metai* 2 (2011), 77–91.

Šimutis, Leonardas, *Amerikos lietuvių taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje 1940–1970*. Chicago: Amerikos lietuvių taryba, 1971, 500 p.

Šimutis, Leonardas, „BALFO kūrimasis ir jo veiklos pradžia“, *BALFAS. Bendrojo Amerikos lietuvių šalpos fondo 25 metų darbo apžvalga*, red. D. Jasaitis. Brooklyn, N.Y.: BALE, 1970, 12–27.

Truska, Liudas, „Paskutiniai Antano Smetonos gyvenimo metai“, *Antano Smetonos korespondencija (1940–1944)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1999, 5–18.

JUOZAS SKIRIUS

WHAT DID THE LITHUANIAN-AMERICAN CONFERENCE OF 1943 ACCOMPLISH?

Summary. The Lithuanian-American Conference that took place 1943.9.1-2 in Pittsburgh was referred to as the Lithuanian-American Congress in later historiography. Since delegates from the influential and patriotic U.S. Lithuanian nationalist movement did not participate in that conference, it had less weightier consequences than a Congress might have had. The Conference was called in response to the successes of the Allies (the United States, the Soviet Union, Great Britain) on the European Front and in response to the emerging opportunity to liberate Lithuania from the Nazi occupation. The fact that Leonardas Šimutis, Pijus Grigaitis and other stalwarts of the Lithuanian-American Council (ALT) took

the lead in calling this conference reflected their desire to retain and strengthen their own position as leaders of the diaspora community in the struggle for Lithuanian independence. In that period the Lithuanian nationalists in America attempted to unify their ranks so they could effectively participate themselves in efforts to reestablish Lithuania's independence.

But it proved difficult to unite all the Lithuanian patriotic forces in the United States, mainly because the diaspora nationalists (first of all the editor of the weekly "Dirva" newspaper Kazys Karpis) felt offended by the stalwarts of the Lithuanian American Council (ALT), particularly the socialists. The latter did not support President Antanas Smetona, demanded that upon liberation a "democratic Lithuania" be established, incessantly castigated the previous authoritarian regime, and failed to invite the nationalists' political organization, the Union to Free Lithuania, to the conference. The still active Lithuanian Communists in the United States fully rejected participation in the conference, which their newspapers "Vilnis" and "Laisvė" denounced as an effort to revive "Fascist rule in Lithuania."

Lithuanian diplomats – the envoy Povilas Žadeikis and the consuls Petras Daužvardis and Jonas Budrys – attempted to make peace between the various patriotic forces in the U.S. Lithuanian community as well as to return the nationalists to the Lithuanian American Council (ALT). The diplomats emphasized the necessity of standing united at such an important period for Lithuania. They recommended to temporarily cease intramural disputes, not to get bogged down in details, and to make mutual concessions. They called attention to common projects engaged in by all collecting donations for charity and helping out Lithuanians in need. Diplomats tended to support the Lithuanian American Council as the common political arm of the major U.S. Lithuanian organizations supported by a large part of the Lithuanian diaspora.

Still, the Lithuanian-American Conference attracted a comparatively large number of participants, including 417 elected delegates in addition to two U.S. senators, representatives of Pittsburgh's municipal government, and representatives of the recently established Lithuanian National Council. The Conference adopted a number of resolutions, the most important of which (1) called for organizing material assistance for Lithuanian refugees by creating a United Lithuanian Relief Fund of America (BALF) and (2) adopted a concrete plan for the liberation of Lithuania and the re-establishment of an independent state. This plan was supposed to be acceptable to the U.S. Lithuanian nationalists as well inasmuch as their politics and rhetoric showed them acting in accordance with very similar principles. The Conference strengthened the authority of its main organizer, the Lithuanian American Council (ALT), by approving its new by-laws, broadening its structure, enlarging its leadership, and endorsing its claim to marshal the diaspora in pursuit of Lithuania's liberation.

On the other hand, the Conference did not escape objections that it did not allow enough time for discussion, that it failed to invite President Smetona, that there was interminable criticism of the Nationalists, and so on.

But the Conference did lay the foundation for the future cooperation of the Lithuanian American Council with the U.S. Lithuanian nationalists by first establishing a joint charity, the United Lithuanian Relief Fund of America (BALF). Even though for a long time (up to 1948) the political activities of both were largely separate, but carried out in parallel, they pursued much the same objectives.

Keywords: Lithuanian-American Conference, 1943, Pittsburgh, Lithuanian-American Council, U.S. Lithuanian nationalists, Leonardas Šimutis, Kazys Karpis, Povilas Žadeikis, Petras Daužvardis.

Gauta 2020 03 26

Priimta 2020 04 07

INA ĖMUŽIENĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka

Klausytis „Dievo žodžio“ Amerikos lietuvių radijo programose

Santrauka. Straipsnyje analizuojama religijos raiška lietuvių išeivijos radijo programose JAV, nuo pirmųjų radijo programų 1928 m. iki 1990 m. Dėmesys sutelkiamas į Bažnyčios ir jos atstovų įsitraukimą į radijo mediją, šio įsitraukimo raišką per religinius patarnavimus radijo programose švenčių metu, pamokslų ir religinių bendruomenių reprezentavimą, religinių programų kūrimą.

Tyrimo metu nustatyta, kad pirmieji religijos raiškos būdai radijo programose atsirado gana anksti, vos tik pradėjus transliuoti lietuviškas radijo programas. Tiesioginės koreliacijos tarp geopolitinės padėties ir religijos turinio nejaučiame. Religijos raiškos būdų lietuvių radijo programose aptinkame kone visuose didžiuosiuose lietuvių centruose, dažnai didesnėse programose. Fiksuojami keli Bažnyčios įsitraukimo į lietuvių radijo mediją lygmenys: kunigų tiesioginių pareigų, pamokslų ir pamokymų transliavimas (dažniausiai nereguliariai arba švenčių metu); krikščioniškos pasaulėjautos pasaulietinės radijo programos; kunigų ir religinių organizacijų koordinuojamos radijo programos ir tam tikri jų segmentai, skirti religinėms bendruomenėms reprezentuoti.

Raktažodžiai: lietuvių išeivija, istorija, radijas, religija, religija radijo programoje, „Gyvenimo varpai“, „Dangiška šviesa“, „Draugo radijas“, „Darbininko radijas“.

Įvadas

Pirmosios lietuviškos parapijos JAV buvo įkurtos jau XIX a. pabaigoje, o 1892 m. Čikagoje buvo įsteigta pirmoji lietuviška parapija ir imta statyti bažnyčią.¹ Lietuvių bendruomenėje JAV, ypač ankstyvuojau laikotarpiu, Bažnyčia atliko vieną svarbiausių vaidmenų vienijant, informuojant ir buriant bendruomenę. Prie lietuviškų parapijų steigėsi įvairios draugijos, lietuviški chorai, kurie patarnavo ne tik per šv. Mišias, tačiau dalyvavo ir bendruomenės

¹ Aleksandravičius, Egidijus, Karklo diegas. *Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013, 206–207.

renginiuose, pasirodydavo radijo programose.² Bažnyčios funkcija buvo reikšminga pradedant ankstyvąja emigracija – grynorių³ karta ir baigiant DP (angl. *displaced persons*, dipukai) kartos atvykimu į JAV. Bažnyčia tapo vienu pagrindinių informacijos sklaidos šaltinių, vaikų ugdymo vieta, socializacijos centru. Gilus religijos ir lietuvių santykis kilo iš tradicijų, atsivežtų iš namų. Bažnyčia buvo suvokiama kaip neatsiejama lietuviškumo dalis.⁴

Tobulėjant komunikacijos technologijoms, religijos išraiškos neaplenkė ir radijo erdvės. Pasitelkusi radijo mediją, Bažnyčia perkėlė dalį savo komunikacijos į elektroninę lauką. Taip ji tapo labiau prieinama ir pasiekiamą. Lietuviai kunigai taip pat buvo aktyvūs Lietuvių bendruomenės nariai, taigi buvo siekiama abipusio bendradarbiavimo, bendruomenei patarnaujant ir radijo bangomis. Šis radijo ir Bažnyčios ryšys ryškiausias stiprioje parapijose, didžiuosiuose miestuose.

Pirmosios lietuviškos radijo programos išeivijoje JAV imtos transliuoti 1928 m. Viena pirmųjų tokių programų „Lietuvių radijo valanda“⁵ Niujorke imta transliuoti 1928 m., o Čikagoje „Budriko krautuvės radijo“ programa imta transliuoti nuo 1929 m.⁶ Pirmosios lietuviškos radijo programos atspindėjo bendrus, tuo metu nusistovėjusius radijo programų modelius. Šios programos dažnai būdavo reklaminio pobūdžio, nereguliarios, transliuotos specialiomis progomis. Nuo radijo medijos išpopuliarėjimo iki 1990 m. lietuviai Amerikoje transliavo daugiau nei 60 skirtingų radijo programų, kai kurių lietuviškų radijo programų prodiuseriai (jų buvo mažiausiai 59) kūrė ne vieną radijo programą (Jokūbo Stuko „Lietuvos atsiminimų“ ir „Music of Lithuania“⁷ arba Juozo Stempučio „Tėvynės garsai“, „Baltijos aidai“, taip pat religinis radijo pusvalandis „Gyvenimo varpai“⁸). Geografinė laidų lokacijos analizė ir statistiniai programų steigimo ir transliacijų duomenys⁹ rodo, kad JAV žemėlapyje programos telkėsi pagrindiniuose lietuvių centruose, valstijose ir jų apylinkėse: Arkanzaso valstijoje – 2 programos; Niujorko ir Naujojo Džersio – 8 prodiuseriai ir 11 laidų¹⁰;

² Petrauskaitė, Danutė, *Lietuvių muzikinė kultūra Jungtinėse Amerikos Valstijose 1870–1990. Tautinės tapatybės kontūrai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, 156, 160.

³ Grynoriai – pirmosios emigracijos bangos atstovai, dažniausiai vykę į JAV. Tai buvo ekonominė migracija iš Lietuvos XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje.

⁴ Girnius, Juozas, *Tauta ir tautinė ištikimybė*. Chicago, Ill.: „Draugas“ sp., 1961, 145–163.

⁵ Juozo Ginkaus radijo valandėlė. „Niujorko ir Naujojo Džersio apylinkėse veikiančios radijo laidos“, *Vienybė*, 1939 lapkričio 24, 3.

⁶ Iškarpa: „Radijo reklama“, *Naujienos*, 1939 kovo 11. Balzeko lietuvių kultūros archyvas (toliau – BLKM), b. Lithuanians and Audio media, 2–3, l. 241a/14c; P. Daužvardžio laiškas Jonui Budriui Lietuvos generaliniam konsului Niujorke, Radijo laidų sąrašas, 1940 gegužės 6. Lituanistikos tyrimų ir studijų centras, Pasaulio lietuvių archyvas (toliau – LTSC/PLA), reg. nr. 685, dėžė nr. 1B, b. 39.

⁷ Kačanauskas, Algirdas, „Lietuvos atsiminimų radijas, rašyta 1976 m.“, „Lietuvos atsiminimų“ radijo 45 metų sukakties minėjimo programa, 1986 balandžio 27, 4. BLKM, b. Lithuanians and Audio media, 2–3, l. 241a/14c; Stukas, Loretta I., „A Golden Jubilee of Lithuanian Radio Programming“, *Lietuvos atsiminimų radijas 50 metų gyvavimo aukštinio jubiliejaus programa*, 1991 gegužės 19. Amerikos lietuvių kultūros archyvas (toliau – ALKA), Personalijų archyvas, J. Stukas, l. 17.

⁸ Stempučienė, Aldona, „Tėvynės garsams 50 metų!“, *Dirva*, 1990 rugpjūčio 31, 9.

⁹ Ėmužienė, Ina, *Amerikos lietuvių bendruomenės audio-vizualinės žiniasklaidos raida 1944–1991: daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2018, priedas: „Lietuviškos radijo programos JAV 1940–1991 m.“, nr. 12, 234–289.

¹⁰ Visos radijo programos, transliuotos šiame regione, deklaravo, kad jų orientacinis klausytojų ratas gyveno šiose dviejose valstijose ir šiuose miestuose, todėl mūsų tyrime šios dvi valstijos buvo sujungtos į vieną grupę.

Pensilvanijos – 13; Ilinojaus (Čikagoje) – 17; Kalifornijos (Los Andžele) – 2; Konektikuto – 6; Merilando (Baltimorėje) – 1; Masačusetso (Bostone) – 4; Mičigano (Detroite) – 4; Ohajo (Klivlande) – 2 programos (5 laidos)¹¹. Šie radijo centrai išsilaikė beveik visą laikotarpį, tik Arkanzase ir Kalifornijoje radijo programos imtos transliuoti jau atvykus DP generacijai 6 dešimtmetyje, o Klivlande jas bandyta transliuoti iki Antrojo pasaulinio karo¹², bet pastovios transliacijos nusistovėjo tik po jo. Pokario metais lietuvių bendruomenės radijas, kaip ir visa JAV žiniasklaida, išgyveno pakilimą, buvo kuriamos naujos radijo programos.¹³ Lietuviškų radijo transliacijų pikas buvo pasiektas 6 dešimtmetyje, kai JAV buvo transliuojamos 27 skirtingos lietuviškos radijo programos, be to, tuo metu buvo įsteigta daugiausiai naujų programų.

Amerikos kontekste religijos ir radijo santykis apčiuopiamas anksti. Pirmosios religinio radijo transliacijos JAV įvyko šiai medijai vos žengus pirmuosius žingsnius 1921 m., sausio 2 d. iš Pitsburgo.¹⁴ Kalvarijos episkopalinės bažnyčios (angl. *Calvary Episcopal Church*) pastorius Edvinas J. Van Ettenas nusprendė transliuoti mišias toli gyvenantiems parapijiečiams. Bažnyčios išiliejimas į naują – radijo mediją buvo didelis žingsnis. Šaltiniuose užuominų apie religinio turinio atsiradimą lietuvių radijo programose aptikta jau 1928 m.¹⁵, o nuolatinių rubrikų pastebima nuo 1932 m.¹⁶

Religinių radijo segmentų, kunigų pamokslų, Mišių arba religinės muzikos aptinkama įvairiose programose įvairiais jų transliavimo laikotarpiais. Tyrimo objektas – šios lietuvių prodiusuotos radijo programos, veikusios JAV, ir jose transliuotos religinės praktikos nuo pirmųjų programų 1928 m. iki 1990 m. Straipsnyje dėmesys sutelkiamas tik į programas, kuriose buvo užfiksuota kokia nors religijos raiška. Šaltinių trūkumas ir išlikusi itin maža dalis radijo programų tekstų, įrašų arba tinkelio pavyzdžių vertė tyrimą koncentruoti į ryškiausius atvejus, bendrais bruožais aptariant kultūros programas, kuriose religija neatliko pagrindinio vaidmens.

Tyrimo tikslas – pristatyti ir išanalizuoti religines praktikas, matomas Amerikos lietuvių radijo komunikacijoje JAV.

Buvo iškelti tokie tyrimo uždaviniai:

1. Aptarti lietuvių radijo medijos lauką ir jo sąsajas su religinio turinio transliavimu.
2. Išskirti religinio turinio formas ir raiškos būdus, matomus lietuvių mažumos radijo transliacijose, ir juos pristatyti.

Istorikai jau seniai analizuoja ir domisi lietuvių išeivijos istorija nuo ankstyvųjų darbų, pvz., „Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)“¹⁷ iki Egidijaus Aleksandravičiaus

¹¹ Ėmužienė, *Amerikos lietuvių bendruomenės audio-vizualinės žiniasklaidos raida 1944–1991*, 234–289.

¹² „Lietuviška programa“, *Dirva*, 1928 rugpjūčio 31, nr. 35, 4.

¹³ Suaktyvėjimas buvo pastebimas tik 8 dešimtmečio viduryje, kai per dvejus metus buvo įsteigtos 4 programos. 9 dešimtmečio viduryje per penkerius metus buvo įsteigtos 5 radijo programos, trys iš jų – Čikagoje.

¹⁴ Miller, Spencer Jr., „Radio and Religion“, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1935, vol. 177, no. 1, 135–140, <https://doi.org/10.1177/000271623517700120>.

¹⁵ „Lietuviška programa“, *Dirva*, 1928 rugpjūčio 31, nr. 35, 4.

¹⁶ „Baltimore, MD, Pradedant naujus metus“, *Dirva*, 1933 sausio 20, nr. 3, 2.

¹⁷ Michelsonas, Stasys (sud.), *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*. South Boston, Mass.: Keleivis, 1961; Kučas, Antanas, *Amerikos lietuvių istorija*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971; Eidintas, Alfonsas, *Lietuvių kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1993.

monografijos¹⁸ arba Juozo Skiriaus tyrimų¹⁹, vis dėlto radijo istorijai dažniausiai skiriama tik keletas puslapių, o religijos ir radijo santykis visiškai neličiamas. Užsienio medijų tyrėjai jau seniai analizuoja radijo sąveikas su religija.²⁰ Lietuvos atvejis tik protarpiais paliečiamas Williamo Wolkovichiaus-Valkavičiaus trijų dalių studijoje, skirtoje lietuvių religiniam gyvenimui JAV²¹. Knygoje pateikiama faktinė informacija, aprašomos diasporoje veikusios religinės organizacijos, parapijos, asmenys (kunigai, vienuolės, pasauliečiai). Darbų, kuriuose tiesiogiai tyrinėjamas radijo ir religijos santykis diasporoje, neaptikome; paminėtina straipsnio autorės disertacija, kurios tyrimu remiantis buvo parengtas šis straipsnis.

Tyrimas buvo atliktas naudojantis įvairia archyvine medžiaga, surinkta Lietuvos ir užsienio lietuvių archyvuose²². Kadangi trūksta tiesioginės informacijos apie religijos raiškos būdus diasporos radijo medijose, teko plačiai naudotis periodikos šaltiniais. Tyrime buvo pasitelkti šie išeivijos periodiniai leidiniai: „Draugas“, „Dirva“, „Keleivis“, „Darbininkas“ ir „Lietuvių dienos“. Juose aptiktos trumpos žinutės ir straipsniai padėjo rekonstruoti religijos ir radijo santykį.

Tyrimo vartojamas terminas „radijo medija“ suvokiamas plačiąja prasme – kaip radijo technologija ir komunikuojamas turinys. Lietuvos atveju dėmesys sutelkiamas į lietuviškų radijo programų rengimą, transliavimą ir turinį. Terminai „radijo programos“, „lietuviškas radijas“ suvokiami kaip tos pačios radijo stoties tuo pačiu metu kas savaitę arba kasdien transliuojamos lietuviškos programos, dažniausiai trunkančios 30 min. arba 1 val. Šių programų tinkelį sudarydavo tam tikri (nuolatiniai arba ne) laidos segmentai (religiniai, teisės, žinių ir t. t.), kurie tekste įvardijami kaip „radijo segmentas“, „religinis pusvalandis“, „radijo laidelė“, „religinė laidelė“. Dažnai jų trukmė – keletas minučių, o nuolat transliuojamų segmentų atveju – ir 20–30 min. kartą per savaitę arba kartą per mėnesį.

„Dievo žodžiu“ lietuviams prabylantis radijas JAV

Religijos ir radijo medijos sąlyčius galime suskirstyti į keletą grupių: kultūrinės programos su minimaliais religijos raiškos būdais; religinės radijo programos prie periodinių leidinių; itin angažuotos religinės programos, kuriamos religinių bendruomenių, jų atstovų arba susijusių organizacijų. Pirmasis Bažnyčios ir radijo sąlyčio taškas buvo pasaulietinė radijo programa, kurioje maža arba nepastovi eterio dalis buvo skirta krikščioniškai informacijai: buvo skelbiama informacija apie Bažnyčią ir bendruomeninius įvykius, karštais kalbinami Bažnyčios atstovai. Šios programos neturėjo fiksuotos religinio turinio rubrikos arba ši nuolat kisdavo.

Silpnas, neįpareigojantis religijos ir radijo santykis atspindi didžiosios dalies programų idėją – reprezentuoti visą (taip pat religinę) bendruomenę, neskirstant pagal tikėjimą,

¹⁸ Aleksandravičius, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*.

¹⁹ Skirius, Juozas, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Savas takas ir Ko, 2018.

²⁰ Schultze, Quentin J. „Evangelical Radio and the Rise of the Electronic Church, 1921–1948”, *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 1988, vol. 32, no. 3, 289–306.

²¹ Wolkovich-Valkavičius, William, *Lithuanian Religious Life in America*, 1991, vol. 1; 1993, vol. 2; 1998, vol. 3.

²² LTSC / PLA, BLKM, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas (toliau – VDU LII).

kultūrinius įsitikinimus. Nereguliariai pasirodantys religijos elementai arba pokalbiai buvo dažnas reiškinyms mažesnėse radijo programose, kurios nevykdė kasdienių transliacijų, todėl turėjo taupyti radijo eterio laiką. Bažnytinių švenčių metu paprastai būdavo pakviečiamas kunigas, jis perskaitydavo sveikinimą šv. Kalėdų ir šv. Velykų progomis. Šios šventės buvo laikomos visos bendruomenės šventėmis.²³

Takoskyra tarp programų, kurios skelbia mažai religinio turinio ir jo visai neskelbia, buvo gana nepastovi. Ilgus metus transliuotos programos savo veiklos ištakose galėjo neturėti religinio turinio arba jį skelbti tik retkarčiais, o vėliau, atsižvelgus į klausytojų poreikį, jis buvo įtraukiamas, kuriamos religinės laidelės. Vienas iš pavyzdžių buvo Klivlando programa „Tėvynės garsai“. Duomenų apie religinių laidelių ir segmentų atsiradimą pastebėjome tik vėlesniais metais, o nuo 1982 m. prie programos glaudėsi religinis pusvalandis²⁴.

Tendencija nepastoviai įtraukti religinių elementų arba transliuoti laideles buvo būdinga didžiosioms radijo programoms („Sophie Barcus“, „Margučio“), kurios į eterį ėmė įsileisti įvairesnio turinio, įskaitant religinį. Vėliau sukurtos programos perėmė populiariosios radijo kultūros tradiciją, vis dėlto taip pat dėmesį telkė į tokius elementus kaip socialiniai patarimai, religija, politika, tautinė kultūra. Pagrindą įvairesniam turiniui suteikė eterio „kiekis“, programos trukmė. Dažnai lietuviškos radijo programos JAV būdavo transliuojamos kartą per savaitę 30–90 min., didžiosios programos – 30–60 min., bet kasdien. Toks dažnumas leido klausytojams pateikti gana plataus pobūdžio radijo turinį: ne tik žinių, muzikos ir reklamos, bet ir religinių rubrikų, kunigų pamokslų, interviu, sveikatos patarimų, net lietuvių kalbos pamokėlių.²⁵

Religinio turinio pėdsakų randama „Margučio“ ir „Sophie Barcus“ radijo programose.²⁶ „Sophie Barcus“ radijo programa suteikdavo eterio laiko „Lietuviams tėvams jėzuitams“, taip pat pasikviesdavo į programas kunigų, kurie parengdavo tinklėlio segmentą „Lietuvių religinė valanda“. Užuominų apie šią programą galime rasti garso archyvuose ir išlikusiuose programos įrašuose iš 1964 m. laikotarpio.²⁷

Apie religinių laidelių ir segmentų atsiradimą „Margučio“ radijo programoje aptikome labai fragmentiškos informacijos. Pirmieji programos aprašymai, pradėjus ją transliuoti 1932 m., byloja apie pramoginį turinį, panašų į skelbtą „Margučio“ žurnale (dainos, pokštai, satyra). Vėlesniuose programos aprašymuose, pvz., 1998 m. minint jubiliejus, užsiminta ir apie kunigų įsitraukimą ankstyvuojau laikotarpiu: „Religines paskaitas skaitė monsioras Balys Urba“²⁸. Matyti daugiau užuominų apie teisininko, gydytojo patarimus nei apie religinius patarnavimus. Yra žinoma, kad 1951 m. Vladas Vijeikis sekmadieniais rengė

²³ „Margučio“ radijo programoje taip pat pasisakydavo kunigai – tiek katalikų, tiek protestantiškų denominacijų. Minelgaitė, Justina, *Margučio radijas JAV XX a. 6–9 dešimtmečiuose*: bakalauro darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, 6.

²⁴ „Gyvenimo varpai, religinės minties 30 min. programa“, *Tėvynės garsai, Klivlando lietuvių radijas 50 metų minėjimas*, 1999 rugsėjo 11 (nenumeruota).

²⁵ Sruogaitė, Dalia, „Margutis“ – pirmasis lietuvių balsas Amerikoje“, *Draugas. Literatūra, menas, mokslas*, 1998 lapkričio 14, nr. 159, 4.

²⁶ Kalbos per radiją 1968–1980. LTSC / PLA, reg. nr. 14030, dėžė nr. 6, b. 69–74.

²⁷ „1964-11-21 – 21 Pupyte.BALF1964“, *Lithuanian Archive Project* (toliau – LAP). „Sophie Barcus“ radijo įrašų fondas, žiūrėta: 2020 sausio 5, <https://soundcloud.com/lap-753664314/19641121-21pupytebalf1964>.

²⁸ Sruogaitė, „Margutis“ – pirmasis lietuvių balsas Amerikoje“, 4.

„Margučio“ radijo mokyklą²⁹, kurioje buvo užregistruota 250 mokinių ir dar apie 100 klausėsi neužsiregistravę. Mokyklos tikslas buvo išmokyti katekizmo, lietuvių kalbos ir gero elgesio, pilietiškumo.³⁰ Radijo religinis turinys buvo sutapatintas su lietuvių kultūros ir kalbos pamokymais. Vėliau, 1967 m. programai minint veiklos 35-metį, buvo rašoma, kad programoje galima išgirsti specialių vaikų, skautų, bendruomenės ir religinių valandėlių.³¹ Vis dėlto plačiau apie tai nerašyta. 1979–1982 m. „Margučio“ radijo programoje aktyviai veikė kunigas Vytautas Bagdanavičius³²: jis vedė sekmadieninę laidą, kurios metu skaitydavo pamokslus arba Mišių tekstus ir juos komentuodavo.³³

Religinė rubrika taip pat buvo ryški mažesnių, kartą arba porą kartų per savaitę transliuotų kultūrinių programų tinkleliuose, ypač sekmadieninėse programose³⁴. Tokia rubrika pritraukė daugiau lietuvių, skatino bendruomenę konsoliduotis. Tai buvo būdinga mažosioms lietuvių kolonijoms, kurios įsikūrė atokiau ir kurioms radijas buvo ne tik pramoga, bet ir bendruomenės komunikacijos, ir socializacijos įrankis, pvz., Baltimorės radijo programa „Laisvės varpai“.³⁵ Religines rubrikas turėjo tokios programos kaip minėtoji Baltimorės programa, Ročesterio „Dainos aidas“³⁶, Naujojo Džersio „Lietuvos prisiminimų“³⁷, Klivlando „Tėvynės garsų“³⁸ ir t. t. Šių programų veikloje kaip vieni iš bendruomenės klubo atstovų veikė ir kunigai, kurie skaitydavo specialias religines rubrikas, taip pat prisidėdavo prie programos kūrimo / organizavimo darbų. Bažnyčios ir radijo laidų santykis nebuvo vienasluoksniškas, per kunigus ir religinį turinį dalis programų taip pat galėjo surinkti papildomų lėšų.

Dažniausiai religinius patarnavimus radijo programose atlikdavo Katalikų Bažnyčios atstovai, tačiau Čikagoje veikė stipri protestantiška, tautinė „Tėviškės“ parapija, kuri taip

²⁹ Kasnėnas, Vyt., „Margučio sekmadienio mokykla“, *Margutis*, 1951, nr. 7, l. 9.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Janušaitis, Jurgis, „Margučio sukaktis ir ateities rūpesčiai“, *Draugas*, 1967 gegužės 15, nr. 113, 2.

³² Meškauskas, Juozas, „Kun. Vytauto Bagdanavičiaus 75 metų amžiaus sukakčiai“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1983 gruodžio 31, nr. 259 (47), 2.

³³ Pasaulio lietuviai. *Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai*. T. 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 71.

³⁴ Hartfordo „Tėvynės garsų“ radijo programa, vadovaujama A. Dziko; Bostono „Lietuvių radijo valanda“, vedėjas A. Kneizys; Detrito „Amerikos lietuvių balsas“ (Damušis, Adolfas, „Žodis į Detrito lietuvių Kristaus Karaliaus šventės progą“ (1958 10 26) per „Lithuanian Voice“ radiją. VDU LII, f. 8, ap. 1–1, b. 193); Ročesterio „Dainos aidas“ (JAV LB Kultūros 2002 m. premijų laureatai, Radijo programa „Dainos aidas“, Izabelė Žmuidzinienė ir R. A. Kiršteinis, *Draugas. Literatūra, menas, mokslas*, 2002 lapkričio 9, nr. 217 (37), 2); Niujorko „Laisvės žiburio radijo programa“, vedėjas Romas Kezys, programa pradedama religiniu žodžiu (Sveikinimo laiškas R. Keziui nuo Vysk. Pauliaus A. Baltakio, Laisvės žiburio Radio 25 m. Jubiliejaus šventės programa, 1991 balandžio 20, l. 3. ALKA, b. Laisvės žiburys, nenumeruotas).

³⁵ Ingaunienė, Aldona, Laisvės varpo radijo programos vedėjos laiškas Lietuviu Fondui, 1982 gruodžio 20, *LB Hot Springs apylinkė*. LTSC / PLA, reg. nr. 12716, dėžė nr. 1.

³⁶ Dainos aidas radijo valandėlės 10 m. gimtadienio minėjimo programa. ALKA, b. Lietuvių radijo valandėlė Ročesteryje.

³⁷ Kvietimas į radijo 40 m. gimtadienį ir vizitinė kortelė. Dr. Jack K. Stukas, Director. Dvi laidos: „Memories of Lithuania“ ir „Music of Lithuania“. Radijo štabo nariai – Irena Veblaitienė, Dr. Stukas su žmona Loreta, Julius Veblaitis. ALKA, b. Lietuvos prisiminimų radijas, l. 3.

³⁸ Stempuzis, Juozas, „Lietuvių radijo programos JAV“, *Į laisvę*, 1985, 62–63; PLB raštinės rinkti adresai, kontaktiniai duomenys, asmenų sąrašai. <...> lietuvių radijo programų JAV, apie 1981–1984 m., VDU LII, f. 6, ap. 1–8, b. 6685, l. 16–17.

pat aktyviai reikėsi radijo programose. Archyve esantys „Tėviškės“ parapijos pamokslų, skaitytų per radiją, tekstai byloja apie aktyvų bendradarbiavimą su įvairiomis radijo programomis.³⁹ Šios programos ir pamokslai išsiskiria tuo, kad yra skirti liuteronų bendruomenei JAV, veikusiai po „Tėviškės“ parapijos⁴⁰ vėliava. Ši parapija buvo ne tik stiprus religinis centras, tačiau drauge ir bendruomenės, ir lietuviškumo centras. Būdavo transliuojami proginiai pamokslai šv. Kalėdų ir šv. Velykų progomis.⁴¹ Rastuose pamokslų tekstuose nurodyta, kad jie buvo skaitomi ir per „Amerikos balso“, „Margučio“⁴² radijo programas, bandyta pasiekti ir okupuotoje Lietuvoje likusius protestantiškojo tikėjimo asmenis. Šis bendradarbiavimas liudija apie bendruomenės daugialypiškumą ir siekį prisitaikyti prie plataus klausytojų rato, neapsiribojant viena konfesija.

Radijo programos dažnai buvo tiesiogiai susijusios su Bažnyčios veiklomis, per asmenines kunigų iniciatyvas dalyvaujant programų kūrimo ir valdymo procese, teikiant patarimus per radiją. Kultūrinių radijo programų, kuriose religinis turinys turėjo didelę reikšmę, tačiau užėmė tik dalį eterio laiko, tinklėlyje atsiradavo nuolatinė kunigo valandėlė. Tokių valandėlių kuriuo nors veiklos etapu turėjo visos didžiosios kasdienės radijo programos.⁴³ Šios didžiosios programos paprastai būdavo transliuojamos kasdien arba bent keletą kartų per savaitę, taigi skirti keletą minučių religiniams pokalbiams buvo paprasta, o tokios pastangos pritraukdavo krikščioniškąją bendruomenės dalį ir atsipirkdavo klausytojų palankumu. Paradoksalu, tačiau išliko nedaug informacijos apie šias laidas, jos paskėsdavo plačiame didelės radijo programos tinklėlyje ir į šaltinius nenugulė. Panašios tendencijos buvo būdingos mažosioms programoms, transliuotoms kartą per savaitę, bet jose kunigo valandėlė būdavo kur kas trumpesnė ir retesnė. Stengtasi išlaikyti pusiausvyrą tarp kultūros, bendruomenės ir religijos.

„Dievo žodis“ dienraščių radijo programose

Lietuvių diasporos komunikacijos laukas apėmė spaudą, radiją, net televiziją. Ankstyvuojau laikotarpiu vyravo spauda, atsiradus radijo technologijai, stengtasi panaudoti visus prieinamus komunikacijos būdus. Dalis lietuviškų didžiųjų periodinių leidinių ėmėsi steigti radijo programas. Du iš jų buvo krikščioniškosios krypties periodiniai leidiniai, kuriuose išryškėjo glaudus religijos, radijo ir bendruomenės sąlytis. Transliuotas pasaulėvaizdis atspindėjo tiek lietuviybės, tiek krikščioniškąsias vertybes.

Plačiame lietuvių radijo programų lauke galima išskirti dvi krikščioniškas radijo programas, tiesiogiai susijusias su periodiniais leidiniais. Pirmasis atvejis buvo **„Draugo“ dienraščio remta radijo programa**. Ji imta transliuoti dar iki Antrojo pasaulinio karo.

³⁹ Tekstai ne kasdieniai, net ne kas savaitiniai. Dalis datuoti, kiti – ne. Daugiausia – „Sophie Barcus“ radijo programos, kita dalis – „Margučio“, vis dėlto „Margučio“ atvejai reti. LTSC / PLA, reg. nr. 14030, dėžė nr. 6, b. 70.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Kalbos per radiją 1968–1980*. LTSC/PLA, reg. nr. 14030, dėžė nr. 6, b. 69–74.

⁴² Sruogaitė, „Margutis“ – pirmasis lietuvių balsas Amerikoje“, 4.

⁴³ Sophie Barcus – Lietuvos Aidai. Red. St. Semėnienė, „Sophie Barcus Radio programą prisimenant“, *Draugas. Priedas „Moteryų gyvenimas“*, 1988 liepos 9, 5.

Pirmųjų žinių apie ją aptikta 1935 m.⁴⁴ Pirmaisiais veiklos metais radijo programa, regis, buvo trumpo formato (1938 m. transliuota iš 1 210 kHz radijo stoties WEDC, trečiadieniais 16.00–16.30 val.).⁴⁵ Vėliau keletą kartų buvo pakeista radijo stotis (1940 m., stotis WGES, antradieniais 19.30 val.⁴⁶, 19.30–20.00 val.⁴⁷; 1954 m. pabaigoje iš radijo stoties WOPA 1490 AM ir 102,3 FM bangomis 5 kartus per savaitę 20.30–21 val.⁴⁸; 1958 m. penkis kartus per savaitę).⁴⁹ Dar vėliau laida imta transliuoti penkis kartus per savaitę. Iš abiejų radijo stočių tuo metu taip pat skambėjo „Sophie Barcus“ radijo programos⁵⁰. Dažnai iš vienos stoties transliuodavo daugiau mažumų radijo programų, joms buvo skiriamas specialus eterio laikas. Jį skirdavo licenciją stočiai suteikianti valdžios įstaiga, arba pati stotis orientavo savo veiklą į mažumų radijo transliacijas.

„Draugo“ radijo programos krikščioniškas turinys nebuvo toks ryškus kaip kitais religinėms organizacijoms priklausančio radijo atvejais. „Draugo“ dienraštis, koordinavęs šios programos veiklą, priklausė katalikiškajai kryptčiai, todėl religinio atspalvio būta, bet jis nedominavo.⁵¹ Deklaruojamas radijo turinys buvo gana paprastas:

„Įdomūs pranešimai. Žinios. Muzika. Dainos. Dalyvauja geriausios meno jėgos. Kviečiame visus mūsų gerbiamus skaitytojus pasiklausyti šių radio programų, nes bus dedamos pastangos padaryti jas kuo puikiau ir vertas jūsų pasiklausymo.“⁵²

Įvairialypis radijo programos turinys bylojo apie lengvai prieinamus informacijos šaltinius. Bendradarbiavimas su dienraščiu radijo programos turinį praturtino spalvingomis rubrikomis. Iš pirmo žvilgsnio standartinis pramoginis radijo programos turinys visiškai pasikeisdavo Bažnyčios švenčių laikotarpiais. Štai 1940 m. gavėnios metu trečdalis radijo laidos buvo skirta liturginei sričiai: „Gavėnios periodu, programoje bus transliuojama po 10 min. religinio turinio, su giesmėmis, pamokslais.“⁵³ Nors informacijos apie radijo veiklą karo metu neišliko, panašu, kad pokario laikotarpis paliko pėdsaką. Kita vertus, programą imta transliuoti net 5 kartus per savaitę, ir tai leido laidos vedėjams paskelbti kur kas daugiau informacijos. Šios radijo programos pasaulietiškas dar labiau atsispindi vėlesnio laikotarpio reklamos skelbimuose. Viename iš 1954 m. skelbimų pabrėžta, kad radijo

⁴⁴ *Wgn inc. Radio and Television*, Paul Salimer (Saltimieras) bio. BLKM, b. Lithuanians and Audio media, 2–3, p. 241a/14c, l. 1.

⁴⁵ „Skelbimas“, *Draugas*, 1938 kovo 12, nr. 60, 4–5.

⁴⁶ „Šaltimiero radijas, Šurum – burum“, *Visų lietuviškų radijo laidų Čikagos apylinkėse sąrašas*, 1940 balandžio 7. BLKM, b. Lithuanians and Audio media, 2–3, p. 241a/14c; „Skelbimas“, *Draugas*, 1940 vasario 13, nr. 37, 5.

⁴⁷ P. Daužvardžio laiškas Jonui Budriui Lietuvos generaliniam konsului Niujorke, *Radijo laidų sąrašas*, 1940 gegužės 6. LTSC/PLA, reg. nr. 685, dėžė nr. 1B, b. 39.

⁴⁸ „Draugo radijas skelbimas“, *Draugas*, 1954 gruodžio 20, nr. 297, 8.

⁴⁹ „Lietuvių radijo valandos, Lithuanian radio hours“, *Pasaulio lietuvių žinyras*, sud. A. Simutis. 2-asis leidimas. Brooklyn, N.Y.: Tėvų pranciškonų sp., 1958, 162.

⁵⁰ *Sophie Barcus radijo koncertas ir balius, programa*, 1955 sausio 30. Iškarpa iš spaudos. BLKM, b. Lithuanian and Audio media, 2. Radio programs 2–2 S. Barcus, A. Daukus, p. 241a/14c.

⁵¹ „Draugo“ paantrašoje buvo aiškiai deklaruojamas santykis su religija ir Bažnyčia: „Leidžia Lietuvių katalikų spaudos draugija. Vienintelis tautinės ir tikybinės minties lietuvių dienraštis pasaulyje.“

⁵² „Skelbimas“, *Draugas*, 1940 vasario 13, nr. 37, 5.

⁵³ „Draugo“ gavėnios radijo programa, *Draugas*, 1940 vasario 10, nr. 35, 5.

programoje buvo kelios rubrikos: religinė valanda, politinės žinios, Čikagos žinios, radijo teatras, lietuviška muzika, filmų apžvalgos, sporto ir kultūros apžvalgos.⁵⁴ „Draugo“ radijo programoje atsirado daugiau politinio turinio.

Informacija apie programos finansinę sritį taip pat labai fragmentiška. Periodikoje teigta, kad programą inicijavo ir rėmė „Draugo“ dienraštis. Taip pat buvo sukurtas „Draugo“ radijo klubas, suburta radijo klubo vadovybė⁵⁵. Radijo programa atsiskyrė nuo dienraščio, prašyta ją finansiškai remti kaip atskirą vienetą. „Draugo“ dienraštis išsilaikė iš skaitytojų prenumeratų, o radijo medijos atveju tokių prenumeratų nebuvo. Prieš šventes „Draugo“ dienraštyje būdavo spausdinami kvietimai paremti „Draugo“ radijo programą:

„Draugo“ radijo klubas. „Draugo“ radijo vadovybė kreipiasi į lietuvišką Chicagos visuomenę, prašydama Kalėdų proga pasiūsti bent po 1 dolerį kultūrinės radijo programos išlaikymui. „Draugo“ radijo vadovybė žino, kad katalikiškoji Chicagos visuomenė nori programos, kuri nebūtų perkrauta į ekonominius skelbimus. Ji dėjo daug pastangų šį klausytojų norą patenkinti. Tačiau tik visuomenei aktyviai prisidedant bent maža auka bus galima tikėtis išlaikyti ir nuolat gerinti kultūrinę programą: muziką ir teatrą. Radijo rėmėjų, įmokėjusių bent 1 dolerį, pavardės bus paskelbtos per radiją...“⁵⁶

Nors „Draugo“ redakcija ir radijo klubas buvo įsikūrę tose pačiose dienraščio patalpose, organizaciniu aspektu klubas buvo atskirtas nuo dienraščio. Deja, neišliko ir radijo programos vedėjų bei „Draugo“ klubo narių tapatybės, tik P. Šaltimiero biografijoje buvo paminėta⁵⁷, kad jis savo radijo karjerą pradėjo būtent šioje radijo stotyje.

„Draugo“ radijo programos pėdsakai nutrūko 1958 m., šaltiniuose tais metais programa paminėta paskutinį kartą.⁵⁸ „Draugo“ radijas buvo tiesiogiai susijęs su dienraščiu – pirmiausia steigimo klausimu, vėliau informacijos dalijimosi klausimais. Iš gausių radijo rubrikų matyti, kad dienraštis dalijosi turima informacija, vis dėlto neaišku, kodėl išliko tiek mažai duomenų apie šios tautinės, katalikiškos radijo programos istoriją, o dienraštyje informacijos tikrai nedaug.

Visiškai kitaip atrodo „Darbininko“ dienraščio santykis su jo įkurta radijo programa. **„Darbininko“ radijo programa** aktyviai bendradarbiavo su laikraščiu ir taip sukūrė medijų grupę, priešingai nei „Draugas“, kurio radijo programa buvo visiškai atskiras projektas. „Darbininko“ radijo programą įkūrė Romos katalikų šv. Juozapo darbininkų draugija, kuri jau leido „Darbininko“ laikraštį. Tokio paties pavadinimo radijo programa pirmą kartą prabilo 1934 m. gruodžio 14 d. iš radijo stoties WAAB.⁵⁹ Vos prasidėjus laidos transliacijoms, „Darbininko“ dienraštyje imta spausdinti išsamią informaciją apie radijo programą. Pirmajame puslapyje būdavo pateikiamas radijo laidos scenarijus, paskutiniame puslapyje

⁵⁴ Skelbimas, „Draugo radijas“, *Draugas*, 1954 gruodžio 20, nr. 297, 8.

⁵⁵ Skelbimas, „Draugo radijo klubas“, *Draugas*, 1954 gruodžio 15, nr. 293, 8.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ *Wgn inc. Radio and Television, Paul Salimer (Saltimieras) bio*, BLKM, b. Lithuanians and Audio media, 2–3, p. 241a/14c., l. 2.

⁵⁸ Lietuvių radijo valandos, Lithuanian radio hours, 162.

⁵⁹ Iškarpa iš *Tėvynė*, 1983 m. Rugsėjo mėn., BLKM, b. Lithuanians and Audio media, 2–3, p. 241a/14c.

skelbiami klausytojų atsiliepimai ir atsiųstų aukų sumos.⁶⁰ Artimas santykis tarp šių dviejų žiniasklaidos priemonių išliko ir vėliau. „Darbininko“ radijo programa, regis, buvo labiau orientuota į darbininkus, joje religinių elementų kur kas mažiau, bet aptinkama. Kartais būdavo pranešama apie radijo programoje pasirodančius bažnyčių chorus arba kunigų skaitomas „kalbas“. 1939 m. programa buvo apibūdinta taip:

„Šeštadienį, sausio 14 d., 2 val. po pietų iš radio stoties WCOP, Boston, vėl turėsime progą klausytis gražių lietuviškų dainų, muzikos ir kalbų. Programą išpildys Šv. Petro lietuvių par. (So. Boston) Radio Grupė vadovaujant muz. Rapolui Juškai. Trumpą kalbelę pasakys kun. Pauliukas, O. P.“⁶¹

Tokie pranešimai byloja apie tai, kad ankstyvuojau laikotarpiu radijo programa buvo transliuojama gyvai iš studijos. Vis dėlto kunigų arba bažnytinių muzikos grupių pasirodymai nebuvo kasdienis reiškinys. Beveik kiekvieno laikraščio numeryje atsirasdavo reklamėlė, kurioje kviesta pasiklausyti radijo programos ir trumpai informuota apie jos turinį. Štai 1940 m. pakviesta klausytis dainų, muzikos, kalbų ir verslininkų pranešimų, taip pat skaityti laikraštį.⁶² Toks artimas bendradarbiavimas išliko tiek karo, tiek pokario metais. Toks reklamos skelbimas rodo pavyzdį, kai dvi medijos ne konkuravo, o palaikė viena kitos veiklą. „Darbininko“ laikraštis puikiai bendradarbiavo su radijo programa, ir jie veikė kaip bendra žiniasklaidos priemonių grupė, generuojanti bendras pajamas abiem žiniasklaidos priemonėms išlaikyti. Be to, „Darbininko“ radijas rengė metinius koncertus, kurių metu rinkdavo lėšas radijo programai išlaikyti. Skelbimuose būdavo nurodyta, kad bus rengiamas radijo koncertas⁶³, taigi lėšos renginių metu greičiausiai rinktos atskirai.

„Darbininko“ dienraštis retkarčiais pranešdavo apie religinę radijo programą „Ave Maria Valanda“, vis dėlto neaišku, ar ji buvo transliuojama lietuvių kalba. Trumpuose pranešimuose būdavo pristatomos specifinės programų temos, pvz., 1943 m.:

„Sekmadienį, spalio 31 dieną Ave Maria radio valandoje bus dramatiškai perskaitytas Šv. Theodoto gyvenimas. Pasiklausykime Ave Maria radio programų kiekvieną sekmadienį 6:30 val. vakare. Ši programa transliuojama iš tinklinių radio stočių. WMEX radio stotis, Boston, Mass transliuoja šią programą.“⁶⁴

Informacija apie šios programos transliacijas būdavo pateikiama atskirai nuo „Darbininko“ radijo programos reklamos, tad greičiausiai tai buvo Romos Katalikų Bažnyčios transliacijos, skirtos visiems krikščionims, įskaitant lietuvius, gyvenančius JAV.

⁶⁰ „Darbininko radijo programos rėmėjai“, *Darbininkas*, 1935 sausio 11, 8.

⁶¹ „Darbininkų Radio Programa“, *Darbininkas*, 1939 sausio 13, 1.

⁶² „Šeštadienį, vasario 25 d. 2 val. po pietų iš WCOP radio stoties, Boston, Mass, vėl turėsime progos klausytis gražių dainų, muzikos ir kalbų programos. <...> Draugijos savo parengimus ir biznieriiai savo biznius skelbkite Darbininkų Radio programoje ir šeštadieniais, o laikraštyje „Darbininkas“ antradieniais ir penktadieniais.“ („Skelbimas“, *Darbininkas*, 1939 vasario 24, nr. 16, 1).

⁶³ „Lietuvių radijo koncertas“ skelbimas, *Darbininkas*, 1947 balandžio 18, nr. 29, 6.

⁶⁴ „Ave Maria Valanda“, *Darbininkas*, 1943 spalio 29, 7.

„Darbininko“ radijo programos krikščioniškasis turinys ypač išryškėjo 1948 m., kai, atsižvelgus į klausytojų prašymus, kaip teigta laikraštyje, pradėta transliuoti sekmadieninė laida iš tos pačios stoties.⁶⁵ Spaudos pranešime buvo nurodyta, kad klausytojai jau seniai laukė katalikiškos radijo programos sekmadieniais⁶⁶, taigi, progai pasitaikius, „Darbininko“ radijas pradėjo šias transliacijas.

Vėliau religinės programos stotys buvo keičiamos⁶⁷, programa transliuota net 3 kartus per savaitę, vis dėlto galiausiai likta prie 2 laidų koncepcijos: viena buvo labiau skirta pramogoms, kita – religiniams sekmadienio patarnavimams.⁶⁸ Abiejų radijo laidų veikloje toliau dalyvavo tie patys kunigai ir aktyvistai, tiesiog buvo siekiama patenkinti sekmadienio katalikiškosios programos poreikį. Antanas F. Kneizys⁶⁹ koordinavo „Darbininko“ religinę radijo programą „Sekmadienė Lietuvių katalikų radio valanda“. Šios religinės laidėlės išskirtinis bruožas buvo tai, kad kaskart buvo kviečiamas naujas kalbėtojas, pranešėjas. Paprastai reklamos skelbimuose būdavo nurodomas svečio vardas, vis dėlto lieka neaišku, ar buvo kitas pastovus vedėjas. 1949 m. balandžio 10 d. programoje viešėjo Benvenutas Ramanauskas OFM⁷⁰. Kunigai ir vėliau nevengė pasisakyti pagrindinėje „Darbininko“ radijo laidoje.⁷¹ Visa radijo grupė periodikoje imta vadinti „Lietuvių katalikų radijo programa“, vis dėlto po poros metų sekmadieninė programa nutrūko, ir pasilikta prie „Lietuvių radijo programos“ pavadinimo.⁷²

Nors laidų pavadinimai kito, jos išliko „Darbininko“ dalis. Takoskyra tarp „Darbininko“ valdomų skirtingų medijų atsirado 6 dešimtmetyje, o metams bėgant dvi po vienu skėčiu tilpusios medijos suskilo į atskiras organizacijas. Iš „Darbininko“ puslapių radijo programa dingo 6–7 dešimtmečių⁷³ sankirtoje: dėmesys telktas tik į laikraštį, o apie programą ištikusias nesėkmes neužsiminta. Iš kitų šaltinių yra žinoma, kad programa buvo prijungta prie „Laisvės varpo“ radijo programos, veikusios tose pačiose apylinkėse, o pastaroji programa buvo transliuojama dar ilgus metus ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę.⁷⁴

⁶⁵ „1948 m. sausio 4 d. imta transliuoti du kartus iš WESX stoties, VI, 1:15 – 2:15 ir VII, 10:30 – 11:00 val. religinio turinio programa.“ *Darbininkas*, 1948 sausio 9, nr. 2, 1. Programa transliuota ir 1942 m. birželio 19 d., ir vėliau. *Darbininkas*, 1942 birželio 19, 6.

⁶⁶ Kneizys, Antanas F., vedėjas, „Lietuvių katalikų radijo programa sekmadieniais“, *Darbininkas*, 1947 gruodžio 30, nr. 98, 1.

⁶⁷ 1949 m. transliuota iš stoties WVOM 1 600 kHz Bostone, Masačusetse. „...išgirsime giesmių, dainų, muzikos kūrinų, sveikinimų ir kalbą. Kalbės kun. Jonas C. Jutkevičius iš Worcester Mass.“, *Darbininkas*, 1949 birželio 17, 1.

⁶⁸ 1948 m. birželio 18 d. transliuota tris kartus: WESX 1.15 val. po pietų ir VII, 10.30–11.00 val. ryto, Lietuviškas katalikiškas radijo pusvalandis ir papildoma programa iš WVOM stoties, 1 600 kHz VII, 9.00 val. ryto. *Darbininkas*, 1948 birželio 18, nr. 49, 1.

⁶⁹ *Darbininkas*, 1949 vasario 18, 7.

⁷⁰ *Darbininkas*, 1949 balandžio 8, 1. Tų pačių metų vasarį radijo programoje kalbėjo kun. A. Klimas iš Broktono, Masačusetso (*Darbininkas*, 1949 vasario 18, 1).

⁷¹ „Lietuvių radio programa“, Kalbės kun. Pr. M. Juras, LDS Centro pirmininkas“, *Darbininkas*, 1949 rugpjūčio 26, 1.

⁷² *Kvietimas: „Silver Anniversary Banquet of the Lithuanian Radio Hour and Testimonial to Antony F. Kneizys director“ programos l. 7–10.* ALKA, aplankas, Amerikos lietuvių radijas (byla nenumeruota).

⁷³ *Darbininkas*, 1968 kovo 5, nr. 17, 7.

⁷⁴ „Jungtinė Lietuvių radijo valanda“, *Draugas*, 1969 spalio 8, nr. 236, 5.

Spaudos ir radijo sąveika leido skelbti gana aiškią krikščionišką žinią. Vis dėlto, kaip ir pirmuoju atveju, kai programos pagrindas buvo kultūrinė, pasaulietinė ir pramoginė funkcijos, šiuo atveju didžiąją dalį turinio sudarydavo bendruomenės informacija – religinis turinys visuomet būdavo akcentuojamas, bet neatliko pagrindinio vaidmens.

Religinių bendruomenių radijai

Trečiasis sąlyčio taškas buvo radijo programos arba religinės laidelės, kurias inicijavo ir kontroliavo Bažnyčios atstovai, kunigai, vienuoliai, aktyvūs pasauliečiai. Šio turinio radijo programos buvo skirtos bažnytinei informacijai skleisti ir krikščioniškosioms idėjoms propaguoti, aiškiai nurodant laidelės arba jos dalies krikščioniškąją kryptį. Šios programos buvo labiau skirtos lietuviškai kalbantiems krikščionims, o ne visai lietuvių bendruomenei, kaip buvo prieš tai minėtais atvejais.

Apie religijos turinio užuomazgas radijo programose užsimenama jau nuo pirmųjų transliacijų. Pirmųjų žinių apie religiją radijo programose aptikome dar 1928 m. Klivlande leistoje „Dirvoje“: trumpai aprašyta radijo programa, bet iš pateiktos informacijos neaišku, ar programa buvo transliuojama nuolat. Joje būta gana ryškaus religinio turinio: skaityta paskaita „Išgelbėtojas žmonijos“, skambėjo giesmės.⁷⁵ Programą rengė religinė organizacija „Tarptautinis Biblijos studentų susivienijimas“, jos veikloje dalyvavo lietuvių (jie buvo įkūrę klubą Čikagoje).⁷⁶ Spaudos pranešimas buvo pateiktas prie Klivlando naujienų (greičiausiai programa transliuota šiame regione), o jame būta religinių pasisakymų. Vis dėlto iš šio laikotarpio periodinių leidinių išliko itin mažai, daugiau informacijos apie šias transliacijas nerandame.

Į radijo veiklą aktyviai įsijungė katalikiškasis jaunimas ir jo organizacijos. Vienas ryškiausių pavyzdžių buvo „Vyčių“ organizuota ir koordinuota Pitsburgo radijo programa „Lithuanian Catholic Hour“⁷⁷, Klivlande veikusi „Gyvenimo varpų“ radijo programa.⁷⁸ Tokio pobūdžio radijo programų negausu, galime išskirti tik keletą, dažniau pasitaikydavo jau aptartos pasaulietinės programos su religiniais intarpais.

Religinės organizacijos įkurtos radijo laidos pavyzdys buvo „Lietuvių vyčių“ organizacijos Pitsburgo skyriaus⁷⁹ radijo pusvalandis. Kaip ir apie pirmąsias radijo programas,

⁷⁵ „Lietuviškas Programas Per Radio WHK Nedelioj Rugsėjo 2 diena Pradžia 11 val. išryto. Programas susidės: Solo, Paskaita temoje „Išgelbėtojas žmonijos“. Trio, 3ris ypatos giedos. Taigi nustatykite savo radio nedelioję 11,45 išryto WHK. Rengia T.B.S.S.[I.Ė. Tarptautinis Biblijos studentų susivienijimas] Taipgi bus svarbių išguldymų per 3 dienas. Rugsėjo 1, 2 ir 3 dienose. Prasidės nuo 9:30 iki 5:00 p.p. po antrašu 7017 Superior Ave.“ („Lietuviška programa“, *Dirva*, 1928 rugpjūčio 31, nr. 35, 4).

⁷⁶ Milijonai žmonių dabar gyvenančiųjų nebemirs amžinai. „Tarptautinis susivienijimas Biblijos studentų“. Chicago susirinkimas. Lietuviška Klesla. 1920, I. 1, *Epaveldas*, žiūrėta 2019 spalio 15, <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1R0000120930>.

⁷⁷ Lietuvių radijo valandos piknikas, Pittsburgh. PA., leidinys nežinomas. BLKM, Lithuanians and Audio media, r2–3, p. 241a/14c.

⁷⁸ *Tėvynės garsai, Klivlendo lietuvių radijas 50 metų minėjimas*: programa, 1999 rugsėjo 11 (lapai nenumuoti).

⁷⁹ „Lietuvių vyčiai“ arba „Lietuvos vyčiai“ (angl. *Knights of Lithuania*) – viena seniausių JAV lietuvių katalikų jaunimo organizacijų, įkurta 1913 m. ir veikianti iki šių dienų. Organizacija siekia puoselėti lietuviškumą krikščionijoje dvasioje.

informacijos apie šią negausu. Pirmoji laida buvo transliuojama 1949 m., JAV pasiekus pirmiesiems DP stovyklų pabėgėliams.⁸⁰ Pensilvanijos **Pitsburgo „Lietuvių vyčių“ radijo programa** pirmiausia transliuota iš krikščioniškosios krypties stoties WEDO⁸¹, vėliau buvo perkelta į kitą stotį, iš kurios buvo transliuojama visą likusį laiką: užfiksuota, kad 1952 m. radijo programa transliuojama iš radijo stoties WLOA (1 550 kHz), sekmadieniais 1.30–2 val. po pietų.⁸² Programa buvo transliuojama iš Bradoko (*Braddock*) miesto, netoli Pitsburgo. Programos pranešėjas buvo Vincas Količius. Programos transliacijos nutrūko 1961 m. dėl pinigų stokos.⁸³

Remiantis keliais fragmentiškais atsiliepimais apie radijo programą, galima teigti, kad jos koncepcija buvo grindžiama religiniu edukaciniu turiniu. Dažnai būdavo kviečiami pranešėjai, paskaitų skaitytojai, dažniausiai kunigai, visuomenininkai, kurie kalbėdavo tiek proginėmis temomis (svarbūs minėjimai), tiek religinėmis temomis, pavyzdžiui, skaitydavo pamokslus. Vienas iš tokių epizodų buvo aprašytas „Draugo“ dienraštyje:

„Lietuvių katalikų radijo programa vadovaujama Lietuvių Vyčių retkarčiais transliuojama religines paskaitėles, kurias žmonės labai mėgsta. Rugsėjo 2 d. tokią paskaitėlę skaitė Tėvas J. Borevičius iš Čikagos. Tai buvo bene paskutinis jo vestų lietuviams misijų pamokslas, pasiekęs ir tuos klausytojus, kurie neįstengia atnaujinti savo dvasios misijos. Paskaitėlė, kuri savo gražiomis mintimis ir puikiais vaizdais taip pat praturtino radijo programą, buvo klausytojų su didėliu pasigėrėjimu išklaudyta, (jų pačių atsiliepimais). Ta pačia proga tenka pastebėti, kad rugsėjo 9 d. programa bus skiriama Tautos šventės minėjimui. Ta proga atitinkamai paskaitėlę skaitys rašytojas Alfus Sušinskas.“⁸⁴

Periodikoje neišliko daug informacijos apie programos turinį, vis dėlto aišku, kad didžioji jos dalis buvo sudaryta iš tokių paskaitų ir religinės muzikos intarpų. Vienas iš pirmųjų programos direktorių (vedėjų) buvo tas pats paskaitų skaitytojas tėvas Jonas Borevičius, kuris radijo programos vardu paskelbė sveikinimą „Draugo“ dienraštyje.⁸⁵ Be to, prieš nutrūkstant transliacijoms, programos veikloje dalyvavo V. Količius⁸⁶; informacijos apie kitus programos vedėjus nepavyko aptikti. Ryškų religinį programos atspalvį rodo tiek turinys, tiek tai, kad vienu pagrindinių jos viešųjų ryšių šaltinių buvo pasirinktas „Draugo“ dienraštis, kuris nors ir leistas Čikagoje, publikuodavo šios radijo programos skelbimus ir straipsnius apie ją. Panašių skelbimų iš kitų kolonijų leidinyje negausu. Šios programos sąsajas su Bažnyčia rodo ir tai, kad vienas iš programos vedėjų buvo kunigas jėzuitas J. Borevičius.

⁸⁰ Radijo programų sąrašai: „RTV įvykiai užsienyje“, *Oldradio*, žiūrėta 2017 kovo 9, http://www.olderadio.lt/lt/%C4%AEvyki%C5%B3_u%C5%BEsienyje_chronologija.

⁸¹ WEDO – AM, 810 radijo stotis, veikianti ir dabar. Ji buvo įkurta 1947 m., transliuojama Pitsburgo apylinkėse. Radijo stoties tinklalapis: <http://www.wedo810.com/>; radijo stočių registras: <https://radio-locator.com/cgi-bin/patg?id=WEDO-AM&h=D>.

⁸² „Lietuvių radijo programos“, *Lietuvių dienos* 3 (2) (1952), 14.

⁸³ „Užsidarė lietuvių katalikų radijo programa“, *Dirva*, 1961 rugpjūčio 4, nr. 89, 8.

⁸⁴ „T.J. Borevičius per Vyčių radiją“, *Draugas*, 1951 rugsėjo 7, nr. 210, 4.

⁸⁵ „Sveikinimas“, *Draugas*, 1949 gruodžio 23, nr. 300, 2.

⁸⁶ „Užsidarė lietuvių katalikų radijo programa“, 8.

Religinių radijo programų fone buvo keletas nestandartinių atvejų, kurie šaltiniuose būdavo paminėti tik retkarčiais. Vienas pavyzdžių – **religinė radijo programa „Gyvenimo varpai“** Klivlande, kurios transliacijas priglaudė „Tėvynės garsų“ radijo programa. J. Stempužis buvo „Tėvynės garsų“ savininkas, po šios radijo programos skėčiu jis taip pat priglaudė radijo programą trijų Baltijos valstybių pabėgėliams „Baltijos aidai“⁸⁷.

„Gyvenimo varpų“ laidą vedė kun. Gediminas Kijauskas, Klivlando Dievo Motinos Nuolatinės Pagalbos parapijos klebonas.⁸⁸ Prie programos veiklos prisidėjo Nijolė Kernauskaitė, o laidą globojo Klivlando Dievo Motinos Nuolatinės Pagalbos parapija. N. Kernauskaitė programą kuravo dar ir 2008 m.⁸⁹ Laidos imtos transliuoti 1981 m. 30 min. trukmės laida transliuota sekmadienio rytais 9.15 val.⁹⁰ Minėta parapija buvo gana stipri: be radijo programos, leido parapijos biuletenį „Mūsų žingsniai“, rengė koncertus ir minėjimus.⁹¹ Parapijos aktyvumas paskatino J. Stempužį pasiūlyti ir imtis transliuoti radijo programas, vėliau inicijuoti rubriką, skirtą religiniams patarnavimams „Šventadienio mintys ir žodžiai“⁹², iš kurios išaugo religinė laida. Radijo programa buvo vienas iš pasirinktų būdų komunikuoti su parapijiečiais, kurie negalėjo atvykti į bažnyčią.

„Gyvenimo varpų“ religinė valandėlė gaudavo (nusiperkant arba perleidžiant) eterio laiko iš kitos lietuviškos programos ir religiniu turiniu patenkindavo radijo programos klausytojų poreikius. „Gyvenimo varpai“ išsiskyrė iš kitų rubrikų arba laidų, nes buvo laikomi „Tėvynės garsų“ radijo programos dalimi, nors laidos turiniu ir finansavimu rūpinosi ne „Tėvynės garsų“ programa su J. Stempužiu priešakyje, o rubrikos kūrėjai, t. y. parapija. Kaip teigiama „Tėvynės garsų“ radijo programos 50-mečio leidinyje, radijo laidelė „Gyvenimo varpai“ veikė kaip šios programos dalis.⁹³ Šią religinę programą su „Tėvynės garsais“ taip pat siejo šios programos savininkas J. Stempužis, kuris įvardijamas kaip abiejų radijo programų redaktorius.⁹⁴ Kita vertus, J. Stempužio „Tėvynės garsai“ turėjo ir savo religinę rubriką „Šventadienio mintys ir žodžiai“, kurią vedė Vacys Kavaliauskas.⁹⁵ Vis dėlto šalia šios radijo programos „Gyvenimo varpų“ programa buvo transliuojama dar ilgus metus: 1999 m. minint „Tėvynės garsų“ 50 metų sukaktį, buvo minimi ir 18-ka šios religinės laidos metų.

Paskutinė religinio radijo programa, užfiksuota archyvuose ir periodikoje, buvo Čikaagoje transliuota **radijo programa „Dangiška šviesa. Lietuvių krikščionių radijo valanda“**. Deja, apie šią valandėlę pasakojama tik poroje reklamos skrajučių. Programa buvo transliuojama iš stoties WHFC Sisere (*Cicero*); ši stotis buvo populiari tarp lietuviškų

⁸⁷ „Clevelando lietuvių žinios, Baltijos aidų radio programa“, *Draugas*, 1963 lapkričio 15, 5.

⁸⁸ „PLB radijo programų adresai 1986–10–31, PLB raštinės rinkti adresai, kontaktiniai duomenys, asmenų sąrašai. <...> lietuvių radijo programų JAV, apie 1981 – 1984 m.“. VDU LII, f. 6, ap. 1–8, b. 6685, l. 16–17.

⁸⁹ *Dirva*, 2008 sausio 22, nr. 4, 7.

⁹⁰ „Gyvenimo varpai, religinės minties 30 min. programa“.

⁹¹ Rociūnas, V., „Didysis rūpestis – Lietuviška parapija“, *Į laisvę*, 1983, nr. 87 (124), 70–71.

⁹² „Gyvenimo varpai, religinės minties 30 min. programa“.

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ „Per 39 metus J. Stempužis suredagavo, techniškai apipavidalino ir pranešinėjo apie 3,000 programų. Taip pat redagavo Dievo Motinos parapijos religinę radijo programą „Gyvenimo varpai“. JAV LB Visuomeninių reikalų tarybos prašomas, eilę metų redagavo Nepriklausomybės šventės ir Birželio tragiškųjų įvykių programas anglų kalba.“ („Mirė J. Stempužis“, *Draugas*, 1992 balandžio 28, nr. 83, 1).

⁹⁵ *Tėvynės garsai, Klivlando lietuvių radijas 50 metų minėjimas*.

radijo programų ankstyvuoju laikotarpiu, dar iki Antrojo pasaulinio karo. Programa transliuota Čikagoje, jos vedėjai buvo Algirdas Jurėnas ir Jonas Gylys. A. Jurėnas buvo lietuvių evangelikų teologijos profesorius ir vertėjas, jo kolega taip pat aktyviai dirbo Čikagos bažnytinėje erdvėje.⁹⁶ Vis dėlto, išskyrus šį trumpą programos prisistatymo lapelį, daugiau informacijos neišliko.

Iš religinės bendruomenės kilusios radijo programos buvo sutelktos tik į religinį edukacinį ir religinės bendruomenės komunikacinį turinį. Laidų ilgaamžiškumui ir veiklos aktyvumui dažnai įtakos turėjo tradiciniai veiksniai: radijo laidelės vedėjas, bendruomenė ir finansai. Pastebėta tendencija, kad, keičiantis diasporos lietuvių kartoms, lietuviams vis labiau asimiliuojantis, religinių bendruomenių arba organizacijų kuruotos programos dažnai būdavo prijungiamos prie kitų regione transliuotų programų. Išskirtinis atvejis buvo „Gyvenimo varpų“ laidelė, kuri iš karto buvo kuriama kaip didelės lietuvių radijo programos dalis.

Apibendrinimas

Lietuvių bendruomenėje religija atliko vieną iš pamatinių tautinės savivokos vaidmenų. Krikščioniškoji pasaulėžiūra buvo būdinga ne tik bažnytinei aplinkai, – šalia bažnyčių veikė ne viena stipri krikščioniška organizacija arba laikraštis, pajėgūs kurti savo radijo programas.

Religija programose buvo tapatinama su tautiškumu ir lietuviškumu. Lietuviškos krikščioniškos programos ne per daug išsiskyrė iš bendro medijos lauko. Jų organizaciniai principai buvo grindžiami klubo samprata, o finansinė našta dažniausiai būdavo išdalijama būtent visiems klubo nariams, parapijiečiams, radijo programos klausytojams.

Religija ir radijas ne visada buvo nuolat tiesiogiai susiję. Jei programa egzistavo ne vieną dešimtmetį („Margutis“, „Sophie Bacus“), jos tinklelyje dažnai pasirodydavo ir trumpų kunigų sveikinimo žodžių, katechetinių pamokymų valandėlių, kassavaitinių pamokslų, religinių rubrikų, tačiau, kaip ir pačios radijo programos, religiniai jų segmentai kisdavo, nebuvo nuolatiniai – labiausiai juos veikė pavienių asmenybių (kunigų, laidų vedėjų) gyvenimo pokyčiai.

Lietuvių atveju religijos ir radijo santykis reiškėsi keliais lygmenimis. Pirmiausia būdavo transliuojami Bažnyčios atstovų religiniai patarnavimai švenčių metu arba jie dalyvau-davo programoje svečių teisėmis. Pvz., radijo programų metu per didžiąsias šventes būdavo skaitomas sveikinimas arba pamokslas. Tokių nenuolatinių rubrikų turėjo daugelis radijo programų, kurių didžioji tinklėlio dalis buvo skirta pramogoms ir informacijai.

Antra, prie periodinių leidinių besiglaudžiančios „Darbininko“ ir „Draugo“ radijo programos buvo pasaulietinės, bet, kaip ir periodiniai leidiniai, religijai skyrė dalį savo turinio, skleidė krikščioniškąsias vertybes ir stengėsi patenkinti bendruomenės jaustą sielovados radijo medijoje poreikį. Dienraščių ir radijo bendras egzistavimas buvo išskirtinis reiškinys lietuvių išeivijos radijo istorijoje.

⁹⁶ JAV lietuviai, *biografijų žinynas*. T. 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 309, 413.

Nepriklausomų ir vien religinių radijo programų nebuvo gausu. Krikščioniškosios pasaulėžiūros jaunimo organizacija „Vyčiai“ Pitsburge sukūrė lietuvišką krikščionišką programą „Lithuanian Catholic Hour“, skirtą krikščioniškai jaunimo edukacijai. Religinis turinys buvo dažniau transliuojamas, laidelę šliejant prie didesnės radijo programos, pvz., Klivlando „Gyvenimo varpų“, kurie naudojami „Tėvynės garsų“ radijo eterio laiku, tačiau laidelė buvo finansuojama ir rengiama atskirai.

Literatūra

- Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.
- Eidintas, Alfonsas, *Lietuvių kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Ėmužienė, Ina, *Amerikos lietuvių bendruomenės audio-vizualinės žiniasklaidos raida 1944–1991: daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2018.
- Girnius, Juozas, *Tauta ir tautinė ištikimybė*. Chicago, Ill.: „Draugas“ sp., 1961.
- JAV lietuviai, *biografijų žinynas*. T. 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
- Kučas, Antanas, *Amerikos lietuvių istorija*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971.
- Michelsonas, Stasys (sud.), *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*. South Boston, Mass.: Keleivis, 1961.
- Miller, Spencer Jr., „Radio and Religion“, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1935, vol. 177, no. 1, 135–140, žiūrėta 2020 sausio 24, <https://doi.org/10.1177/000271623517700120>.
- Minelgaitė, Justina, *Margučio radijas JAV XX a. 6–9 dešimtmečiuose: bakalauro darbas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008.
- Pasaulio lietuvių žinynas*, sud. A. Simutis. 2-asis leidimas. Brooklyn, N.Y.: Tėvų pranciškonų sp., 1958.
- Petrauskaitė, Danutė, *Lietuvių muzikinė kultūra Jungtinėse Amerikos Valstijose 1870–1990. Tautinės tapatybės kontūrai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.
- Schultze, Quentin J., „Evangelical Radio and the Rise of the Electronic Church, 1921–1948“, *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 1988, vol. 32, no. 3, 289–306.
- Skirius, Juozas, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Savas takas ir Ko, 2018.
- Wolkovich-Valkavičius, William, *Lithuanian Religious Life in America*, 1991, vol. 1; 1993, vol. 2; 1998, vol. 3.

LISTENING TO “THE WORD OF GOD” ON AMERICAN-LITHUANIAN RADIO

Summary. This article analyzes the expression of religion on Lithuanian diaspora radio programs in the United States from the earliest such program in 1928 up to 1990. Attention is given to the way churches and their representatives used the medium of radio, the way radio programs served religious needs during holy days, the way sermons were aired and religious communities represented, and the way religious programs were created.

Our research revealed that the first expressions of religion on radio occurred rather early – practically starting with the very beginning of Lithuanian radio broadcasting. We found no direct correlation between the geopolitical situation and the religious content. Expressions of religiosity on Lithuanian radio programs occur in virtually all the major Lithuanian centers and especially on the longer programs. Several levels of involvement of the church in Lithuanian radio are apparent: the broadcasting, usually irregular and related to feast days, of the direct duties of priests, their sermons and exhortations; radio programs explaining the Christian worldview to a lay audience; and programs coordinated by priests and religious organizations, or segments of such programs intended for the presentation of religious communities.

Keywords: Lithuanian diaspora, history, radio, religion, religion in a radio program, “Bells of Life”, “Heavenly Light”, “Draugas radio”, “Darbininkas radio”.

Gauta 2020 04 06

Priimta 2020 04 12

EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Išėivija minties ir veiksmo kryžkelėse: vieno ginčo istorija

Santrauka. Šiame straipsnyje keliama užduotis aprašyti vieną itin įdomų išėivijos intelektualinį ginčą, kuris plėtojosi liberaliosios „Santaros-Šviesos“ ir centristinės krypties akademinių skautų spaudoje. Polemika nusipelno būti pripažinta simboliškai svarbiu anuometinės išėivijos akademinės jaunuomenės mąstysenos ir pasaulėžiūros raidos epizodu. Tai dviejų socialinės srities mokslininkų – Vytauto Kavolio ir Tomo Remeikio ginčas, užtrukęs keliolika mėnesių ir atskleidęs, kaip klostėsi dviejų giminingų intelektualinių bei visuomeninių srovių laikysena. V. Kavolis buvo „Santaros-Šviesos“ idėjinis vedlys. Kiek švelniau pasakytina apie T. Remeikį – politinių mokslų profesorių ir nenuilstantį XX a. vidurio Lietuvos politinės raidos tyrinėtoją. Jis nebuvo labai aiškiai reiškęsis Akademinių skautų sąjūdžio (ASS) lyderis, tačiau buvo neabejotinai autoritetingas filisteris, ypač tuo metu, kai ėmėsi redaguoti žurnalą „Mūsų Vytis“. Panašiai kaip ir kitas redaktorius, bendražygis Algirdas Avižienis, jie siekė kilstelėti akademinių skautų periodinio leidinio intelektualinį lygį, įrodinėjo savo puoselėjamų idėjų universalią reikšmę, pakėlė santariečių mestą pirštinę. Diskusija ne tik kilstelėjo akademinės skautijos minties lygį, bet ir parodė besiginčijančiųjų draugystės prasmingus vaisius.

Raktažodžiai: akademiniai skautai, „Santara-Šviesa“, intelektualinė diskusija.

Ivadas

Po Antrojo pasaulinio karo lietuvių išėivijos intelektualinis paveldas nėra sulaukęs tinkamo tyrinėtojų dėmesio. Tiesa, pasistūmėta literatūros lankose, o išėivijos rašytojų kūriniai jau tapo mūsų vadovėlinio kanono dalimi. Tiek, kiek intelektualumas sunkiasi grožiniuose raštuose, eseistikoje ir publicistikoje, tiek jis buvo pažintas. Tačiau mūsų akyse šiandien geriau matyti pats menas negu meno kūrėjų mąstysena už jo ribų. Štai Algimanto Mackaus poezija yra visiškai sava, o poeto publicistika, „Margučio“ tekstai dar laukia gilesnio tyrimo.

Šiek tiek pajudėta analizuojant išeivijos filosofiją ir politinę mintį. Spausdinamos chrestomatijos, o, jubiliejams sudominus visuomenę ir Lietuvos mokslo valdžią, atsiranda tokių masyvių kolektyvinių darbų, kokiais buvo pažymėti Algirdo Juliaus Greimo metai. Vis dėlto drįsčiau teigti, kad bendras vadinamosios DP kartos – poetų ir karių emigracijos – išminties aruodas lūkuriuoja sisteminių tyrinėjimų.

Šiame straipsnyje keliu sau užduotį aprašyti vieną intelektualinį ginčą, kuris nusipelno būti pripažintas simboliškai svarbiu anuometinės išeivijos akademinės jaunuomenės mąstysenos ir pasaulėžiūros raidos epizodu. Tai dviejų socialinių mokslininkų – Vytauto Kavolio ir Tomo Remeikio polemika, užsitęsusi keliolika mėnesių ir atskleidusi, kaip klostėsi dviejų giminingų intelektualinių bei visuomeninių srovių laikysena. V. Kavolis buvo „Santaros-Šviesos“ idėjinis vedlys. Kiek švelniau pasakytina apie T. Remeikį – politinių mokslų profesorių ir nenuilstantį XX a. vidurio Lietuvos politinės raidos tyrinėtoją. Jis nebuvo labai aiškiai reiškęsis Akademinių skautų sąjūdžio (ASS) lyderis, tačiau neabejotinai autoritetingas filisteris, ypač tuo metu, kai ėmėsi redaguoti žurnalą „Mūsų Vytis“. Panašiai kaip ir kitas redaktorius, bendražygis Algirdas Avižienis, jie siekė kilstelėti akademinių skautų periodinio leidinio intelektualinį lygį, įrodinėjo savo puoselėjamų idėjų universalią reikšmę, pakėlė santariečių mestą pirštine.

Minėtas straipsnyje analizuojamas ginčas, kaip atskleidžia mano pastarųjų metų darbas rašant lietuvių akademinės skautijos istoriją, labai tiksliai parodo išeivijos pasaulėžiūros srovių tarpusavio santykius. Jis liudija ne tiek apie 7–8 dešimtmečiais vykusias aršias frontaliai priešiškų susibūrimų kovas (tarkime, santariečiai *versus* ateitininkai), kiek gana arti ir lygiagrečiai veikusias sroves. Čia kaip tik atsiveria viena iš amžinųjų pilietinio veikimo istorijos tiesų – tai, kad geranoriška minties kova ir garbingi ginčai duoda bendro gėrio vaisių, veda į visos besiginčijančios akademinės visuomenės intelektualinės brandos viršukalnes.¹

Rengiant straipsnį naudotasi fragmentiškai išlikusiais ASS archyvais, periodine spauda ir daugeliu pokalbių su svarbiausiais jo herojais bei pastarųjų prisiminimais. Šie šaltiniai ir po ranka turimi supratimo įrankiai leidžia užčiuopti esminius dalykus, kurie prieš pusamžį nedavė ramybės išmintingiausiems išeivijos veikėjams, kurie apmąstė bendrą tautos likimą ilgai užsitęsusių sovietų okupacijos ir egzodo sąlygomis.

Didieji išeivijos akademinių skautų minties rūpesčiai

Vienas iš mūsų istorijos herojų profesorius A. Avižienis iš daugelio savo akademinės klajojančios riterystės nutikimų labai aiškiai prisimena du neužmirštamus atvejus. Daug kartų su juo kalbėjausi, blaškydamasis tarp medžiagos rinkimo savo moksliniam darbui prievolių ir savo išvalgų – gebėjimo atpažinti, ką visa tai reiškia – tikrinimo. Daug kartų profesorius ir nepavargstantis „Vyties“ korporacijos filisteris su linksmu jauduliu pasakojo, kokia svarbi 6–7 dešimtmečių sandūroje buvo „Santaros-Šviesos“ idėjinio vado V. Kavolio publicistikoje ir paskaitose išsakyta akademinės skautijos minties kritika. Daug

¹ Straipsnis atsirado kaip knygos „Spalvos ir juostos. Lietuvių akademinės skautijos istorija“ rankraščio vieno iš skyrių perdirbiny.

metų praslinkus ir laisvoje Lietuvoje atgimus Vytauto Didžiojo universitetui (VDU), jų dviejų susitikimų metu A. Avižienis nepraleisdavo progos pakartoti maždaug tokius žodžius: „Kaip gerai, Vytautai, anuomet tu mus supurtei. Turėjome prabusti, iš tiesų pasitempti, siekti gilesnės minties...“ *Ad meliorem!* – vis aukštyt. Nesyk ir man pusamžio senumo ginčo liudininkas kartoją, kad nepamirščiau šito paminėti ir aš. Šiame straipsnyje (ir būsimos knygos poskyryje) galima pastebėti, kodėl mano atsakymai į kartojamus profesorius raginimus buvo maždaug tokie: tai neužmirština, nes mano paties istorinėje vaizduotėje intelektualinis turinys yra pačiame pasakojimo centre. Tai yra viso kultūros kelio ašis ir kultūros istoriko interesų branduolys.

Antrasis svarbiausias ir kartotinas A. Avižienio prisimenamas epizodas siejasi su akimirka, kai 1954-aisiais, gaudamas *spalvas* ir jam užrišant korporacijos juostą, S. Kolupailai jis prisiekė niekada neužmiršti to Universiteto, kurio dirvoje sudygo šiuolaikinės lietuvių daigai. Akademinio skautų sąjūdžio branduolio žmonėms – kaip Universiteto idėjos riteriams, atsidūrus emigracijoje, negalėjo būti nieko aukščiau už siekį sugrįžti į nepriklausomą Lietuvą nešiniams ilgai brandintos idėjos įgyvendinimo brėžiniais. Tai buvo jungiantis minties ir veiksmo tikslas.

Praslinkus keleriems metams po to, kai DP stovyklos persikraustė į Ameriką ir kitas naujas šalis, Lietuvių akademinės skautijos atsikūrimo emigracijoje ir prisitaikymo prie naujų sąlygų laikotarpis artėjo prie pabaigos. Organizacinių formų atgaivinimas ir tolesnis tobulinimas 1950 m. viduryje jau pasiekė aukščiausią tašką. Statutai, narystės reglamentas, mokesčiai, nario pažymėjimai, procedūrinė demokratija, kurioje įsitvirtino korespondencinis balsavimas ir daugiau mažiau viešas diskutavimas dėl esminių visą jaunąją išeivijos kartą liečiančių idėjų, lemiančių srovinę tapatybę, – visa tai buvo atlikta, pasiekus bendrą ir neformalų sutarimą tarp *Napoleono karų* veteranų (taip su šypsena kartais buvo pavadinami vyriausieji korporacijos filisteriai), vyresnių filisterių ir jaunosios studentijos, kuri vis dar – kaip ir pirmajame pokario dešimtmetyje – gebėjo intelektualiai subręsti gerokai anksčiau, nei buvo būdinga platesniems imigracijos šalių jaunimo sluoksniams.

Anksčiau minėtą greitesnės intelektualinės brandos DP jaunimo kartos bruožą 6 dešimtmečio viduryje papildė dar viena svarbi savybė – bendros lemties lietuvių išeivijos kartų suartėjimas (arba nenuitolimas). Regis, galime teigti, kad į Vakarų universitetus žengusios kartos mąstysena savo kokybe vijosi vyresniesiems būdingą išmintį, o vyresnioji karta gebėjo per daug nenuolti, toliaregiškai įvertinti jaunųjų įžvalgas. Tad akademinį ir intelektualinį pajėgumą lėmė ne vien jaunųjų brandos pagreitis, bet ir tam tikra kartų santalka.

Šią mano prielaidą gali patvirtinti gausūs „Aidų“, „Mūsų Vyties“, čekagiškių „Naujiečių“ studentijos priedo „Mūsų žingsniai“, ankstyvųjų „Metmenų“ puslapiuose spausdinti jaunųjų autorių straipsniai. Šiandien nuostabu, kuo gyveno, ką galvojo ir svarstė tuometiniai studentai, kurių amžius buvo tarp 20 ir 25 metų. Negana to, veikliausi ir mąsliausi studentijos atstovai buvo apimti kilnaus nepasitenkinimo ir neramumo jausmo, tartum jiems visiems – ne tik akademinėi skautijai – būtų galiojęs šūkis *Ad meliorem!* Kasdien stiebtis aukštyt – savo elgesiu, moraline siekiamybe, minties kokybe, mokslo pasiekimais. Tai reiškė, kad pasitenkinimas pasiektais dalykais prieštarauja šūkiui „Vis aukštyt!“

Idėjų viršukalnės ir gyvenimo užduotys

Šiandienis idėjų istorikas gali teisėtai žavėdamasis įvertinti visą akademinio egzilio minties palikimą, bet, tarkime, V. Kavolis doktorantūros Harvarde metais vis tiek nebuvo patenkintas. Jis skelbė tekstus, pilnus nerimo dėl nepakankamo inteligentijos pajėgumo, menko lietuvių išeivių intelektualumo, per silpno studentų visuomeninio užsiangažavimo, atvėsusios *archyvinės lietuviybės*, trukdančios tiesti lieptus iš kaimiškosios praeities į pasaulio didmiesčio kultūrą be nuolankumo ir nevisavertiškumo kompleksų, neleidžiančios artintis prie suvokimo, kad buvimas lietuviu ne tik netrukdo, bet ir padeda būti geresniu žmogumi ir sėkmingiau besidarbuojančiu profesionalu, akademiku arba net verslo žmogumi.

Būdamas Lietuvių studentų sąjungos pradininkas, V. Kavolis siekė ambicingų idėjinių aukštumų, baimindamasis, kad LSS gali pasitenkinti vien organizaciniu darbu ir pamiršti svarbiausias akademines užduotis. Sąjungai kuriantis, 1952 m. jam atrodė, kad būtina imtis svarbiausio dalyko – mąstyti savo lemtį, tapatumą ir tikrovę:

„Bendrai jaunuomenė tikrai būtų labiau sudominta, jei kas nors iš jos tarpo stotųsi ir skaitytų paskaitas, darytų pranešimus, tartų, duok Dieve, savarankiškų klaidų ir drąsių erezijų kupinus žodžius, svaidytųsi perkūnais... prieš bet ką... net prieš studentų sąjungos vadovybę. Bet studentija nedrįsta. Net pačiuose didžiausiuose lietuviybės centruose nedrįstama savo intelektualinėmis jėgomis pasišvaistyti...“²

Jaunatviško idealizmo ir agituojančio moralizavimo nevengiantis autorius matė, kad bet kokios bendruomenės ateitis tamsėja be įsipareigojančios inteligentijos. Jos formavimas – amžina ir didžioji akademinio sluoksnio užduotis. Nerimastingumas vertė be pasitenkinimo žvelgti į savo amžininkų – išeivijos jaunuomenės padėtį:

„Studentų inteligencija ir visuomeninis subrendimas pervertintas. Kiti studentus įžeidinėja, juos laikydami negudrių pasakaičių išsiilgusiais vaikais. Taip viena paskaita apie Nepr./iklausomos/ Lietuvos studentų organizacijas, trukusi ilgiausią karšto popiečio valandą, redukuojasi į teigimą: buvo daug organizacijų, visos gėrė alų, o tarpusavyje skyrėsi spalvomis ir kepuraitėmis.“³

V. Kavolio keltos idėjos santūriai uždegė santariečių protus ir širdis. Galiausiai jam rūpėjo ne populiarumas. Priešingai, gilesnis kritinis mąstymas vertė spiestis apie *nepopuliariųjų dalykų agentūrą*. Didesni būriai rinkosi ateitininkijos ir skautų aplinkose. Kiek vėliau, 6 dešimtmečio viduryje, išeivijos jaunuomenėje akademiniai skautai vis dar buvo stipri, jei ne stipriausia – daug kur skaičiumi ateitininkiją lenkianti – grandis. Tačiau ne visi buvę skautai drausmingai žengė „Vyties“ korporacijos arba Akademinių skaučių draugovės (ASD) prisilaikomomis kryptimis. Didelė dalis skautų vyčių prie korporacijos neprisidėjo, o studentijoje būrėsi į *nepriklausomųjų* spiečių. Akademinės skautijos polinkis

² Kavolis, Vytautas, „Pastabos apie planavimą“, in Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 429.

³ *Ibid.*, 429.

puoselėti griežtas organizacines formas daugeliui regėjosi perteklinis, dar daugiau – per menkai dėmesio skirta intelektualiniam darbui. Kuo gi daugiau akademikas gali skirtis nuo visos inteligentijos, jei ne raštais, mintimis ir idėjomis?

Taip jau nutiko, kad didžiausias nepasitenkinimas, vėliau ir atsiskyrimas nuo bendro skautų ir *nepriklausomų* studentų būrio aidėjo iš „Santaros“ ir jos idėjinio lyderio V. Kavolio pusės dar 6 dešimtmečio viduryje, o kritikos aukščiausią viršukalnę pasiekė 1960–1962 m. Santariečių balsas prisipažino, kad viso naujojo *nepriklausomųjų* sąjūdžio organizacinės ir pasaulėžiūros šaknys dygsta iš skautiškosios dirvos. V. Kavolis 1955 m. pripažino, kad

„<...> beveik visi santariečiai yra skautai arba iš šios organizacijos atėję; mūsų brendimo periodui jinai yra užspaudusi savo anspaudą. Mes pradėjome eiti nuo tenai, kur buvo mus atvedusi skautija, ir mūsų galvoje yra vis ryškios skautiškos minties stiprybės ir silpnybės. Mūsų pačių galvojimo silpnybė yra jo nedisciplinotumas.“⁴

Akademiko pirmutine pareiga jis laikė intelektualines pastangas, galvojimą, mąstymą, idėjų lukštenimą, sąmoningumą, o didžiausioji išsilavinusio inteligento nuodėmė jam buvo *negalvojančias aktyvizmas*. Iš tokios pozicijos reikėtų suprasti ir kavoliškąją akademinės skautijos kritiką: per daug dėmesio organizacijos formoms, per daug kolektyvizmo ir uniforminės drausmės, bet per mažai intelektualumo, mokslininko vaizduotės ir kūrybiškumo. Galima nesutikti su puikaus sociologo mąstysena, bet neatimsime iš jo analitinio įžvalgumo (visų pirma) ir praktinio visuomeninio įsipareigojimo. Štai kaip jis argumentavo savo poziciją:

„Jei akademiniai skautai šiandien turi daugiausia narių, tai teliudija, kad kolektyvistinis bruožas lietuvių psichikoje tebevyrauja tiek prieš autoritetinį, tiek prieš individualistinį. Šia prasme skautų įsigalėjimas gal daugiau turėtų sukelti džiaugsmo socialistams negu nacionalistams...“⁵

Kavoliškajame lietuvių išeivijos jaunuomenės žemėlapyje autoritetinė laikysena buvo siejama su katalikišku „Ateities“ sąjūdžiu, o individualistinė labiau pritiko nerimastingiems santariečiams. Kitaip tariant, jo mąstyme brendo supratimas, kad ne organizuotumas, ne visuomeniniai įgūdžiai, ne dalyvavimo drausmė ir demokratijos taisyklės jo kartai kelia didžiausių iššūkių. Tai tartum jau supраста, pasiekta, išsemta, ir nebeverta švaistyti didelių egzistencinės energijos atsargų. O štai minties disciplinuotumas, galvojimo gylis ir inteligentiško sąmoningumo plotmė yra neblėstanti siekiamybė. Jos link V. Kavolis iš būrio, kuriam priklausė ir akademiniai skautai, pamažu išvedė santariečius.

⁴ Kavolis, Vytautas, „Santara ir ideologijos“, in Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 479.

⁵ Kavolis, Vytautas, „Nesaugumo motyvai“, in *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 471.

Mesta ir pakelta iššūkio pirštinė

Įsisiūbavusią sąjūdžio krizę sąmoningai atpažino patys akademinės skautijos idėjiniai vadai ir organizaciniai lyderiai. Yra požymių, kad būtent senieji, akademinės pareigas JAV universitetuose pamažu pradedantys eiti vytiečiai pirmieji pakėlė „Santaros“ mestą pirštine. 1957 m. gegužės 4–5 d. atsikūrimo Vakaruose dešimtmečiui paminėti Klivlande įvyko II ASS suvažiavimas. Tuometis ASS pirmininkas teisės istorikas ir sociologas Aleksandras Plateris savo programinėje kalboje labai tiksliai apibūdino praeitą laiką ir iškėlė artimiausios ateities uždavinius. Nepailstantis ASS atminties ir taisyklėmis grįsto viešojo gyvenimo saugotojas pabrėžė keletą itin svarbių dalykų:

„<...> Draugovė ir Korporacija susijungė į bendrą Sąjūdį LSS suvažiavimo metu, Kasselio DP stovykloje, 1947 m. vasarą; taigi nuo ASS suvažiavimo šiemet sueina lygiai dešimt metų. Prisiminus visus pakeitimus, kurie įvyko tremtinių akademikų gyvenime per šį, palyginti trumpą laikotarpį, tą dešimtį metų tenka skaičiuoti dvigubai ar trigubai. Juk per tą laiką iš Vokietijos išsisklaidėme po platų pasaulį, prisitaikėm visai naujom gyvenimo sąlygom, įžengėme į universitetus ir kolegijas, kuriose niekad anksčiau nebuvo skambėjęs lietuviškas žodis. Per šį laikotarpį mūsų Sąjūdis išgyveno nemažai sukrėtimų, bet ačiū Dievui iš visų jų išėjome sustiprėję. Kritiškai vertindami praėjusio dešimtmečio įvykius, galime teigti, jog Akademinis Skautų Sąjūdis išlaikė jam gyvenimo užduotus egzaminus ir šiandien yra stiprus ir subrendęs organizacinis vienetas Lietuvių Skautų Sąjungos rėmuose.“⁶

Laiko tėkmę gerai jautęs teisės istorikas priminė tai, kas mūsų sekamai istorijai taip pat neabejotinai galioja. Būna laikotarpių, kuriais įvykių tankis ir permainų greitis itin išauga. Tada dešimtmetis istoriniame pasakojime išsiplečia. Tolygaus vystymosi arba ramybės laikotarpis – priešingai – susitraukia. Mūsų pasakojimo kompozicijoje skaitytojas nesunkiai atpažins šios taisyklės ženklus. Tačiau kaip veikiantis ir idėjas keliantis žmogus A. Plateris praėjusį dešimtmetį nuo organizacijos dabarties skiriančią slenkstį nupiešė siekdamas *sustiprinti jo dabarties* vaizdą ir išryškinti naujam etapui keliamas užduotis.

Pabrėžtini du jo kalboje iškelti dalykai. Pirmasis – tai organizacinių formų reikšmė Sąjūdžio tapatybės klausimams, antrasis – brandos amžių žengiančios akademinės skautijos intelektualinių iššūkių svarba. Jis labai subtiliai kalbėjo:

„Žvelgdami į ateitį, turime truputį susikaupti ir pagalvoti, ką galėtume laikyti aktualiausiais Sąjūdžio uždaviniais artimiausioje ateityje. Organizacines formas, panašias į mūsų, gali pasisavinti ir yra pasisavinusios įvairios kitos organizacijos. Tie visi dalykai skautų skautais nepadaro. Skautiškumo esmės tenka ieškoti kitur – tai skautiškoji ideologija, skautiškieji principai ir jų praktiškas vykdymas mūsų asmeniniame kasdieniniame gyvenime. <...> Jauni geltonšlipsiai sesės ir broliai su skautiška dvasia susipažįsta ir ją persiima praktiškai skautaudami, raišiodami mazgelius, stovyklaudami, o ypač darydami kasdienius gerus darbelius. Tačiau manau, kad mes, akademikai, esame linke į intelektualinius klausimus. Intelektualinį metodą reikėtų mums vartoti ir gilintis į turimą, bet taip mažai išnagrinėtą

⁶ Plateris, Aleksandras, ASS dešimtmečio proga (kalba, pasakyta Klivlendo ASS suvažiavime 1957 05 04–05), Algirdo Avižienio VDU istorijos archyvas, f. 3, ap. 2, b. 8.

skautišką ideologiją. Čia gali padėti straipsniai „Mūsų Vyty“, pašnekesiai ir diskusijos sueigose...“⁷

Sąjūdžio vado ir senosios kartos akademinio skauto mintys nuo organizacinės brandos slenksčio neabejotinai rado gerą dirvą tuometinėje studentų kartoje, kuri greičiau nei anksčiau (ypač prieškarinio Lietuvos) kartų studentija nuo skautiškų pratimų perėjo prie intelektualinių klausimų svarstymo.

Vytauto Kavolio kritikos strėlės

Rimta idėjų dvikova gana sparčiai brendė. Štai jau kitais, 1958, metais didžiausiame JAV akademinės skautijos spiečiuje Urbanos universitete idėjų ir intelektualinės refleksijos klausimai tapo pirmieji planuotos veiklos programos užduotimis. Tuo metu politikos mokslus studijavęs T. Remeikis, atsakingas už saviugdą programą, pats rodė iniciatyvą ir savo publicistikoje ėmė diskutuoti apie esminius lietuviybės lemties klausimus, kurie anuomet neišvengiamai jaudino visą naująją studentijos kartą.

„Iš lietuviško taško žiūrint, galima būtų pasakyti, kad šiandieniam studentui yra būdingi du trūkumai: jis turi gana mažą savo kultūros pažinimą ir vos orientuojasi, kas dedasi jo gimtajame krašte <...> Žmogui yra beprasmiška save vadinti kuo nors, jei jis nežino reikšmės to žodžio, kuriuo save apibūdina. Tad ir lietuviui jaunuoliui yra beprasmis dalykas vadinti save lietuviu, jei jis nežino, nejaucia, neturi savo asmenybės turinyje to, kas padaro žmogų tautos nariu – būtent tautos kultūros įsisąmoninimo. Jaustis pilnu lietuviu – reiškia turėti savyje lietuviškos kultūros pagrindinius bruožus. O tautinis įsisąmoninimas, tautinės kultūros bruožų inkorporavimas asmenybėn įvyksta tik per tautinės kultūros pažinimą.“⁸

Matyti, kad svarstydamas apie savo (ir brolių bei sesių akademinių skautų) mąstysenos gaires autorius vengia kaktomuša atremti V. Kavolio teiginius apie intelektualinį akademinės skautijos seklumą. Jis nesiima užimti gynybos pozicijų, tačiau pakelia santariečių *spiritus movens* mestą pirštine ir įsijungia į anuomet svarbiausią – lietuviybės prasmės klausimų aiškinimąsi.

Neminėdamas pavardės, T. Remeikis pradėjo polemizuoti su V. Kavolio įžvalgomis apie *archyvinę lietuviybę*. Tikėtina, kad šį metaforinį terminą V. Kavolis taikė būtent T. Remeikiui. Tai, ką savo bičiuliams pavyzdį rodęs politikos mokslų studentas ėmė svarstyti, akivaizdžiai išprovokavo V. Kavolio 1957 m. paskelbtas straipsnis „Atsisveikinimas su Lietuva“ – ir susitikimas su lietuvių, kuris buvo išspausdintas tęsiniame leidinyje „Mintys ir darbai: trečioji Santaros metinė knyga“.⁹

⁷ *Ibid.*

⁸ Remeikis, Tomas, „Mūsų gairės“, in *Saviveiklos konspektas 1* (1958). Urbana, IL (hektografuotas leidinys, saugomas Algirdo Avižienio fonde VDU istorijos archyve, f. 3, ap. 2, b. 10).

⁹ Straipsnis vėliau pateko į VDU Lietuvių išeivijos instituto parengtą ankstyvųjų V. Kavolio straipsnių rinkinį: Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 124–133.

Kavoliškojoje refleksijoje pirmiausia prisimenama jautri akimirka, toliau pagražinta literatūrine forma artėjama prie esminio epizodo:

„Prieš porą savaitių sėdėjau prie skautiško laužo ir, besiklausant ilgesingai skambančių dainų, man prieš akis gyvai atsistojo tas jaunuolis ar jaunuolė, kuriam lietuviybė iki šiolei ir tebuvo tai, kas plasdėjo tamsiame miške apie laužo liepsną.

Tam jaunuoliui lietuviybė buvo patraukli, nes ji išvesdavo žmogų iš kasdienybės į tikrą gamtos įvairumą, duodavo jam giliau įsmingančias džiaugsmo ir susikaupimo minutes. Aš norėčiau pavadinti **degančio laužo kultūra** tas lietuviškas nuotaikas, kurios bręsta – jei iš viso turi progos lietuviškai bręsti – mūsų priešakademinis jaunimas. Šis jaunimas lieka naivus tiems lietuviškiems reikalams, kurie netelpa prie laužo; politinėm problemom, dvasiniam siekiui, atskirų individų pastangoms lietuviškai atsakyti į moderniojo gyvenimo klausimus. Lietuviybė šiam jaunimui yra paprasta ir savo turiniu ribota; bet ji liepsnoja, ji šildo, ir ji vilioja.“¹⁰

V. Kavolis labai aiškiai siekė išgryninti išskirtinę akademinio sluoksniu misiją, „tik universitetan atėjęs, manasis jaunuolis pradeda susipažinti su tais lietuviškaisiais reiškiniais, kurie prie laužo netilpo“¹¹. Tad, jo įsitikinimu, būtina peržengti įsipareigojancio intelektualumo slenkstį ir ikiakademiniam jaunimui pakankamus laužo kultūros elementus palikti vaikystei.

Lygiai taip pat reikia nepasitenkinti *archyvine lietuvybe*, kuri 6 dešimtmečio išeivijoje dažniausiai buvo siejama su pagrindine viešųjų renginių srove, su šimtais draugijų ir organizacijų, kurios siekė kultivuoti Vasario 16-osios Respublikos tradicijas, visiškai neklausdamos, ar jos naujojoje tikrovėje yra prasmingos ir reikalingos. Anot V. Kavolio, atkuriant lietuvių ugniagesių ar policininkų draugijas gyvosios lietuviybės nepavyks palaikyti. Jis teigė:

„Šios gyvosios kultūros akivaizdoje ir pasirodo pilnas neatsakomumas tų, kurie dėl vienos kitos archyvinės senienos paskleisto dulkių tvaiko atsisako visos kiekvienam civilizuotam žmogui esminės lietuviškų klausimų platybės ir pasitenkina „laužų kultūra“.“¹²

Kavoliškoji publicistika neabejotinai turėjo (ir tebeturi) didelį kritinį garsą. Jis užčiuopė tas ilgalaikio inteligentijos saviugdos ir ugdymo užduotis, kurios ir anksčiau – Atgimimo bei išeivijos laikais, ir dabar – gyvenant naujojoje Kovo 11-osios Respublikos laisvėje yra aktualios.

Tomas Remeikis prieš Vytautą Kavolį

Kavoliškosios kritikos strėlės akademinėi skautijai galėjo būti labai skaudžios, net ir tuo atveju, kai (kaip matėme iš ankstesnės kilnaus ASS filisterio A. Platerio citatos) kritiška

¹⁰ *Ibid*, 124–125.

¹¹ *Ibid*, 125.

¹² *Ibid*.

įžvalga buvo artima pačių mąsliausių ASS narių požiūriui. Štai vytielis T. Remeikis Urbanos akademinių skautų biuletenyje ir surėmė minties ietis su santariečiu V. Kavoliu. T. Remeikis nesigynė nuo insinuacijos, kad akademinė skautija savo mąstysena lieka pernelyg uždarama liepsnojančių *laužų kultūros* rate ir nepulė kaktomuša prieš kavoliškai sarkastišką *archyvinės lietuvybės* įžvalgą, bet siekė sušvelninti lietuviškosios kultūros *archyviškumą* realistiniu siekiu pažinti okupuotą gimtinę. Pirmiausia, anot jo, nereikia baimintis truputėlio konservatyvumo, kai kalbama apie lietuviškumą:

„Kai kurie kolegos gali prikišti, kad čia konservatyvi pažiūra, siūlanti ką vienas žinomas visuomenininkas¹³ pavadino „archyvine lietuvybe“. Vietoj jos yra siūloma paimti arba „pasaulio vizijos“ kelią, arba „humanistinio lietuviškumo“ kelią. Nenorėčiau sutikti su tuo dėl keletos logiškų priežasčių. Pirma, kyla klausimas, kiek yra įmanoma žmogui būti tautos nariu neturint savyje pagrindinių tautos kultūros bruožų. Man atrodo, kad lietuvybė, kuri neatsiremia į „archyvinę“ lietuvybę, iš viso nėra lietuvybė, o kas tai abstraktaus, daugumoje gyvenamai aplinkai būdinga manifestacija. Antra, yra klausimas, nuo ko pradėti – nuo ko tai abstraktaus vadinamo žmogumi, humanizmu – ar nuo tautinės kultūros. Man atrodo, kad gyvenime yra taip – žmogus tampa žmogumi per savo kultūrą. Atseit, per tautiškumą į žmogiškumą.

Ir trečia, archyvinė lietuvybė yra nepaprastai įdomi ir dar vos pradėta studijuoti ir interpretuoti. Mūsų kultūra dar buvo liaudies kultūra. Ją dar reikia išsakyti ideologinėje-filosofinėje plotmėje – ką turi padariusios vakarų pasaulio tautos. Lietuvoje yra renkami mūsų kultūros objektai, kuriuos mes čia galime panaudoti. Lietuvoje daromos interpretacijos ir studijos apie mūsų kultūros esmę, apie lietuvių esmę, yra Marksistinio pobūdžio. Gi mes vakarų pasaulyje, turėdami liaudies lobius, galime modifikuoti kraštutinius ir duoti objektyvią prasmę. Taigi „archyvinė lietuvybė“ yra kaip neištirtas kraštas, pilnas įdomių nuotykių, neatrastų dalykų. Toje eksploracijoje neišvengiamai žmogus yra nuvedamas į tą plotmę, kur sprendžiami žmogaus buities klausimai. Gi mūsų liaudies kultūroje ir rasime būdingą lietuviams žvilgsnį į pasaulį, į žmogų, į Dievą.“¹⁴

Galbūt kuris nors skaitytojas pajaus cituojamuose žodžiuose studentiškos jaunystės dvelksmą, minties disciplinos ir įžvalgų originalumo stygių. Tačiau būtina pabrėžti, kad 6 dešimtmečio pabaigoje lietuvių išeivija (neskaitant komunistuojančios senųjų išeivių grupelės) ne tik neturėjo rimtesnių galimybių susižinoti su sovietine Lietuva už geležinės uždangos, bet ir pamanydavo, kad diasporoje lietuvybė turi net didesnes galimybes išlikti, palyginti su galutine protėvių žemės sovietizacija, rusinimu ir galiausiai žmonių degradacija.

Tad T. Remeikis išsakė mintį, kad būtina nuolat stengtis išlaikyti bent plonyčius saitus su Lietuva, būti atsisukus veidu į ją, o per tai *archyvinę lietuvybę* darysis ne tokia archyvinė ir tikroviškesnė, be to, nebūtinai panardinta į abstrakčią *pasaulio viziją*. Pabandysiu įrodyti, kad T. Remeikio polemika su V. Kavoliu nebuvo tik dviejų originalių (nebūtinai vienodo originalumo) mąstytojų intelektualinė dvikova. Mūsų istorijos versijoje tai buvo įtakingų

¹³ Neabejotina, kad Tomas Remeikis turi omenyje Vytautą Kavolį, su kuriuo jį visą gyvenimą siejo tai, kas vadintina besiginčijančiųjų draugyste.

¹⁴ Remeikis, „Mūsų gairės“, 2.

savų sąjūdžių autorių jaunystės pozicijos, kurios per ilgus dešimtmečius virto tam tikrais santariečių ir akademinės skautijos ideologiniais skirtumais. Tad leiskime T. Remeikiui iki galo išdėstyti savo gaires:

„Jau kalbant bendrai apie lietuvių kultūrą neišvengiamai susidursime su dabartine Lietuva. Nors politiniai ir ekonominiai Lietuva nėra laisva, kultūriniai vis tik ji dar gyva. Ir tai, galbūt, ne tik lietuviui ten, bet ir mūsų čia, išeitis.

Žmogui yra labai svarbu jaustis tautos ar grupės dalimi. Jis to negali atsiekti, jei jis neturės jokio kontakto su tuo kraštu, kuriam jis save priskiria. Per ilgą laiką išseks jo tautinės dvasios šaltinis, išblės krašto atmintis, ir toks žmogus neturėdamas natūralių savo šaknų tautinėje žemėje, tautai nudžius. Mūsų išeivija yra per maža, kad galėtų ilgą laiką iš savęs gyventi. Ji yra limituota ir žmonėmis, ir kultūrinių vertybių naudojimo. Todėl ir lietuvių grupės egzistencijai yra reikalingas koks nors ryšys su tauta <...> galų gale, būtų nesąmonė svajoti apie Lietuvą, nežinant kokia ji dabar iš tikrųjų yra; būtų neprasminga ruošti grįžti tėvynėn, nedaleidžiant, kad ji nuo mūsų išvykimo gerokai pasikeitė ir dar pasikeis. Pažinti dabartį tad reikalauja elementariausiai gyvenimo dėsnių.

Žinoma, akademikas turi daug problemų išplaukiančių ir iš aplinkos, kurioje jis gyvena. To nenoriu paneigti. Bet ką tik nurodyti trūkumai – savos kultūros pažinimo stoka ir dabartinės Lietuvos nepažinimas – mums kaip lietuviams yra aktualesni. Todėl ASS Programos Komisija, svarstydamą mūsų veiklos turinį, priėjo išvados, kad šiais metais reikėtų koncentruotis užpildyti minėtas spragas. Sekančiais metais bus galima paimti svarstyti problemas, išplaukiančias iš mūsų dabartinės egzistencijos aplinkos. Bet šiais metais Programos Komisija iš savo pusės visą veikimą kreips į tautinės kultūros vertybių analizę ir dabartinės Lietuvos veido atskleidimą. Kviečiame visus skyrius prie to prisidėti.“¹⁵

Dviejų mokslo vyrų mąstysenos susirėmimas interpretuotinas mažų mažiausiai keliose plotmėse. Pirmiausia – asmeninėje. Neabejotinai vertinamas V. Kavolio intelektualumas, filosofinis būties ir veiksmo išlukštenimas stengiantis apsisaugoti nuo *negalvojančio aktyvizmo*. Jo akademinį pareigų svarstykles visada šiek tiek nusverdavo idėja prieš veiksmą. Be to, V. Kavoliui sociologija buvo tiek pajėgi disciplina, kiek gebėjo būti humanitariniu mokslu. Todėl ir asmeninis akademinis kelias jį vedė nuo meno sociologijos iki lyginamųjų civilizacijų ir moralizuojančių kultūrų, nepamirštant lietuviškumo kaip tos kultūros dalies. Vis dėlto savo organizaciniais veiksmais jis nuolat rodė gebantis laikytis minties ir veiksmo vienovės principo. Abstrahuotam galvojimui jo asmenyje imant viršų, lietuviybės gyvasties saitai su okupuotos tėvynės tikrove taip pat sąmoningai buvo palikti teorinėje plotmėje. Dar jaunystėje rašydamas apie būsimoje laisvoje Lietuvoje lauksiančius iššūkius¹⁶, jis nubrėžė tam tikras ateities trajektorijas ir po to prie sovietinio lietuvių tikrovės nebegrįžo. Gal dėl to, kad nebematė prasmės iki tam tikro laiko svarstyti apie tai, kas nenumatoma, o gal dėl to, kad kiti lietuvių akademikai tai darė geriau. Nėra abejonės, kad V. Kavolis palaikė atsigręžimą *veidu į Lietuvą*, bet pats į sovietų valdomą šalį niekada nekelia.

¹⁵ *Ibid.*, 3.

¹⁶ Svarbiausiu programiniu straipsniu laikytinas Londono „Santarvėje“ paskelbtas tekstas: Kavolis, Vytautas, „Lietuvos atstatymas. Jaunosios kartos programa“, *Santarvė* 6 (11) (1953), 16–18. Šis straipsnis vėliau pateko į jau minėtą rinkinį „Nepriklausomųjų kelias“.

T. Remeikis savo ruožtu buvo skautiškai praktiškas, veiksmo galimybes vertino labiau už abstrakcijų kokybę. Jis kaip politikos mokslų profesorius pasišventė lietuviškai sovietologijai, parašė knygą apie lietuvių komunistų partiją ir viso režimo sandarą, uoliai kaupė visą įmanomą archyvinę medžiagą, ypač tą, kuri Lietuvoje nebūtų pasiekama, rūpinosi supratimo ir atminties ateitimi. Jo bendražygiai akademinį skautų gretose, iš kurių pamažu vis ryškiau išsiskyrė mokslo nenuorama A. Avižienis, savo laikysena nuolat demonstravo rūpestį tiesiogiai pažinti Lietuvą tokią, kokią ją suformavo sovietų valdžia. Pastarasis nuo 7 dešimtmečio pabaigos ėmė lankytis Lietuvoje, vis labiau įsigilino į sovietų akademinį sluoksnį, gebėjo skirti pelus nuo grūdų, o vėliau svarbiausia buvo tai, kad A. Avižienis įstengė įsivaizduoti, kokio universiteto reikėtų iš komunistų nelaisvės išsivadavusiame krašte.

Minties ir veiksmo sandėriai lietuvių labui

Dviejų kilnių akademinės jaunuomenės autoritetų ginčas turi daugiau reikšmių. Mums ypač svarbi antroji aprašomos dvikovos plotmė. V. Kavolio ir T. Remeikio polemikoje išvelgtinos bendriausios akademinės skautijos ir santarietiškosios krypties kultūrinių liberalų srovės skirtybės. Pirmiesiems svarbiausias veiksmas – naudingi kasdieniai darbai darbeliai, apie kuriuos pareigingai būdavo pranešama „Mūsų Vytėje“, o antriesiems – nepalaujamas intelektualinis neramumas, nepasitenkinimas savo pažinimu ir supratimu, drausmingos minties ir giluminio jautrumo puoselėjimas, kuris spindėjo lietuvių intelektualinėje istorijoje nepralenkiamame „Metmenų“ žurnale.

Viena labai aišku: kavoliškasis kritikos akmuo, mestas į akademinės skautijos daržą, buvo su gera valia ir dorai pakeltas. Kaip savo programinėje kalboje įtikinėjo A. Plateris, dėl kilnių idėjų svarstymo ir mąstymo užduočių buvo keliamas aukštyrų „Mūsų Vyties“ lygis. Ypač uoliai to ėmėsi vienas kitą keitę žurnalo redaktoriai T. Remeikis ir A. Avižienis. Tas rimtų intelektualinių klausimų svarstymas buvo ne tik akademinės skautijos garbės reikalas, bet ir tam tikru laipsniu lėmė organizacijos pajėgumą. Per tai visų naudai formavosi konkuravimo bendradarbiaujant strategija. Besiginčijančiųjų draugystė – tinkamesnė savanoriškų asociacijų kultūros kategorija.

Pagarbiai atsižvelgdami į visuomeninių tapatybių skirtumus, akademiniai skautai ir santariečiai nevertė vieni kitų atsisakyti savasties. Nuoširdus skirtingumas davė bendros naudos. Štai 6–7 dešimtmečiuose dalis mąsliausių ir pajėgiausių akademinį skautų tapo „Santaros-Šviesos“ branduolio žmonėmis. Net jei žilstantiems filisteriams mažiau nei studentams rūpėjo formali vienatinė priklausomybė, net jei veikliausi akademiniai skautai mielai lankėsi ne tik „Santaros-Šviesos“ suvažiavimuose *Tabor Farm*, bet ir ateitininkų renginiuose, dalį abejojančių narių prie ASS turėjo prilaikyti intelektualinis rūpestis – ypač tuomet, kai patys santariečiai spietėsi *organizacijoje be organizacijos*, tad kvietė kitų organizuotų sąjūdžių veikėjus kartu diskutuoti, dirbti, pramogauti.

Kaip jau buvo užsiminta, intelektualinė kritika iš santariečių pusės savo viršukalnes pasiekė artėjant 7 dešimtmečio viduriui. Ambicingieji „Metmenys“ ir jaunuomenei skirtas „Naujienu“ dienraščio priedas „Mūsų žingsniai“ buvo svarbiausi leidiniai. Akademinė

skautija mintimis atsišaudė iš „Mūsų Vyties“ užimtų pozicijų. Reikia dar kartą pridurti – visos lietuvių išeivijos intelektualinės brandos labui. Tęsiantis minties kovoms nesikeitė ir visų rūpestis, t. y. lietuviybės prasmės klausimai. 1961 m. gegužės 29 d. „Naujienu“ priede V. Kavolis (pasirašydavęs slapyvardžiu *Carolus*) paskelbė straipsnį „Lietuviybės sampratos akademines organizacijas“, kuriame nebeliko ankstesnio sarkazmo akademinių skautų mąstysenos atžvilgiu:

„Kokią lietuviybės sampratą atstovauja akademiniai skautai, – prisipažinsiu, negaliu aiškiai suformuluoti. Jų veikloje matau daug gerų darbų, bet neįturiu jokio intelektualiai suformuluotino koncepto, kuris šią veiklą jungtų. Galbūt, kad ir nėra čia kito koncepto, kaip „geri darbai“ – gerojo darbelio tradicija – visiems aiškiai naudingų darbų vykdymas. (manychiau, kad ši sąvoka būtų <...> pats geriausias „ideologinis“ pagrindas efektyviai organizacijai susiformuoti, kurioje visas kolektyvas išsijuosęs dirbtų visų pripažintus naudingus darbus).

Šioji skautų samprata yra socialiai potenciali – ji gali skatinti kasdienių bendruomenei reikalingų uždavinių nuveikimą, bet kultūriškai ji steriliška. Neturint aiškesnio ir gilesnio kriterijaus, kaip tik „tai kas visiems aiškiai naudinga“, negalima ir pajusti nepasitenkinimo tuo, kas yra, nei ilgesio siekti to, kas turėtų būti. (Arba tokį nepasitenkinimą ir ilgesį reikia „iš šalies“ importuoti). Nėra, kitais žodžiais, iš koncepto kylančio iššaukimo gyvenimui, nėra reikalavimo pastangai, kuri peržengtų bedugnę tarp to, kas yra realybėje, ir kas nušvinta vaizduotėje.“¹⁷

V. Kavolio lietuvių išeivijos akademinių srovių aprašyme įdarbinta sociologija ir minties raidos analizė šiame straipsnyje susipina su netikėta asmenine įžvalga, sutvirtinančia bent 5 metus trukusios polemikos rimtumą – bent jau patiems dalyviams. 6 dešimtmečio viduryje metęs akademiniams skautams kaltinimą dėl užsižaidimo *prie laužų* ir menko įsipareigojimo apsvarstyti intelektualinius klausimus, V. Kavolis tartum lieka nepatenkintas ir tuo, kaip T. Remeikis ir kiti „Vyties“ akademikai tą intelektualumą pakėlė į rimtesnes aukštumas. V. Kavolis, pratęsdamas anksčiau cituotą mintį, pabaigė savo straipsnį apie lietuviškumo sampratą priekaištu dėl individualizmo ir žmogaus dramatiškumo stygiaus:

„Nei skautų, nei neolitanų konceptuose visiškai nėra vietos žmogaus būties dramatiškajam elementui. (Neolitanai juo, kaip nemuzikaliu dalyku, ir nesiinteruoja. Skautai, kaip pastebėjome, sėkmingai jį skolinasi iš kitų, anksčiau jį pastebėjusių ir lietuviškan akademinių gyvenimų atnešusių). Ši trūkumą aš laikau skaudžiausiu šių – įvairiais atžvilgiais naudingų, ir kai kuriais simpatiškų – dviejų organizacijų dvasine spraga. Bet kitas, žinoma, galės būti ir visai patenkintas, kad konceptai, užuot kėlę rūpestį, – ramina.“¹⁸

Šiame gana retame V. Kavolio publicistikos epizode labiau kalbama apie jam nebūdingą asmeniškumą negu apie jo kritikuojamus akademinius skautus. Peršasi įžvalga, kad jis, viena vertus, turėtų būti patenkintas, kad jo mesta pirštinė pakėlė skautiškosios minties

¹⁷ Kavolis, Vytautas, „Lietuviybės sampratos akademines organizacijas“, in Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomybės keilias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 139.

¹⁸ *Ibid.*, 140.

lygį, kita vertus, kiti skolinasi jo, anksčiau pradėjusio apie tai kalbėti, mintis. Trumpame straipsnyje nėra vietos mikroskopinei minties trajektorijai išaiškinti, bet viltingai lauktinos santariečių ideologo V. Kavolio intelektualinės biografijos autoriams tai tikrai būtų pirmasis uždavinys.

Vietoje išvadų

Straipsnyje išdėstytos mintys parodo, kad didžiausias akademinės skautijos kritikas ir su ja konkuravusio sąjūdžio idėjinis vadas Vytautas Kavolis XX a. 7 dešimtmetyje nenustojo mandagiai priekaištauti dėl ASS intelektualinio neramumo stygiaus, tačiau neabejotinai vertino naudingus darbus, prie kurių neretai prisidėdavo ir santariečiai. Šių dienų skaitytojui, neragavusiam savanoriškos pilietinės veiklos, gali būti sunku suvokti, ką tie žodžiai iš tiesų reiškia. Tad pridurčiau labai iliustratyvų savų prisiminimų fragmentą. Apie 1993-uosiusėjome dviese su Lietuvoje bent trijuose universitetuose dėšciusiu V. Kavoliu per Simono Daukanto aikštę iš žurnalo „Kultūros barai“ redakcijos Menininkų namuose (tada dar nebuvo prezidentūros) organizuotos diskusijos apie intelektualų vaidmenį Lietuvoje. Pateiksiu tik vieną sakinį iš mūsų ilgo pokalbio: „Dabar aš suprantu, kodėl Lietuvos intelektualai tiek daug šneka: jie niekada nedarė darbų, kurie turėjo baigtis konkrečiais rezultatais.“

V. Kavolio pažiūros darniai apėmė mąstymo gylį, tikėjimą idėjų svarba ir visiems aki-vaizdžiai naudingų darbų būtinybę. Tai it kokį savo visuomeninio gyvenimo priesaką jis pabrėžė vėlesniame straipsnyje „Gyvosios lietuviybės perspektyvos“. Jame priminta prieš 6 metus įžiebtos polemikos pradžia ir raginimas santariečiams paversti šią mintį svarbiu savo programos elementu. 1963 m. jis toliau vystė šią įžvalgą:

„Nėra reikalinga manyti, kad šios programos paskelbimas buvo lemiančiu veiksniu, pakreipusiu visos eilės – nors ne visų – akademinų organizacijų veiklą nuo „degančių laužų kultūros“ į rimtą kūrybinių pasiekimų skleidimo ir skatinimo lauką. Jeigu akademinės organizacijos šiandien nuolat minimos parodų rengėjais, literatūrinių konkursų skelbėjais, knygų ir žurnalų vedėjais, tai todėl, kad šiuo keliu pasukti reikalavo sąmoningumas tų, kurie šiandienėse aukštosiose mokyklose išmoko, ko iš dabartinio kultūrinio veikimo laukti. Bet, kad suprastume šį kultūrinį aktyvumą, turime užčiuopti ne tik už jo glūdintį sąmonės reikalavimą, bet ir jame išreiškiamą nedaugelio sąžinės įsipareigojimą dirbti realizavimui to, ko reikalaujama. Kūrybiškai aukščiausio ir žmogiškai integraliausio. Niekam menkesniam negalima atiduoti geriausios, kurios turima, jėgos dovanos.“¹⁹

Bendra lietuvių diasporos istorija šiandien yra it atviras ekranas, kuriame galima pamatyti savanoriškų asociacijų kultūros kontūrus ir intelektualinių pastangų vaisius. Tačiau norint suprasti dar reikia jungties tarp idėjų ir veiksmų pojūčio, kuris išsiugdomas tik pačiam skaitančiajam ir suvokiančiajam mąstant ir veikiant. Akademinės skautijos brandos viršukalnėse dauguma šias asmenines savybes buvo pavertę tapatybės dalimi. Lietuvos

¹⁹ Kavolis, Vytautas, „Gyvosios lietuviybės perspektyvos“, in Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 142.

nelaisvės akivaizdoje 7–9 dešimtmečių išeivijos akademikai, nepriklausomai nuo pasaulėžiūros skirtumų, jau buvo pripratę mąstyti, argumentuoti ginčytis, vengti banalaus *negalvojančio aktyvizmo*. Lygiai kaip buvo pripratę savanoriška visuomenine veikla nuolat tikrinti savo apmąstymus ir kalbėjimą, kad šie visada būtų siejami su geistiniu praktiniu rezultatu.

Ankstyvieji idėjiniai akademinės jaunuomenės ginčai taip pat pripratino prie konkurencijos bendradarbiaujant – paties naudingiausio Vakarų liberaliosios demokratinės visuomenės bruožo, kuris leido ne tik saugiau jaustis skirtingiausiomis individualybėms, bet ir padėjo suprasti, kokie tie skirtumai yra reikalingi siekiant bendrojo gėrio. Nesiekiu be ribų idealizuoti. Kaip visur ir visada istorijoje tai – ne absoliutūs, o santykiniai dydžiai, nurodantys, kuo ir kaip skiriasi moralizuojančios kultūros, tarkime, lietuvių išeivijos Vakarų pasaulyje ir sovietmetį išgyvenusios pagrindinės lietuvių tautos dalies. Reikia pasakyti, kad tradicinis akademinės skautijos atliekamas mediatoriaus vaidmuo ir toliau buvo atliekamas radikalesnių pasaulėžiūrų sambūrių tarpusavio varžybose. Jis išryškėjo tiek labai svarbiose Amerikos lietuvių profesinėse draugijose (tokiose kaip Litanistikos institutas, medikų arba inžinierių sąjungos), tiek organizuojant Pasaulio lietuvių kūrybos ir mokslo simpoziumus.

Literatūra

- Kavolis, Vytautas, „Gyvosios lietuviybės perspektyvos“, in Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Kavolis, Vytautas, „Lietuviybės sampratos akademinėse organizacijose“, in Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Kavolis, Vytautas, „Lietuvos atstatymas. Jaunosios kartos programa“, *Santarvė* 6 (11) (1953), 16–18.
- Kavolis, Vytautas, „Nesaugumo motyvai“, in *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Kavolis, Vytautas, „Pastabos apie planavimą“, in Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Kavolis, Vytautas, „Santara ir ideologijos“, in Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Remeikis, Tomas, „Mūsų gairės“, in *Saviveiklos konspektas* 1 (1958). Urbana, Il. (hektografuotas leidinys, saugomas Algirdo Avižienio fonde VDU istorijos archyve, f. 3, ap. 2, b. 10).

THE DIASPORA AT THE CROSSROADS OF THOUGHT AND ACTION: THE HISTORY OF A DISPUTE

Summary. The task of this paper is to describe a uniquely interesting dispute among émigré Lithuanian intellectuals that played itself out in the publications of the liberal “Santara-Šviesa” and the centrist Academic Scouts. This controversy deserves to be regarded as a symbolically important episode in the development of the younger academic generation’s mentality and ideology. It involves two social scientists – Vytautas Kavolis and Thomas Remeikis – who for a period of several months publicly expressed their differences on issues dividing the attitudes of otherwise closely related intellectual and social currents of thought. Kavolis was the acknowledged leader of thinkers who joined in the “Santara-Šviesa” movement. Remeikis, a professor of political science and a tireless investigator of mid-twentieth century developments in Lithuanian politics, was an authoritative senior in the Academic Scout Movement, especially when he began to edit the journal “Mūsų Vytis”. He and his co-editor and colleague Algirdas Avižienis both picked up the gauntlet thrown down by “Santara-Šviesa” and sought to elevate the intellectual level of the Academic Scouts’ periodical as well as to prove the universal significance of the ideas they advanced. Their discussion not only raised the quality of Academic Scouts’ thought but also showed the productivity of friendship among the disputants.

Keywords: Academic Scouts, “Santara-Šviesa”, intellectual discussion.

Gauta 2020 04 12

Priimta 2020 04 20

DAIVA DAPKUTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Nematomos „Santaros-Šviesos“ moterys

Santrauka. Straipsnyje analizuojama moterų veikla ir dalyvavimas vienoje iš lietuvių diasporos organizacijų – 1954 m. JAV įsikūrusioje „Lietuvių studentų Santaroje“ (nuo 1957 m. – „Santaros-Šviesos“ federacija). Lietuvos visuomenei geriau žinomi šios organizacijos lyderiai, ideologai Vytautas Kavolis, Valdas Adamkus, Julius Šmulkštys, Raimundas Mieželis ir kt. Greta jų galima pastebėti ir nemažai moterų, dalyvavusių organizacijos veikloje: tik retkarčiais į „Santaros-Šviesos“ suvažiavimus atvykstančių ir nuolatinių dalyvių bei pranešėjų, kultūrinių-visuomeninių renginių dalyvių ir rengėjų, gerai mokslo ir kultūros pasaulyje žinomų asmenybių arba mažiau pastebimų moterų, likusių greta organizacijos veikloje aktyviai dalyvavusių vyrų. Kaip ir kiekvienoje organizacijoje, „Santaroje-Šviesoje“ buvo nemažai *nematomų* moterų, kurios atlikdavo svarbius, bet ne tokius pastebimus administracinius, techninius, organizacinius darbus.

Raktažodžiai: organizacija, „Lietuvių studentų Santara“, „Santara-Šviesa“, moterys, visuomeninė veikla, suvažiavimai, spauda, leidyba.

Moterų klausimas migracijos procesuose yra tiriamas įvairiais aspektais, vis daugiau dėmesio šios srities tyrimai sulaukia ir Lietuvoje. Kalbant apie lietuvių diasporos istoriją ir moterų vaidmenį diasporoje, jų išitraukimą į politinę, visuomeninę veiklą, moterų vaidmenį konkrečiose organizacijose, reikėtų pažymėti, kad šios srities tyrimų vis dar stinga. Labiau susitelkiama į asmenybes: išeivijos rašytojas, menininkes, diplomates, visuomenininkes¹, pristatomas jų gyvenimas ir veikla, analizuojama moterų sukurta literatūra arba

¹ Jakubavičienė, Ingrida, „Sofijos Smetonienės visuomeninė veikla emigracijoje JAV (1941–1968 m.)“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 83–99; Petraitytė-Briedienė, Asta, „Diplomato žmonos portretas“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 161–173; Petrauskaitė, Danutė, „Amžininkai apie Liliją Žilvitytę-Vanagaitienę: „Ji išgyveno prasmingą lietuvišką gyvenimą“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 149–160; Kapočė, Natalja, „Kasdienybės pasaulio konstravimo ypatumai menininkės migrantės autobiografiniuose tekstuose“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 221–227; Cidzikaitė, Dalia, „Magdalena Raškevičiūtė-Eggleston – Kanados literatūros kanono

tapatumo problemos moterų kūryboje egzilyje², moterų ir vyrų reikšmių ir sampratų sklaida pasitelkiama kaip lietuvių kultūros tyrimų laukas³. Plačios tyrimų perspektyvos atsiveria žvelgiant į lietuvių išeivijos draugijų gyvenimą, įvairias moterų organizacijas⁴ ir moterų veiklą kitose organizacijose. Žurnale „Oikos“ pasirodęs Ilonos Strumickienės straipsnis apie moterų vietą bei dalyvavimą vienoje aktyviausių lietuvių išeivijos organizacijų – „Lietuvių fronto bičiulių“ sambūryje⁵ yra vienas iš pavyzdžių, skatinančių atidžiau pažvelgti ir į kitų lietuvių diasporos organizacijų veiklą.

Šio straipsnio objektas – moterys „Santaros-Šviesos“⁶ organizacijos veikloje. Straipsnyje apsiribojama tik Jungtinėse Amerikos Valstijose veikusia „Santaros-Šviesos“ organizacija. 1990 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, „Santaros-Šviesos“ organizacijos veikla persikėlė į Lietuvą, nuo 1993 m. čia kasmet rengiami suvažiavimai, veikia organizacijos skyriai, į organizacijos veiklą aktyviai jungiasi jaunoji karta. Šios šakos, t. y. „Santaros-Šviesos“ Lietuvoje, istorija jau gali būti atskiro pasakojimo bei tyrimo objektas.

„Santaros-Šviesos“ istorija yra sulaukusi negausių tyrimų⁷, bet moterų dalyvavimas šios organizacijos veikloje nebuvo išskirtas. „Santaros-Šviesos“ vyrų tekstuose (o tokių daugiausia) mažai teatsispindi moterų indėlis į šį sąjūdį. O jis buvo daugiau užkulisinis, bet vis tiek lemiamas⁸, rašė Mykolas Drunga 2008 m. „Akiračiuose“. Tiesa, jis savo tekste taip pat užsiminė tik apie keletą ryškiausiai organizacijos gretose matomų moterų ir plačiau šios problemos neaptarė.

Paminėjus „Santaros-Šviesos“ pavadinimą daugeliui prieš akis iškiltų pagrindiniai šios organizacijos lyderiai, ideologai Vytautas Kavolis, Valdas Adamkus, Raimundas Mieželis, Julius Šmulskštys, Leonas Sabaliūnas, Aleksandras Štromas, Rimvydas Šilbajoris, Algis Mickeūnas, Kostas Ostrauskas ir nemažai kitų gerai pažįstamų veidų, asmenybių, atlikusių svarbų vaidmenį ne tik šioje organizacijoje, bet ir lietuvių diasporos istorijoje. „Santaros-Šviesos“ organizacijos gretose galima pastebėti ir nemažai moterų, labiau arba mažiau pažįstamų,

parašėse; *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (27) (2019), 102–112 ir t. t.

² Kuizinienė, Dalia, „Egzilio patirtys ir tapatybė naujausioje lietuvių prozoje“, *Česlovo Milošo skaitymai* 6 (2013); Satkauskytė, Dalia, „Egzilinė (ne)tapatybė naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (12) (2011), 120–129; Laurušaitė, Laura, „Išvietinimo moteriškos reprezentacijos šiuolaikinėje (e)migracijos kūryboje“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (27) (2019), 127–143; Kučinskaitė, Martyna, „Tapatybės transformacija naujausioje lietuvių moterų prozoje“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (28) (2019), 125–140; Zaksaitė, Kristina, „Svetimos erdvės vaizdinys naujausiuose svetur rašytuose imigrantų romanuose“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (26) (2018), 143–158 ir pan.

³ Kavolis, Vytautas, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, 2-asis leidimas. Vilnius: Apostrofa, 2016.

⁴ Vienas iš tokių bandymų – Žydronės Kolevinskienės straipsnis apie pirmosios lietuvių emigrantų bangos, palikusios Lietuvą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, lietuvių moterų draugijas JAV. Kolevinskienė, Žydronė, „Taip man, sese, padėk...“: pirmosios lietuvių moterų draugijos Jungtinėse Amerikos Valstijose“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 125–135.

⁵ Strumickienė, Ilona, „Moterys lietuvių fronto bičiulių organizacijoje“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 137–147.

⁶ 1954 m. JAV įsikūrusi „Lietuvių studentų Santara“, prabėgus keleriems metams, 1957 m. susijungė su akademiniu jaunimo sambūriu „Šviesa“ (1946 m. Vokietijos DP (angl. *displaced persons*) stovyklose įkurta organizacija) ir tapo visiems gerai žinoma „Santaros-Šviesos“ federacija.

⁷ *Santara-Šviesa*, 2-asis leidimas. Vilnius: Versus aureus, 2009; Dapkutė, Daiva, *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė*. Vilnius: Vaga, 2002 ir kt.

⁸ Drunga, Mykolas, „Santarietiškos istorijos (II)“, *Akiračiai* 9–10 (2008), 3.

žinomų mokslo, kultūros pasaulyje: Ilona Gražytė-Maziliauskienė, Marija Gimbutienė, Dalia Juknevičiūtė-Mackuvienė, Liūnė Sutema, Aldona Stempužienė, Živilė Bilaišytė, Violeta Kelertienė ir kitos. Kasmetiniuose organizacijos suvažiavimuose taip pat buvo galima sutikti moterų, visą gyvenimą ėjusių greta vyrų arba likusių savo vyro šešėlyje, pvz., dailininkė Rita Šimanskytė-Kavolienė – nuolatinė „Santaros-Šviesos“ suvažiavimų dalyvė ir talkininkė, V. Kavolio darbų rėmėja ir jo bendražygė. Tokių matomų ir *nematomų* moterų organizacijoje buvo ne viena, apie daugelį jų galima būtų parengti atskirus straipsnius.

Moterų įsitraukimo į „Santarą-Šviesą“ laipsniui nustatyti reiktų daug gilesnių tyrimų, šiame straipsnyje bandoma stabtelėti ties keliomis pagrindinėmis problemomis. Išsamesnius tyrimus sunkina išlikusių šaltinių fragmentiškumas: pvz., dėl negausios informacijos apie konkrečius organizacijos skyrius sudėtinga rekonstruoti šių skyrių veiklą ir nagrinėti įvairių žmonių (įskaitant moteris) dalyvavimo šių skyrių veikloje klausimą. Net kalbant apie organizacijos suvažiavimus (kurių programos ir išlikusi medžiaga tapo vienu iš šio tyrimo šaltinių) galima pastebėti tam tikrų netikslumų: ne visada spaudoje buvo paskelbta tiksli suvažiavimo programa (priartėjus suvažiavimui ji galėjo keistis), spaudos pranešimuose tas pats įvykis neretai būdavo aprašomas skirtingai, būdavo paminėti skirtingi pranešėjai. Rengiant straipsnį ir bandant atskleisti moterų dalyvavimo „Santaros-Šviesos“ organizacijos veikloje pobūdį, greta negausios istoriografijos naudotasi įvairiais šaltiniais: archyviniais dokumentais, organizacijos suvažiavimų programomis, išeivijos periodinė spauda ir straipsnio autorės susirašinėjimu su „Santaros-Šviesos“ organizacijos nariais.

„Laukiame sufragisčių amžiaus – su vėliavomis, eisenomis, ir vyrams neišvirtais pietumis“

Viena iš pagrindinių problemų kalbant apie „Santaros-Šviesos“ organizaciją – narystės ir tapatinimosi su organizacija klausimas. Organizacijoje niekada nebuvo griežtos narystės (išskyrus pirmuosius metus ir atskirų skyrių veiklą⁹), niekada niekas nebandė skaičiuoti, kiek kuriuo metu organizacija turėjo narių. Bėgant metams keitėsi pati organizacija. Pirmaisiais metais „Santaros“ veikla daugiausia telkėsi konkrečiuose skyriuose: įsikūrus studentų „Santarai“, įsisteigė ir aktyviai veikė 11 „Santaros“ skyrių įvairiose JAV vietose: Urbanoje, Niujorke, Čikagoje, Detroite, Los Andžele, Bostone, Filadelfijoje, Klivlande ir kt. Greta studentų „Santaros“ skyrių aktyviai veikė iš Vokietijos DP stovyklų persikėlę „Šviesos“ organizacijos skyriai¹⁰. Veikla buvo intensyvi: buvo organizuojami įvairūs seminarai, diskusijos, kultūros renginiai, regioninės studentų „Santaros“ studijų dienos Klivlande, Niujorke ir kt. vietose, studentai leido savo leidinius, turėjo savo skyrius keliuose pagrindiniuose lietuvių laikraščiuose – „Naujienose“, „Dirvoje“, „Vienybėje“. Nuo 1954 m.

⁹ „Lietuvių studentų Santaros“ skyriai kūrėsi įvairiose vietose, tiesa, narių sąrašai neišliko arba išliko tik fragmentiškai, nepilni ir ne visų skyrių. „Santaros“ skyrių narių sąrašai, Liudo Šmulskščio asmeninis archyvas.

¹⁰ „Šviesos“ organizacijos archyvai bei narių sąrašai neišliko. Trumpos informacijos apie kai kurių „Šviesos“ organizacijos skyrių JAV veiklą galima rasti Jono Valaičio parengtoje knygoje. Žr.: *ŠVIESA. Akademinių jaunimo sambūris ŠVIESA 1946–1949. Sambūris ŠVIESA 1949–1957*, red. J. Valaitis. Chicago: Lituanistikos tyrimo ir studijų centras, 2006.

užsimezgė graži tradicija kartą per metus pirmąjį rugsėjo savaitgalį poilsiavietėje *Tabor Farm* rengti „Santaros“ (vėliau „Santaros-Šviesos“) suvažiavimus. Bėgant metams skyrių veikla ėmė blėsti, pagrindine organizacijos vizitine kortele ir veiklos pristatymu tapo kasmetiniai „Santaros-Šviesos“ suvažiavimai, virtę kultūros švente, organizacijos narių ir svečių susirinkimo vieta, intelektualiniu, kultūriniu susitikimu su paskaitomis apie politiką, meną, literatūrą, diskusijomis, literatūros vakarais ir dailės parodomis. 1954–1990 m. suvažiavimai vykdavo Juozo Bachuno, vėliau V. Adamkaus valdytoje poilsiavietėje *Tabor Farm* (Sodus, Mičigano valstija); nuo 1991 m. nebelikus poilsiavietės, organizacijos suvažiavimai persikėlė į Pasaulio lietuvių centrą Lemonte, Čikagoje¹¹. Per visus šiuos veiklos metus organizacijoje dalyvavo ir į jos suvažiavimus atvykdavo įvairūs žmonės be jokios diskriminacijos dėl dalyvio (ne)priklausymo organizacijai, amžiaus arba politinių-visuomeninių interesų. Suvažiudavo ne tik organizacijos nariai, bet ir kviestiniai svečiai, pranešėjai, taip pat suvažiavimo programa susidomėję, prijuočiantys arba organizacijai simpatizuojantys asmenys, kurių dalis turbūt niekada nelaikė savęs santariečiais. Organizacija sugebėjo suderinti liberalams būdingą individualizmą su bendruomenės normomis ir ilgainiui tapo savotišku intelektualų bendravimo sąjūdžiu, dažnai vadinamu „organizacija be organizacijos“¹².

Ta pati narystės ir tapatinimosi su organizacija problema iškyla kalbant apie moterų vaidmenį „Santaros-Šviesos“ organizacijoje. Kai kurios iš jų, pvz., „Santaros-Šviesos“ garbės filisterei išrinkta M. Gimbutienė, ne kartą dalyvavo organizacijos suvažiavimuose, skaitė pranešimus, bet aktyviau į veiklą neįsitraukė. Greta tokių moterų, kurios tik retkarčiais atvykdavo arba būdavo pakviečiamos skaityti pranešimą, buvo grupė moterų, kurias būtų galima drąsiai vadinti tikromis santarietėmis (R. Kavolienė, Mara Almenienė, Aldona Žibienė, Aldona Rekašienė ir kt.), nors jų pavardžių dažniausiai nepamatysime organizacijos valdybose, nesutiksime tarp pagrindinių suvažiavimų pranešėjų. Kaip ir daugelyje išeivijos organizacijų, kalbant apie moterų dalyvavimą „Santaros-Šviesos“ organizacijos veikloje, galima būtų išskirti keletą įsitraukimo į ją laipsnių: nuo organizacijos centro valdybų narių, organizatorių, kultūros-meno renginių rengėjų ir dalyvių, įvairių talkininkių iki formaliai organizacijai nepriklausančių moterų, simpatizavusių organizacijos veiklai arba įsijungusių į organizaciją per vyrus (t. y. organizacijos narių žmonos, dukros), likusių greta organizacijos veikloje aktyviai dalyvaujančių savo šeimos vyrų. Be abejonės, tiek „Santaros-Šviesos“ organizacijoje, tiek kitose išeivijos organizacijose rasime nemažai *nematomų* moterų, likusių šešėlyje, – tai dažniausiai talkininkės, atlikdavusios įvairius techninius, administracinius darbus, kurie lieka nelabai pastebimi, t. y. nematomi.

Paminėtina, kad kuriant „Lietuvių studentų Santarą“ aktyviai veikė merginos studentės¹³. Tiesa, dar 1952 m., ragindamas studentus aktyviau jungtis į visuomeninę veiklą, V. Kavolis nuogaštavo dėl labai pasigendamo aktyvesnio merginų, moterų įsijungimo. Vėliau jis ne kartą rašė apie merginų vidinį pasyvumą, savitos motyvacijos pasiekimams bei

¹¹ 2011 m. įvyko 58-asis „Santaros-Šviesos“ suvažiavimas. Daugiau suvažiavimų nebesurengta, nors oficialiai organizacijos veikla nebuvo nutraukta.

¹² Dapkutė, *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė*, 247.

¹³ Pvz., iš išlikusių Čikagos skyriaus sąrašuose fiksuotų 50 narių 24 buvo merginos, Niujorko skyriuje iš 31 narių – 15 merginų studentų. „Santaros“ skyrių sąrašai, Liudo Šmulskščio asmeninis archyvas.

kūrybai ir iniciatyvos stoką, moterų („su neapsakomai retomis ir nuostabiomis išimtimis“) nepajėgumą pajusti „žūtbūtinio kūrybinio ir visuomeninio užsiangąžavimo prasmės“¹⁴ ir ragino merginas aktyviau imtis veiklos. „Laukiame, kitais žodžiais, sufragisčių amžiaus – su vėliavomis, eisenomis, ir vyrams neišvirtais pietumis. Laukiame nekantriai“¹⁵, rašė jis.

Žvelgiant į pirmųjų „Santaros“ suvažiavimų poilsiavietėje *Tabor Farm* nuotraukas, jose matysime nemažai merginų studenčių. Jos pastebimos ne tik nuotraukose: kai kurios išrenkamos į naujosios organizacijos centro valdybą¹⁶, jos neretai sutinkamos tarp įvairių kultūros, visuomeninių renginių rengėjų, organizatorių arba pranešėjų. Vanda Gegevičiūtė, Rita Žukaitė, Dalia Devenytė, Danutė Sakalauskaitė, Eglė Žygaitė, Judita Audėnaitė, Vida Gaškaitė, Eglė Zabarauskaitė – šių merginų pavardės dabar turbūt mažai kam girdėtos. Be jų neapsieidavo pirmieji studentų „Santaros“ suvažiavimai. Nors juose kalbėdavo mažiau nei pranešėjai vyrai (galima būtų išskirti tik R. Žukaitę ir V. Gegevičiūtę), merginos dalyvaudavo įvairiose diskusijose, simpoziumuose, kurie buvo itin populiarūs pirmaisiais organizacijos veiklos metais. Pasak M. Drungos, V. Gegevičiūtės „Santaros“ suvažiavimuose jam jau neteko sutikti (jis į organizacijos veiklą įsijungė vėliau), tačiau „ją gaubė beveik mitinė aura, o žymiojo „Santaros-Šviesos“ oponento, frontininko, Vokietijoje likusio literatūros tyrinėtojo dr. Jono Griniaus 1962 m. parašytame pamflete „Mano viešnagė Amerikoje“ ji jam buvo tiesiog nepakenčiamo modernizmo ir liberalizmo personifikacija“¹⁷. Studentės merginos taip pat aktyviai dalyvavo „Santaros“ skyrių Čikagoje, Niujorke, Detroite ir kt. veikloje, prisidėjo prie studentiškos spaudos skyrių laikraščiuose rengimo bei santarietiško leidinių¹⁸ leidybos.

Po Antrojo pasaulinio karo JAV atsidūręs ir Amerikos universitetuose mokslus pradėjęs arba tęsęs jaunimas jautė pareigą aktyviai dalyvauti lietuvių bendruomenės gyvenime, skatino į visuomeninę veiklą įsitraukti ne tik savo organizacijų narius, bet ir platesnius studentų sluoksnius. Akademinių jaunimo organizacijos (Studentų ateitininkų sąjunga, Akademinis skautų sąjūdis, „Lietuvių studentų Santara“ ir kt.), suprasdamos informacinį poveikį visuomenėje, itin rūpinosi savo spaudos leidiniais, kurie tapo viena iš pagrindinių priemonių, pagelbėjusių skleisti organizacines, ideologines mintis, burti akademinį jaunimą¹⁹. Studentės santarietės aktyviai įsijungė į studentiškos spaudos skyrių laikraščiuose bei įvairių „Santaros“

¹⁴ Kavolis, Vytautas, „Moterų problemos New Yorke ir kitur“, in Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 465.

¹⁵ Kavolis, Vytautas, „Tarp studentiškos užsimojimų“, in Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 430.

¹⁶ 1953 m. į centro valdybą buvo išrinkta D. Devenytė, 1955 m. – V. Gaškaitė, 1956 m. – D. Juknevičiūtė, 1957 m. – D. Žygaitė, 1958 m. – L. Liškūnaitė, 1959 m. – V. Gegevičiūtė, 1960 m. – V. Janulevičiūtė ir D. Dulytė ir t. t. Žr.: Kavolis, Vytautas, „Sistemų griuvėsiai, gyvenimo impresijos“, in *Santara-Šviesa*, 2-asis leidimas. Vilnius: Versus aureus, 2009, 15–94.

¹⁷ Drunga, „Santarietiškos istorijos“, 3.

¹⁸ Po 1954, 1956 ir 1957 m. „Santaros“ suvažiavimų poilsiavietėje *Tabor Farm* buvo išleisti trys vienkartiniai leidiniai, vadinamosios „Santaros“ metinės knygos: *Laisvo žmogaus keliu į lietuviškumą*: 1954 m. rugsėjo 8–10 d.d. Tabor farmoje, Sodas, Mich. įvykusio Pirmojo Lietuvių studentų Santaros suvažiavimo darbai, red. V. Kavolis. Tabor Farm: Santara, 1954; Į laisvę veda mūsų kelias: antroji metinė Santaros knyga, red. V. Kavolis ir V. Adamkavičius. Tabor Farm: Santara, 1956; *Mintys ir darbai*: trečioji metinė Santaros knyga 1956–1957, red. V. Adamkavičius, J. Šmulskštys ir R. Žukaitė. Čikaga: *Lietuvių studentų Santara*, 1957.

¹⁹ *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukaktyvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, 86–87.

leidinių leidybą. Pvz., R. Žukaitė redagavo trečiąją „Santaros“ metinę knygą ir pati parengė tekstą²⁰, D. Sakalauskaitė, E. Zabarauskaitė redagavo Čikagoje 1957–1961 m. leistą „Santaros“ centro valdybos biuletenį „Žvilgsniai“²¹. Dar daugiau aktyvių merginų studenčių mato me Niujorko „Santaros“ skyriaus veikloje, taip pat tarp šio skyriaus 1957–1959 m. informacinio biuletenio „New Yorko Santara“ redaktorių ir leidėjų²². Studentų santariečių rengiami bei redaguojami skyriai pasirodė keliuose išėivijos laikraščiuose bei žurnaluose: „Studentų dienos“ (vėliau „Mūsų žingsniai“) socialistų leistame dienraštyje „Naujienos“²³, „Į laisvę veda mūsų kelias. Lietuvių akademinės jaunuomenės lapai“ Lietuvių rezistencinės santarvės leistame žurnale „Santarvė“²⁴, „Studentų žodis“ tautininkų laikraštyje „Dirva“²⁵, „Studentai ir gyvenimas“ – „Vienybėje“, prie kurių sėkmingos veiklos itin prisidėjo ir jaunosios santarietės²⁶. Šiuose studentiškuose skyreliuose jau pirmaisiais organizacijos veiklos metais buvo spausdinama nemažai originalių, gana aukštu akademinio lygiu išsiskiriančių tekstų, kuriuose analizuojamos organizacijos, apskritai jaunosios lietuvių kartos ir plačiau – visuomenės įvairios problemos bei aktualijos. Tarp jų – merginų studenčių tekstų nedaug, nors, kaip pažymėjo V. Kavolis, „Vienybės“ laikraščio studentų skyriuje „merginų rašomi straipsniai kur kas inteligentiški, negu vyrų rašomi“; tiesa, šie merginų raštai, anot jo, „dažniausiai būna nusiskundimai dėl merginų padėties lietuvių visuomenėje“²⁷.

Bėgant metams organizacija keitėsi, keitėsi ir dalis žmonių: studentiška „Santaros“ organizacija virto „Santaros-Šviesos“ federacija, buvę studentai baigę studijas ir ėmėsi kitokios veiklos, sukūrė šeimas, kai kurie dėl darbo persikėlė gyventi toliau nuo organizacijos veiklos centrų. Stebint federacijos veiklą pastebima, kad kažkur „dingsta“ ir pagrindinės anksčiau itin aktyviai organizacijos veikloje dalyvavusios moterys. Priežasčių, žinoma, būta įvairių, nors santuoka, rūpestis šeima ir vaikais buvo viena iš pagrindinių. Vienas pavyzdys – Dalia Deveikytė-Bobelienė, Kazio Bobelio žmona, pagimdžiusi šešis vaikus ir paskyrusi savo laiką šeimai, nuo „Santaros-Šviesos“ organizacijos nutolo ir aktyviau visuomeninėje veikloje nebedalyvavo. Henrieta Vepštienė pasakojo:

²⁰ Žukaitė, Rita, „Žvilgsnis į meną“, in *Mintys ir darbai*: trečioji metinė Santaros knyga 1956–1957, red. V. Adamkavičius, J. Šmulkštys ir R. Žukaitė. Čikaga: Lietuvių studentų Santara, 1957, 36–44.

²¹ Biuletenį redagavo Danutė Sakalauskaitė, Mindaugas Balčiauskas, Jonas Gibaitis, Ramojus Vaitys, Eglė Zabarauskaitė ir kt.

²² „New Yorko Santaros“ biuletenį redagavo bei administravo R. Švilpaitė, A. Grigaitis, S. Novickis, V. Vaitaitis, D. Leskaitytė, J. Mačiūnas, A. Sperauskas, M. Savukynaitė, A. Simutytė, K. Paprockaitė, L. Sabaliūnas, L. Stanaitytė, A. Butas, A. Butaitė, V. Sutkutė ir kt.

²³ Santariečių skyrius „Naujienose“ buvo leidžiamas 1953–1967 m. Skyrelį redagavo J. Gibaitis, E. Zabarauskaitė, Dalia Sruogaitė-Bylaitienė, Marija Paškevičienė, Rita Šimanskytė-Kavolienė ir kt.

²⁴ Skyrius „Santarvės“ žurnale buvo leidžiamas 1955–1958 m. iki žurnalo uždarymo. Skyrių redagavo Vytautas Kavolis, Rasa Gustaitytė, Tadas Naginionis, Rimvydas Vaišnys.

²⁵ Santariečių skyrius „Dirvos“ laikraštyje buvo leidžiamas 1953–1960 m. Skyrių redagavo Kostas Ostrauskas, Raimundas Mieželis, V. Kavolis, Saulius Šimoliūnas ir kt.

²⁶ Kai kada moterims tekdavo daugiau darbo nei oficialiems skyrelių vadovams arba redaktoriams. Pavyzdžiui, „Naujienų“ skyriaus redaktore buvo pasiūlyta M. Paškevičienė. Kai kuriems organizacijos nariams išreiškus abejonę ir tvirtinus, kad nerimtai atrodys, jei šį skyrių redaguos kažkokia „nežinoma moteris“, buvo įtraukti ir kiti redaktoriai: D. Sruogaitė-Bylaitienė, Jonas Valaitis, J. Gibaitis. M. Paškevičienė ir D. Sruogaitė pasakojo, kad nors studentų skyriaus „Naujienose“ redaktoriai buvo keli, iš tiesų visas pagrindinis darbas teko šioms dviem moterims. Marijos Paškevičienės 2015 m. vasario 25 d. ir 2017 m. vasario 2 d. laišakai Daivai Dapkutei.

²⁷ Kavolis, „Moterų problemos New Yorke ir kitur“, 464.

„Rita Žukaitė persikrausčiusi į Niujorką nebedalyvavo, Vanda Gegevičiūtė dingo gana anksti, Danutė Sakalauskaitė sukūrė šeimą ir po to nebeatvykdavo. Eglė Zabarauskaitė buvo pirmoji „Metmenų“ redaktorė, tačiau greit pasitraukė sutrikus sveikatai. Vida Gaškaitė, berods, greitai išvyko į Vokietiją.“²⁸

Būta ir skaudžių netekčių: 1961 m. drauge su Antanu Škėma ir Jurgiu Jaks-Tyriu auto-katastrofoje žuvo J. Audėnaitė, jauna mirė D. Juknevičiūtė-Mackuvienė-Šimoliūnienė (1935–1975). Apie kai kurių moterų likimus kalbintos H. Vepštienė ir Marija Paškevičienė nežinojo: kontaktai nutrūko gana anksti, buvę studentai ir studentės, baigę mokslus, išsi-skirstė, Amerika didelė, merginos ištekėjo ir pakeitė pavardes, o daugelis moterų į lietuviš-kąsias enciklopedijas, deja, nepatenka. Dalis merginų, sukūrusios šeimas, su vyru bei vai-kais ir vėliau atvykdavo į „Santaros-Šviesos“ suvažiavimus poilsiavietėje *Tabor Farm*, tik jau buvo ne tokios pastebimos organizacijos viešojoje veikloje.

Vėliau „Santaros-Šviesos“ suvažiavimuose pasirodė naujų veidų, tarp jų labiausiai pastebimos mokslininkės, literatūrologės I. Gražytė-Maziliauskienė, V. Kelertienė, Delija Valiukėnaitė, Alina Staknienė, ne vienerius metus dalyvavusios organizacijos veikloje. 1970 m. „Santaros-Šviesos“ suvažiavime pirmą sykį savo eiles skaitė devyniolikmetė stu-dentė, gimusi San Paule, Minesotoje, JAV universitete studijavusi, matematikos ir anglų filologijos mokslus baigusi Ž. Bilaišytė, – ji tapo viena aktyviausių „Santaros-Šviesos“ suva-žiavimų dalyvių bei pranešėjų²⁹. Aktyviai įsijungė Audra Misiūnienė, Skirma Makaitytė-Kondrotienė, vėliau iš Lietuvos su vyru atvykusi Aušra Marija Jurašienė ir kt. Lietuvai at-gavus nepriklausomybę, į suvažiavimus vis dažniau atvykdavo kviestinių pranešėjų iš Lietuvos. Vietiniai, t. y. Amerikoje gyvenantys, santariečiai ir santarietės, net ir pamažu tirpstant jų gretoms, kasmet aktyviai dalyvaudavo suvažiavimuose, rengdavo pranešimus ir kultūrines programas. Pastaraisiais veiklos dešimtmečiais „Santaros-Šviesos“ suvažiavi-muose pastebima naujų jaunosios kartos vardų ir veidų, jau JAV gimusių arba iš Lietuvos atvykusių moterų: Jūra Avižienytė, Audronė Barūnaitė-Willeke, Daiva Litvinskaitė, Nijolė Martinaitytė, Dalia Cidzikaitė, Daiva Merkelytė ir kt.

Pateiksime šiek tiek statistinių duomenų³⁰ apie tai, kiek aktyviai moterys dalyvaudavo ir reiškėsi „Santaros-Šviesos“ suvažiavimuose. 1954–2011 m. per 58 suvažiavimus iš 600 skaitytų pranešimų 444-is perskaitė vyrai, 156 (t. y. ketvirtadalį³¹) – moterys. Surengta apie 80 simpoziumų, apskritojo stalo diskusijų, prisiminimų vakarų, kuriuose dalyvavo įvairūs asmenys (organizacijos nariai ir kviestiniai svečiai); tarp jų minima nemažai mote-rų pavardžių, tačiau statistiškai moterų dalyvavimo procentas būtų panašus į pranešėjų skaičių.

²⁸ Henrietos Vepštienės 2017 m. sausio 31 d. laiškas Daivai Dapkutei.

²⁹ Živilė Bilaišytė mirė labai jauna (1951–1991).

³⁰ Skaičiavimai atlikti pagal 1954–2011 m. vykusią „Santaros“ (vėliau „Santaros-Šviesos“) suvažiavimų programas, taip pat kituose šaltiniuose ir istoriografijoje išlikusią informaciją apie pirmuosius organizacijos suvažiavimus ir juose skaitytas paskaitas.

³¹ Statistika netiksli, nes trūksta informacijos apie pirmuosius suvažiavimus, o ir vėlesnių suvažiavimų programo-se gali būti netikslumų. Surinkti duomenys atspindi bendras moterų dalyvavimo organizacijos suvažiavimuose tendencijas.

Tarp daugiausiai suvažiavimuose kalbėjusių vyrų buvo V. Kavolis (17 pranešimų), – jo pranešimu prasidėdavo beveik kiekvienas „Santaros-Šviesos“ suvažiavimas, o jei jis neskai-tydavo pranešimų (buvo keletas tokių suvažiavimų), tai nuolat dalyvaudavo diskusijose, simpoziumuose. Staigi V. Kavolio mirtis 1996 m. leido kitiems santariečiams jį „pralenkti“ pranešimų statistikoje: A. Mickūnas perskaitė 24 pranešimus, R. Šilbajoris – 22. Tarp kitų pranešėjų vyrų reikėtų paminėti J. Šmulksį (14 pranešimų), Vincą Trumpą, M. Drungą, Giedrį Subačių (po 9), A. Štromą, Romą Misiūną, Zenoną Rekašį (po 8), Kęstutį Keblių (7), Henriką Nagį, K. Ostrauską (po 6), Tomą Remeiką (5), Jurgį Blekaitį (4). Tiesa, keletas statistikos faktų arba skaitytų pranešimų skaičius dar nerodo žmogaus dalyvavimo organi-zacijos veikloje intensyvumo. Pvz., net kai kurie „Santaros“ organizacijos kūrėjai ir vado-vai, nuolat dalyvavę suvažiavimuose, įsijungdavę į diskusijas, pranešimus skaitė nedažnai: Algimantas Gureckas (6 pranešimai), L. Sabaliūnas (6), Liūtas Mockūnas (6), V. Adam-kus (5), Horstas Žibas (2), R. Mieželis (1). Jei tikėtume suvažiavimų programomis, Kazys Almenas perskaitė tik 4 pranešimus, bet buvo ryškus vakarinėje kultūrinėje veikloje – be jo neapsieidavo įvairūs vaidinimai, kultūrinė programa.

Moterų pranešimų statistika, palyginti su pranešėjais vyrais, žinoma, atrodo kukliau. Tarp daugiausiai pranešimų 1954–2011 m. suvažiavimuose skaičiusiųjų buvo I. Gražytė-Maziliauskienė (14 pranešimų), V. Kelertienė (13), D. Litvinskaitė (7), D. Cidzikaitė (6), J. Avižienytė (4), Ž. Bilaišytė (4), M. Gimbutienė (4), D. Valiukėnaitė (4).

Visai kitaip atrodo „Santaros-Šviesos“ suvažiavimų meninė programa ir kultūrinių-meninių programų atlikėjų moterų indėlis. Literatūros vakarai su Algimantu Mackumi, A. Škėma, H. Nagiu, Mariumi Katiliškiu, Rimu Vėžiu, K. Almenu, K. Ostrausku, Algirdu Landsbergiu buvo neįsivaizduojami be nuolatinės „Santaros-Šviesos“ suvažiavimų ir lite-ratūros vakarų dalyvės poetės Liūnės Sutemos (Zinaidos Nagytės-Katiliškienės), Eglės Juodvalkės, taip pat Vitalijos Bogutaitės, Austės Pečiūraitės, rečiau pasirodančios Irenos Guilford arba iš Australijos atvykusių Lidijos Šimkutės ir Aldonos Veščiūnaitės. Muzikinė programa dažniausiai buvo neatsiejama nuo A. Stempužienės vardo, prisijungdavo Nerija Linkevičiūtė, įvairiose kultūrinėse programose, ypač rengiamuose teatro vaidinimuose, nepakeičiama buvo D. Juknevičiūtė-Mackuvienė, dažnai pati režisavusi ir vaidinusi suva-žiavimų kultūrinėse programose. Greta šių vardų paminėtina daugybė jaunų aktorių mer-ginų, dalyvavusių kultūrinėse programose, dailės parodose, literatūros vakaruose, vaidinu-sių „Antro kaimo“ pastatymuose ir kituose vaidinimuose (pvz., Regina Stravinskaitė, Dalia Bylaitienė, Danutė Bilaišienė, Marytė Smilgaitė ir kt.).

Galima pažymėti, kad, kaip ir daugelyje organizacijų, didesnė dalis „Santaros“ (vėliau „Santaros-Šviesos“) organizacijos suvažiavimuose dalyvavusių merginų arba moterų tik retkarčiais įsijungdavo į diskusijas, dažniausiai likdavo tik pasyvios klausytojos. H. Vepš-tienė pasakojo:

„Taip, mes moterys buvom, dalyvavom, tačiau su mažomis išimtimis diskusijose nedalyvavome. Kodėl, sunku atsakyti. Apie save tegaliu pasakyti, kad buvau be galo nedrąši viešai kalbėti. Dalyvavome su dideliu susidomėjimu vakariniuose ilgai dar besitęsiančiuose pokalbiuose ir linksmybėse. Ten ir aš ne kartą išdrįsdavau padiskutuoti.“³²

³² Henrietos Vepštienės 2017 m. sausio 31 d. laiškas Daivai Dapkutei.

Apie kiekvieną suvažiavimo vakarą (ar net visą naktį) vykusias vakaro diskusijas ir linksmybes, čia pat spontaniškai sumanytus ir nežinomų autorių bei redaktorių savilaida išleistus santarietiškus humoro leidinėlius³³, literatūros vakarus ir dainas prie laužo, ten dalyvavusius asmenis galėtų papasakoti tik tie, kurie patys lankėsi šiose neoficialiose programose. Tiesa, dažniausiai šių vakarinių diskusijų ir linksmybių organizatoriai arba čia pat nedideliame ratelyje sumanytų humoristinių leidinių autoriai „laisvi kolektyviniai individualistai“³⁴ istoriografijoje ir šaltiniuose nenurodomi ir šių dienų tyrinėtojas lieka nežinomi.

Nematomi darbai ar nematomos moterys?

Išlikę šaltiniai ne visada atskleidžia moterų dalyvavimo ir įsijungimo į „Santaros“ (vėliau „Santaros-Šviesos“) organizacinę veiklą laipsnį. Dar sunkiau kalbėti apie vadinamąsias *nematomas* moteris³⁵, t. y. moteris, kurios dažnai atlikdavo įvairius organizacinius, administracinius, techninius darbus arba kurios buvo nuolatinės, nors ne visada pastebimos, savo vyrų pagalbininkės ir bendražygės. Kaip pažymėjo M. Drunga, „be Ritos Kavolienės ir ta pati Vytauto Kavolio galva nebūtų galėjusi ramiai dirbti, ir pats Vytautas būtų likęs tarsi be rankų ir kojų“³⁶. Kaip ir kiekvienoje organizacijoje, „Santaroje“ tokių moterų buvo ne viena. Nuo tokių nuolatinių talkininkų (vyrų ir moterų) dažnai nepastebimo darbo labai priklausė visų idėjų praktinis įgyvendinimas, jų pastangomis V. Kavolio ir kitų organizacijos lyderių galvose kilusios idėjos virsdavo realiais suvažiavimais ir renginiais, skaitytus pasiekiančiais žurnalais arba knygomis.

Siekiant kasmet surengti „Santaros-Šviesos“ suvažiavimą reikėdavo nemažai laiko ir administracinio darbo. Išrinkta organizacijos centro valdyba arba organizacinis komitetas (iš tiesų šiuos darbus dažniausiai darydavo pagrindinis organizacijos vadovas V. Kavolis) sprendavo pagrindinius klausimus dėl renginių, suvažiavimų programos, kviestinių svečių, rengiamų parodų, leidinių, o praktiniai darbai patekdavo į tų dažnai nežinomų ir nematomų darbininkų ir darbininkių rankas. Anot M. Paškevičienės, „tik gal nors rengimo komitete daug pavardžių, bet tikrai dirbančių užtenka vienos rankų pirštų“³⁷.

Būtent be M. Sakaitės-Paškevičienės³⁸ sunkiai būtų įsivaizduojami kasmetiniai „Santaros-Šviesos“ suvažiavimai. Nuo 1967 m. įsijungusi į organizacinius darbus, ji tapo nepakeičiama visų renginių ir suvažiavimų administratore, išdininke. Apie savo darbus M. Paškevičienė pasakojo:

³³ Pvz., 1961 m. poilsiavietėje *Tabor Farm* išleistas „Fluxus“ (vienkartinis 8-ojo „Santaros“ suvažiavimo leidinys) arba 1965 m. išleistas humoristinis leidinėlis „Po nemigos“.

³⁴ *Fluxus*. Tabor Farm, Mich., 1961, 2.

³⁵ Taip kažkada „Metmenų“ darbuotojas pavadino „Kauno dienos“ laikraščio žurnalistė. „Nematomos „Metmenų“ moterys“. [Giedros Subačienės pokalbis su Marija Paškevičiene ir Henrieta Vepštie, *Kauno diena*, 1997 birželio 19, 5.

³⁶ Drunga, „Santarietiškos istorijos“, 3.

³⁷ Marijos Paškevičienės 2011 m. kovo 2 d. laiškas Daivai Dapkutei.

³⁸ Marija Sakaitė-Paškevičienė, kaip ir jos vyras Henrikas Paškevičius, priklausė „Šviesos“ organizacijai; „Šviesai“ 1957 m. susijungus su „Lietuvių studentų Santara“, jie daugelį metų buvo ne pasyvūs stebėtojai, o aktyviai dalyvavo organizacijos darbuose.

„Programą, kviestinių paskaitininkų sąrašą sudarydavo Vytautas Kavolis. Su manim pasitikrindavo dėl turimų finansų, ar galim sumokėti keliones, pragyvenimą ir t.t. Gavus kviečiamųjų sąrašą, surašydavau laišką/kvietimą, Henrieta Vepštienė gražiai surašydavo, aš atspausdindavau apie 300 egz. ir išsiuntinėdavau. Priimdavau rezervacijas dar Čikagoje. <...> į suvažiavimą žmonės atvažiuodavo skirtingais laikais, tai Valdas [Adamkus] man padarydavo kainoraštį – nariams, svečiams ir studentams. Atvažiavus į Tabor Farmą priimdavau rezervacijas, mokesčius, paskirstydavau nakvynes. Kelis metus reikėdavo Almos Adamkienės pagalbos, nes visai nepažinau namelių.“³⁹

Vėliau ji rūpinosi suvažiavimų Lemontė ar *Camp Ronora* (ten 1995 m. įvyko 42-asis „Santaros-Šviesos“ suvažiavimas) parengimo darbais, atvykstančių į suvažiavimą žmonių rezervacijos, nakvynės klausimais, suvažiavimo finansiniais (registracijos mokesčio ir aukų surinkimo, kviestinių pranešėjų kelionės ir nakvynės išlaidų padengimo ir t. t.) reikalais. M. Paškevičienei taip pat tekdavo „Santaros-Šviesos“ suvažiavimo „reklaminė akcija“, t. y. parengti ir išsiųsti renginio programą, skelbimus spaudai ir organizacijos nariams bei svečiams. Taip atrodė kasmetiniai pasirengimo darbai ir V. Kavolio bei M. Paškevičienės susirašinėjimas:

„Gal susitarkite su „Draugu“, kad Tabor Famos programą išspausdintų (a) paskutiniame liepos mėn. kultūriniame priede, prieš Liūlevičienės įprastines nežmoniškai ilgas atostogas, (b) paskutinį rugpjūčio šeštadienį reguliariame „Drauge“. Tai reikalinga, nes žmonėms reiktų sužinoti pakankamai iš anksto, o „Draugas“ kartais net į Pensylvaniją vėluoja dvi savaites. Panašiais sumetimais reiktų dabar pat pasiųsti ir į „Tėviškės žiburius“.

„Darbininkui“ ir „Dirvai“, manau, galima kiek vėliau <...> Žinutes pasiųsiu kiek vėliau. Joms galėsim užpildyti rugpjūčio mėnesį. <...> Jei kas pasikeistų, pasiųsiu Jums antrąją programą prieš išvažiuodamas į Lituaništinį seminarą, rugpjūčio 7. Jei neprisiųsiu, antrą kartą „Drauge“ spausdinkit tą pačią.“⁴⁰

Ką reiškia surengti tokio masto konferenciją arba suvažiavimą, gali suprasti tas, kam nors kartą teko panašus darbas. „Lietuvių studentų Santaros“ (vėliau „Santaros-Šviesos“) suvažiavimai trukdavo kelias dienas: prasidėdavo antradienį ir baigdavosi sekmadienį; vėliau jie trumpėjo: prasidėdavo ketvirtadienį ir baigdavosi sekmadienį. Įvairius suvažiavimų organizavimo darbus, kuriuos M. Paškevičienė atlikdavo kasmet visus 45 metus, ji pati kukliai vadino „jokia didele veikla“. „Ačiū už komplimentą, bet tikrai nieko nedariau, neveikiau. Buvo valdybos ir aš kartais tik padėdavau <...> padėdavau suvažiavimo buitiniuose reikaluose, jokios didelės veiklos“⁴¹.

Suvažiavimams persikėlus iš *Tabor Farm* į Lemontą, atkriti išankstiniai dalyvių rezervacijos ir kiti klausimai, tačiau darbų nesumažėjo. Tuomet M. Paškevičienei itin pagelbėdavo H. Vepštienė, Birutė Lintakienė ir kitos. Net prisidėjus kitiems rūpesčiams (sveikatos problemos, rūpinimasis sunkiai sergančiu vyru), ji toliau kasmet imdavosi įprastų organizacinių darbų, o viešumą pasiekusiuose informaciniuose lapeliuose apie būsimą

³⁹ Marijos Paškevičienės 2015 m. kovo 26 d. laiškas Daivai Dapkutei.

⁴⁰ Vytauto Kavolio 1988 m. liepos 11 d. laiškas Marytei Paškevičienei.

⁴¹ Marijos Paškevičienės 2015 m. kovo 3 d. laiškas Daivai Dapkutei.

„Santaros-Šviesos“ suvažiavimą metai iš metų būdavo nurodomas tas pats M. Paškevičienės kontaktas ir adresas. „Ar kartais nebesinorėdavosi viską numesti? Turbūt kaip ir visi, tokios mintys ateidavo. Bet kai nebūdavo savanorių tam darbui, tai tęsdavau“⁴², pasakojo M. Paškevičienė, puikiai žinojusi, kad tai „tiesiog tik darbas kur ir ką reikėjo daryti“⁴³. Kita vertus, šis darbas organizatoriams teikė malonumą ir pasitenkinimą, nes „suvažiavimas buvo savotiška sielos šventė – ir pasiklausymas įdomių žmonių, susipažinimas su jais, susitikimas su draugais, pažįstamais“⁴⁴. Paskutiniaisiais veiklos metais santariečių gretoms nuolat traukiantis, vis sunkiau buvo rasti talkos. Rengiant suvažiavimus pagrindinėms „Santaros-Šviesos“ jų organizatorėms labai pagelbėjo iš Lietuvos atvykusios jaunosios santarietės, buvusios studentės D. Cidzikaitė, D. Litvinskaitė, Aurelija Tamošiūnaitė.

Greta kasmetinių „Santaros-Šviesos“ suvažiavimų reikia nepamiršti kitos svarbios, išeivijos ir Lietuvos visuomenėje ryškios šios organizacijos veiklos.

Su „Santaros-Šviesos“ organizacija buvo glaudžiai susijęs Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas (AMKLF). Išeivijos visuomenėje santariečiai nuo pat organizacijos veiklos pradžios bandė užsiimti nepopuliaria, opozicine, avangardine veikla, remti masėse nepopuliarių jaunųjų kultūros darbą, kuris neapsimoka, rūpinosi sudaryti galimybę daliai jaunųjų išeivijos kūrėjų, rašytojų pademonstruoti ir išspausdinti savo kūrybą, suteikdavo jiems moralinį užnugarį, be kurio šie kūrėjai arba autoriai lietuviškoje visuomenėje būtų jautęsi vieniši ir atstumti⁴⁵. Santariečiai ėmėsi leisti įvairią avangardinę, lietuviško sąmoningumo lauką praplečiančią jaunų arba mažai žinomų autorių kūrybą, ne taip komerciškai apsimokančias arba net kontroversiškai vertintas knygas. 1958 m. buvo išleista K. Ostrausko „Kanaarelė“⁴⁶, nuo kurios prasidėjo visa knygų leidimo fondo veikla. 1958–1964 m. knygų leidybai vadovavo A. Mackus; po jo mirties fondas 1964 m. buvo pavadintas Algimanto Mackaus knygų leidimo fondu. Jis veikė iki 2007 m. ir išleido 88 knygas, iš kurių 23 buvo apdovanotos įvairiomis premijomis⁴⁷. Iš klubo narių įnašų ir rėmėjų aukų buvo išleistos lietuvių rašytojų K. Ostrausko, Alfonso Nykos-Niliūno, Jono Meko, H. Nagio, Liūnės Sutemos, M. Katiliškio, A. Škėmos, Ž. Bilaišytės, Aldonos Veščiūnaitės ir kt. autorių knygos.

Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas pirmiausia siejasi su vardu Gintauto Vėžio, kuris net po ištikusios negandos (po sunkaus insulto prikaustytas prie vežimėlio) nepasidavė ligai ir visus metus po A. Mackaus žūties vadovavo fondui. Greta jo buvo nuolatinė pagalbininkė, visų AMKLF darbų talkininkė santarietė Lakštuonė Betkauskaitė-Vėžienė, daug prisidėjusi prie šio fondo ilgaamžiškumo ir sėkmingos veiklos. Knygų leidimo fondo valdybos (ją sudarė 10–12 žmonių) nariai buvo atsakingi už autorių suradimą ir rankraščių atranką, kai kurie skaitė korektūras ir dirbo kompiuteriu (suvedinėjo tekstus), taip pat patys pakuodavo, išsiųsdavo knygas⁴⁸. Per metus buvo išleidžiamos 2-3 knygos, kai kuriais

⁴² Marijos Paškevičienės 2017 m. vasario 3 d. laiškas Daivai Dapkutei.

⁴³ Marijos Paškevičienės 2017 m. vasario 2 d. laiškas Daivai Dapkutei.

⁴⁴ Marijos Paškevičienės 2017 m. kovo 8 d. laiškas Daivai Dapkutei.

⁴⁵ Dapkutė, *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė*, 249.

⁴⁶ Finansinę talką koordinavo Dalia Juknevičiūtė, spausdinimo reikalus tvarkė Algimantas Mackus. Kavolis, „Sistemų griuvėsiai, gyvenimo impresijos“, 25.

⁴⁷ Peleckis-Kaktavičius, Leonas, *Žodžiai, kurie neišduos: esė, pokalbiai, studija*. Šiauliai: Varpai, 2011, 313.

⁴⁸ *Ibid.*, 308–309.

metais – po vieną. Tarp pirmųjų fondo valdybos narių ir nuolatinių pagalbininkų galima pamatyti D. Juknevičiūtę-Mackuvienę, D. Sruogaitę-Bylaitienę, Marytę Černiūtę, M. Paškevičienę, Angelę Šimaitytę, Ireną Virkau, B. Lintakienę⁴⁹ ir kt. Knygos buvo spausdinamos Čikagoje Mykolo Morkūno spaustuvėje, kurioje Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas turėjo savo žmogų – H. Vepštienę. Ji ne tik prižiūrėdavo techninius ir spaustuvės darbus, bet ir rūpinosi knygų parengimo darbais: neretai pati kompiuteriu surinkdavo knygų tekstus ir paruošdavo juos spaudai, buvo nuolatinė „ryšininė su autoriais“, t. y. su jais susirašinėdavo, derindavo visus korektūrų taisymo, maketavimo ir spausdinimo darbus. Greta to ji apipavidalindavo kai kurias knygas, sukdavo joms aplankus, taigi, savo kaip menininkės intucija ir techninėmis žiniomis daug prisidėjo prie knygų galutinės išvaizdos⁵⁰.

1959 m. „Santaros-Šviesos“ organizacija pradėjo leisti žurnalą „Metmenys“ – pradžioje kaip „jaunosios kartos žurnalą“, nuo 1974 m. pavadinimu „Kūryba ir analizė“. Žurnalas ilgus metus buvo leidžiamas tik iš prenumeratos, vadinamųjų šimtininkų, surinktų lėšų bei smulkesnių aukų ir „Santaros-Šviesos“ išdo. Ilgametis žurnalo redaktorius buvo V. Kavolis, po jo mirties 1996–2006 m. jo darbus tęsė V. Kelertienė ir R. Šilbajoris. „Savaime aišku ir nenuneigiama, kad „Metmenų“ nebūtų buvę be Vytauto Kavolio, – 2008 m. „Akiračiuose“ rašė M. Drunga, – tačiau be administratorės Marijos Paškevičienės jie tikriausiai būtų likę tik idėja Vytauto galvoje.“⁵¹ Žinoma, buvo daugiau talkininkų: įvairių savanorių, prisidedančių prie korektūrų skaitymo, įvairių administravimo, leidybos, pakavimo ir platini-mo darbų, – visų jų pavardes galima rasi paskutiniame žurnalo puslapyje. Vis dėlto svarbiausi buvo keturi žmonės⁵², kurie ilgus metus leido žurnalą: redaktorius V. Kavolis, dailės dar-bais rūpinosi dailininkas Vytautas Virkau, administravo M. Paškevičienė, tekstus rinko kompiuteriu, rengė spaudai ir visus techninius spaudos darbus prižiūrėjo H. Vepštienė. Daugelį darbų atlikdavo šios dvi moterys, besirūpinančios, kad žurnalas būtų išleistas gerai ir laiku. Jos buvo ne tik nepamainomos administratorės, techninės darbuotojos, pasirūpin-davusios visais darbais nuo tekstų rinkimo, prenumeratos tvarkymo, pajamų ir išlaidų skaičiavimo iki žurnalo išsiuntimo, bet ir gerų idėjų įkvėpėjos, įvairių projektų sumanyto-jos (kaip pagerinti leidinį, privilioti naujų prenumeratorių arba surinkti daugiau lėšų)⁵³. Dažnai iš Lietuvos ateidavo laišku su klausimais, kiek žmonių dirba prie „Metmenų“ žur-nalo leidybos. „Šypsojaisi, kai paklausė, koks „štabas“ dirba administraciniame ir techni-niame skyriuje... Tebuvome dvi“⁵⁴, prisiminė H. Vepštienė.

Dažniausiai toks techninis, administracinis darbas lieka nepastebimas. Galbūt dėl to ir pačios moterys nesureikšmindavo savo atliktų darbų ir juos kukliai nutylėdavo klausiamos apie savo veiklą Algimanto Mackaus knygų leidimo fonde arba leidžiant „Metmenis“. Reikė-tų priminti dar vieną svarbų ir dažnai pamirštamą dalyką: tai buvo savanoriškas,

⁴⁹ *Ibid.*, 313, 328–331.

⁵⁰ *Ibid.*, 309, 319–320.

⁵¹ Drunga, „Santarietiškos istorijos“, 3.

⁵² Iki 1966 m. žurnalo techninis redaktorius buvo Vytautas Vepštas, nuo 1967 m. – H. Vepštienė; pirmojo „Metme-nų“ numerio administratorė buvo E. Zabarauskaitė, 1960–1967 m. – R. Vaitys, 1968–1973 m. – R. Vaitys, M. Paš-kevičienė ir G. Vėžys, nuo 1973 m. visus darbus perėmė M. Paškevičienė. Kavolis, „Sistemų griuvėsiai, gyvenimo impresijos“, 27.

⁵³ „Nematomos „Metmenų“ moterys“, 5.

⁵⁴ *Ibid.*

neapmokamas darbas, t. y. sunkiai įsivaizduojama ir suprantama Lietuvoje tradicija, puikiai gyvavusi išeivijos organizacijose ir visoje lietuviškoje veikloje. Nė vienas su „Metmenimis“, Algimanto Mackaus knygų leidimo fondu, „Santaros-Šviesos“ suvažiavimų organizavimu susijęs darbas nebuvo finansiškai atlyginamas. Visa ši veikla rėmėsi savanorišku, neapmokamu savanorių ir talkininkų darbu. Šie žmonės negaudavo jokios materialinės naudos, aukėjo savo laiką, lėšas, pastangas ir per ilgus dešimtmečius sugebėjo išlaikyti aukštus standartus.

„Santara-Šviesa“ – tik vienas iš pavyzdžių, liudijančių apie išeivijos moterų įsijungimą į visuomeninę, organizacinę, kultūrinę arba politinę veiklą. Panašių pavyzdžių galima rasti kiekvienoje organizacijoje, taip pat nemažai tokių *nematomų* moterų liko šešėlyje. Kaip teigė M. Paškevičienė, „visose organizacijose dirbdavo, veikdavo tos „nematomos“ moterys. Taip buvo ir tebėra.“⁵⁵

Išvados

Narystės ir tapatinimosi su „Santaros-Šviesos“ organizacija problemos bei šaltinių trūkumas neleidžia atlikti kokių nors tikslesnių statistinių skaičiavimų, kiek, kada ir kokių jos narių (moterų ir vyrų) būta. Kaip ir daugelyje išeivijos organizacijų, „Lietuvių studentų Santaros“ (vėliau „Santaros-Šviesos“) organizacijoje, kalbant apie moterų dalyvavimą jos veikloje, galima būtų išskirti keletą įsitraukimo į šią veiklą laipsnių. Organizacijos veikloje galima buvo pastebėti nemažai moterų: tik retkarčiais į „Santaros-Šviesos“ suvažiavimus atvykstančių ir nuolatinių dalyvių bei pranešėjų, kultūros, visuomeninių renginių dalyvių ir rengėjų, gerai mokslo ir kultūros pasaulyje žinomų asmenybių arba ne tokių pastebimų moterų, likusių greta organizacijos veikloje aktyviai dalyvavusių vyrų.

Kaip ir kiekvienoje organizacijoje, „Santaroje-Šviesoje“ buvo nemažai *nematomų* moterų, kurios atlikdavo svarbius, bet ne tokius pastebimus administracinius, techninius, organizacinius darbus. Nuo šių nuolatinių talkininkių (pvz., M. Paškevičienė, H. Vepštienė, L. Vėžienė ir daugelis kitų) darbo priklausė visų idėjų praktinis įgyvendinimas. Jų pastangomis V. Kavolio ir kitų organizacijos lyderių galvose kilusios idėjos virsdavo suvažiavimais ir renginiais, išeivijos ir Lietuvos skaitytojus pasiekiančiais žurnalais ir knygomis.

Literatūra

„Nematomos „Metmenų“ moterys“. [Giedros Subačienės pokalbis su Marija Paškevičiene ir Henrieta Vepštiene], *Kauno diena*, 1997 birželio 19, 5.

„Santarietiškos veiklos apžvalga“, in *Į laisvę veda mūsų kelias*: antroji metinė Santaros knyga, red. V. Kavolis ir V. Adamkavičius. Tabor Farm: Santara, 1956, 35–38.

Cidzikaitė, Dalia, „Magdalena Raškevičiūtė-Eggleston – Kanados literatūros kanono parašėse“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (27) (2019), 102–112.

Dapkutė, Daiva, *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė*. Vilnius: Vaga, 2002.

Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukurtuvinis leidinys. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957.

Drunga, Mykolas, „Santarietiškos istorijos (II)“, *Akiračiai* 9–10 (2008), 3, 7.

⁵⁵ Marijos Paškevičienės 2017 m. vasario 1 d. laiškas Daivai Dapkutei.

Fluxus. Tabor Farm, Mich., 1961.

Į laisvę veda mūsų kelias: antroji metinė Santaros knyga, red. V. Kavolis ir V. Adamkavičius. Tabor Farm: Santara, 1956.

Jakubavičienė, Ingrida, „Sofijos Smetonienės visuomeninė veikla emigracijoje JAV (1941–1968 m.)“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 83–99.

Kapočė, Natalja, „Kasdienybės pasaulio konstravimo ypatumai menininkės migrantės autobiografiniuose tekstuose“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 221–227.

Kavolis, Vytautas, „Moterų problemos New Yorke ir kitur“, in Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 464–466.

Kavolis, Vytautas, „Sistemų griuvėsiai, gyvenimo impresijos“, in *Santara-Šviesa*, 2-asis leidimas. Vilnius: Versus aureus, 2009, 15–94.

Kavolis, Vytautas, „Tarp studentiško užsimojimo“, in Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 427–430.

Kavolis, Vytautas, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, 2-asis leidimas. Vilnius: Apostrofa, 2016.

Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius ir D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006.

Kolevinskienė, Žydronė, „Taip man, sese, padėk...“: pirmosios lietuvių moterų draugijos Jungtinės Amerikos Valstijose“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 125–135.

Kučinskaitė, Martyna, „Tapatybės transformacija naujausioje lietuvių moterų prozoje“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (28) (2019), 125–140.

Kuizininė, Dalia, „Egzilio patirtys ir tapatybė naujausioje lietuvių prozoje“, *Česlovo Milošo skaitymai* 6 (2013).

Laisvo žmogaus keliu į lietuviškumą: 1954 m. rugsėjo 8–10 d.d. Tabor farmoje, Sodus, Mich. įvykusio Pirmojo Lietuvių studentų Santaros suvažiavimo darbai, red. V. Kavolis. Tabor Farm: Santara, 1954.

Laurušaitė, Laura, „Išvietinimo moteriškos reprezentacijos šiuolaikinėje (e)migracijos kūryboje“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (27) (2019), 127–143.

Mintys ir darbai: trečioji metinė Santaros knyga 1956–1957, red. V. Adamkavičius, J. Šmulskštys ir R. Žukaitė. Čikaga: Lietuvių studentų Santara, 1957.

Peleckis-Kaktavičius, Leonas, *Žodžiai, kurie neišduos: esė, pokalbiai, studija*. Šiauliai: Varpai, 2011.

Petraitytė-Briedienė, Asta, „Diplomato žmonos portretas“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 161–173.

Petrauskaitė, Danutė, „Amžininkai apie Liliją Žilvitytę-Vanagaitienę: „Ji išgyveno prasmingą lietuvišką gyvenimą“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 149–160.

Santara-Šviesa, 2-asis leidimas. Vilnius: Versus aureus, 2009.

Satkauskytė, Dalia, „Egzilinė (ne)tapatybė naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (12) (2011), 120–129.

Strumickienė, Ilona, „Moterys lietuvių fronto bičiulių organizacijoje“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1–2 (23–24) (2017), 137–147.

ŠVIESA. Akademinio jaunimo sambūris ŠVIESA 1946–1949. Sambūris ŠVIESA 1949–1957, red. J. Valaitis. Chicago: Litanistikos tyrimo ir studijų centras, 2006.

Zaksaitė, Kristina, „Svetimos erdvės vaizdinys naujausiuose svetur rašytuose migrančių romanuose“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (26) (2018), 143–158.

THE “INVISIBLE” WOMEN OF “SANTARA-ŠVIESA”

Summary. The article analyzes the participation and activities of women in one of the organizations of the Lithuanian diaspora, the U.S. Lithuanian student organization “Santara” founded in 1954 and known (after its unification with the European student group “Šviesa”) as “Santara-Šviesa” from 1957 onwards. Since this organization never had strict criteria for membership nor maintained member lists and since its meetings and conferences were attended by diverse people without any discrimination as to their organizational membership, age, or political and social interests, it is not possible to draw statistical conclusions as to how many members (male or female) there were and at which times.

Best known to the Lithuanian public are some of “Santara-Šviesa’s” male ideological leaders, including Vytautas Kavolis, Valdas Adamkus, Julius Šmulkštys, Raimundas Mieželis, and Aleksandras Štromas, among others. Besides these and other men, however, we can also observe a considerable number of women more or less actively involved in the organization’s affairs: some appeared only sporadically at “Santara-Šviesa’s” conferences, while others were frequent or ever-present participants giving lectures and helping to organize these conferences and other “Santara-Šviesa” functions. Many of these women were personalities well-known in the world of scholarship, art, and culture; others were less prominent but no less important and indispensable for carrying out less conspicuous administrative, technical, and organizational tasks.

Keywords: “Santara”, “Santara-Šviesa”, women, social activities, conferences, press, publishing.

Gauta 2020 04 16

Priimta 2020 04 23

SIGITA ŽEMAITYTĖ-STRAZDĖ

Kauno miesto muziejus

Kolizija tarp atvykėlių ir senbuvių: imigrantų integracijos Izraelyje iššūkiai XX a. 7–9 dešimtmečiuose

Santrauka. Straipsnyje apžvelgiamas iš Sovietų Sąjungos į Izraelį imigravusių žydų adaptacijos ir integracijos visuomenėje procesas. Jame siekiama atskleisti įtampas tarp iš skirtingų kultūrinių kontekstų atvykusių žydų bendruomenių Izraelyje, atsispiriant nuo aškenazių ir sefardų konflikto Izraelio valstybės kūrimosi pradžioje ir didžiausią dėmesį skiriant XX a. 7–9 dešimtmečiuose atvykusiesiems iš SSRS. Straipsnyje siekiama į šią bendruomenę pažvelgti keturiais aspektais: sociokultūriniu, religiniu, etnokultūriniu ir kalbiniu, mėginama išsiaiškinti, kaip Sovietų Sąjungos žydai paveikė Izraelio visuomenę ir patys buvo jos veikiami.

Raktažodžiai: Izraelis, SSRS, repatriacija, žydai, adaptacija, integracija.

Įvadas

Gyvenant diasporoje, išsisklaidžius po įvairias pasaulio valstybes, kitos etninės kultūros poveikis tautinei bendruomenei yra natūralus ir kone savaime suprantamas. Žinoma, nuo kiekvieno individualių pasirinkimų ir dominuojančios kultūros sąmoningos arba nesąmoningos įtakos priklauso, kiek tas poveikis bus intensyvus. Žydai, iki Izraelio valstybės įkūrimo 1948 m. gyvenę tik su būsimos žydų valstybės idėja, savo gyvenimus kūrė įvairiose pasaulio šalyse ir buvo veikiami skirtingų jų kultūrų, politinių režimų bei įgavo skirtingų bruožų, kuriuos galime pastebėti analizuodami kalbos, tradicijos ir religinių praktikų veiksmus. Susikūrus Izraelio valstybei, žydai iš viso pasaulio vyko į ją būdami skirtingi. Juos jungė buvimas žydais, atsineštas su krauju, tačiau skyrė kultūrinis fonas, iš kurio jie atvyko.

Sovietų Sąjungos žydai pradėjo imigruoti į Izraelį XX a. 6 dešimtmečio pabaigoje, ir šis procesas su pertraukomis tęsėsi iki pat SSRS žlugimo. Pikas buvo pasiektas XX a. 7 dešimtmečio pabaigoje ir 8 dešimtmetyje, ypač pastarajame, kai 1971 m. repatriacija buvo leista oficialiai. 1971–1973 m. iš SSRS išvyko 61 436, 1976–1979 m. – 111 182, 1980–1983 m. – 33 620 žydų tautybės žmonių. Skaičiaus mažėjimą XX a. 9 dešimtmetyje nulėmė sugriežtėjusi SSRS emigracijos politika.¹ Žinoma, derėtų turėti omenyje, kad ne visi iš SSRS išvykę žydai nukeliaudavo iki Izraelio. Nemaža jų dalis pakeisdavo kelionės kryptį ir pasiekdavo Šiaurės Ameriką, JAV arba Kanadą. Su pirmąja banga 1968–1975 m. išvyko daugiausia „idėjiniai sionistai“, kaip pirmosios bangos atstovus vadina Yuri Slezkine'ė, o „paskesnis antplūdis daugiausiai taikėsi į JAV“². Ryškus repatriacijos suintensyvėjimas buvo matomas buvusiose sovietinėse valstybėse Michailo Gorbačiovo liberalizacijos politikos, *perestroikos*, metu ir iškart po nepriklausomybės atgavimo. 1989–1998 m. į Izraelį iš (buvusios) Sovietų Sąjungos atvyko, įvairiais duomenimis, nuo 500 000 iki 700 000 žydų.³ Būtina paminėti, kad repatriacijos procesas nebuvo lengvas ir daugumai tų, kurie pareiškė norą išvykti, teko susidurti su biurokratinės sistemos kliūtimis, nuolatiniu trukdymu įgyvendinti savo siekį. Anglosaksiškojoje istoriografijoje žmonės, kuriems nuolat buvo atsakomas leidimas išvykti, vadinami „refusenikais“ – atsakytieji, o rusiškojoje yra prigijęs tą patį reiškiantis terminas „otkazniki“.

LTSR, kaip teigiama istoriografijoje, pasižymėjo liberalesniu požiūriu į prašančiuosius galimybės išvykti ir taip išsiskyrė iš bendro SSRS konteksto. Tokia liberalesnė atmosfera nulėmė, kad repatriuoti ketinę žydai bent laikinai persikeldavo iš kitų SSRS respublikų į LTSR. Taigi, iš sovietinės Lietuvos į Izraelį vyko įvairių kultūrų žmonių grupė, ir „Lietuvos žydų“ terminas šiame kontekste būtų sąlyginis, todėl šiame straipsnyje šio termino vengta. 1968–1976 m. LTSR buvo pateikta 11 600 prašymų išvykti, kurių 9 589 buvo patenkinti.⁴ Tačiau sugriežtėjusi bendra SSRS politika žydų repatriacijos klausimu XX a. 9 dešimtmetyje padarė įtaką ir išvykusiųjų iš sovietinės Lietuvos skaičiui. 1981–1984 m. LTSR buvo pateikta 790 prašymų išvykti, iš kurių buvo patenkinti 359. 1987–1997 m. iš Lietuvos išvyko 7 289 žydai, kurių dauguma emigravo į Izraelį.⁵

2000 m. apie 1 030 000 žydų iš buvusios Sovietų Sąjungos buvo atvykę į Izraelį. Didesnioji dalis jų atvyko po 1990–1991 m., nepriklausomybę išsikovojus sovietų bloko valstybėms ir žlugus pačiai Sovietų Sąjungai⁶. Šie sovietinės ir posovietinės erdvės repatriantai žydai formavo vieną didžiausių bendruomenių Izraelyje, dariusių ir tebedarančių didelę

¹ Pinkus, Benjamin, *The Jews of the Soviet Union. The History of a National Minority*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 259–260.

² Slezkine, Yuri, *Žydų šimtmetis. Žydai šiuolaikiniame pasaulyje*. Vilnius: Tyto alba, 2010, 368.

³ Amir, Marianne et al., „Motherland or Home Country. A Comparative Study of Quality of Life Among Jews from the Former Soviet Union Who Immigrated to Israel, Jews in Russia, and Israeli Nonimmigrants“, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1999, vol. 30, no. 6, 713; Polonsky, Antony, *Žydai Lietuvoje, Lenkijoje ir Rusijoje*. Vilnius: Versus aureus, 2015, 487.

⁴ Bernai, Samuel, „Žydai sovietinėje Lietuvoje. Atgimimas po Holokausto“, in *Lietuvos žydai: istorinė studija*. Vilnius: Baltos lankos, 2012, 504; Atamukas, Solomonas, *Lietuvos žydų kelias: nuo XVI a. iki XXI a. pradžios*. Vilnius: Alma littera, 2007, 344.

⁵ Atamukas, *Lietuvos žydų kelias*, 350, 376.

⁶ Cohen, Yinon ir Habersfeld, Yitchak, „Self-selection and Earnings Assimilation: Immigrants from the Former Soviet Union in Israel and the United States“, *Demography*, 2007, vol. 44, no. 3, 652.

įtaką Izraelio visuomenei. Kad rusakalbiai žydai sudaro gana svarią lingvistinę bendruomenę Izraelyje, rodo ir tai, kad, pvz., Izraelio parlamento, Kneseto, oficialų interneto puslapį galima skaityti ne tik hebrajų, arabų, anglų, bet ir rusų kalba.⁷ Natūralu, kad skirtingi kultūriniai kontekstai sukėlė trintį Izraelio valstybėje, kūrimosi pradžioje siekusioje heterogeniškumo. Egzistavo takoskyra ne tik tarp iš SSRS atvykusių žydų ir Izraelio senbuvų. Ilgainiui ji imta jausti ir tarp SSRS žydų skirtingų imigracijos bangų, nes repatriacija *perestroikos* laikotarpiu, XX a. 9 dešimtmečio antrojoje pusėje, ir po SSRS žlugimo turėjo visai kitą atspalvį nei masinė repatriacija, įvykusi prieš kelis dešimtmečius.

Taigi šio straipsnio tikslas – atskleisti įtampas tarp iš skirtingų kultūrinių kontekstų atvykusių žydų bendruomenių Izraelyje, didžiausią dėmesį skiriant XX a. 7–9 dešimtmečiuose atvykusiesiems iš SSRS. Sieksime į šią bendruomenę pažvelgti keturiais aspektais: sociokultūriniu, religiniu, etnokultūriniu ir kalbiniu, ir išsiaiškinti, kaip jie paveikė Izraelio visuomenę ir patys buvo jos veikiami.

Ši tema Lietuvoje dar nėra pakankamai ištirta. Izraelio ir JAV istoriografija skiria jai didelį dėmesį. Žinoma, pastarosios valstybės istorikų siekis suvokti Izraelio visuomenės poliariškumą ir demografinius iššūkius, su kuriais ši valstybė susiduria, greičiausiai yra nulemtas didelės JAV žydų bendruomenės Izraelyje ir noro suprasti jos situaciją. SSRS žydų Izraelyje klausimas yra aktualus JAV tyrėjams, greičiausiai bandant suprasti didelę bendruomenę atvykusiųjų iš buvusios Sovietų Sąjungos pačiose JAV. Iš sovietinės, vėliau – ir nepriklausomybę atgavusios Lietuvos į Izraelį išvyko tūkstančiai žydų. Dalis jų susidūrė su lygiai tokiais pačiais integracijos sunkumais kaip ir kiti atvykėliai, todėl siekiant suvokti jų likimą verta ištirti bendrą demografinės Izraelio įvairovės kontekstą.

Straipsnyje remiamasi interviu, susirašinėjant elektroniniais laiškais gauta medžiaga, bendraujant su XX a. 8 dešimtmetyje iš sovietinės Lietuvos repatrijavusiais žydais arba repatrijavusiųjų šeimos nariais, likusiais sovietinėje Lietuvoje. Autorė rinko medžiagą 2012 m., respondentai buvo kalbinami tiesiogiai ir susirašinėjant elektroniniu būdu. Sukaupta medžiaga saugoma asmeniniame autorės archyve. Respondentų tapatybės straipsnyje neatskleidžiamos. Straipsnyje remiamasi nerepatrijavusios moters ir nuo 1973 m. Izraelyje gyvenančio vyro liudijimais. Aptariamiems klausimams iliustruoti pasitelkiami ir laišakai iš Izraelio, siųsti į sovietinę Lietuvą. Šiuos laiškus savo klasės draugėms siuntė N. G., kuri į Izraelį iš Kauno išvyko 1980 m., būdama septyniolikos metų, kartu su jaunesne seserimi ir mama. 1980–1982 m. rašyti laišakai (penki vienetai) saugomi asmeniniame straipsnio autorės archyve.

Buvęs Lietuvos Respublikos ambasadorius Izraelyje istorikas Alfonsas Eidintas kartu su Donatu Eidintu vieni iš nedaugelio Lietuvoje pamėgino išanalizuoti Izraelio valstybės politinę, demografinę raidą ir padarė tai iš vidinio stebėtojo pozicijos.⁸ Didelis dėmesys repatriacijos procesui ir Lietuvos žydų adaptacijai Izraelyje skiriamas Sigitos Žemaitytės magistro baigiamajame darbe⁹.

⁷ Кнецер, жиūrета 2020 ково 10, <https://main.knesset.gov.il/RU/Pages/default.aspx>.

⁸ Eidintas, Alfonsas ir Eidintas, Donatas, *Žydai, Izraelis ir palestiniečiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.

⁹ Žemaitytė, Sigita, *Žydų tapatumas sovietinėje Lietuvoje (XX a. 8–9 dešimtmečiai)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012.

Analizuojant šį kontekstą reikšmingi yra Glenno Frankelio¹⁰ tyrimai, kuriuose atskleidžiama SSRS žydų, ypač atvykusiųjų *perestroikos* laikotarpiu arba jau po Sovietų Sąjungos griūties, padėties Izraelyje problematika. Labai svarbu, kad tyrėjas savo analizės grindžia sakininės istorijos šaltiniais ir taip suteikia istoriniams procesams žmogaus balsą. Taip pat akcentuotinas G. N. Giladi¹¹ tyrimas, kuriame atskleidžiama sefardų¹² ir aškenazių¹³ trintis kuriant gyvenimą Izraelyje. Šiame tyrime jaučiamas šališkumas, bet jis dėl to nepraranda vertės, mat jame perteikiama sefardų bendruomenės nuomonė minėtu bendruomenės prieštarnos klausimu. Šiuos skirtingų kultūrinių grupių nesutarimus valstybės kūrimosi pradžioje galima laikyti atskaitos tašku tyrinėjant ir vėlesnius idėjinius žydų kilmės imigrantų skirtumus.

Sionistinės valstybės piliečiai

Aiškintis politinius-ideologinius, sociokultūrinius skirtumus derėtų pradėti nuo aškenazių ir sefardų skirtumų. Tai – dvi žydų bendruomenės, susiformavusios skirtingose kultūrinėse erdvėse. Aškenaziai formavosi krikščioniškoje kaimynystėje, Vakarų Europoje, plisdami į rytinį jos pakraštį, o sefardai – veikiami musulmoniškos kultūros Viduržemio jūros regiono valstybėse. Sionistinis judėjimas, kilęs iš aškenaziškos aplinkos ir itin angažavęs aškenazius, nedarė veik jokios įtakos sefardų bendruomenei.

Sefardai nesijautė tinkamai politiškai reprezentuojami jau pačioje Izraelio valstybės kūrimosi pradžioje: „Visos partijos Palestinoje, prieš valstybei susikuriant ir po to, yra aškenazių partijos. <...> Jos sukurtos sionistinių jėgų, o sefardų grupėms nepavyko susitelkti tiek, kad būtų tinkamai reprezentuojamos parlamente“¹⁴. Dėl šios priežasties „sefardai boikotavo rinkimus 1945 m.“¹⁵ Įtampa tarp atvykėlių aškenazių ir vietos gyventojų sefardų buvo jaučiama ir socialinėje-ekonominėje srityje. Aškenaziai buvo laikomi oportunistais, be skrupulų besinaudojančiais valstybės ir žemės turtais. 1990 m. išleistoje monografijoje G. N. Giladi, kaip jau minėta, gana subjektyviai žvelgia į šių dviejų bendruomenių susidūrimą besikuriančiame Izraelyje ir teigia, kad sefardai negalėjo toliau laisvai kultivuoti net savo tradiciškai vystomo žemės ūkio, nes aškenaziai siekė valdyti šias žemes, o vietiniai, nuo seno Palestinoje gyvenę žydai būdavo paverčiami samdomais darbininkais.¹⁶ Šį sefardų ir aškenazių, vietinių ir atėjų, susidūrimą galima laikyti tam tikru atskaitos tašku

¹⁰ Frankel, Glenn, *Beyond the Promised Land. Jews and Arabs on a Hard Road to a New Israel*. New York: Simon and Schuster, 1994.

¹¹ Giladi, G. N., *Discord in Zion. Conflict Between Ashkenazi and Sephardi Jews in Israel*. London: Scorpion Publishing, 1990.

¹² Sefardai (hebr. *sfaradi*, dgs. *sfaradim*, hebr. *Sefarad* – Ispanija) – Ispanijoje, Portugalijoje, Balkanuose ir Mažojoje Azijoje gyvenantys arba iš ten kilę žydai. Lempertienė, Larisa ir Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Jurgita, *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, 304.

¹³ Aškenaziai (hebr. *aškenazi*, dgs. *aškenazim*, nuo hebr. *Aškenaz* – Vokietija) – Vakarų, Vidurio ir Rytų Europoje gyvenantys arba iš ten kilę žydai. Lempertienė ir Šiaučiūnaitė-Verbickienė, *Žydai Lietuvoje*, 293.

¹⁴ Giladi, *Discord in Zion*, 52.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*, 54.

žvelgiant į susidūrimą tarp vietos gyventojų ir žydų, atvykusių iš SSRS. Tik šios įtakos svarstyklės persvarą parodė ne atvykėlių pusėje. Panašu, kad Izraelis, turėjęs tapti visus pasaulio žydus vienijančia jėga, nuo pat kūrimosi pradžios nulėmė konfliktus, paskatintus skirtingo požiūrio į nuosavybę.

Alija¹⁷, pasaulio žydų grįžimas į istorinę tėvynę, vertinamas dvejopai. Visų pirma į šį procesą, prasidėjusį po Izraelio valstybės susikūrimo, žvelgiama kaip į išskirtinį reiškinį, nesulyginamą su jokių kitų migracijos procesu, kaip į vertybinį, o ne demografinį veiksma. Yra teigiama, kad, kitaip nei tipiška migracija, skatinama stūmos, demografinių ir socio-ekonominių veiksmų, aliya yra motyvuojama ideologinių veiksnių¹⁸. Nors yra mokslininkų, teigiančių, kad tokį proceso vertinimą būtina permąstyti, nes jis turėjo ir tebeturi ir socioekonominių priežasčių¹⁹, pirmasis teiginys apie pamatinį tikėjimą grįžimo į Pažadėtąją žemę išskirtinumu skatina svarstyti, ar toks proceso ideologizavimas ir pavertimas tam tikra misija nenulėmė valstybės kūrimosi pradžioje atvykusiųjų požiūrio į vietos žydus kaip į nesusipratėlius. Lygiai taip pat sionistinės pakraipos žydai, kurie persikėlimą į Izraelį ir gyvenimą jame visų pirma vertino per ideologinę prizmę, žiūrėjo į žydus, atvykusius iš Sovietų Sąjungos iki jos griuvimo ir po to. Respondentės F. dukra, išvykusi gyventi į Izraelį jau po 1990 m., taip pat sulaukė kartu su ja Bar Ilano universitete besimokiusių JAV žydų priešiškos reakcijos: „su ja per keturis metus niekas nepakalbėjo, niekas net jos vardo nežinojo. Ir pirmas dalykas, kurį ji gavo Izraelyje, yra tai, kad jie bėgo iš paskos ir rėkė, kad ji ruskė. Čia (Lietuvoje – S. Ž.-S.) ji buvo žydė, ten ji pasidarė ruskė.“²⁰

Repatriacija *perestroikos* laikotarpiu ir po SSRS žlugimo turi visai kitą atspalvį nei masinė repatriacija XX a. 8 dešimtmetyje. Jau minėtas G. Frankelis kalbino SSRS žydus, atvykusius į Izraelį pirmaisiais metais po SSRS žlugimo, ir padarė išvadą, kad XX a. 9 dešimtmečio pabaigos repatriantai buvo kur kas labiau paveikti ekonominių nei ideologinių priežasčių. G. Frankelio respondentė Ilana Micheli, į Izraelį iš Maskvos atvykusi 1971 m., teigė:

„Mūsų aliya buvo kitokia. Mes norėjome atvykti į Izraelį. Manėme, kad tai yra mūsų valstybė. Dabar dauguma tik nori ištrūkti iš Rusijos ir neturi jokios priežasties mylėti šią šalį (Izraelį – S. Ž.-S.). Jie nesijaučia esantys žydai. Jie gali vykti į bet kurią kitą šalį pasaulyje. Aš bandau juos suprasti ir neteisti, bet kartais tai būna labai sunku.“²¹

Šiuose žodžiuose galime matyti aiškią dichotomiją tarp „mes“ ir „jie“. „Mes“ – tai tie, kurie į Izraelį atvyko, remdamiesi idėja, suvokdami jį kaip vienintelę žydų valstybę, o „jie“ – tai tie, kurie vadovaujasi naudos siekiu, kuriems Izraelis tėra dar viena valstybė, kurie niekaip sąvęs su ja nesieja dvasiniu lygmeniu.

¹⁷ Alija (iš hebr. k. pakilimas) – žydų repatriacija, emigracija į Palestiną (iki valstybės įkūrimo) arba į Izraelio valstybę kaip istorinę tėvynę. Lempertienė ir Šiaučiūnaitė-Verbickienė, *Žydai Lietuvoje*, 293.

¹⁸ Al-Haj, Mahid, *Immigration and Ethnic Formation in a Deeply Divided Society: The Case of the 1990s Immigrants from the Former Soviet Union in Israel*. Boston: Brill, 2004, 36.

¹⁹ Al-Haj, *Immigration and Ethnic Formation*, 38.

²⁰ Interviu su F, 2012 kovo 27.

²¹ Frankel, *Beyond the Promised Land*, 166.

Ulpanai: kultūrinės ir kalbinės integracijos sėkmės ir nesėkmės

Ulpanai²² yra tam tikra kalbos ir kultūros kursų sistema, kuri buvo sukurta integracijai į Izraelio visuomenę palengvinti. Pagal šią sistemą imigrantai turi galimybę mokytis šiuolaikinės hebrajų kalbos, daugiau sužinoti apie Izraelio kultūrą, istoriją, politinę situaciją ir kitų integraciją palengvinti turėjusių dalykų. Kaip savo straipsnyje apibūdino Angela Shapiro, „ulpanas – tautos kūrimo įrankis“²³. Pirmasis ulpanas buvo įkurtas 1949 m. Jeruzalėje²⁴, taigi praėjus metams po valstybės įkūrimo. Ulpanų steigimas yra glaudžiai susijęs su nepriklausomos Izraelio valstybės kūrimosi pradžia, ypač antrąja imigracijos banga po 1948 m., kai į šalį ėmė plūsti išgyvenusieji Holokaustą ir sefardai iš arabų kraštų. Tinkamai jų integracijai reikėjo visko, pradedant maistu, būstu ir baigiant hebrajų, valstybinės Izraelio kalbos, pamokomis.²⁵

Tiesa, ulpanų steigimo pradžia turėjo nemažai trūkumų. Visų pirma, ulpanų ugdymas aplenkė pirmosios bangos atvykėlius, kurie kėlėsi į tuometinę Palestiną ir kūrėsi kibucuose iki 1948 m. Be to, kadangi valstybė visų pirma daugiausia investavo į jaunuolius, suaugusieji negavo visiškai integracijai reikalingų hebrajų kalbos žinių ir vėliau jautėsi izoliuoti visuomenėje. Pastarąją problemą imta rimčiau spręsti XX a. 9 dešimtmetyje.²⁶ Priimti hebrajų – religinių apeigų ir tekstų – kalbą kaip valstybinę daliai atvykėlių valstybės steigimosi pradžioje taip pat buvo nelengva.²⁷

Ulpanus galima suskirstyti į kelis tipus, adaptuotus daugelio poreikiams: 1) integracijos centras, kuriame žmonės penkis mėnesius mokosi ir gyvena su savo šeimomis ir kurį išlaiko Žydų agentūra (angl. *Jewish Agency*); 2) imigrantų ulpanas-hostelis, kurio sistema panaši į integracijos centro, tik imigrantai išlaiko patys save; 3) ulpanas-kibucas yra skirtas 17–35 metų amžiaus atvykėliams. Mokomasi penkis mėnesius, studentai pusę dienos mokosi, o kitą pusę – dirba. Ulpanas-kibucas išsilaiko pats, tačiau sulaukia ir Žydų agentūros paramos; 4) nestovykliniame ulpane mokymosi trukmė – taip pat penki mėnesiai arba vieneri metai, tačiau, kitaip nei integracijos centre, besimokantieji gali derinti dieninį darbą ir mokymąsi; 5) ulpanitai – neintensyvūs hebrajų kalbos kursai visiems; 6) ulpanitai valstybės tarnautojams, kuriems reikia pagerinti hebrajų kalbos žinias dėl einamų pareigų.²⁸

Nors ulpanai buvo sukurti integracijai pagerinti, vargu ar jų sistema pateisino lūkesčius. Dėl jos ydingumo integracijos procesas, užuot palengvėjęs, pasunkėjo, mat skirtingų imigracijos bangų arba kartų atstovai būdavo paruošiami nevienodai, atvykėliai būdavo izoliuoti stovyklose arba kibucuose ir ilgą laiką atskirti nuo Izraelio tikrovės ir natūralios

²² Ulpanas – intensyvūs hebrajų kalbos kursai imigrantams, turistams, aukštųjų mokyklų studentams ir kt. Eisenberg, Joyce ir Scolnic, Ellen, *The JPS Dictionary of Jewish Words*. Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2001, 170.

²³ Shapiro, Angela, “The Role of the Ulpan in the Immigration Process in Israel”, *International Journal of Lifelong Education*, 1989, vol. 8, no. 2, 152.

²⁴ *Ibid.*, 153.

²⁵ *Ibid.*, 152.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.* 153.

²⁸ Shapiro, “The Role of the Ulpan...”, 155.

aplinkos²⁹. Ulpane baigusieji hebrajų kalbos mokymus išeidavo iš jo mokėdami vadinamąją imigrantų³⁰, arba ulpano hebrajų kalbą, t. y. turėdami skurdžių bendrųjų kalbos žinių, negalėdami visavertiškai skaityti spaudos arba suprasti TV naujienų laidų.³¹ B. L. Duman straipsnyje tiksliai nurodoma, kad ulpanai-kibucai atvykėlius paruošdavo veikiau gyvenimui kibuce, o ne Izraelio visuomenėje.³²

Tas nedidelis procentas Lietuvos žydų, išgyvenusiųjų Holokaustą, jų palikuonių litvakų, taip pat susidurdavo su kalbos barjeru. Jidiš kalba, veik esminis litvakiškosios tapatybės komponentas, nebuvo esminis izraelietiškosios tapatybės komponentas. Respondento A, atvykusio į Izraelį 1973 m., prisiminimai apie ulpaną ir jo įtaką padedant adaptuotis Izraelio visuomenėje nėra vienareikšmiai. Jis paminėjo, kad jo paties adaptacija užtruko dėl prastokų hebrajų kalbos žinių ir dėl šios priežasties, respondento manymu, pradžioje dauguma naujųjų atvykėlių iš SSRS užsisklėsdavo uždaroje bendruomenėje bei kontaktuodavo daugiausia su tokiais pačiais kaip jie arba pirmeiviais iš jidiš kalbančių bendruomenių. Buvimas šiuose patogiuose būreliuose nulėmė tai, kad, kaip teigė respondentas, į Izraelio visuomenę visiškai integruotis užtrukdavo porą metų. Vis dėlto gyvenimą ulpane-kibuce jis prisiminė kaip ištis pozityvų ir adaptaciją paskatinusį dalyką: „Aš nuvykau į kibucą mokytis hebrajų kalbos. Mes dirbom ir mokėmės. Ten buvo gerai ir mes jautėmės laimingi. Mama gavo butą ir gyvenome jame iki gavom nuolatinį butą. Aš greitai mokiausi ir adaptavausi prie oro ir gyvenimo būdo“³³.

Atkeliavę į Izraelį, didelė dalis atvykėlių pakeitė savo vardus į hebrajiškus. Kaip pavyzdį galime pateikti mergaitės, kuri sovietinėje Lietuvoje buvo Liuba (rus. *Liubov* – Meilė, – S. Ž.-S.), atvejį. Kartu su seserimi ir mama atvykus į Izraelį 1980 m., jos vardas buvo pakeistas į Avivą.³⁴ Toks pats principas buvo taikomas ir pačioje valstybės kūrimosi pradžioje, kaip galime matyti 1948 m. į Izraelį iš Bagdado vykusios moters prisiminimuose. Imigrantų integracijos stovykloje jos šeimai buvo suteikti nauji hebrajiški vardai.³⁵ Kalbėdamas apie *perestroikos* laikotarpį iš sovietinės Rusijos į Izraelį atvykusius žydus, G. Frankelis taip pat paminėjo vardų pakeitimą ir pabrėžė, kad, viena vertus, tai gali būti suprantama kaip valstybės politika greičiau integruoti naujakurius, kita vertus – ir kaip asmeninis atvykusiojo noras kuo greičiau įsilieti į visuomenę ir neišsiskirti. Be to, vyriškos lyties naujakuriai buvo raginami atlikti apipjaustymo apeigą, jei to iki šiol nebuvo padarę. Iš Ukrainos, Kijevo, 1990 m. į Izraelį atvykęs Leonidas Gorovetsas labai ironiškai atsiliepė apie šią piliečių integracijos procedūrą: „Tai buvo ne tik kūno, bet ir sielos operacija.“³⁶ Įamžinęs po šios operacijos pabundančius žmones, jis sukūrė dokumentinį TV filmą rusų kalba.

²⁹ Duman, B. L., „The Israeli Kibbutz Ulpan: A Critical Look at a Unique Method of Immigration Orientation and Absorption“, *International Migration*, 1990, vol. 28, no. 1, 74.

³⁰ Glinert, Lewis, „Teaching in a Time Warp: The Hebrew Ulpan Under Perestroika“, *Soviet Jewish Affairs*, 1989, vol. 19, no. 2, 41.

³¹ Shapiro, „The Role of the Ulpan...“, 157.

³² Duman, „The Israeli Kibbutz Ulpan...“, 74.

³³ Elektroninis A laiškas, 2012 kovo 13.

³⁴ N. G. laiškas, 1980 balandžio 12, l. 2. Asmeninis autorės archyvas.

³⁵ Giladi, *Discord in Zion*, 104.

³⁶ Frankel, *Beyond the Promised Land*, 167.

Panašu, kad tokios pirmosios L. Gorovetso patirtys įsirėžė kaip kiek traumuojančios: „Aš supratau, kad mano paties anestezija praeina. Atvykimo euforija baigėsi.“³⁷

Gyvenimo žydų valstybėje lūkesčiai ir tikrovė

Dalis iš SSRS atvykusių žydų buvo nepatenkinti naujomis gyvenimo taisyklėmis, bloškusiomis juos atgal į nemalonią, kontroliuojamą aplinką, iš kurios taip stengėsi ištrūkti. Minėtasis L. Gorovetsas, pasakodamas apie aplinką, kurią rado Izraelyje, teigė: „Judaizmas, kurį radau, buvo ne toks, kokio tikėjausi. <...> Man susidarė įspūdis, kad gyvenimas čia yra sustojęs dar vakar ir tebestovi. Rusijoje tu turi komunisto kortelę savo kišenėje, o čia tu turi kipą, kurią turi nešioti ant galvos.“³⁸ Galima pamanyti, kad XX a. 9 dešimtmetyje atvykusieji iš Sovietų Sąjungos tikėjosi Izraelyje rasti kur kas didesnę laisvę, – juk taip įsivaizdavo gyvenimą Vakaruose, kuriam tuo metu atstovavo ir Izraelis. Pats L. Gorovetsas greičiausiai į Izraelį vyko taip pat ne tiek dėl ideologinių sumetimų, kiek stumiamas kinematografinės krizės nepriklausomybę atgavusioje Ukrainoje ir skatinamas ieškoti geresnių galimybių pragyventi bei kurti.

Dalis Lietuvos žydų, nors dažnai ir pasižymintys dideliu sionistiniu užsiangažavimu, taip pat jautė nusivylimą Izraeliu. Gana įdomiai tai atsiskleidžia Lietuvos atstovybės prie Šventojo Sosto raportuose. Iš 1974 m. *pro memoria* matoma:

„Pasiuntinybės prie Šv. Sosto patarnavimų vis dažniau prašo iš Lietuvos emigravę, žydų tautybės, asmenys, kurie turi Izraelio pasą. Jų tarpe pasitaiko lietuvaiteis ištekėjusios už žydų. Minėti asmenys dažniausiai prašo: a. paieškoti giminių JAV, b. padėt išgauti laikiną leidimą apsigyventi Italijoje; c. Lietuviško užsienio paso; d. padėt emigruoti į JAV ir Kanadą.“³⁹

Pavyzdžiui, S. J., remiantis pasiuntinybės dokumentais, į Izraelį iš Lietuvos išvyko 1973 m., tačiau

„nors aiškiai to nepasakė, atrodo nebenori grįžti į Izraelį, aiškindamas, kad tame krašte kažkodėl į emigrantus iš sovietų Sąjungos žiūrima iš aukšto. <...> Neseniai visi iš ok. Lietuvos emigravę žydai susirinkę ir susiorganizavę. Jiems, ta proga pasakęs kalbą pats min. pirmininkas Rabinas. J., tačiau, labai skeptiškai žiūri į galimybes Lietuvos žydams kaip nors pasireikšti.“⁴⁰

Iš pacituotų dokumentų matome, kad net ir 8 dešimtmetyje išvykusių Lietuvos žydų gyvenimas Izraelyje nebuvo lengvas: kai kurie ten jautėsi nejaukiai, lyg į juos būtų „žiūrima iš aukšto“, todėl stengėsi išvykti iš šalies, emigruoti į JAV arba Kanadą, nes manė, kad ten jų galimybės save išreikšti būtų geresnės.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Lietuvos pasiuntinybės prie Šv. Sosto dokumentai, 1953.09.11. – 1982.08.06, LCVA, f. 673, ap. 1, b. 46, l. 50 (šaltinio kalba netaisyta).

⁴⁰ *Ibid.*, l. 52.

Sovietinio ir posovietinio laikotarpio repatriantai yra heterogeniški kultūriniu aspektu. Dauguma Ukrainos ir Rusijos žydų buvo kur kas labiau nutolę nuo tradicijos negu, pvz., žydai iš Lietuvos. Ateistinė ir antižydiška ankstyvosios Sovietų Sąjungos politika pakeitė Ukrainos ir Rusijos žydų santykį su etnine kultūra ir religija. G. Frankelis rašė: „Dauguma Rusijos žydų neturėjo žinių apie papročius ir tikėjimą. Dauguma jų (vyrų – S. Ž.-S.) buvo neapipjaustyti arba neperėjo bar micvos.“⁴¹ Maža to, patys nebūdami religingi arba uoliai nesilaikydami tradicijų, jie ėmė daryti įtaką ir savo aplinkai. Naujoji alijsa iš Sovietų Sąjungos ir sovietinio bloko valstybių iš lėto plaukė į Izraelį, netapdami religingi, nepaisant gijuro procedūros.⁴²

„Dalis jų buvo susituokę su ne žydų kilmės vyru ar moterim, tad Izraelyje buvo galima pamatyti ne tik daugiau rusiškai kalbančių piliečių, bet ir nepagarbą tradicijoms. <...> Naujakuriai nebuvo pratę prie Vidurinių Rytų maisto ir norėjo jiems įprasto. Štai kodėl Izraelyje net imtos auginti kiaulės ir rūkyti kiauliena. <...> Štai kodėl šabo laiku gatvėse staigiai padidėjo automobilių, o dalis restoranų, maisto prekių ar rūbų parduotuvių ėmė dirbti šeštadieniais, nepaisant Rabinato skiriamų baudų.“⁴³

Iš SSRS į Izraelį gausiai plūstelėję žydai kartu atsinešė savitų „žydiškumo“ variacijų ir taip prisidėjo prie konservatyvios šalies sekuliarizacijos bei dar labiau poliarizavo iš šono, rodos, vienalytės Izraelio visuomenės veidą.

Išvados

1. Vertinant iš SSRS atvykusių žydų ir Izraelio senbuvių politinius-ideologinius skirtumus geriausia atsisipirti nuo šios valstybės kūrimosi pradžiai būdingo atvykėlių ir senbuvių konflikto. XX a. 5 dešimtmečio pabaigoje – 6 dešimtmetyje buvo justi aiški ideologinė takoskyra tarp arabiškosios, Viduržemio jūros regiono kultūros zonoje susiformavusių sefardų ir Vakarų, Rytų Europos kultūroje brendusių aškenazių. Į Palestiną ir vėliau Izraelį pastarieji kėlėsi su dideliu sionistiniu užsiangažavimu (palaikydami žydų valstybės idėją), o sefardų bendruomenei tai nebuvo esminis dalykas. Aškenazių bendruomenė įsitvirtino politiniame, kultūriniame Izraelio elite, ir sefardų bendruomenė dėl to jautėsi diskriminuojama. Vėliau, XX a. 7–9 dešimtmečiuose, į Izraelį ėmus plūsti žydams iš sovietinio bloko valstybių, buvo jaučiama tokia pati įtampa tarp senbuvių ir atvykėlių, tačiau šį kartą diskriminaciją jautė pastarieji. Sionistinės idėjos neatitiktis tikrovei buvo lemiamas veiksnys, skatinęs nevysiškai priimti atvykėlius.

2. Valstybinės kalbos mokėjimas yra vienas esminių veiksnių, palengvinančių integraciją bet kurioje imigracijos valstybėje. Ulpanai, įvairių tipų ir intensyvumo hebrajų kalbos,

⁴¹ Frankel, *Beyond the Promised Land*, 166.

⁴² Gijuras – žydų religijos ir papročių studijavimas prieš priimant judaizmą; kitatikio perėjimo į judaizmą procedūra. Plačiau žr.: Eidintas, Alfonsas ir Eidintas, Donatas, *Žydai, Izraelis ir palestiniečiai*, 8; Remennick, Larissa, *Russian Jews on Three Continents: Identity, Integration, and Conflict*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 2007, 383.

⁴³ Eidintas, Alfonsas ir Eidintas, Donatas, *Žydai, Izraelis ir palestiniečiai*, 152–153.

Izraelio istorijos ir kultūros kursai, jau pačioje Izraelio valstybės kūrimosi pradžioje buvo sukurti tam, kad atvykusiųjų integracija į visuomenę būtų kuo lengvesnė. Šis sumanymas nevisiškai pateisino lūkesčius, nes daliai kursų dalyvių, net ir baigusių kursus, nepakanka kalbos žinių, kad lengvai integruotųsi visuomenėje. Skurdi hebrajų kalba dažnai vadinama „ulpano hebrajų kalba“. Dėl nevisavertiškos hebrajų kalbos didelė dalis atvykėlių ilgam susiburia į kalba bei kultūra artimas ir gana uždaras bendruomenes.

3. Iš SSRS ir – po 1991 m. – buvusių sovietinių valstybių atvykę žydai atsivežė ir savo tradicinės žydų kultūros interpretacijų. Tai labiausiai pastebima tarp Ukrainos ir Rusijos žydų. Daug jų jau nebesilaikydavo šabo arba košerinio maisto taisyklių ir taip pamažu keitė kasdienį Izraelio gyvenimą. Ilgainiui ėmė kurtis ne košeriniu maistu prekiaujančios parduotuvės, ne košerinį maistą gaminančios įmonės ir auginantys ūkininkai. Gausi ir reikšmę įgavusi SSRS žydų bendruomenė pasiekė ir tai, kad atsirado įstaigų, savo veiklą tęsiančių ir šabo metu.

Literatūra

- Al-Haj, Mahid, *Immigration and Ethnic Formation in a Deeply Divided Society: The Case of the 1990s Immigrants from the Former Soviet Union in Israel*. Boston: Brill, 2004.
- Amir, Marianne et al., “Motherland or Home Country. A Comparative Study of Quality of Life Among Jews from the Former Soviet Union Who Immigrated to Israel, Jews in Russia, and Israeli Nonimmigrants”, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1999, vol. 30, no. 6.
- Atamukas, Solomonas, *Lietuvos žydų kelias: nuo XVI a. iki XXI a. pradžios*. Vilnius: Alma littera, 2007.
- Bernai, Samuel, „Žydai sovietinėje Lietuvoje. Atgimimas po Holokausto“, in *Lietuvos žydai: istorinė studija*. Vilnius: Baltos lankos, 2012.
- Cohen, Yinon ir Haberfeld, Yitchak, “Self-selection and Earnings Assimilation: Immigrants from the Former Soviet Union in Israel and the United States”, *Demography*, 2007, vol. 44, no. 3.
- Duman, B. L., “The Israeli Kibbutz Ulpan: A Critical Look at a Unique Method of Immigration Orientation and Absorption”, *International Migration*, 1990, vol. 28, no. 1.
- Eidintas, Alfonsas ir Eidintas, Donatas, *Žydai, Izraelis ir palestiniečiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.
- Eisenberg, Joyce ir Scolnic, Ellen, *The JPS Dictionary of Jewish Words*. Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2001.
- Frankel, Glenn, *Beyond the Promised Land. Jews and Arabs on a Hard Road to a New Israel*. New York: Simon and Schuster, 1994.
- Giladi, G. N., *Discord in Zion. Conflict Between Ashkenazi and Sephardi Jews in Israel*. London: Scorpion Publishing, 1990.
- Glinert, Lewis, “Teaching in a Time Warp: The Hebrew Ulpan Under Perestrojka”, *Soviet Jewish Affairs*, 1989, vol. 19, no. 2.
- Pinkus, Benjamin, *The Jews of the Soviet Union. The History of a National Minority*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Polonsky, Antony, *Žydai Lietuvoje, Lenkijoje ir Rusijoje*. Vilnius: Versus aureus, 2015.
- Shapiro, Angela, “The Role of the Ulpan in the Immigration Process in Israel”, *International Journal of Lifelong Education*, 1989, vol. 8, no. 2.

Slezkine, Yuri, *Žydų šimtmetis. Žydai šiuolaikiniame pasaulyje*. Vilnius: Tyto alba, 2010.

Žemaitytė, Sigita, *Žydų tapatumas sovietinėje Lietuvoje (XX a. 8–9 dešimtmečiai)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012.

SIGITA ŽEMAITYTĖ-STRAZDĖ

THE COLLISION BETWEEN NEWCOMERS AND OLD-TIMERS: CHALLENGES TO THE INTEGRATION OF IMMIGRANTS IN ISRAEL FROM THE 1960S TO THE 1980S

Summary. This article reviews the process of adaptation and integration undergone by Jews who immigrated to Israel from the Soviet Union. It focuses on revealing the tensions between the Jewish communities that came to Israel from different cultural contexts starting with the conflict between Ashkenazi and Sephardic Jews during the early days of the modern Israeli state and concentrating on Soviet Jews who arrived in Israel from the 1960s to the 1980s. The article looks at this community from four points of view: the political-ideological, the religious, the cultural-traditional, and the linguistic; and then it discusses the way Soviet Jews influenced Israeli society, and Israeli society in turn influenced Soviet Jews.

Keywords: Israel, USSR, repatriation, Jews, adaptation, integration.

Gauta 2020 04 24

Priimta 2020 04 30

GERDA PILIPAITYTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Sugrįžimas į atminties vietą: kultūrinė trauma Mariaus Macevičiaus dramoje „Antoškos kartoškos“ ir Jerónimo Lópezo Mozo dramoje „El olvido está lleno de memoria“

Santrauka. Šiame straipsnyje siekiama išanalizuoti kultūrinės traumos apraiškas šiuolaikinėse lietuvių ir ispanų dramose bei ištirti, kaip trauma atskleidžiama per sugrįžimo į paliktą vietą motyvą. Tam buvo pasirinktos šios dvi dramos: Mariaus Macevičiaus¹ „Antoškos kartoškos“ (2006) ir Jerónimo Lópezo Mozo² „El olvido está lleno de memoria“ (2002). Abiejuose tekstuose vaizduojami į tėvynę iš svetur sugrįžę žmonės. Jų pasitraukimą paveikė anksčiau tautos patirti trauminiai išgyvenimai sovietmečio Lietuvoje ir frankizmo Ispanijoje. Dramose ryškėja įvairūs kompleksai, atėję iš ankstesnio gyvenimo sistemoje, žmonių atskirtis, jausmas, kad tavo namai jau nebe tavo, trauminės atminties vieta tampa atstumianti. „Antoškos kartoškos“ parodo lietuvių savęs menkinimą, o dramoje „El olvido está lleno de memoria“ matomas personažo noras pakeisti esamą situaciją. Straipsnyje remiamasi „kultūrinės traumos“ sąvoka, reiškiančia tai, kad tam tikrą žmonių grupę ištikę sukrėtimai veikia jos atstovų sąmonę, ilgam įsirėžia atmintyje ir daro poveikį tapatumui.

Raktažodžiai: kultūrinė trauma, frankizmas, sovietmetis, ispanų drama, lietuvių dramaturgija, šiuolaikinė literatūra, emigracija, išeivija, atskirtis.

¹ Marius Macevičius (gim. 1978) – lietuvių dramaturgas, poetas, teatro fotografas. Gimė Palangoje, studijavo režisūrą Klaipėdos universitete, šiuo metu gyvena Vilniuje. 2006 m. už pjesę „Antoškos kartoškos“ šiuolaikinės dramaturgijos festivalyje „Versmė“ buvo išrinktas geriausiu debiutuojančiu dramaturgu.

² Jerónimo Lópezas Mozo (gim. 1942) – ispanų dramaturgas, kritikas, eseistas. Gimė Žironeje, nuo vaikystės gyvena Madride, yra įvairių kultūros organizacijų narys. 2006 m. buvo įvertintas šiuolaikinės dramaturgijos festivalyje „Muestra de Teatro Español de Autores Contemporáneos“, už savo draminius tekstus pelnę ir kitų apdovanojimų.

Nuo pat XXI a. pradžios į istoriją vis dažniau pažvelgiama pasitelkiant „traumos“ sąvoką, kuri pastaruoju metu vyrauja įvairių sričių tyrėjams bandant atskleisti šiandienos ryšį su praeities įvykiais. Europos kontekste išsiskiria fašistinio ir sovietinio režimų sukeltos traumos, atsispindinčios ir šiuolaikinėje literatūroje. Vis dėlto sovietmečio patirtys nesulaukia tiek dėmesio, kiek fašizmo pasekmės: pavyzdžiui, pastarojo idėjomis grįšta generolo Francisco Franko diktatūra Ispanijoje perteikiama kūryboje ir nagrinėjama tyrimuose visame pasaulyje. Lietuvių kilmės JAV autorė Rūta Šepetys išleido romaną „Kuždesių fontanas“ (2020), kuriame pasakojama apie šį Ispanijos laikotarpį, tačiau Lietuvos tyrimų lauke tikrai negalime pasigirti analitiniais darbais, nors pats ispanų pilietinis karas ir po jo atėjusi diktatūra vadinami vienais įdomiausių įvykių Europos istorijoje. Šiuo straipsniu bandoma užpildyti esančią spragą ir praplėsti sovietmečio traumos literatūriniuose tekstuose tyrimus.

Šiuolaikinė dramaturgija geba provokuoti apmąstydamą praeitį, dabartį ir ateitį vienu metu, kviečia įvertinti ankstesnius išgyvenimus, kad jie nepasikartotų³. Motyvuojant tuo, kad dramos specifika leidžia perteikti visuomenės pokyčius ir parodo, kuo ji gyvena⁴, analizuoti buvo pasirinkta ispanų drama, kurioje atsiskleidžia fašistinės diktatūros pasekmės, ir lietuvių drama, atspindinti sovietinio režimo padarinius. Abi tautos turėjo keliasdešimt metų taikytis su gyvenimu autoritarinėje / totalitarinėje sistemoje panašiu laikotarpiu (frankizmas truko nuo 1939 m. iki 1975 m., sovietmetis – nuo 1944 m. iki 1990 m.), todėl įdomu palyginti šias patirtis ir tai, kaip jos perteiktos literatūroje.

Nors tiek lietuviai, tiek ispanai dėl ištikusių politinių režimų patyrė įvairių trauminių išgyvenimų, Ispanijos šiuolaikinėje dramaturgijoje gana dažni tekstai, kuriuose nagrinėjama pasitraukimo iš tėvynės trauma. Lietuvos visuomenei ji tikrai nėra svetima, tačiau mažai paliečiama šių dienų dramose. Užuominų apie pasitraukimą svetur galima aptikti Mariaus Ivaškevičiaus pjesėje „Madagaskaras“ (2004), nors lietuvių dramaturgai labiau orientuojasi į šiais laikais vykstančią emigraciją, pavyzdžiui, kitoje M. Ivaškevičiaus pjesėje „Išvarymas: vieno obuolio kronika“ (2011) arba M. Macevičiaus dramoje „Antoškos kartoškos“. M. Macevičiaus tekstas išsiskiria užuominomis, kad šiuolaikinę emigraciją taip pat paveikė sovietų okupacija, o pati trauma atsiskleidžiama naudojant sugrįžimo motyvą. Tą patį galima matyti ispanų autoriaus Jerónimo Lópezo Mozo dramoje „El olvido está lleno de memoria“ (liet. „Užmarštis kupina atminties“), kurioje per išėivio sugrįžimą parodoma frankizmo paveikta visuomenė.

Šio tyrimo tikslas yra išanalizuoti kultūrinės traumos apraiškas šiuolaikinėse lietuvių ir ispanų dramose. Keliamas klausimas, kaip trauma atsiskleidžia būtent per sugrįžimo į paliktą vietą motyvą, kuris yra aktualus ir šių dienų kontekste, kai vyksta intensyvi migracija. Panašūs tyrimai Lietuvoje buvo atlikti ir anksčiau: tai – Lauros Laurušaitės straipsnis „Egzistencinė trauma baltų egzodo romanuose“ (2006), Lauryno Katkaus knyga „Tarp Arkadijos ir Inferno: tremtis Johannes Bobrowskio ir Alfonso Nykos-Niliūno lyrikoje“ (2010), Nerijaus Brazausko straipsnyje „Cultural Trauma and Collective Memory in a Contemporary Lithuanian Novel: Action, Interaction, Reaction“ (2016), kuriame analizuojami šių laikų romanai, susiję su emigracija. Šiuolaikinę dramaturgiją traumas aspektu nagrinėjo

³ Mykolaitytė, Aurelija, „Šiuolaikinė drama: bandymas įvertinti sovietmetį“, *Logos* 88 (2016), 132.

⁴ Esslin, Martin, *An Anatomy of Drama*. New York: Hill and Wang, 1981, 29.

Edgaras Klivis straipsnyje „Sovietmečio atmintis ir reprezentacija šiuolaikiniame Lietuvos teatre“ (2014) ir Aurelija Mykolaitytė straipsniuose „Trauminės atminties atšvaitai šiuolaikinėje lietuvių dramaturgijoje: Vidmanto Bartulio „Pamokslas žuvims“ (2013), „Šiuolaikinė drama: bandymas įvertinti sovietmetį“ (2016). Nors tarp lietuvių atliktų tyrimų nėra tokių, kuriuose analizuojama su egziliu susijusi kultūrinė trauma dramaturgijoje, tokių darbų aptinkama tarp ispanų tyrimų, pavyzdžiui, Osvaldo'o Sandovalio „Hacia una retórica de la presencia en el exilio en la dramaturgia de Jorge Díaz y Jerónimo López Mozo“⁵ (2018) arba Alicia'os Altred Vigil „Identidad y memoria en el exilio“⁶ (2005). Tad šis straipsnis papildė lietuvių tyrimų lauką.

Kultūrinės traumos fenomenas

Ilgą laiką trauma buvo suprantama kaip kūno žaizda, o pati sąvoka vartojama tik fiziniams sužeidimams įvardyti, tačiau XIX a. antrojoje pusėje ji įsitvirtino neurologijos ir psichiatrijos srityse. Traumos tyrimai suintensyvėjo po 1980 m., pripažinus potrauminio streso sindromą, kalbant apie Vietnamo karo veteranų patiriamą sutrikimą. Praėjus dešimčiai metų, traumos teorija tapo tarpdisciplininė, sujungianti psichologiją, istoriją, filosofiją ir literatūrą. Literatūros studijose ją įtvirtino amerikiečių literatūrologės Cathy'ės Caruth darbai: „Unclaimed Experience“ (1996) bei atskiri jos straipsniai.

Anot A. Mykolaitytės, „trauma vis dažniau suvokiama ne tik kaip paliečianti atskirą individą, jo šeimą, artimuosius, giminę, bet ir kaip pažeidžianti visuomenę, paveikianti kultūrą.“⁷ Šiuo atveju reikėtų kalbėti apie kolektyvinėje atmintyje išlikusius sukrėtimus dėl ankstesnių veiksmų, palietusių ne tik konkrečius asmenis, bet visą visuomenę (pavyzdžiui, šiame tyrime tokiu veiksmu laikomas gyvenimas politinio režimo sukaustytoje sistemoje), ir atkreipti dėmesį į tai, kad šios patirtys dažnai atsispindi literatūriniuose tekstuose. Tai – lyg pėdsakai kultūroje, palikti patirtų išgyvenimų, kurie matomi ir pačioje visuomenėje bei pasireiškia kūryboje.

Šiam fenomenui apibūdinti vartojama sąvoka „kultūrinė trauma“. Ją amerikiečių teoretikas Jeffrey'is C. Alexanderis aiškina kaip reiškinių, kuriam būdinga tai, kad tam tikros grupės žmonių sąmonė yra sukrečiama kokio nors reikšmingo įvykio ir to sukrėtimo pasekmės ilgam įsirežia į jos narių atmintį bei veikia jų tapatybę⁸. Gana akivaizdūs tokių įvykių pavyzdžiai yra genocidai, priverstinis pasitraukimas iš šalies, karai, okupacijos. Po jų atitinkamos grupės nariai tampa lyg paženklinti, net ir praėjus daug laiko po traumuojančių išgyvenimų. Tokie žmonės gana dažnai būna apimti kompleksų, ne tik jaučiamas kitoks *kity* požiūris į juos, bet ir jie patys dėl patirtos traumos ne taip retai linkę jaustis kitokie, negali pritapti prie aplinkinių. Ispanų literatūrologės Maria'os Teresa'os Navarrete'ės

⁵ Liet. „Apie tremties retoriką Jorge'ės Dázio ir Jerónimo Lópezo Mozo dramaturgijoje“.

⁶ Liet. „Tapatybė ir atmintis egzilyje“.

⁷ Mykolaitytė, Aurelija, „Kultūrinės traumos atšvaitai Romualdo Granausko romane „Duburys“ ir Ramūno Klimo romane „Maskvos laikas“, *Colloquia* 38 (2017), 91.

⁸ Alexander, Jeffrey C., „Toward a Theory of Cultural Trauma“, in Alexander, Jeffrey C. et al., *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004, 1.

Navarrete'ės straipsnyje⁹ minima, kad literatūroje žmonių atskirtis parodoma per šias grupes: politinius kalinius, pralaimėjusių pilietinį karą našles, išeivius, našlaičius, emigrantus, tremtinius. Žinoma, ne visada tai bus tik tam tikra žmonių grupė vienoje šalyje, – atskirtį gali jausti vienos visuomenės atstovai santykyje su kitos visuomenės atstovais, pavyzdžiui, tai parodo kai kurių Vakarų šalių gyventojų požiūris į buvusias sovietinio bloko valstybes.

Todėl svarbi kita J. C. Alexanderio mintis – kelti žmonių solidarumą dalijantis patirtais išgyvenimais, bandant suvokti kolektyvinę traumą, nes kai *kito* išgyvenimai suprantami kaip *mūsų* pačių, *mes* suvokimas plėtėja, apima didesnę žmonių ratą¹⁰. Taip mažinama atskirtis visuomenėje. Dėl šios priežasties reikšminga analizuoti tekstus, kuriais perteikiama kolektyvinė atmintis, kaip vieną iš būdų dalytis minėtomis patirtimis. Grožinėje literatūroje kultūrinė atmintis formuojama per asmeninį kontekstą¹¹, todėl joje galima matyti traumos padarinius, atsiskleidžiančius per atskirus individus, kurie yra tartum kultūrinės traumos pažeistos visuomenės metafora.

Apskritai tai, kas ištinka visą tautą, vienaip ar kitaip yra sukoncentruota mene (pavyzdžiui, Pablo Picasso paveikslas „Guernica“)¹². Tą patį galima pasakyti ir apie literatūrą, kai kultūrinė trauma perduodama per tekstus. Šie padeda suvokti patirtus išgyvenimus, apimančius ne tik pavienius individus, bei poveikį visai kultūrai. Pasak J. C. Alexanderio, įvykiai patys savaime nesukelia kultūrinės traumos, ji atsiranda per bendruomenę¹³, per tai, kaip ši sugeba pakelti pokyčius ir negandas. Pavyzdžiui, pats karas kultūrai žaizdos nepalieka, tačiau pastaroji išsivysto dėl po to likusių ir kultūrą paliečiančių pasekmių, tokių kaip okupacijos, politiniai režimai arba pasitraukimas iš šalies. Kinta žmogų supanti aplinka: arba jis patenka į jam neįprastą vietą (tremtis, pabėgimas), arba pasikeičia tai, kas jį supa (nauja politinė santvarka, kolonizacija). Suprantama, kad tokio masto sukrėtimai negali nepalikti pėdsako visuomenėje ir atsispindės tiek kūryboje kaip kolektyvinė atmintis, tiek pačiuose žmonėse, tame, kaip jie priima aplinkinį pasaulį ir save pačius.

Vienas iš esminių kultūrinės traumos padarinių – tapatumo pažeidimas¹⁴. Įprastai visuomenėje tai nėra itin lengvai pastebima, tačiau įtikinamai atskleidžiama literatūroje, kuria perteikiami ankstesni išgyvenimai ir tam tikros bendruomenės atstovų savimonė iš šiandienos žiūros taško. Kaip jau buvo užsiminta, tapatumas pažeidžiamas tada, kai keičiasi individą supanti aplinka, kai prieš tai buvęs vienoks, žmogus gauna kitokį vaidmenį – išeivio, tremtinio, prisitaikančio arba sistemos suvaržyto žmogaus, ir tai pasireiškia

⁹ Navarrete Navarrete, Maria Teresa, “Las consecuencias de la guerra civil española: locura y trauma en los cuentos de En elogio de la locura (1980) de Julia Uceda”, in *Nuevas perspectivas y aproximaciones sobre la crítica de la literatura en español*, eds. A. Escalante Varona, I. López Martín, G. Nieto Caballero, A. Rivero Machina. Madrid: Liceus, 2018, 238.

¹⁰ Alexander, “Toward a Theory of Cultural Trauma”, 1.

¹¹ Vickroy, Laurie, *Trauma and Survival in Contemporary Fiction*. Charlottesville: University of Virginia Press, 2002, 5.

¹² Paveikslas įkūnija Baskijos miestelio Gernikos bombardavimą per Ispanijos pilietinį karą ir daugelio meno kritikų yra vertinamas kaip vienas paveikliausių paveikslų istorijoje.

¹³ Alexander, “Toward a Theory of Cultural Trauma”, 8.

¹⁴ Smelser, Neil J., “Psychological Trauma and Cultural Trauma”, in Alexander, Jeffrey C. et al., *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004, 40.

tapatybės krize arba mankurtiškumu. Pažeistoje visuomenėje ryškėja ir kitas kultūrinės traumos bruožas: nebelieka bendrumo jausmo, žmonių ryšiai sutraukomi¹⁵. Taip galima tvirtinti dėl to, kad tauta, veikiamą represijų baimės, suskaidoma, išauga vienų nepasitikėjimas kitais.

Gyvenimo komunistinėje sistemoje pasekmes savo straipsnyje¹⁶ išryškina lenkų sociologas Piotras Sztompka: įtarumas, priklausomybė nuo vyresniųjų, ksenofobija, netolerancija, nevisavertiškumo kompleksas, jaučiamas lyginant save su Vakaraais, ir nuolatinis pastarųjų idealizavimas, laikymas pranašesniais už Rytus. Dar kitokias posovietinės visuomenės ypatybes įvardija rusų sociologas Jurijus Levada: anot jo, galima įžvelgti iš sovietmečio šiems laikams persidavusius veidmainiavimą, atskirtį, cinizmą ir agresiją¹⁷. Šios vardijamos savybės tinka visų pokomunistinių valstybių kultūrinėms traumoms apibūdinti, – tai aktualu kalbant apie Lietuvą. Vis dėlto įdomu palyginti, ar panašios ypatybės atsiskleistų kiek kitokias traumas patyrusių šalių tekstuose, tų šalių, kuriose vietoje komunizmo vyravo fašizmas.

Trauminės atminties vieta

M. Macevičiaus dramoje „Antoškos kartoškos“ pasakojama apie šių laikų vidutinio amžiaus emigrantės sugrįžimą į Lietuvą aplankyti jau suaugusio sūnaus bei giminaičių ir paroduoti savo butą, kad už gautus pinigus pradėtų verslą su užsieniečiu gyvenimo draugu. Nors veiksmas vyksta dabartiniais laikais, pats naratyvas atskleidžia sovietmečio poveikį šių laikų žmogui ir atkreipia dėmesį į tai, kad vienas iš dabar vykstančios emigracijos veiksnių yra buvęs priklausymas Sovietų Sąjungai. Šį teiginį reiktų paaiškinti P. Sztompka'os mintimi apie pokomunistinėms šalims būdingus (ir emigraciją didinančius) didesnę nedarbą, skurdą, išaugusį nusikalstamumą arba infliaciją. Taip pat sociologas pastebi vienų iš jų universalumą, kai nukenčia visi žmonės (pvz., infliacija), ir kitų individualumą, kai paliečiami tik kai kurie visuomenės nariai (pvz., nedarbas)¹⁸. Tai įrodo, kad trauma, paveikusi atitinkamą visuomenę, ne visus jos narius paliečia vienodai: reakcija į ją gali ir skirtis, priklausomai nuo konkrečių individų, o kultūrinės traumos bruožai paveiktoje visuomenėje bus būdingi daugumai žmonių, bet ne visiems, – tai galima matyti ir iš literatūroje vaizduojamų personažų. Kitoje analizuoti pasirinktoje dramoje, J. Lópezo Mozo „El olvido está lleno de memoria“, taip pat matomas sugrįžimas, tik šiame tekste gyvenimo fašistinio režimo sukaustytoje šalyje poveikis yra tiesioginis: teatro aktorius, turėjęs pasitraukti iš tėvynės dėl persekiojimų ir grasinimų F. Franko diktatūros laikotarpiu, po keliasdešimties metų sugrįžta į nuo autoritarizmo išsivadavusią Ispaniją. Kaip ir lietuvių autoriaus kūrinyje, šioje dramoje į paviršių iškyla buvusio režimo paveikta žmonių sąmonė.

¹⁵ Erikson, Kai T., *Everything in Its Path: Destruction of Community in the Buffalo Creek Flood*. New York: Simon and Schuster, 1976, 153.

¹⁶ Sztompka, Piotr, „The Ambivalence of Social Change in Post-Communist Societies“, *Kultura i Polityka: zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Europejskiej* 2/3 (2008), 138.

¹⁷ Mykoliaitytė, Aurelija, „Trauminė sovietmečio atmintis šiuolaikinėje lietuvių literatūroje“, *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai* 4/2 (2016), 48.

¹⁸ Sztompka, Piotr, „The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies“, in Alexander, Jeffry C. et al., *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004, 164.

Abu tekstai pradedami laiko įvardijimu: „Prieš keliolika metų. Sovietmetis“ ir „Madrid, 1980“, pirmasis iš karto nurodo į lietuvių tautos patirtą traumą – gyvenimą Sovietų Sąjungoje, nors toliau dramoje tai beveik neminima. Vis dėlto toks įvardijimas ir trumpas tų laikų gyvenimo epizodas prologe yra lyg pamatas, ant kurio statomas visas naratyvas, lyg prielaida jam vystytis, kuria pagrindžiami tolesni įvykiai (emigracija, kompleksai, šeimos santykiai) jau laisvoje valstybėje. Ispanų dramoje nurodomi metai jau pasibaigus frankizmui ir Ispanijos sostinė, kurios užėmimas vedė į pilietinio karo pabaigą ir generolo F. Franko diktatūros pradžią. Toks paminėjimas tarsi kviečia pažvelgti į tai, kaip ispanai gyvena praėjus penkeriems metams po diktatūros. Šie pavyzdžiai pagrindžia Ingridos Žindžiuvienės teiginį, kad nurodyta geografinė trauminės patirties vieta papildo kultūrinį ir istorinį kontekstą, padeda perteikti išgyvento įvykio reikšmę bei leidžia atpažinti konkrečią traumą¹⁹. Šiuo atveju tokios vietos būtų Sovietų Sąjungai priklausiusi Lietuva ir Madridas Ispanijoje, o sugrįžimo į šias vietas motyvas parodo, kad traumuojantis poveikis patiriamas toliau.

Abiejose dramose minimos ir kitos konkrečios vietos: „Antoškos kartoškos“ – Vilnius, Klaipėda, „El olvido está lleno de memoria“ – teatrai, kuriuose vaidino sugrįžęs aktorius. M. Macevičiaus teksto prologe nenurodoma, kad tai yra būtent Lietuva, o tam tikri lietuvių miestai įvardijami tik prasidėjus naratyvo daliai, kurioje kalbama apie nepriklausomą valstybę. Tai galima interpretuoti kaip sovietinės idėjos atspindį, laikotarpį, kai nebeliko ypatingumo, visos šalys buvo sujungtos į vieną nykią sąjungą, o lietuviškumas (šiuo atveju Lietuvos miestai) išsiskiria tik atgavus nepriklausomybę. Šią mintį pagrindžia ir lietuvių, rusų, anglų kalbų derinimas. Ypač dažnai rusų kalba vartojama prologe, kuriame aprašomas laikas atitinka sovietmetį; anglų kalba tekste atsiranda emigrantei grįžus iš Londono į Lietuvą, bet net ir perteikiant nepriklausomą šalį neretai vartojama rusų kalba. Suprantama, kad to paties negalima pasakyti apie J. Lópezo Mozo tekstą: personažas į Ispaniją grįžta iš Lotynų Amerikos, taigi, nėra tokio kultūrų skirtumo, svetimos kalbos invazijos. Šiuo atveju vieta, liudijanti traumą, tampa teatras: iš vienos pusės, tai kelia aktoriui prisiminimus, iš kitos – pabrėžiamas teatro vaidmuo, nes Ispanijos pilietinio karo metu teatras buvo naudojamas kovai, propagandai, o vienai pusei pralaimėjus, aktoriai nukentėjo, buvo suvaržytas repertuaras.

Pačioje M. Macevičiaus pjesės pradžioje kuriama slogi gyvenimo sovietmečiu nuotaka; kalbant apie vaiką pavartotas tiesioginės reikšmės žodis „sloguoja“ šią atmosferą tarsi pabrėžia. Todėl tai, kad pirmasis veiksmas pradedamas nuoroda į šiandieną ir Vilniaus oro uosto vaizdu, galima suprasti kaip bandymą ištrūkti ir nuo tokio gyvenimo, ir nuo tokių prisiminimų. Šią mintį pagrindžia ir sūnaus Antano žodžiai iš Londono grįžusiai motinai Birutei: „Įdomu, kaip из грязи в князи virstama.“²⁰, lyg buvusioje sovietinėje šalyje moteris būtų gyvenusi purve ir kardinaliai pasikeitusi vos iš jos ištrūkusi. Tuo parodomas ir sąmoningumas: pripažįstama nemaloni tiesa, kad vis dar jaučiamos gyvenimo buvusioje sistemoje pasekmės, prasta jo kokybė, buvimas „purve“ nurodo į vargą ar net atsilikimą. Vis dėlto nereikėtų pamiršti ironijos, su kuria sūnus tai sako – netikėdamas, kad, būdamas

¹⁹ Žindžiuvienė, Ingrida, „Traumos romanas: kolektyvinė trauma literatūroje“, *Žmogus kalbos erdvėje* 7 (2013), 690.

²⁰ Macevičius, Marius, *Antoškos kartoškos*. Kaunas: Kitos knygos, 2009, 23.

užsienyje, žmogus iš pokomunistinės šalies galėtų pasikeisti, nes šis išgyvenimas yra susijęs su paties žmogaus vidumi, o ne vieta.

Gyvenimo svetur tiesą atskleidžia Birutės žodžiai:

„Viskas gerai?! Viskas gerai, kai tau pažada cukraus fabriką, bet atveža į Londono centrą ir išmeta! Viskas gerai, kai neturi pinigų, nemoki kalbos ir nėra kur gyventi! Viskas gerai, kai tau reikia arba dirbti, arba mirti!.. Viskas gerai?! <...> Vis tiek aš ten grįšiu... <...> Man nėra čia ką veikti. Man reikia pensijai užsidirbti.“²¹

Jie paliudija prieš tai išsakytą mintį, kad iš ankstesnių traumų paveikto gyvenimo taip paprastai neišsivaduojama, nors pasilikusiems Lietuvoje gali atrodyti priešingai – kad visos nesėkmės pasibaigs peržengus sieną. Beje, matomas ir pasiryžimas vėl vykti į Londoną, parodantis nusivylimą gyvenimu tėvynėje, sukeliančiu nemalonius prisiminimus, nepasitenkinimą ekonomika, nors net nepanašu, kad veikėja domisi ekonomine padėtimi. Noras išvykti gali būti grindžiamas tiesiog dėl trauminės patirties sutraukytais ryšiais su pačia vieta.

J. Lópezo Mozo pjesėje kaip tik akivaizdus teatro aktoriaus Edmundo Barbero²² noras sugrįžti į Ispaniją, bet gyvenimas sugrįžus nebeprimena to, koks jis buvo prieš F. Franko diktatūrą. Tekste svarbios fotografijos kaip aliuzijos į praeitį, keliančios personažui nostalgiją laikams prieš pilietinį karą arba išeivijoje, kai jis gaudavo pagrindinius vaidmenis teatre ir buvo gerbiamas už savo darbą. Sugrįžus tenka susidurti su realybe, kad net išsivadavusi iš diktatūros Ispanija jau nebėra ta pati šalis kaip anksčiau, patirti išgyvenimai jos žmones traumavo. Šioje visuomenėje teatras nebetenka turėto vaidmens ir tampa komerciniu produktu, kaip sako vienas iš pjesės veikėjų: „Šlamantys! Viską darom dėl jų. Daug svarbiau turėt ką įsidėti į burną, o ne kažkokios ambicijos. Geras vaidmuo, šrifto dydis, kuriuo afišoje užrašytas tavo vardas, aplodismentai neverti nieko, jei nepadeda tau užsidirbti.“²³ Toks požiūris dar labiau gniuždo sugrįžusį Barbero: atrodo, kad po patirtų sukrėtimų žmonės jau nebetiki menu ir kultūra, o tiesiog bando išgyventi.

Kita dramoje išryškėjanti detalė, dėl kurios personažas jaučiasi nelaukiamas tėvynėje, yra žurnalistų reakcija. Prieš jam grįžtant išplatinamas straipsnis, kuriame primenamas ir kritikuojamas jo pasitraukimas iš šalies, o sugrįžęs Barbero nesulaukia visiškai jokio žiniasklaidos arba kolegų dėmesio, nepaisant viso aktoriaus indėlio į ispanų teatrą. Galiausiai tai sužadina veikėjo norą vėl pasitraukti iš Ispanijos: „Čia ne mano namai. <...> Amerikoje manęs laukia mano personažai. Ir mano publika.“²⁴ Palikti Ispaniją taip pat yra paskutinis noras prieš mirtį, nes ši šalis – jau nebe namai, kuriuos Barbero prisimena. Panašiai savo

²¹ Macevičius, *Antoškos kartoškos*, 36.

²² Taip pavadindamas pagrindinį dramos personažą, J. Lópezas Mozo norėjo pagerbti tikrai gyvenusį ir dėl diktatūros iš Ispanijos turėjusį pasitraukti aktorį Edmundo Barbero (1899–1982).

²³ López Mozo, Jerónimo, *El olvido está lleno de memoria*. Barcelona: Anagnórisis, 2011, 115. (Isp. ¡La guita! Todo lo hacemos por ella. Está por encima de esas ambiciones con que nos llenamos la boca. Un buen papel, el tamaño de tu nombre en los carteles, los aplausos, no son nada si no sirven para conseguirla. Straipsnyje pateikiamas citatas į lietuvių kalbą išvertė straipsnio autorė.)

²⁴ López Mozo, *El olvido está lleno de memoria*, 76–77. (Isp. Esta no es mi casa. <...> En América me esperan mis personajes. Y mi público.)

pjesę pabaigia ir M. Macevičius: nors Antanas tikina mamą, kad ši vėliau tikrai norėsianti sugrįžti į Lietuvą, ji tvirtai pasako, kad čia negrįš. Abi dramos baigiamos pasitraukimu, tik lietuvė Birutė vėl išskrenda į Londoną, o ispanas Barbero, norėdamas vėl išvykti į Lotynų Ameriką, miršta. Trauminės atminties vieta personažams tampa atstumianti, ją jau sunku pavadinti namais. Tai galima grįžti traumuojančiais prisiminimais, kuriuos pažadina tam tikra vieta ir kurie verčia žmones toje aplinkoje jaustis nemaloniai.

Atskirties traktuotė

Totalitarinis režimas Lietuvoje ir autoritarinis režimas Ispanijoje truko keliasdešimt metų, o tokio ilgo trauminio laikotarpio padariniai gali būti jaučiami žmonių bendravimo, vertybių ir asmens elgesio srityse²⁵. Sutraukti žmonių ryšiai atsiskleidžia abiejose nagrinėjamosiose dramose. Pjesės „Antoškos kartoškos“ prologe vaizduojant sovietmetį parodoma motinos Olgos ir dukters Birutės atskirtis:

„BIRUTĖ. Galima pas tave pabūti?..

OLGA. Čia dabar?! Kas per klausimas?! Turi savo namus, ten ir būk! Ko trankaisi naktimis ir vaiką sergantį su savimi tąsai? Man, beje, ryt šeštą keltis... O, gal tave... išvarė?! Tave išvarė! Žinoma, tave išvarė! Argi tu gali su kuo nors normaliai gyventi, jei net savo motinai naktimis ramybės neduodi, – Боже, Боже, и зачем мне эта кара?..“²⁶

Motina ne tik nelinkusi dukteriai padėti, bet ją dar ir iškoneveikia. Net Birutei pasakius, kad daugiau neturi kur eiti, Olga vis tiek varo dukrą iš savo namų, vis primindama, kad jai pačiai „šeštą keltis“. Birutės elgesys irgi sunkiai suvokiamas: prie mažamečio sūnaus Antano ji grasina nusižudysianti, jei motina jų nepriims. Tekste neaptinkamas nei saugumo jausmas, nei palaikymas, nei galimybė pasitikėti, kurių dažniausiai tikimasi iš šeimos. Nėra visiškai jokio šeimos narių ryšio, kiekviena moteris pirma žiūri savęs. Ryšio neatsiranda ir nepriklausomybės metais, ir tai iš tiesų visai suprantama: jei iš pradžių nebuvo jokio tarpusavio supratimo susvetimėjusioje ir įtarioje visuomenėje, sunku tikėtis, kad jis atsiras vos šaliai paskelbus nepriklausomybę.

Natūralu, kad tokios tautos žmonės, ilgą laiką galėję būti įskųsti net pačių artimiausiųjų bei sulaukti atitinkamų represijų, įprato gyventi kamuojami nuolatinio įtarumo ir nepasitikėjimo vieni kitais. Pavyzdžiui, Birutė suaugusiam sūnui nenori pasakoti apie savo planus, vis išsisukinėja: „O čia jau nesisirūpink. Tu jau tikrai nuskriaustas neliksi. Ir ne tavo reikalas! Savo turi ir rūpinkis.“²⁷ Jaučiamas aiškus atvirumo trūkumas: taip bendraujant neįmanomas joks tarpusavio ryšys. Motina su sūnumi kitaip ir nebendrauja: visa pjesė persmelkta nuolatinio rietenų, priekaištų vienas kitam, nervinimosi, atrodytų, vien dėl kito

²⁵ Gailienė, Danutė ir Kazlauskas, Evaldas, „Fifty Years on: The Long-term Psychological Effects of Soviet Repression in Lithuania“, in *The Psychology of Extreme Traumatization. The Aftermath of Political Repression*, ed. D. Gailienė. Vilnius: Akreta. Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, 2005, 75.

²⁶ Macevičius, *Antoškos kartoškos*, 13.

²⁷ *Ibid.*, 21.

žmogaus buvimo šalia. Nei Birutė nebando suprasti Antano, kodėl šis nenori parduoti jų buvusių namų, nei Antanas – Birutės, kodėl ši nori pradėti naują gyvenimą svetur, abu net nesistengia užmegzti dialogo. Veikėjų atskirtį pabrėžia sūnaus žodžiai apie motiną: „Eisiu kur nors. Negaliu jos matyti.“²⁸ Jaučiamas visiškas atsiribojimas. Vis dėlto reikėtų paminėti, kad sūnus dar mėgina išsaugoti jį su mama siejančią vietą – jų butą prie Baltijos jūros. Būtų galima prisiminti skirtingas kartas ir manyti, kad vėlesniame sovietmečio laikotarpyje gimęs žmogus galbūt dar nespėjo išsižadėti visų vertybių, priešingai nei jo motina, kuriai gimtoji vieta jau mažai ką reiškia.

Tekste apstu santykius posovietinėje visuomenėje atskleidžiančių žodžių: „Baik šaukt!“, „duok šen“ vietoje „ar gali paduoti“, „apsikirpk geriau“ (kai Birutė nebežino, ką atsakyti Antanui), nuolat kartojamas „ne tavo reikalas“, nesvarbu, su kuo kalbama – su mama ar sūnumi, anūko senelei skirtas „Ką yra?!“ ir kt. Iš dramos susidaro įspūdis, lyg nesibaigiantys barniai būtų visiškai įprastas ir savaime suprantamas dalykas, neatsiejama gyvenimo dalis, nes jie vyksta diena iš dienos, o veikėjai barnius laiko kasdieniška smulkmena, o ne problema, kurią reikėtų kaip nors spręsti. Toks – tartum natūralus – šiurkštus šeimos narių bendravimas liudija jų atsiribojimą.

Kartų atskirtis ryški J. Lópezo Mozo dramoje, kurioje daug vyresnis garsus ispanų išeivių aktorius Barbero susipažįsta su jauna žurnaliste Julia, norėjusia iš jo paimti interviu. Barbero įsižeidžia dėl to, kad Julia'os kartos žmonės nieko apie jį nežino: „Iki kur nuvedė jūsų smalsumas? Iki jūsų gimimo metų? Ar net prie jų nepriėjot?“²⁹ Šių dviejų kartų atitolimą lemia ne tiek amžius, kiek buvęs F. Franko režimas su jo atneštomis pasekmėmis, tarp jų ir tuo, kad žmonės turėjo pasitraukti iš tėvynės. Julia gimė jau kitokioje Ispanijoje, kurioje toks aktorius kaip Barbero neegzistavo. Šiuo atveju tai – labiau ne kartų konfliktas dėl skirtingo amžiaus, o kultūrinė trauma, to paties neišgyvenusių žmonių nesusikalbėjimas. Personazo žodžiais, „be klausimų negali būti atsakymų. Taip dialogas neįmanomas.“³⁰ Atkreipiamas dėmesys į tylos ir užmaršties problemą dabartinėje Ispanijoje: stengiamasi neužduoti klausimų apie praeitį, verčiau daug kas nutylima. Kaip ir lietuvių dramoje, ispanų pjesėje parodomas nesusikalbėjimas, dialogo stoka.

J. Lópezo Mozo pjesėje išsakomas priekaištas jaunesniajai kartai: „Tada gyvenome kitaip. <...> Jūs sunaikinate tėvo autoritetą. Tapote našlaičių karta.“³¹ Akivaizdžiai pasipiktinama, kad jauni žmonės nevertina to, kas buvo, nebeteri autoritetų ir gyvena vien pagal savo norus. Tekste vis primenamas tėvų ir vaikų klausimas: vaikai nugalejo tėvus, o praeitis nieko nebereiškia. Tai liudija ir kito personazo, jaunesniosios kartos teatro režisieriaus Alvaro, požiūris: jei jis buvo per mažas, kad prisimintų, tai tartum nieko ir neįvyko. Alvaras dėl to nejaučia kaltės, net kaltina patį vyresnio amžiaus Barbero: „Ar tu nesuvoki, kad daugiau nei pusė Ispanijos gimė tada, kai tavęs čia jau nebebuvo?“³², ir taip paliečia aktorių

²⁸ *Ibid.*, 28.

²⁹ López Mozo, *El olvido está lleno de memoria*, 40. (Isp. ¿Hasta cuando se ha remontado su curiosidad? ¿Hasta el año de su nacimiento? ¿O ni siquiera eso?)

³⁰ *Ibid.*, 41. (Isp. Sin preguntas, no puede haber respuestas. Así, no hay diálogo posible.)

³¹ *Ibid.*, 45. (Isp. Entonces se vivían de otra manera. <...> Han matado al padre. Se han convertido en una generación de huérfanos.)

³² *Ibid.*, 110. (Isp. ¿No te das cuenta de que más de media España nació cuando tú ya no estabas aquí?)

labiausiai paveikusi išgyvenimą – pasitraukimą iš tėvynės. Tai parodo jaunesniosios kartos atsiribojimą nuo praeities sukrėtimų, nes ji nesuvokia, ką išgyveno kitas, vyresniosios kartos žmogus, ir šis nesuvokimas gilina dviejų kartų atskirties prarają. Jaunoji žurnalistė savo ruožtu priekaištuoja vyresniam aktoriui, kad šis pamiršo, ką reiškia būti dvidešimties, – pokalbis panašėja į įprastą kartų konfliktą, tačiau po šiais žodžiais slypi ir kita potekstė. Praeitis šiuo atveju nebūtų tokia svarbi, jei nebūtų trauminė, taigi, jaunosios kartos nesu-
pratimas to, ką teko išgyventi vyresniems žmonėms, ir patirtos traumos nuvertinimas at-
veria dar didesnę žaizdą vyresniosios kartos atmintyje. Vis dėlto žurnalistė Julia galiausiai
ima domėtis aktoriaus praeitimi ir tarp skirtingų kartų atstovų užsimezga ryšys; M. Mace-
vičiaus dramoje to visiškai nebuvo.

Nagrinėjant pjesę „El olvido está lleno de memoria“ svarbu ir tai, kad visuomenėje
nekalbama apie išeivius, nes jie lyg „pralaimėjusieji“³³ – palaikę respublikonus, kuriuos
nugalėjo falangistai, todėl turėję pasitraukti. Dramoje vis primenamos politinės Barbero
pažiūros bei pasitraukimas dėl jų iš Ispanijos, taip pat kairiųjų ir dešiniųjų atskirtis. Reži-
sierius Alvaras sureikšmina Julia'os tėvų dešiniąsias pažiūras kaip priežastį, dėl kurios Bar-
bero ir Julia negali bendrauti. Brėžiama aiški riba tarp žmonių, nes būtent dėl kairiųjų vy-
riausybės ir dešinėsios krypties koalicijos priešiško kilo Ispanijos pilietinis karas;
natūralu, kad ši atskirtis vis dar egzistuoja ispanų sąmonėje net pasibaigus diktatūrai.
J. López Mozo pjesėje aktorius yra atstumiamas šeimos, pasilikusios Madride, kuri prašo
jo negrįžti, kad nesukeltų jiems patiems rūpesčių, pavojaus, leistų ramiai gyventi. Persona-
žui grįžus, tarpusavyje visiškai nebendraujama, jis jaučiasi vienišas ir atstumtas. Matoma
susiskaidžiusi visuomenė: *mes* – nugalėtojai, dešinieji, pasilikę Ispanijoje, o *kitas* – pralai-
mėjęs, kairysis, išeivis.

Kaltinimas pasitraukimu iš tėvynės tekste perteikiamas skaudžiausiai, lyg toks spren-
dimas visam laikui atribotų nuo jos išeivį ir, net šiam sugrįžus, jis nebūtų priimtas kaip
savas. Viena iš esminių „El olvido está lleno de memoria“ dalių yra aktoriaus Barbero ir
režisieriaus Alvaro dialogas:

„ALVARAS. Kam rūpi tas Edmundo Barbero gyvenimas? Ar kam privaloma tave pažinti?
Nereikėjo išvažiuoti.

BARBERO (virpėdamas, drebančiu balsu). Neišvažiavau tam, kad pasidairyčiau po pasaulį!
Buvau priverstas išvykti! Pasibaigus karui manęs ieškojo. Glaudžiausi kaip pabėgėlis Čilės
ambasadoje. Grasino į ją įsibrauti, bet man pavyko ištrūkti ir pabėgti į Ameriką.

ALVARAS. Nebuvai vienintelis.

BARBERO. Žinoma, kad ne.

ALVARAS. Daugelis grįžo.

BARBERO. Aš taip pat to troškau.

ALVARAS. Tikrai? Ar nusprendei ten likti, nes su jumis, respublikonais, elgėsi kaip su
karaliais?“³⁴

³³ Sandoval, Osvaldo, „Hacia una retórica de la presencia en el exilio en la dramaturgia de Jorge Díaz y Jerónimo López Mozo“, *Revista chilena de literatura* 97 (2018), 307.

³⁴ López Mozo, *El olvido está lleno de memoria*, 107. (Isp. ALVAR. ¿A quién le importa la vida de Edmundo Barbero? ¿Quién tiene la obligación de conocerlo? No haberte ido. / BARBERO (Crispado, temblándole la voz). ¿No me fui

Barbero savo gimtojoje šalyje, kurioje iki pilietinio karo buvo garsus ir daug pasiekęs teatro aktorius, jaučiasi visiškai atstumtas ir nesuprastas, veikiamas to, kad jaunesni ispanai apskritai jo nežino arba kaltina išvykus. Kaip matyti iš citatos, likusieji Ispanijoje net nesistengia suprasti Barbero pasitraukimo motyvų, vis ieško, prie ko prikibti – pavyzdžiui, kad negrįžo anksčiau arba buvo respublikonas, lyg tam, kad pritaptų prie kitų, aktorius turėjo atsisakyti savo pažiūrų. Kaip ir dauguma išeivių pasaulyje, Barbero jaučiasi žmogumi be vietos, svetimas savo paties gimtinėje.

Kaip pastebima abiejuose pjesėse, dėl kultūrinės traumos, kilusios iš tų laikų, kai nebuvo galima pasitikėti net artimais žmonėmis ir kai į išeivius buvo žiūrima kaip į išdavikus, tarp žmonių nebelieka vienybės. Reikšmingas yra ir skirtingas personažų amžius, nes vienos amžiaus grupės patirtys vienokios, kitos – kitokios, tad nesusikalbama, susipriešinama. Tai parodo šeimos narių santykiai M. Macevičiaus „Antoškos kartoškos“ ir skirtingų kartų atstovų bendravimas J. Lópezo Mozo pjesėje „El olvido está lleno de memoria“. Abiejuose tekstuose atskirtis atsiskleidžia personažams grįžus į paliktą tėvynę, buvimo svetur ir sugrįžimo motyvas leidžia aiškiau pamatyti visuomenės išsiskaidymą. Ispanų dramoje stengiamasi neperžengti mandagumo ribų, įtampa kuriama dialogais, o lietuvių dramoje nesiliauja barniai ir įžeidinėjimai, dažnai keli žmonės kalba vienu metu, kuriamas chaoso įspūdis. Būtų galima tai interpretuoti kaip pykčio proveržį ilgai gyvenus apsimetinėjimu persunktoje sistemoje, kurioje žmonės buvo įtikinėjami, kad gyvena „komunizmo rojuje“, nors būta priešingai. Vienas iš pagrindinių šių dramų skirtumų – „El olvido está lleno de memoria“ pabaiga: Barbero, pasakęs „Aš sugriausiu tas sienas, kurios mus skiria.“³⁵ ir išgyvendamas trauminę būseną po sugrįžimo, papasakoja jaunesniajai kartai, ką jam ir kitiems teko išgyventi. Matomas personažo bandymas užverti plyšį, atsiradusį tarp skirtingų kartų, tarp tų, kas dar atsimena, ir tų, kas tautos traumą nugramzdino į užmarštį.

Kitos kultūrinės traumos apraiškos

Be ankstesnės sistemos paveiktos emigracijos ir žmonių atskirties, lietuvių ir ispanų dramose taip pat atskleidžiami kompleksai, atsiradę dėl politinio režimo įtakos. Pavyzdžiui, M. Macevičiaus pjesės prologe pateikiamas gyvenimo sovietmečiu vaizdelis: „OLGA. Ах, ты сука, любви тебе захотелось, любви?! А чего еще тебе хочется, скажи, скажи!.. / BIRUTĖ. Daugiau nieko. / OLGA. Больше ничего?! А вот этого нехочешь?! (Vožia antausį Birutei.)“³⁶ Išryškėja jau anksčiau minėta agresija ir nuostata, kad meilė nebūtina, svarbu atitikti sovietinės visuomenės standartus: turėti vyrą, vaikų, kartu gyventi, vaizduoti tobulą šeimą, todėl negali būti jokios kalbos apie tai, kad dukra, nepatenkinta vyru ir trokšdama meilės, pasiliks motinos namuose.

a ver qué pasaba por el mundo! ¡Me fui a la fuerza! Cuando acabó la guerra, me buscaban. Estuve refugiado en la embajada de Chile. Amenazaron con asaltarla. Pude salir y escapar a América. / ALVAR. No fuiste el único. / BARBERO. Desde luego que no. / ALVAR. Muchos volvieron. / BARBERO. También yo quise hacerlo. / ALVAR. ¿Te lo propusiste en serio o preferiste quedarte porque a los republicanos os trataban de puta madre?)

³⁵ *Ibid.*, 171. (Isp. Yo derribaré las barreras que nos separan.)

³⁶ Macevičius, *Antoškos kartoškos*, 14.

Dramoje kompleksų išlieka ir perėjus į nepriklausomybės laikus, vienas iš jų – savęs menkinimas: „Bei vidutinio amžiaus vidurinės klasės Lietuvos vidutinybės.“³⁷ Taip įvardija save ir savo giminaičius Birutės sūnus, lyg jie būtų vidutinybės ir negalėtų pasiekti ar net trokšti ko nors daugiau, lyg viskas iš anksto būtų nulemta ir jie patys neturėtų kito pasirinkimo, tik gyventi taip, kaip gyvena dabar. Galima nuspėti, kad šis bruožas ateina iš ankstesnių laikų, kai visi žmonės turėjo būti vienodi, negalėjo išsiskirti, nes visur privalėjo vyrauti „lygybė“, o kuklus gyvenimas buvo vertinamas. Savęs menkinimas skleidžiasi ir primenant patirtą traumą: „Nes, matyt, reikia būti sveiko proto ir – ypač! – švarios sąžinės, kad pasiūlytum iš sovietyno į anglosaksų žemę atvažiavusiai viešbučių bei ofisų tvarkytojai parduoti butą ir investuoti pinigus į NEREALŲ restoranų biznį.“³⁸ Tai – bene vienintelis kartas, kai tekste tiesiogiai įvardijamas sovietmetis ir tartum užsimenama apie jo poveikį žmonėms – kad šis dar nesibaigė ir vis dar veikia lietuvių tautą. Personažas pavadina Lietuvą „sovietynu“, be to, užsimena apie iš ten atvažiavusios savo motinos naivumą, vis bando jai įrodyti, kad užsienietis draugas nori ją apgauti. Iš to galima spręsti, kad, veikėjo nuomone, žmogus iš buvusios Sovietų Sąjungos yra nenuovokus, lengvatikis ir mažai ką matęs gyvenime, parodomas skirtumas: iš „sovietyno“ atvažiuojama į „anglosaksų žemę“, kurioje tokį žmogų, anksčiau gyvenusį uždaroje sistemoje, lengva apgauti. Tokiu požiūriu menkinama sava tauta, atrodo neįmanoma išsivaduoti iš patirtos traumos. Šis kompleksas dar labiau paryškkinamas aukštinant užsieniečius, lyg Birutės nuolat pabrėžiamas, su pasididžiavimu primenamas faktas, kad jos sužadėtinis yra „Britanijos pilietis“, parodytų jo vertę. Savęs kaip posovietinio žmogaus suvokimas matomas ir Antanui pavadinant lietuvius robotais. Galima tai interpretuoti tartum mechaniską būtį, negebėjimą gyventi ne kieno nors valdomiems, ne sistemoje, prie kurios per keliasdešimt metų buvo prisitaikyta. Įpratimas prie suvaržymų, vergiškumas yra vieni opiausių trauminių padarinių.

J. Lópezo Mozo dramoje kultūrinė trauma išreiškiama ne tik per kompleksus, bet ir per prisiminimus, kuriuos sukelia išeivio sugrįžimas į tėvynę. Žurnalistės surasta informacija apie aktorius praeitį priverčia jį paskęsti prisiminimuose, iš tokios būsenos režisieriui tenka žadinti Barbero. Traumos poveikio stiprumas parodomas per situacijas, kai žmogus yra vienoje vietoje, bet tuo pačiu metu ir nėra, nes būna nubloškiamas iš praeities išskylančių traumuojančių vaizdų. Sugrįžęs į teatrą Madride, aktorius prisimena buvusias laikus, yra kamuojamas melancholijos dėl to, kas dėl karo ir diktatūros buvo prarasta ir nebesugrįš – karjera, įvertinimas, šeima.

Pjesėje iškeliamas ir poreikio kalbėti apie patirtą traumą klausimas: „Ir prasidėjo karas. Greičiausiai jūs girdėjote kalbant apie karą. Aš jį išgyvenau. Noriu apie jį kalbėti. Ir apie tai, kas sekė po to.“³⁹ Dramoje „El olvido está lleno de memoria“ matyti ir negebėjimas kalbėti apie trauminius išgyvenimus: iš pradžių nenorima leisti į kalbas apie savo prisiminimus su kitais žmonėmis arba neturima žodžių tam išreikšti, vis dėlto šį sunkumą papasakoti tai, kas patirta, nustelbia noras būti išklausytam. Barbero įsižeidžia, kai, užuot išklausiusi, Julia pasiūlo parašyti atsiminimų knygą: „JULIA. Kodėl nerašote atsiminimų? Tai visai gera

³⁷ *Ibid.*, 30.

³⁸ *Ibid.*, 41.

³⁹ López Mozo, *El olvido está lleno de memoria*, 75. (Isp. *Y estalló la guerra. Seguramente usted oyó hablar de la guerra. Yo la viví. Quiero hablar de ella. Y de lo que vino después.*)

terapija, norint jų atsikratyti. / BARBERO (pasipiktinęs). Aš ne ligonis!⁴⁰ Jaučiamas personažo kompleksas, baimė būti palaikytam sergančiu dėl patirtų sukrečiančių išgyvenimų, todėl veikėjas supyksta vos išgirdęs žodį „terapija“. Tačiau kultūrinė trauma ir yra kaip tam tikra liga, pažeidžianti visuomenę, o šiuo atveju – pasireiškianti per konkretų asmenį.

Kitas kompleksas, kurį jaučia veikėjai šioje dramoje, yra gėda atstūmus šeimos narius, maskuojama melu. Barbero, nenorėdamas parodyti, kad giminės su juo nebendrauja dėl jo politinių pažiūrų, meluoja, kad pietauja su pusbroliu, nors iš tiesų visą laiką leidžia vienas. Įdomesnis yra režisieriaus Alvaro nutylėjimas apie savo tėvą, atskleidžiamas tik pjesės pabaigoje: jis visiems ir sau pačiam tvirtina, kad tėvas mirė kovodamas priekinėse fronto linijose, kaip didvyris, nors iš tiesų pasitraukė į Argentiną, vedė antrą kartą, susilaukė keturių vaikų, o savo sūnui į Ispaniją net neparašė laiško. Vėl matomas nepasitenkinimas pasitraukusiaisiais iš šalies: Alvaras, žinodamas tiesą apie savo tėvą, įtikinėja save, kad taip negali būti. Šis motyvas dažnas ispanų trauminėje literatūroje: buvęs didvyris pasirodo esąs niekšas arba atvirkščiai, – juk toks ir buvo pilietinis karas, kardinaliai pakeitęs kai kuriuos žmones, kurio metu niekas nežinojo, kas yra kas iš tikrųjų. Galiausiai tai paaiškina, kodėl Alvaras jautė neapykantą Barbero: pirma, šis jam primena jį apleidusį tėvą, antra, Alvaras negali susitaikyti, kad kiti išeiviai grįžo į Ispaniją, o jo tėvas – ne. Todėl galima išskirti dar vieną kultūrinės traumos požymį – kaltės vertimą kitiems žmonėms arba apskritai padažnęjusį svaidymąsi kaltinimais.

Išvados

Pasitelkiant sugrįžimo motyvą, M. Macevičiaus dramoje „Antoškos kartoškos“ ir J. Lópezo Mozo dramoje „El olvido está lleno de memoria“ atskleidžiama kultūrinė trauma: emigrantės ir išeivio pasirodymas prisiminimus keliančioje vietoje, kuri yra tiesiogiai susijusi su patirta trauma, leidžia įtaigiau perteikti personažų ryšį su tokia aplinka ir jų kaip individų, atstovaujančių patirčių paveiktai visuomenei, kultūrinės traumos bruožus. Per sugrįžimą parodoma priešprieša tarp dviejų vietų: tos, kuri sužadina atmintį (Lietuva, Ispanija), ir naujos, į kurią buvo pasitraukta (Didžioji Britanija, Lotynų Amerika). Ryškėja abiejų tekstų personažų nusivylimas savo tėvyne, nes, net ir pasibaigus politiniam režimui, ji vis tiek nebeatrodo sava. M. Macevičiaus dramoje tai parodoma per pačios veikėjos bet kokio ryšio su vieta neturėjimą (veikėjos ir aplinkos susvetimėjimas jaučiamas dar prologe minimu sovietmečiu), o J. Lópezo Mozo dramoje, nors veikėjas ir nori gyventi tokioje Ispanijoje, kokia ji buvo prieš diktatūrą, aplinka jo nebepriima, nes yra paveikta buvusio režimo. Trauminės atminties vieta atstumianti, personažams tai – jau nebe namai, tiek lietuvių, tiek ispanų dramoje išsakomas noras vėl išvykti.

Iš anksčiau minėtų, sociologų P. Sztompka'os ir J. Levada'os išskirtų kultūrinės traumos bruožų, pasireiškiančių pažeistos visuomenės nariams, pjesėje „Antoškos kartoškos“ galima aptikti perteikiamą personažų įtarumą, agresyvesnį tarpusavio bendravimą, kitos šalies piliečių (anglų) iškėlimą, lyg jie būtų vertesni už lietuvius bei savęs menkinimą. To

⁴⁰ Ibid., 78. (Isp. JULIA. ¿Por qué no escribe sus recuerdos? Es una buena terapia para echarlos fuera. / BARBERO. (Indignado.) ¡No soy un enfermo!)

nematyti dramoje „El olvido está lleno de memoria“, tačiau per veikėjų santykius atskleidžiamas nuolatinis kaltės vertimas kitam, taip pat daug dažniau nei lietuvių dramoje pasitelkiami prisiminimai, kurie labiau išryškina patirtą traumą.

Vienintelis bruožas, sociologų priskiriamas sovietmečio traumai, bet randamas ir ispanų dramoje, yra personažų atskirtis. „Antoškose kartoškose“ tai parodoma per susvetimėjimą, grubumą, nepasitikėjimą šeimoje, pjesėje „El olvido está lleno de memoria“ – per nepasitenkinimą išviečiais, visuomenės narių skirstymą į kairiuosius ir dešiniuosius. Abiejuose tekstuose akcentuojamas sunkiai įmanomas veikėjų, atstovaujančių skirtingoms kartoms, dialogas. Ir lietuvių, ir ispanų dramoje atskirtis atsiskleidžia personažams grįžus į paliktąją tėvynę: buvimo svetur ir sugrįžimo motyvas leidžia aiškiau pamatyti visuomenėje atsiradusį išsiskaidymą, likusiųjų ir išvykusiųjų skirtumus. Pagrindinis dramų skirtumas yra tai, kad dramos „El olvido está lleno de memoria“ veikėjas dar bando atsiradusią atskirtį panaikinti, pasakodamas apie trauminius išgyvenimus jaunesniajai, to nepatyrusiai kartai, be to, pastebimas užsimezgęs ryšys tarp skirtingų kartų atstovų, – taip tekste suteikiama vilties, kad, nepaisant patirtos traumos, visuomenėje dar įmanoma vienybė.

Dramose užfiksuotos ypatybės, atsiskleidusios per personažus, liudija ir apie kultūrinės traumos paveiktą tapatumą. Dėl to lietuvių dramoje pats veikėjas Lietuvą pavadina „sovietynu“, lyg lietuviai vis dar būtų nelaisvi, o ispanų dramoje į tėvynę sugrįžęs Barbero jaučiasi atstumtas ir kitų veikėjų išskiriamas kaip išievis – ne vienas iš tėvynainių. Abiejuose tekstuose personažai ir vieta, į kurią jie sugrįžo, yra tarsi paženklinėti buvusios sistemos.

Literatūra

- Alexander, Jeffrey C., „Toward a Theory of Cultural Trauma“, in Alexander, Jeffrey C. et al., *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004, 1–31.
- Erikson, Kai T., *Everything in Its Path: Destruction of Community in the Buffalo Creek Flood*. New York: Simon and Schuster, 1976.
- Esslin, Martin, *An Anatomy of Drama*. New York: Hill and Wang, 1981.
- Gailienė, Danutė and Kazlauskas, Evaldas, „Fifty Years on: The Long-term Psychological Effects of Soviet Repression in Lithuania“, in *The Psychology of Extreme Traumatization. The Aftermath of Political Repression*, ed. D. Gailienė. Vilnius: Akreta, Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, 2005, 67–107.
- López Mozo, Jerónimo, *El olvido está lleno de memoria*. Barcelona: Anagnórisis, 2011.
- Macevičius, Marius, *Antoškos kartoškos*. Kaunas: Kitos knygos, 2009.
- Mykolaitytė, Aurelija, „Kultūrinės traumos atšvaitai Romualdo Granausko romane „Duburys“ ir Ramūno Klimo romane „Maskvos laikas“, *Colloquia* 38 (2017), 89–103.
- Mykolaitytė, Aurelija, „Šiuolaikinė drama: bandymas įvertinti sovietmetį“, *Logos* 88 (2016), 131–142.
- Mykolaitytė, Aurelija, „Trauminė sovietmečio atmintis šiuolaikinėje lietuvių literatūroje“, *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai* 4/2 (2016), 44–54.
- Navarrete Navarrete, Maria Teresa, „Las consecuencias de la guerra civil española: locura y trauma en los cuentos de En elogio de la locura (1980) de Julia Uceda“, in *Nuevas perspectivas y aproximaciones sobre la crítica de la literatura en español*, eds. A. Escalante Varona, I. López Martín, G. Nieto Caballero, A. Rivero Machina. Madrid: Liceus, 2018, 229–245.

- Sandoval, Osvaldo, "Hacia una retórica de la presencia en el exilio en la dramaturgia de Jorge Díaz y Jerónimo López Mozo", *Revista chilena de literatura* 97 (2018), 297–316.
- Smelser, Neil J., "Psychological Trauma and Cultural Trauma", in Alexander, Jeffrey C. et al., *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004, 31–60.
- Sztompka, Piotr, "The Ambivalence of Social Change in Post-Communist Societies", *Kultura i Polityka: zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Europejskiej* 2/3 (2008), 131–153.
- Sztompka, Piotr, "The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies", in Alexander, Jeffrey C. et al., *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004, 155–196.
- Vickroy, Laurie, *Trauma and Survival in Contemporary Fiction*. Charlottesville: University of Virginia Press, 2002.
- Žindžiuvienė, Ingrida, „Traumos romanais: kolektyvinė trauma literatūroje“, *Žmogus kalbos erdvėje* 7 (2013), 688–695.

GERDA PILIPAITYTĖ

RETURNING TO MEMORY'S PLACE: CULTURAL TRAUMA IN PLAYS "ANTOŠKOS KARTOŠKOS" ("GOODBYE, MY LOVE") BY MARIUS MACEVIČIUS AND "EL OLVIDO ESTÁ LLENO DE MEMORIA" BY JERÓNIMO LÓPEZ MOZO

Summary. This article seeks to analyze reflections of cultural trauma in contemporary Lithuanian and Spanish drama and to determine how trauma is revealed through the topic of returning to the place left behind. To this end we have chosen two plays: "Antoškos kartoškos" (2006, "Goodbye, My Love", 2009) by Marius Macevičius and "El olvido está lleno de memoria" (2002) by Jerónimo López Mozo. Both texts depict persons who have returned to their homeland from abroad; in both cases their emigration was caused by traumas their nations had experienced earlier: the Soviet occupation of Lithuania and the Francisco Franco dictatorship in Spain. The plays reveal a variety of complexes stemming from the earlier life in an oppressive system, the separation between people, the feeling that your home no longer is yours, and the place of your remembered trauma becoming repulsive. "Antoškos kartoškos" shows how Lithuanians belittle themselves, while in "El olvido está lleno de memoria" the protagonist desires to change the existing situation. The operative key of the article is the concept of cultural trauma applicable when the blows suffered by a certain group of people affect their consciousness, leave a deep mark in their memory, and influence their identity.

Keywords: cultural trauma, Francoism, Soviet period, Spanish drama, Lithuanian playwriting, contemporary literature, emigration, diaspora, separation.

Gauta 2020 05 04

Priimta 2020 05 12

LAIMUTĖ ADOMAVIČIENĖ
Nepriklausoma tyrėja

2009–2019 m. lietuvių (e)migrantų literatūra vaikams

Santrauka. Straipsnyje analizuojama lietuvių (e)migrantų originalioji kūryba vaikams, sukurta 2009–2019 m. Naujausioji lietuvių (e)migrantų vaikų literatūra, sukurta po 1990-ųjų, mažai reflektuota ir tirta. Straipsnio tikslas – apžvelgti dabartinę vaikų literatūros (e)migracijoje situaciją, nusakyti žanrų raišką, tematiką, problematiką, nustatyti kūrybos tendencijas. Išryškėjo šios (e)migrančių kūrybos vaikams tendencijos: lietuviškumo paieškos (Monika Vaicenavičienė, Vaiva Rykštaitė, Evelina Daciūtė, Lina Mumgaudytė); vaiko ir šeimos vertybės (E. Daciūtė, Jurga Baltrukonytė, Jolita Zykutė, Jolanta Ona Vitkutė); paauglių problemos, susijusios su nestabilia šeima, emigracija (Unė Kaunaitė, Akvilina Cicėnaitė); terapinių pasakų kryptis (J. Baltrukonytė). Lietuvių (e)migrančių kūryboje vyrauja proza: istorijos, pasakos, realistinės apysakos, romanai. Poezija – išimtis (E. Daciūtė). Paveikslėlių knygos arba terapinio pobūdžio knygos sudaro mažąją dalį. Kai kurių autorių knygos atstovauja populiariajai, pramoginei literatūrai (J. Zykutės, J. O. Vitkutės, kai kurios J. Baltrukonytės pasakos).

Raktažodžiai: lietuvių (e)migrantų literatūra, vaikų literatūra, proza, XXI a. 1–2 dešimtmečiai.

Ivadas

Šiuolaikiniame globaliame pasaulyje didėjantis migracinis mobilumas tampa gyvenimo norma. Tarptautinė migracija skirstoma į trumpalaikę ir ilgalaikę. Remiantis Jungtinių Tautų Organizacijos rekomendacijomis, ilgalaikė vadinama tokia migracija, kai žmogus užsienyje gyvena bent vienerius metus, o trumpalaikė – jei gyventojas užsienyje gyvena nuo trijų mėnesių iki vienerių metų¹.

Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo pasikeitus ekonominei, sociokultūrinei situacijai, daugiau gyventojų migravo į užsienio šalis. Tarp jų – ir rašytojų: Akvilina Cicėnaitė, Unė Kaunaitė, Monika Vaicenavičienė, Lina Mumgaudytė išvyko studijuoti; dėl kitų

¹ Damulienė, Aldona, „Migracijos problema Lietuvoje ir jos įtaka šalies ekonomikai“, *Business Systems and Economics* 3 (1) (2013), 108, žiūrėta 2020 kovo 3, https://www.mruni.eu/upload/iblock/d73/009_damuliene.pdf.

asmeninių arba šeiminių aplinkybių išvažiavo Vaiva Rykštaitė, Evelina Daciūtė, Jolita Zyktutė, Jolanta Ona Vitkutė, Jurga Baltrukonytė. Vienos jų nuolat gyvena emigracijoje (A. Cicėnaitė Australijoje, V. Rykštaitė Havajuose, J. Zyktutė Vokietijoje, J. O. Vitkutė Meksikoje), kitos migruoja tarp dviejų kultūrų (E. Daciūtė gyvena skirtingose šalyse dėl vyro diplomato darbo; M. Vaicenavičienė – tarp Lietuvos ir Švedijos; J. Baltrukonytė – tarp Lietuvos ir Ispanijos), dar kitos po kurio laiko apsistoja tėvynėje (U. Kaunaitė kurį laiką gyveno Škotijoje, L. Mumgaudytė – Belgijoje).

Po 1990 m. sukurta naujausioji lietuvių vaikų literatūra jau reflektuota ir tirta. Vieni svarbiausių vaikų literatūros tyrėjų Kęstutis Urba², Asta Gustaitienė³, Loreta Jakonytė⁴ yra paskelbę reikšmingų mokslo leidinių, straipsnių, recenzijų, apžvalgų. Rašytojų (e)migrantų literatūra – nacionalinės literatūros dalis. Pavienių rašytojų (e)migrantų kūryba vaikams buvo analizuojama, vertinama, parašyta metų apžvalgų (Džiuljeta Maskuliūnienė, K. Urba, A. Gustaitienė, Eglė Baliutavičiūtė, Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė, Neringa Mikalauskienė, Loreta Udrienė ir kt.), tačiau sisteminio požiūrio į (e)migrantų literatūrą vaikams nebūta. Šiai (e)migrantų kūrybai įtakos turi vaikų literatūra Lietuvoje, taip pat pasaulinė literatūra, su kuria kūrėjai susipažįsta gyvendami vienoje arba kitoje užsienio šalyje.

XX a. lietuvių diasporos tyrimams dažniausiai buvo taikoma postkolonijinė teorija. Apie naujausią emigrantų literatūrą yra rašiusi Dalia Satkauskytė straipsnyje „Egzilinė (ne)tapatybė naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje“ ir išklė klausimą apie emigracinės savimonės literatūrą⁵. Žydrone Kolevinskienė straipsnyje „Lietuvių diasporos tyrimų kelias: tarp lokališkumo ir mobilumo“⁶ ir Dalia Kuizininė straipsnyje „Tarp refleksijos ir nuotykių: lietuvių migrantų pasakojimai“⁷ pabrėžė hibridinę tapatybę. XX–XXI a. amžiuje tapatybė transformuojasi: Laura Laurušaitė straipsnyje „Nei sava, nei kita: nulinė tapatybė šiuolaikinių baltų (e)migrantų literatūroje“⁸ taiko nulinę tapatybę. Ši tyrėja monografijoje „Literatūra, mobilumas, imago. Lietuvių ir latvių XXI a. (e)migracijos patirtys“⁹ analizuoja lietuvių ir latvių rašytojų kūrinius, pasirinkdama imagologijos prieigą.

² Urba, Kęstutis, *Auginančioji literatūra: XX a. lietuvių vaikų literatūros tyrimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015; Urba, Kęstutis, „Literatūra vaikams ir paaugliams“, *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, sud. G. Viliūnas. Vilnius: Alma littera, 2002, 259–288.

³ Gustaitienė, Asta, „Lietuvių vaikų literatūros istorija“, *Trumpa lietuvių literatūros istorija (A Brief History of Lithuanian Literature)*, sud. D. Kuizininė. Vilnius: Versus aureus, 2014, 129–147, žiūrėta 2020 balandžio 13, <https://www.google.com/search?q=trumpa+lietuvi%C5%B3+literat%C5%ABros+istorija&oeq=trumpa+lietuvi7+&aqs=chrome.2.69i57j0l3.6128j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>; kolektyvinė monografija: Čiočytė, Dalia et al., *Krikščionybė ir šiuolaikinė lietuvių literatūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018.

⁴ Jakonytė, Loreta, *Šeimos vaizdinys sovietmečio lietuvių literatūroje vaikams*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.

⁵ Satkauskytė, Dalia, „Egzilinė (ne)tapatybė naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (12) (2011), 120–129.

⁶ Kolevinskienė, Žydrone, „Lietuvių diasporos tyrimų kelias: tarp lokališkumo ir mobilumo“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (21) (2016), 97–107.

⁷ Kuizininė, Dalia, „Tarp refleksijos ir nuotykių: lietuvių migrantų pasakojimai“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (22) (2016), 109–117.

⁸ Laurušaitė, Laura, „Nei sava, nei kita: nulinė tapatybė šiuolaikinių baltų (e)migrantų literatūroje“, *Logos* 94 (2018), sausis–kovas, 87–101.

⁹ Laurušaitė, Laura, *Literatūra, mobilumas, imago. Lietuvių ir latvių XXI a. (e)migracijos patirtys*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

Straipsnio objektas – praeito dešimtmečio (2009–2019 m.) lietuvių (e)migrantų vaikų literatūra, jos situacija. Tiriama pasirinkto laikotarpio originalioji kūryba vaikams. Straipsnio tikslas – apžvelgti dabartinę lietuvių (e)migrantų literatūros vaikams situaciją, nusakyti žanrų raišką, tematiką, problematiką, nustatyti kūrybos tendencijas. Tiriamos ankstyvajam skaitymui skirtos paveikslėlių knygos (M. Vaicenavičienės „Per balas link aušros. Pasakojimas apie daktaro Jono Basanavičiaus keliones ir darbus“, E. Daciūtės „Drambliai ėjo į svečius“, L. Mumgaudytės „Pono Čao diena“), pradinių klasių skaitytojams (E. Daciūtės „Meškių istorijos“ (4 knygos), „Kaip šuo ir banginis išgelbėjo Vilnių“, J. Baltrukonytės trilogija „Stebuklų namo istorijos“, „Filmukai“, J. Zykutės „Kaip karalaitė iš grožio konkurso pabėgo“, J. O. Vitkutės „Murmisiukai geria arbatą penktadieniais“), jaunesniesiems paaugliams (V. Rykštaitės „Ugnikalnio deivė ir Džonas iš Havajų“, „Jūratė, Kastytis ir Mikas“), vyresniesiems paaugliams (A. Cicėnaitės „Niujorko respublika“, „Kengūrų slėnio paslaptis“, „Raudonosios Uolos prakeikimas“, U. Kaunaitės „Sudie, rytojau“, „Laiškai Elzei“).

Už tyrimo lauko lieka kitakalbė literatūra (Violetos Pakalnė's „A Motorcyclist Croaker Lee“, 2010, M. Vaicenavičienės „What Is a River“, 2018, Elenos Selenos erdvinės knygos, L. Mumgaudytės „Hou-Chi fait des bêtises“ („Hou Chi krečia išdaigas“), 2014, „Dernier poisson“ („Paskutinė žuvis“), 2017), jos vertimai į lietuvių kalbą (Laimos Vincės „Juk pažadėjai“, Rūtos Šepetys romanai, M. Vaicenavičienės „Kas yra upė?“, 2019).

Skirtingi (e)migrančių rašytojų pasirinkimai

Lietuvoje kūrinius vaikams rašo ir moterys, ir vyrai: Ilona Ežerinytė, Neringa Vaitkutė, Kotryna Zylė, Lina Žutautė, Tomas Dirgėla, Marius Marcinkevičius, Selemonas Paltanavičius, Justinas Žilinskas, Vytautas V. Landsbergis ir daugybė kitų. Išskirtinė kūrybos lauko situacija pasižymi tuo, kad iš lietuvių, (e)migravusių į užsienį, autorių, rašančių vaikams, kuria vien moterys (panaši ir lietuvių (e)migrantų literatūros suaugusiesiems kūrėjų padėtis). Vienas (e)migrantes kurti paskatino savi vaikai, kitas – noras išlaikyti gimtąją kalbą ir kultūrą, dar kitas – kūrybiškumas.

Išsiskiria dvi rašytojų grupės. Vienos iš anksto žinojo, kad grįš iš užsienio po studijų, ir stengėsi nenutraukti ryšių su Tėvyne. U. Kaunaitė teigia:

„Galėčiau sakyti, kad visada žinojau – grįšiu. Bet grįžti ir nereikėjo. Nors ketverius metus studijavau užsienyje, iš Lietuvos taip ir neišvažiavau. Net būdama toli stengiausi išlaikyti man svarbius ryšius – gyvendama Škotijoje aktyviai rašiau į internetinius portalus Lietuvoje, buvau ir esu jaunimo žurnalo „Pašvaistė“ koordinatorė, dėščiau Nacionalinėje Moksleivių Akademijoje. <...> Gyvenimą galima kurti bet kuriame pasaulio krašte. Galima keisti daugelį šalių. Bet tikiu, kad kurti, o ne tiesiog keisti gali tik iš tiesų suvokdamas aplinką ir suprasdamas joje gyvenančius žmones. Ir kurti reikia dėl to, kad tau rūpi, tau svarbu. Tokia šalis man yra Lietuva – suprantu ją, nes joje užaugau, ir noriu kurti, nes man rūpi. Todėl jokia kita programa nebūtų geriau apibūdinusi to, ką norėjau ir noriu veikti – kurti Lietuvai.“¹⁰

¹⁰ „Unė Kaunaitė“, *kurkl.lt*, žiūrėta 2020 balandžio 10, <http://kurkl.lt/staff/une-kaunaite/>.

L. Mumgaudytė prisipažįsta, jog buvo išvykusi į Briuselį studijuoti tam, kad sukauptas žinias panaudotų Lietuvoje¹¹.

Antrajai grupei priklauso kūrėjos, kurios sąmoningai renkasi gyventi tarp kultūrų. Pasak Eglės Kačkutės, „tarpkultūrinį būvį“¹² jos įvardija kaip pozityvą. Iliustratorė ir rašytoja M. Vaicenavičienė savęs (e)migrante nelaiko:

„Visai neseniai vėl persikrausčiau į Vilnių, tad dabar bent kurį laiką ketinu gyventi ir dirbuotis Lietuvoje. Emigrante savęs šiaip niekad nelaikiau (nors gal toks apibūdinimas ir tiktų, nes ne Lietuvoje praleidau bent kelerius metus); nors ir negyvenau Lietuvoje, dažnai grįžinėdavau ir nesijaučiau atitrūkusi. Labiau jaučiaus, lyg būčiau iš Vilniaus išvykusi gyventi į kokį kitą miestą, kokią Klaipėdą, pavyzdžiui.“¹³

Emigrante nesijaučia ir J. Baltrukonytė, nuo 2011 m. po šešis mėnesius gyvenanti Ispanijoje, o likusius praleisti grįžtanti į Lietuvą. Ši vaikų rašytoja patvirtina, kad knygas sukuria dviejose šalyse:

„Knygos buvo rašomos abiejose šalyse, nes mums iškeliavus iš Lietuvos, darbai nenutrūksta – juos tęsiame ir kitose šalyse. Ispanija mums patinka dėl klimato, buities paprastumo, čia mūsų dukra eina į trečių klase.“¹⁴

J. Zykutė teigia, kad saugo „Lietuvą savyje“¹⁵. A. Cicėnaitė ir Lietuvą, ir Australiją įvardija kaip namus: „Kūryba yra mano tiltas į Lietuvą. Dabar bandau įsisąmoninti, kad žodis „namai“ ne veltui juk ne vienaskaita – namų gali būti ne vieni, o mano buvimas čia ir ten gali būti prasmingas.“¹⁶

Visas rašytojas moteris, sąmoningai pasirenkančias užsienio šalį, su Lietuva jungia gimtoji kalba, kultūra, lietuviškose leidyklose leidžiamos knygos. Kai kurie tekstai itin meniški, kiti labiau priskirtini populiariajai literatūrai.

Tarp lietuviškumo ir egzotikos

Iš (e)migrančių kūrybos vaikams tendencijų paminėtinas lietuviškumo įvaizdžių įprasminimas kūriniuose. Ši tendencija ryškiausia M. Vaicenavičienės paveikslėlių knygoje, kai kuriuose V. Rykštaitės ir E. Daciūtės kūriniuose.

¹¹ „Į svajonę kurti žaislus – per komiksus“, *15min.lt*, 2012 balandžio 22, žiūrėta 2020 balandžio 10, <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/i-svajone-kurti-zaislus-per-komiksus-285-212927>.

¹² Kačkutė, Eglė, „Kūrybiniai migrantės papročiai“, *Šiaurės Atėnai*, 2016 vasario 13, žiūrėta 2020 balandžio 10, <http://www.satenai.lt/2016/02/13/kurybiniai-migrantes-paprociai/>.

¹³ Monikos Vaicenavičienės el. laiškas straipsnio autorei, 2018 liepos 18.

¹⁴ Jurgos Batrukonytės el. laiškas straipsnio autorei, 2018 lapkričio 4.

¹⁵ Kislych-Šochienė, Evelina, „Knygų vaikams autorė Jolita Zykutė: „Esu gyva, kol galiu galvoti lietuviškai“, *Pasaulio lietuvis*, 2019 gegužės 5, žiūrėta 2020 balandžio 10, <http://pasauliolietuvis.lt/knygu-vaikams-autore-jolita-zykute-esu-rami-kol-galiu-galvoti-lietuviskai/>.

¹⁶ „Akvilina Cicėnaitė: „Kūryba yra mano tiltas į Lietuvą“, kalbėjosi Laimutė Adomavičienė, *Draugas II*, 4 (11), 2019 sausio 26, 2.

M. Vaicenavičienė¹⁷ 2018 m. išleido paveikslėlių knygą „Per balas link aušros. Pasakojimas apie daktaro Jono Basanavičiaus keliones ir darbus“, kuri sulaukė didelės sėkmės ir ne vienos nominacijos¹⁸. Pati autorė sukūrė tekstą ir meniškas iliustracijas. Nors knyga skirta 6–12 metų vaikams, ją įdomu skaityti ir suaugusiems. Pastebima tendencija siekti universalaus adresato. Rašytoja ir dailininkė, gyvenanti Švedijoje ir Lietuvoje, knygą pradėjo kurti Vilniuje, o užbaigė Upsaloje. Iš paveikslėlių knygų, leidžiamų Lietuvoje, „Per balas link aušros. Pasakojimas apie daktaro Jono Basanavičiaus keliones ir darbus“ išsiskiria neįprasta šio žanro knygoms istorine tematika, tautinio atgimimo patriarcho dr. Jono Basanavičiaus (1851–1927) asmenybės pasirinkimu. Vienas iš motyvų pasirinkti šį istorinį veikėją buvo tas, kad J. Basanavičius taip pat buvo emigravęs ir gyveno Bulgarijoje, Čekijoje, vėliau sugrįžo į Lietuvą. M. Vaicenavičienėi buvo aktualu palyginti pasirinkto personažo ir savo išvykimo motyvus, patirtį:

„Kartais galvoju, o kas mane saisto su Lietuva, su Tėvyne. Mamos dainuojamos dainos, pasakos, paveldėtos iš protėvių, kalba, kuri sudėlioja žodžius minčiai – kaip kokia stebuklinga siūlų ritė, atriedėjusi iš vaikystės, branginama lietuvių kalba ir kultūra saistė Basanavičių su Lietuva, padėjo Lietuvą laikyti savo kraštu.“¹⁹

Autorėi pavyko sukurti įdomaus, vaikams prieinamo, nuoširdaus „draugo iš praeities“ J. Basanavičiaus charakterį. Žaismingai pateikiama Ožkabalių kaimo ir pavardės etimologija:

„O ūkininkai daug ožkų laiko. Kai palyja, ožkos braido po balas. Todėl ir vienas iš Suvalkijos kaimų vadinasi Ožkabaliai. Per balas braido ne tik ožkos, žmonės taip pat. Dažniausiai – basi. O kai kurie net ne brenda – šokinėja. Nes kai šokinėja, labai smagiai taškosi. Tuos, kurie basi, ima ir pavadina B a s a n a v i č i a i s.“

Knygoje pateikiama tikrų faktų apie daktaro gyvenimą ir veiklą, nuotaikingai akcentuojant mažiesiems įdomius dalykus: kaip šokinėjęs po balas, kaip mažas Basanavičius ėjęs pažiūrėti liūto. Pažintiniu aspektu tai – vaikams patraukli istorija, į kurią įpintas personažo pasakų rinkimas, kelionės laivais po Europą. Autorės panaudota skirtinga iliustravimo technika (paprastas ir spalvoti pieštukai, akvarelė, pastelė, spalvoto popieriaus karpiniai) padėjo sukurti J. Basanavičiaus istorijos daugiasluoksniškumą²⁰, atitinkamas J. Basanavičiaus jausenas. M. Vaicenavičienė stengėsi gana tiksliai vizualiai perteikti tuometę Čekijos, Bulgarijos (pasinaudota senelės bulgariška vaza, domėtasi kitomis detalėmis) istorinę

¹⁷ M. Vaicenavičienė (gim. 1991 m. Vilniuje) baigė grafikos bakalauro studijas Vilniaus dailės akademijoje. Vėliau tęsė studijas Stokholmo Konstfacko meno ir dizaino universitete, ten 2017 m. įgijo vizualiosios komunikacijos magistro laipsnį. Gyvendama Lietuvoje, autorė buvo debiutavusi 2014 m. – iliustravo Prano Mašiotto knygele „Paliegusi obelis“.

¹⁸ 2018 m. tarptautinis paveikslėlių knygos konkursas „Little Hakka“ (Kinija); 2018 m. „Metų knygos“ paroda, II premija; 2018 m. Gražiausios metų knygos konkurso premija; 2019 m. Domicelės Tarabildienės premija už gražiausią metų knygą (IBBY Lietuva).

¹⁹ „Monika Vaicenavičienė: „Ne viską pavyko susekti – todėl teko pasekti“, kalbėjosi Laimutė Adomavičienė, *Draugas* II, 3 (8), 2019 sausio 19, 4.

²⁰ *Ibid.*, 8.

aplinką. Autorė išsiaiškino, kaip atrodė namas, kuriame J. Basanavičius gyveno Prahoje, kaip XX a. pr. Vilniuje moterys nešiodavo vaikus, kaip atrodė regėjimo tikrinimo lenta bei kitas detales²¹. J. Basanavičiaus ir jo žmonos Gabrielės Eleonoros Mohl meilė buvo išreikšta pasitelkiant geltonų kanarėlių porą ir spalvingas gėles, o daktaro liūdesį ir vienvatę po žmonos netekties perteikė tamsi iliustracija, kurioje vaizduojamas vyras su šunimi.

Ryškėja ir kita (e)migrančių kūrybos kryptis – vaizduoti svetimą šalį, jos kultūrą, kuri Lietuvos skaitytojui dvelkia egzotika. Keliautoja, suaugusiųjų ir vaikų knygų rašytoja Vaiva Rykštaitė (tikr. Justė Winder)²², apsigyvenusi Havajuose, itin susidomėjo havajiečių mitologija, kultūra. Dalį įdomių faktų, galinčių sudominti jaunesnius skaitytojus, ji panaudojo debiutinėje knygoje „Ugnikalnio deivė ir Džonas iš Havajų“. Leidinyje adresatas gali sužinoti havajietišką legendų ir pasakų apie deivę Tūtū Pelę, dėl kurios atsirado išskirtinio grožio Havajų salos, ką reikia žinoti, kad deivė neužsirūstintų ir nepradėtų iš ugnikalnio veržtis lava, iš kur atsirado Pelės sesuo Hijaka, šokanti hula hula, kaip Kajus nugalejo bangas ir kt. Prozininkė geba pasakoti įtaigiai, linksmai, su humoru ir žaismingai. Paslaptingas Havajų pasaulis vaizduojamas spalvingomis Viktorijos Ežiuko iliustracijomis, kad adresatas išsyk nusikeltų į Havajus ir pagilintų mitologijos, geografijos, istorijos žinias. Autorė sumaniai įaudė į tekstą havajietiškas legendas ir pasakojimus, kurias porina vienas seniausių Ugnikalnio miestelio gyventojų Džonas, maždaug šešiasdešimt penkerių metų havajietis, kurio mama yra lietuvė (paveldėjo iš jos mėlynas akis), o tėtis – iš Havajų. Neabejotinai, lietuvių vaikų literatūra praturtinama neįprastais Havajų mitologijos elementais.

Antrojoje knygoje „Jūratė, Kastytis ir Mikas“ V. Rykštaitė aktualina lietuvišką Jūratės ir Kastyčio meilės legendą. Rašytoja vaizduoja pagrindinį veikėją – aštuoniolikmetį Miką, Amerikos lietuvių, kuris iš Čikagos atskrenda į Lietuvą. „Užuot stojęs į universitetą ar ieškojęs kokio darbo, vaikiną nusprendė metus pakeliauti“²³. Tėvai supratingai įvertino sūnaus norą ir sutiko išleisti į norimą šalį. Iš pradžių vaikiną nusivilia Lietuvos vaizdu, nes iš tėvų pasakojimų jį buvo susikūrus kitoki. Palangoje susipažįsta su mergina Jūrate. Knygoje, be legendinės Jūratės ir Kastyčio meilės istorijos, brėžiamos dar dvi paralelos meilės istorijos: Miko ir Jūratės, taip pat dviejų senjorų Anupro (jį Mikas susitiko Gintaro muziejuje) ir Domicelės. Kūrinyje meilės istorijos perteiktos ir sugretintos silpnokai, padrikai. Mikas nelieka su mylimąja Lietuvoje, o pasiūlo jai pasirinkti abiem patinkančią Europos šalį. Akcentuojamas laisvas, sąmoningas jaunuolio pasirinkimas, kuriam tėvai neturi įtakos. Anupras savo ruožtu toliau kurioziškai negali susitikti su Domicile.

V. Rykštaitės knygai stinga įtikinamo, motyvuoto jaunuolio charakterio. Adresatui kelia abejonių tai, kad Mikas vaizduojamas kaip aštuoniolikos metų, bet knygos iliustratorės V. Ežiukas piešiniai tam prieštarauja: jis piešiamas lyg mažametis. Gal dėl to, neįsigilinus, knyga ir skiriama 7–10 metų adresatui. Tokio amžiaus vaikui tapatumo paieškos nebus aktualios, tuo labiau – suprantamos. (Kartais leidėjai netiksliai nustato tikslinę skaitytojų

²¹ *Ibid.*, 8.

²² Gimė 1985 m. Kaune. 2004–2008 m. studijavo filosofiją Vytauto Didžiojo universitete, 2006–2008 m. – teisė Vilniaus universitete (nebaigtos studijos). Nuo 2008 m. šešerius metus gyveno Londone, Birbeko universitete tęsė filosofijos studijas (2010–2012 m.). Nuo 2014 m. gyvena Havajuose (Jungtinės Amerikos Valstijos). Vaivos Rykštaitės el. laiškas straipsnio autorei, 2020 balandžio 1.

²³ Rykštaitė, Vaiva, *Jūratė, Kastytis ir Mikas*, iliustravo Viktorija Ežiukas. Vilnius: Nieko rimto, 2018, 6.

amžiaus grupę.) Tokia abejonė buvo išsakyta ir E. Baliutavičiūtės realistinių knygų apžvalgoje „Kūrybos pastangos ir negalės (2018 m. lietuvių autorių realistinė proza)“²⁴.

V. Rykštaitė panaudoja lietuviško gintaro, labai vertinamo ir Havajuose, įvaizdį: Mikas apžiūrinėja Gintaro muziejaus eksponatus. Autorė tikisi, kad šią knygą ateityje pavyks išversti į anglų kalbą ir padaryti prieinamą havajiečiams. Probėgšmais knygoje „Jūratė, Kas tytis ir Mikas“ paliečiama ekologinė problema, kylanti dėl neatsakingo vartojimo.

E. Daciūtė²⁵ nuo 2018 m. gyvena Jungtinėse Amerikos Valstijose. Autorės poemoje „Kaip šuo ir banginis išgelbėjo Vilnių“, sukurtoje toli nuo Lietuvos (pradėta rašyti Kinijoje, baigta Kambodžoje), jaučiamas patriotinis patosas. Siužete atsiskleidžia, kad krevetės užpuolė Vilnių, tad banginis, plaukęs į Kauną, apsisuko ir su šunimi keliavo gelbėti Vilniaus. Neišvengta tuometinių aktualijų, kai Vilniuje buvo svarstoma, ar nukelti sovietinės skulptūras nuo Žaliojo tilto:

*Ant Žaliojo tilto iškilo skulptūros –
kaip šuo ir banginis į ateitį žiūri.*

*Štai taip du draugai ir išgelbėjo Vilnių,
mes menam visi šį jų žygdarbį kilnų.*²⁶

Autorė, pagrindiniais herojais pasirinkusi gyvūnus, įprastus ir neįprastus Lietuvai, su humoru, lengva ironija hiperbolizuoja dviejų didžiųjų Lietuvos miestų konkurencinę kovą.

Vaiko ir šeimos vertybės

E. Daciūtė kurti vaikams pradėjo emigracijoje – Kinijoje, kurioje gyveno 2011–2015 m. Iki tol kūrusi noveles, ėmėsi rašyti vaikams, nes pastebėjo, kad atžalų elgesiu naudingesnės istorijos, kuriose užkoduotas tam tikras vaiko elgesys. Interneto pastebėjusi Rasą Kaper, jos siūtus meškučius, atrado herojus bei pradėjo kurti istorijas kone kasdien²⁷.

E. Daciūtė parašė 4 knygų seriją „Meškių istorijos“: „Lubinų labirintas“, „Medaus maiškai“, „Svajonių sodas“, „Meškiai eina į mokyklą“, publikuotą 2014–2016 m., ir taip papildė lietuviškąją meškiadą nuo visiems gerai žinomo Vytės Nemunėlio „Meškiuko Rudnosiuko“, Vytauto V. Landsbergio „Rudnosiuko istorijos“, Rasos Joni „Žvaigždėtasis arkliukas ir Meškiukas Panda“, Nadios Kovaliovos²⁸ paveikslėlių knygos „Meškis ir Žąsis“²⁹, Vytauto

²⁴ Baliutavičiūtė, Eglė, „Kūrybos pastangos ir negalės (2018 m. lietuvių autorių realistinė proza)“, *Rubinitis* 1 (89) (2019), žiūrėta 2020 balandžio 10, <https://www.ibbylietuva.lt/rubinitis/2019-nr-1-89/kurybos-pastangos-ir-negales-2018-m-lietuviu-autoriu-realistine-proza/>.

²⁵ Gimė 1975 m. Vilniuje. 1998 m. baigė žurnalistikos bakalaurą, 2001 m. – ryšių su visuomene magistrantūros studijas Vilniaus universitete.

²⁶ Daciūtė, Evelina, *Kaip šuo ir banginis išgelbėjo Vilnių*, dailininkė Diana Molytė. Vilnius: Tikra knyga, 2017, 32.

²⁷ Musteikytė, Dalia, „Meškių istorijų“ autorė Evelina Daciūtė: „Dalis Kinijos yra manyje ir nebebus kitaip“, *15min.lt*, 2015 kovo 1, žiūrėta 2020 balandžio 10, <https://www.15min.lt/vardai/naujiena/lietuva/meskiu-istoriju-autore-evelina-daciute-dalis-kinijos-yra-manyje-ir-nebebus-kitaip-1050-487826>.

²⁸ Autorė, iliustratorė gimė 1986 m. Klaipėdoje, gyveno Londone.

²⁹ Ši knyga buvo publikuota Prancūzijoje.

Kandroto „Meškų pasakos“ ir kt. E. Daciūtės „Meškių istorijos“ parašytos aiškia, gyva kalba. Prozininkė pasakose perteikia universalias žmogiškąsias vertybes: šeimą, draugystę, dalijimąsi su kitu, svajones, sąžiningumą, tiesą, kūrybą. Rašytoja pasirinko vyksmo vietą – Didžiąją Girią, šalia plytinčią Žemuogių pievelę, kurioje įsikūrę meškiai. Vietos nesukonkretinimas teikia pasakoms universalumo. Gyvūnai – ikimokyklinio amžiaus skaitytojų mėgstami herojai. Kūrėjos R. Kaper, siuvančios kolekcinis meškius, nupiešti personažai padeda perteikti individualų meškio charakterį.

Pasakoje „Du broliai“ iš knygos „Meškių istorijos. Medaus mainai“ meškio Jurgio svajonė išsipildo: gimsta broliukas. Tačiau vaikui tenka nusivilti, nes tėvai daugiau dėmesio skiria mažyliui. Jurgis išgyvena daug prieštaringų jausmų: džiaugsmą, pavydą, kol pagaliau suvokia, kad broliukas auga ir greitai galės drauge žaisti lėktuvėliu. Naratorius ne tik pasakoja istoriją, bet ir įterpia neįkurių gyvenimo pamokymų: „Laukti Jurgiui buvo labai nekantru. Dienos virto savaitėmis, savaitės – mėnesiais, o mėnesiai – metais. Yra tokia taisyklė: kuo mažesnis meškis – tuo jam sunkiau laukti. Kai jis auga, kantrybė paprastai auga kartu, kaip koks augalas.“³⁰ Perteikiamas skirtingų kartų bendravimas: tėvų ir vaikų, vaikų ir suaugusiųjų. Vienoje labiausiai vykusių istorijų „Medaus mainai“ kalbama apie tai, kaip svarbu dalytis su kitu. Jei kitam nieko negaili, sugrįžta gera energija: meškio Aurelijaus dovanota medaus puodynėlė sugrįžo.

Į knygą „Meškių istorijos. Svajonių sodas“ įtraukta pasaka apie sodą, kuriame auga meškių svajonės. Pasakoje „Keturių saulės“ meškiams pateikiama aforistiškos kūrybinės išminties: „Meškis, kuris savo pomėgiui skiria daug laiko ir pastangų, pasiekia didžiųjų aukštumų“. Pasakoje „Stebuklingas teptukas“ meškis mokomas tapyti neskubant, įsiklausant į širdį. Kaip kartais atsitinka kuriant tęsinius, kai kurioms E. Daciūtės istorijoms pristinga originalumo. Paskutinę knygą G. Skabeikytė-Kazlauskienė kritikavo dėl nelabai įsimintinų istorijų³¹.

E. Daciūtės knygų „Meškių istorijos. Lubinų labirintas“ ir „Meškių istorijos. Svajonių sodas“ kūrinuose jaučiama Kinijos kultūros dvasia, perteikiamos susikaupimo, neskubėjimo, ramybės, gamtos vertybės. Herojai – pandos, įvardijami Li Mei, Kun Lu ir kitais tikriniais vardais, senasis mokytojas, geriama arbata, auginami augalai. Herojų azijietį pasirinko ir L. Mumgaudytė³² paveikslėlių knygoje „Pono Čao diena“, įkvėpta daugiakultūrio gyvenimo Briuselyje. Minimalistiniu stiliumi rašytoja komiškai perteikia neįprasto lietuvių vaikų literatūroje veikėjo – kino Čao – ir paukštelio bendravimą. Čao nepasidalijo ryžiais su alkanu paukšteliu, tad šis nusprendė pamokyti vyrą, nunešdamas jo kepurę. Ši knyga, skirta vaikams nuo dvejų metų, moko mažuosius gebėti įsijausti į *kitą* ir būti draugiškiems.

³⁰ Knygoje puslapiai nenurodyti.

³¹ Skabeikytė-Kazlauskienė, Gražina, „Kas yra laimė? (2016 m. pasakinė proza)“, *Rubinitis* 1 (81) (2017), žiūrėta 2020 balandžio 17, <https://rubinitis.lnb.lt/index.php?473342741>.

³² Rašytoja, tapytoja, iliustratorė gimė 1989 m. Klaipėdoje. 2009–2017 m. gyveno Briuselyje, 2009–2012 m. studijavo iliustravimą ir vizualinius menus *École supérieure des Arts St. Luc à Bruxelles*. Nuo 2013 m. dirba su belgų vaikų knygų leidykla „Pastel“. Pirmąją knygą autorė išleido 2014 m. – tai buvo paveikslėlių knyga prancūzų kalba „Hou-Chi fait des bêtises“ („Hou Chi krečia išdaigas“). Antroji knyga „Pono Čao diena“ pelnė pirmojo Nacionalinio vaikų literatūros konkurso (2014 m.) trečiąją premiją, trečioji knyga „Dernier poisson“ („Paskutinė žuvis“) – 2017 m. Nuo 2017 m. L. Mumgaudytė gyvena Lietuvoje. Linos Mumgaudytės el. laiškas straipsnio autorei, 2020 balandžio 16.

Leidinio iliustracijos išskirtinės – sukurtos iš spalvoto lino. Lietuviško lino autorė atsisiuntė iš Lietuvos³³, nes siekė juo ir spalvine gama išgauti lietuvišką stilių. Kinijos intertekstai plečia E. Daciūtės, L. Mumgaudytės kūrinį prasmę.

E. Daciūtės paveikslėlių knygos „Drambliai ėjo į svečius“³⁴ centre – džiunglėse gyvenanti dramblių šeima: mama dramblė, tėtis dramblys, močiutė dramblė ir senelis dramblys, šeši drambliukai, nuotaikingai keliaujanti į svečius. Ši knyga, iliustruota Ingos Dagilės, yra puiki priemonė ikimokyklinukams mokytis skaičiavimo įgūdžių.

Rašytoja J. Baltrukonytė³⁵, su šeima migruojanti tarp Fuerteventūros salos ir Lietuvos, kuria linksmas pasakas. Autorė teigia, kad jai labiausiai sekasi rašyti lėktuvuose, kirpyklose arba naktimis³⁶. Knygos „Torčiukas ant debesėlio“, „Filmukai“ buvo patekusios tarp „Metų knygų“ vaikams pretendencijų. Trijų knygelių serijoje „Torčiukas ant debesėlio. Stebuklų namo istorijos“, „Blynai spintoje“, „Keksiukas po pagalve“ veikia herojė Paula, jos tėvai. J. Baltrukonytė teigė pradėjusi kurti gimus dukrai Paulai. Šeimos namuose „veikė šuniukų dresavimo mokykla, ligoninė, kurios pacientai – sugipsuoti žaislai, „fashionistės“ klubas (princesės suknėlė ant pižamos ir pan.), karpinių iš blynų pamokos...“³⁷ Be lakios fantazijos, kylančios iš netikėtų vaiko fantazavimų, trilogijoje daug nutikimų ir iš realaus šeimos gyvenimo. Pirmosios trilogijos „Stebuklų namo istorijos“ knygoje „Torčiukas ant debesėlio“ vaikas ieško pradingusių daiktų, dingusios močiutės Negailikės. Fantazuojama, kaip geba tik vaikas, įtraukiant išgalvotą būtybę – dinozaurą Mėsėdį, Limpakčiuką ir kt. J. Baltrukonytės pasakos iš kitų vaikų rašytojų analizuojamos kūrybos išsiskiria fantazija, links mumu, vaikiškais nuotykiiais, nerūpestingumu, gebėjimu skatinti vaikų kūrybiškumą.

J. Baltrukonytės knygose „Blynai spintoje“ ir „Torčiukas ant debesėlio“, kai kuriose E. Daciūtės teturlogijos „Meškių istorijos“, L. Mumgaudytės „Pono Čao diena“ veikėjai turi nelietuviškus vardus. Viena vertus, tekstams stinga lietuviškumo (kritikuota A. Gustaitienės³⁸), antra vertus, rašytojų gyvenimas tarp skirtingų kultūrų skatina orientuotis į kitos rasės arba tautybės personažą ir adresatą už Lietuvos ribų.

Knygos „Filmukai“, skatinančios mažuosius kurti, istorijoje „Dryžuota kiškiukė“ vaizduojama *kitokia* – dryžuota Kiškiukė, tėvų nuogaštavimai, rūpesčiai dėl tokio vaiko. Mama nedrįso net leisti jos į mokyklą, bet mokytoja padrąsino, nes vaidinimui kaip tik reikėję dryžuoto aktoriaus. Ugdoma adresato tolerancija *kitokiam*. Kita šios knygos istorija „Miesto princesė. Deimantų karūnos pagrobimas“ yra apie Gražiausios miesto mergaitės rinkimus. Tema ji panaši į J. Zykutės knygą „Kaip karalaitė iš grožio konkurso pabėgo“, kurioje

³³ Linos Mumgaudytės el. laiškas straipsnio autorei, 2020 balandžio 18.

³⁴ IBBY Lietuvos skyrius pripažino šią knygą geriausia knyga vaikams. Knygos meno konkurse ji pelnė gražiausios 2015 m. knygos vardą. Išversta į kinų ir rusų kalbas.

³⁵ Žurnalistė, ilgametė žurnalo „Panelė“ redaktorė, „Happy 365“ redaktorė (gimė 1970 m.).

³⁶ Baltrukonytė, Jurga, „Gimus kūdikiui galima stresuoti arba į viską žiūrėti linksmiau“, *Lietuvos rytas*, 2014 lapkričio 4, žiūrėta 2020 balandžio 10, <https://www.lrytas.lt/kultura/literatura/2014/11/04/news/gimus-kudikiui-galima-stresuoti-arba-i-viska-ziureti-linksmiau-4353178/>.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Gustaitienė, Asta, „Apie šiokias, tokias ir anokias 2014 m. lietuvių autorių pasakas“, *Rubinitis* 1 (73) (2015), žiūrėta 2020 balandžio 15, <https://www.ibbylietuva.lt/rubinitis/2015-nr-1-73/apie-siokias-tokias-ir-anokias-2014-m-lietuviu-autoriu-pasakas/>.

mergaitė buvo pakviesta dalyvauti pasaulio karalaičių grožio konkurse. J. Baltrukonytė ir J. Zykutė pasirenka mergaitėms aktualias, bet literatūroje dažnai eksploatuojamas temas.

J. Zykutė³⁹ kurti pradėjo Vokietijoje: rašyti ją paskatino seniai sukurta pasaka apie tyliai kalbantį berniuką. Sukūrus dalį pasakos „Kaip karalaitė iš grožio konkurso pabėgo“ teksto, toliau kurti skatino sūnus, nuolat klausinėdamas, o kaip bus toliau. Visų reikalų ministras visko pertekusiai karalaitėi atnešė siuntinį su krikščione karūna „Gražiausiai aplinkinių karalysčių karalaitėi“. Šis įvykis neigiamai paveikė karalaitės gyvenimą: pirmiausia ji pamiršo taksiuką Tapi. Rašytojai buvo svarbu iškelti problemą: mergaitės nuo mažens patiria žiniasklaidos, aplinkinių spaudimą dėl grožio. Prozininkė moko, kad suklydus būtina ištaisyti klaidą. Kritikuotina tai, kad J. Zykutės stiliui būdinga perteklinė žodžių vartoseną, stinga originalumo.

J. O. Vitkutė⁴⁰ nuo 2012 m. gyvena Meksiko mieste (Meksikos Jungtinės Valstijos). Ten ji sukūrė debiutinę pasakų knygą vaikams „Murmisiukai geria arbatą penktadieniais“, kurioje mažieji susipažins su penkiais linksmuoliais Murmisiukais originaliais vardais: Ausy Žirklėlė, Teta Mūza, Magiukas Troleibusas, Džinsiukas Lapelis, Siaubas Varveklis. Jie gyvena Murmisyne – mažoje salelėje Vilniuje. Prieš dvidešimt metų sukurtus personažus, kalbėjusius radijo „M-1“ ryto laidelėje vaikams, J. O. Vitkutė sugalvojo surašyti į knygą. Murmisiukų nutikimai linksmi, kelia mažųjų nuotaiką, juoką, o suaugusiajam – nuostabą, kaip autorė geba jungti tolimus dalykus: „šuniukas riešutėlyje“. Šioje knygelėje, sukurtoje nonsensiška poetika, duodama užduotis vaikams – sukurti savitą istoriją. Apskritai pastebima ryškėjanti tendencija rašyti knygas su kūrybinėmis užduotimis (J. Baltrukonytės „Filmukai“).

Kai kurios J. Baltrukonytės pasakos, J. Zykutės ir J. O. Vitkutės knygos priskirtinos populiariajai, pramoginei literatūrai.

Paauglių problemos, susijusios su permainomis

Realistinių knygų adresatas – jaunesnieji ir vyresnieji paaugliai, orientuojamasi į jų tapatumo kaitą. Viena iš dažnų U. Kaunaitės ir A. Cicėnaitės apysakų, romanų temų – permainos ir kaip jos veikia vaiką, šeimos narius. Rašytojoms svarbu, su kokiomis dvasinėmis, psichologinėmis problemomis susiduria individai, ypač paaugliai, paliesti pokyčių (netekties, emigracijos ir kt.).

U. Kaunaitė⁴¹, viena stipriausių paauglių prozininkių, Lietuvoje debiutavo knyga paaugliams „Sudie, rytojau“ (ji pateko į 2012 m. „Metų knygos“ penketuką). Autorė teigia visas knygas sukūrusi gyvendama dviejose šalyse. Trečiojoje knygoje „Laiškai Elzei“

³⁹ Gimė 1976 m. Alytuje. Nuo 2011 m. gyvena Hamburge, Vokietijoje. Lietuvoje nuo 2003 m. dirbo žurnaliste. Vokietijoje dirba viešųjų ryšių specialiste, meno vadybininke. 1995–1999 m. mokėsi ir baigė kino ir TV vadybos bakalauro studijas Lietuvos muzikos akademijoje, 1999–2001 m. – tos specialybės magistrantūros studijas. Jolitos Zykutės el. laiškas straipsnio autorei, 2020 kovo 23.

⁴⁰ Gimė 1964 m. Vilniuje. Baigė lietuvių kalbos ir literatūros studijas Vilniaus universitete. Yra sukūrusi poezijos rinkinių suaugusiems. Dirbo dviejų kulinarinių žurnalų redaktore, žurnaliste, radijo stotyje „M-1“, buvo žurnalo vaikams „Murmisė“ leidėja. „Paskui širdies balsą – į egzotinę šalį“, kalbino Inga Nanartonytė. *Lietuvė*, 2020 vasario 5, žiūrėta 2020 balandžio 10, <http://lietuve.lt/paskui-sirdies-balsa-i-egzotine-sali/?v=c562607189d7>.

⁴¹ Rašytoja gimė 1991 m. Vilniuje.

aktualinama palikto vaiko tema. Šią knygą autorė sukūrė „tarp „ten“ ir „čia“ – t. y. kūrinį pradėjau rašyti dar Lietuvoje, tačiau intensyviai rašiau savo švietimo magistrantūros Kembridžo universitete (Didžioji Britanija) metu. Studijų atostogas leidau Lietuvoje, tad rašiau būdama tiek Lietuvoje, tiek ir Anglijoje“⁴².

Nesusikalbėjimo, patyčių problemos. Knygoje „Laiškai Elzei“ gvildenama situacija aštuntoko Šarūno, kuris gyvena Lietuvoje su močiute, nes tėvai emigravę į užsienį – Didžiąją Britaniją. Jaunuoliui tėvai skambina *skype’u*, bet jaunuoliui jų trūksta. Mamos ir Šarūno pokalbiai dažnai būna apie nieką:

„Mama juokėsi ir net *baba* kriuksėjo.

– Bet tu nieko nepasakoji.

Mama žvelgė priekaištingai, bet per *skaiptą* labai sunku žiūrėti tiesiai į akis, todėl tik kvailai spoksojo į šoną.

– Šiandien mokykloje valgiau vištienos kotletą. Su tuo, ką jie vadina bulvių koše, nors vis dar manau, kad ji iš miltelių.

– Iš tiesų maistas Lietuvos mokyklose tragiškas...

Nepatikėsi, Elze, šitai buvo užskaityta kaip pasakojimas. Gaila, nespėjau pridurti, kiek kąsnių prarijau.“⁴³

Apie tai Šarūnas rašo laiške draugei Elzei. Vaikinukas maištauja mokykloje, susidraugauja su blogą įtaką darančiu pusbroliu, šis įtraukia į vagystę. Šarūno klasėje tyčiojamosi iš naujoko vaikinuko Albino, – paaugliams sunku apsispręsti, ar tyčiotis, ar ginti. Su Albinu draugauja Gabija, bet ją apima baimė, kad bus pradėta tyčiotis ir iš jos. Viena iš pagrindinių veikėjų Gabija susibičiuliauja su Šarūnu, bet juo suabejoja. Prozininkė aktualina paauglių galimybes pasirinkti draugus, svarsto, kaip elgtis, jei iš šalia esančiojo tyčiojamosi. Vytauto Varaniaus nuomone, patyčių problema ir migracija nėra pagrindinės romano problemos. Kritikas išryškina nesusikalbėjimo su emigravusiais šeimos nariais, bendraamžiais problemą⁴⁴. U. Kaunaitė kūrinyje pasitelkia klasės draugės Gabijos laiškų formą ir klasikinio pasakojimo jungtį. Dž. Maskuliūnienė⁴⁵ kritikuoja Gabijos laiškų manieringumą, nes jie iš tiesų stokoja įtikinamumo.

Vaikų knygų rašytoja A. Cicėnaitė⁴⁶ nuo 2012 m. gyvena Australijoje. Lietuvoje debiutavusi autorė pripažinimo sulaukė už realistinę apysaką „Niujorko respublika“⁴⁷ apie

⁴² Unės Kaunaitės el. laiškas straipsnio autorei, 2018 spalio 14.

⁴³ Kaunaitė, Unė, *Laiškai Elzei*. Vilnius: Alma littera, 2016, 92.

⁴⁴ Varanius, Vytautas, „Apie žvėrynus“, *Literatūra ir menas*, 2016 spalio 21, žiūrėta 2020 balandžio 17, <https://literaturairmenas.lt/literatura/vytautas-varanius-apie-zverynus>.

⁴⁵ Maskuliūnienė, Džiuljeta, „Ant bangos – sunkiosios temos, tamsieji motyvai (2016 m. realistinė grožinė proza ir kai kurios pažintinės vaikų ir paauglių knygos)“, *Rubinitis* 1 (81) (2017), žiūrėta 2020 balandžio 10, <https://www.ibbylietuva.lt/rubinitis/2017-nr-1-81/ant-bangos-sunkiosios-temos-tamsieji-motyvai-2016-m-realistine-grozine->.

⁴⁶ Tikr. pavardė Charles. Rašytoja gimė 1979 m. Vilniuje. 2003 m. baigė literatūros teorijos magistrantūros studijas Vilniaus universitete, 2013 m. – religijų studijų doktorantūrą Velingtono Viktorijos universitete, Naujojoje Zelandijoje. Rašo knygas ir suaugusiesiems. Verčia iš anglų kalbos.

⁴⁷ „Alma littera“ paskelbto 2014 m. pirmojo Lietuvoje paauglių ir jaunimo literatūros konkurso finalo laimėtoja; nominuota „Metų knygos“ rinkimuose (2015 m.) ir pateko į 2015 m. kūrybiškiausių knygų dvilyktuką. 2017 m. pateko tarp reikšmingiausių šimto knygų vaikams ir Lietuvai.

1990–1991 m. permainomis pulsuojančią Lietuvą. Pagrindinė veikėja – moksleivė Beatričė iš kukliai gyvenančios šeimos susipažįsta su pasiturinčiai gyvenančiu diplomatu sūnumi Oskaru. Jautriai perteikiami kylantys romantiški meilės jausmai. Niujorko respublika turi dvi reikšmes: tai – Vilniaus Užupio vieta, į kurią pabėga įsimylėjusi porėlė, ir reali Amerika, iš kurios grįžo Beatričės klasiokė Margarita, tad tekste tai – siekiamos šalies metafora. Ši knyga praturtina lietuvių vaikų literatūrą ir pažintiniu aspektu: atkuriamą istorinę 1990–1991 m. atmosferą⁴⁸.

Nuo pirmosios knygos A. Cicėnaitė pasirinko problemų prozą, nors, skirtingai negu U. Kaunaitė, ją įvelka į lengvą, dažnai nerūpestingą nuotykių apysakos drabužį. Greičiausiai dėl šio lengvo, humoru persmelkto prozos tono A. Cicėnaitės kūryba ne vieno kritiko priskiriama populiariajai, pramoginei literatūrai⁴⁹. Rašytojos kūrinių ašis – šeimos problematika. Vaizduojamas paauglys, dažniausiai pagrindinė herojė – mergaitė nepilnoje šeimoje, irstančioje, išsiskyrusioje šeimoje, taikomasi prie naujo įtėvio, įmotės arba įbrolio. Šią tuštumą paauglė bando užpildyti bendraamžiais arba randa užuovėją pas močiutę. Antroje ciklo knygoje „Mano tėtis ir kiti nesusipratimai“⁵⁰ (2010) personažė, padedama močiutės, vyksta į Naująją Zelandiją aplankyti tėčio, susipažįsta su nauja kultūra ir žmonėmis.

Artimojo netektis, emigracija, sveikimas. Apysakos paaugliams „Kengūrų slėnio paslaptis“ (2014) veiksmo vieta – Australija, šalia jūros, ten labai karšta, taip pat Mėlynieji kalnai, Kengūrų slėnis. Paauglė Ilzė po mamos sunkios ligos ir mirties su tėčiu emigruoja į Australiją: „Nuo Tos Dienos praėjo jau daugiau nei dveji metai. Jiems reikia pradėti naują gyvenimą. To slapta tikėjosi tėtis, išsivežęs Ilzė iš vietos, kur buvo tiek prisiminimų“⁵¹. Iš pradžių pagrindinė herojė Ilzė nemėgo australiškos mokyklos, jautėsi vieniša, turėjo daug mokytis, kad neatsiliktų nuo kitų. Tėtis, kelių inžinierius, labai daug dirbo, dukrą prižiūrėjo auklė Tija Marija. Lietuvoje likę Ilzės draugai jai pavydėjo emigracijos, nes ši „jau porą kartų matė gyvą kengūrą ir nusifotografavo su koala glėbyje“⁵². Naratyvas perteikiamas iš paauglės žiūros taško, tai teikia daugiau įtikinamumo.

Ilzė prisiminimais grįždavo į Lietuvą, kurioje su mama vasarodavo prie jūros. Paauglė nematė mirusios mamos, nes ji susirgo ir negrįžo iš ligoninės. Vėliau mergaitė tikėjo, kad iš dykumos siaubo ją išgelbėjo mirusi mama. A. Cicėnaitė emigraciją pasirenka kaip išeitį – galimybę paauglei psichologiškai išgyti. Antroje kūrinių pusėje pagrindinės personažės psichologinė savijauta trumpam pamirštama – prozininkę nuneša nuotyčiai. Autorė pateikia naują iššūkį, kuris ištinka paauglę: tėtis susiranda draugę Mirandą. Tikrąją įmotės

⁴⁸ Skabeikytė-Kazlauskienė, Gražina ir Urba, Kęstutis, *Šimtas knygų vaikams ir Lietuvai: reikšmingiausių lietuvių autorių knygų vaikams ir paaugliams katalogas*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2017, 39.

⁴⁹ Mikalauskienė, Neringa, „Šiapus pasakos slenkščio (2014 m. realistinių ir pažintinių vaikų ir paauglių knygų apžvalga)“, *Rubinitis* 1 (73) (2015), žiūrėta 2020 balandžio 17, <https://www.ibbylietuva.lt/rubinitis/2015-nr-1-73/siapus-pasakos-slenkscio-2014-m-realistiniu-ir-pazintiniu-vaiku-ir-paaugliu-knygu-apzvalga/>; Baliutavičiūtė, Eglė, „Fantastinio žanro literatūra“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, žiūrėta 2020 balandžio 18, <https://www.vle.lt/Straipsnis/lietuviu-vaiku-literatura-118047>.

⁵⁰ „Mano tėtis ir kiti nesusipratimai“ taip pat nominuota „Metų knygos“ rinkimuose (2011 m.).

⁵¹ Cicėnaitė, Akvilina, *Kengūrų slėnio paslaptis*. Vilnius: Alma littera, 2014, 45.

⁵² *Ibid.*, 13.

charakterį tėtis pažino kelionėje autobusu po Australiją. Ilzė su berniuku, norinčiu būti mokslininku, sekė Profesorių Raudonosios Uolos link ir pasiklydo. Tėtis praregėjo: jis klydo dėl Mirandos, nes ši neieškojo dingusių vaikų ir išvyko namo. A. Cicėnaitė geba meistriškai pinti intrigą, kurti įsimenamus charakterius, bet ne visada sėkmingai. Prozininkė kritikuota dėl veikėjų psichologizmo stokos, nes rimtos problemos „atrodo kaip ne itin reikšminga dekoracija“⁵³.

Kūrinio pabaigoje akivaizdi Ilzės tapatumo kaita: paauglė įgijo daugiau pasitikėjimo svetimoje šalyje, susidraugavo su Antonijumi, sustiprėjo ryšys su tėčiu. Šis pokytis – vienas iš atsigaunancio vaiko požymių. Viena iš silpnųjų teksto sričių ta, kad A. Cicėnaitė nukrypo nuo Ilzės problemų, jų neišryškino. Emigracija rašytojos kūryboje įgyja pozityvųjį matmenį (kaip ir „Niujorko respublikoje“ Beatričės klasiokės apsilankymas Amerikoje padeda naujai įvertinti savo šalį.)

Vienas keisčiausių teksto veikėjų – Profesorius, kuris kelionės metu pasakojo apie buimerangus, dykumą, egzotinius gyvūnus: dingus, echidnas, emu, kengūras, koalas, kukaburras, Tasmanijos velnius, vorus ir kt. Taip pat kūrinyje pateikiama istorija apie Sniego žmogų, kalbama apie senuosius Australijos gyventojus aborigenus, tikėjusius Sapnalaikiu⁵⁴. Egzotinę Australijos aplinką, skirtingai negu V. Rykštaitė knygoje „Ugnikalnio deivė ir Džonas iš Havajų“, A. Cicėnaitė panaudojo kaip nuotykių, kuriuos patiria veikėjai, foną. Prozininkė teigė, kad, prieš vaizduodama pasirinktas vietas, aplanko jas, renka faktinę medžiagą.

Tęstinėje A. Cicėnaitės knygoje „Raudonosios Uolos prakeikimas“ tęsiama Ilzės, tėčio, Tonio ir tetos Emos kelionė prie Raudonosios Uolos. Pastarajame kūrinyje jaučiama, kad A. Cicėnaitei pristinga išmonės, nuotykiaai tarsi kuriami iš inercijos. Be abejonės, šios knygos praturtins skaitytojus ir pažintiniu, ir edukaciniu aspektais, nes suteiks daug žinių apie Australijos kultūrą.

Terapinių pasakų knyga

Ne vienas lietuvių literatūrologas pabrėžia kai kurių rašytojų tekstų terapinį poveikį (Rimanto Černiausko „Vaikai ir vaiduokliai“, Gintaro Beresnevičiaus „Kaukų šeimynėlė“ ir kt.). Viena pirmųjų Lietuvoje buvo išleista iš lenkų kalbos išversta psichologės Marijos Molickos knyga „Terapinės pasakos“ (2007, 2013). Pasitelkiamas vaikui įtaigiausias ir prieinamiausias pasakų žanras. Pasakose modeliuojamos sudėtingos problemos, su kuriomis susiduria vaikai: nerimas, įvairios baimės. Terapinės pasakos moko adresatą, kaip reikėtų *kitaip* galvoti, norint išspręsti problemą.

Iš Lietuvoje sukurtų terapinių knygų paminėtinos Onos Bitutės „Ežiukas Poviliukas jaukinasi baimė“, Linos Krukauskienės „Pasakos apie tave ir mane“, Ingos Narijauskienės „Pelėda Drūlija ir diena NE“. Viena terapinę knygą sukūrė J. Baltrukonytė – „Viskas bus gerai, arba Liuka robotų karalystėje“. Ši terapinė knyga naudinga ir onkologine liga

⁵³ Milerytė, Rasa, „Keliaujam į Australiją. Reikalingos priemonės – knyga“, *Skaitymometai.lt*, 2014 liepos 1, žiūrėta 2020 balandžio 17, <http://www.skaitymometai.lt/index.php?-263162555>.

⁵⁴ Cicėnaitė, *Kengūrų slėnio paslaptis*, 110–111.

sergančiam vaikui, ir šeimai. Herojai robotai vaizdžiai supažindina su liga, prieštariningomis emocijomis, jausmais, baime, nerimu, psichologiškai paruošia vaiką, kad ligą („blogiečius“) įmanoma nugalėti. Kaip būdinga ankstesnėms J. Baltrukonytės pasakoms, knygoje gausu humoro, juoko, kūrybinių užduočių.

Išvados

Tyrimas atskleidė, kad lietuvių (e)migrantų vaikų literatūrai atstovauja vien kūrėjos moterys. Šios rašytojos gimė XX a. 7–10 dešimtmečiuose Vilniuje (daugiausia), Kaune, Klaipėdoje, Alytuje, Lietuvoje įgijo aukštąjį išsilavinimą ir dėl skirtingų priežasčių emigravo į užsienio šalis. Keletas jų turi žurnalistinės patirties: E. Daciūtė, J. Baltrukonytė, J. Zykutė, J. O. Vitkutė. Vienos jų debiutavo Lietuvoje (A. Cicėnaitė, U. Kaunaitė, J. Baltrukonytė), kitos, antai E. Daciūtė, J. Zykutė, J. O. Vitkutė, L. Mumgaudytė, pradėjo kurti emigravusios. Vienas iš jų kūrybos stimulų – savi vaikai, gimtosios kalbos ir kultūros išlaikymas, kūrybiškumas.

(E)migrantės rašytojos kuria vaikams orientuodamosi į universalų adresatą. Kūryboje vienareikšmiškai vyrauja proza: istorijos, pasakos, realistinės apysakos, romanai. Paveikslėlių knygos arba terapinio pobūdžio knygos (J. Baltrukonytė) sudaro mažąją dalį. Poezija – išimtis (E. Daciūtė), kaip ir Lietuvoje, ji patiria didelę krizę.

Tyrimas išryškino šias kūrybos tendencijas: kuriama ieškant lietuviškumo ir (arba) egzotiškų šalių įvaizdžių, mitologinių legendų arba pasakų, istorinių asmenybių, *kitokių* personažų. Pasakose, kurių sukuriama bene daugiausia, susitelkiama į vaiko pasaulį, jo artimiausią aplinką – šeimą (E. Daciūtė, J. Baltrukonytė, J. Zykutė, I. O. Vitkutė), diegiamos žmogiškosios vertybės. Realistinės prozos atstovės (U. Kaunaitė, A. Cicėnaitė) kelia socialinės atskirties (nesusikalbėjimas, patyčios), šeimos, kuriose auga paauglys, problemas. Jo tapatybės kaita būna susijusi su pokyčiais, sukeltais emigracijos, artimojo netekties ir kt. Paauglio elgesiui dažnai įtakos turi ne viena problema. Fiksuojamas pozityvus požiūris į emigraciją M. Vaicenavičienės, L. Mumgaudytės, V. Rykštaitės, A. Cicėnaitės tekstuose. Lietuvių vaikų literatūra praturtinama naujais daugiakultūriais kontekstais. Kai kurių autorių knygos atstovauja populiariajai, pramoginei literatūrai (J. Zykutės, J. O. Vitkutės, kai kurios J. Baltrukonytės istorijos).

Šaltiniai

- Baltrukonytė, Jurga, *Blynai spintoje*, iliustravo Algis Kriščiūnas. Vilnius: Alma littera, 2014.
- Baltrukonytė, Jurga, *Filmukai*, iliustravo Algis Kriščiūnas. Vilnius: Alma littera, 2016.
- Baltrukonytė, Jurga, *Keksiukas po pagalve*, iliustravo Algis Kriščiūnas. Vilnius: Alma littera, 2015.
- Baltrukonytė, Jurga, *Torčiukas ant debesėlio. Stebuklų namo istorijos*, iliustravo Algis Kriščiūnas. Vilnius: Alma littera, 2013.
- Baltrukonytė, Jurga, *Viskas bus gerai, arba Liuka robotų karalystėje*, iliustravo Algis Kriščiūnas. Vilnius: Grafijs, 2018.
- Cicėnaitė, Akvilina, *Kengūrų slėnio paslaptis*. Vilnius: Alma littera, 2014.

Cicėnaitė, Akvilina, *Mano tėtis ir kiti nesusipratimai*. Vilnius: Alma littera, 2010.

Cicėnaitė, Akvilina, *Niujorko respublika*. Vilnius: Alma littera, 2015, 2016.

Cicėnaitė, Akvilina, *Raudonosios Uolos prakeikimas*. Vilnius: Alma littera, 2015.

Daciūtė, Evelina, *Drambliai ėjo į svečius*, iliustravo Inga Dagilė. Vilnius: Tikra knyga, 2015, 2018.

Daciūtė, Evelina, *Kaip šuo ir banginis išgelbėjo Vilnių*, dailininkė Diana Molytė. Vilnius: Tikra knyga, 2017.

Daciūtė, Evelina, *Meškių istorijos. Lubinų labirintas*, iliustravo Rasa Kaper. Vilnius: Tikra knyga, 2014.

Daciūtė, Evelina, *Meškių istorijos. Medaus mainai*, iliustravo Rasa Kaper. Vilnius: Tikra knyga, 2015.

Daciūtė, Evelina, *Meškių istorijos. Meškiai eina į mokyklą*, iliustravo Rasa Kaper. Vilnius: Tikra knyga, 2015.

Daciūtė, Evelina, *Meškių istorijos. Svajonių sodas*, iliustravo Rasa Kaper. Vilnius: Tikra knyga, 2016.

Kaunaitė, Unė, *Laiškai Elzei*. Vilnius: Alma littera, 2016.

Kaunaitė, Unė, *Sudie, rytojau*. Vilnius: Žara, 2011.

Kovaliova, Nadia, *Meškis ir Žqsis*. Vilnius: Nieko rimto, 2014.

Molicka, Marija, *Terapinės pasakos*, iš lenkų kalbos vertė Halina Kobeckaitė. Vilnius: Vaga, 2013.

Mumgaudytė, Lina, *Pono Čao diena*. Vilnius: Labdaros ir paramos fondas „Švieskime vaikus“, 2014.

Rykštaitė, Vaiva, *Jūratė, Kastytis ir Mikas*, iliustravo Viktorija Ežiukas. Vilnius: Nieko rimto, 2018.

Rykštaitė, Vaiva, *Ugnikalnio deivė ir Džonas iš Havajų*, iliustravo Viktorija Ežiukas. Vilnius: Nieko rimto, 2016.

Vaicenavičienė, Monika, *Per balas link aušros: pasakojimas apie daktaro Jono Basanavičiaus keliones ir darbus*. Vilnius: Tikra knyga, 2018.

Vitkutė, Jolanta Ona, *Murmisiukai geria arbatą penktadieniais*, iliustravo Almantas Černiauskas.. Vilnius: VŠĮ „Naratyvas“, 2015.

Zyikutė, Jolita, *Kaip karalaitė iš grožio konkurso pabėgo*, iliustravo Raimonda Murauskaitė. Vilnius: Nieko rimto, 2018.

Literatūra

„Akvilina Cicėnaitė: „Kūryba yra mano tiltas į Lietuvą“, kalbėjosi Laimutė Adomavičienė. *Draugas* II, 4 (11), 2019 sausio 26, 2, 7.

Baliutavičiūtė, Eglė, „Fantastinio žanro literatūra“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, žiūrėta 2020 balandžio 18, <https://www.vle.lt/Straipsnis/lietuviu-vaiku-literatura-118047>.

Baliutavičiūtė, Eglė, „Kūrybos pastangos ir negalės (2018 m. lietuvių autorių realistinė proza)“, *Rubinitis* 1 (89) (2019), žiūrėta 2020 balandžio 10, <https://www.ibbylietuva.lt/rubinitis/2019-nr-1-89/kurybos-pastangos-ir-negales-2018-m-lietuviu-autoriu-realistine-proza/>.

Baltrukonytė, Jurga, „Gimus kūdikiui galima stresuoti arba į viską žiūrėti linksmiau“, *Lietuvos rytas*, 2014 lapkričio 4, žiūrėta 2020 balandžio 10, <https://www.lrytas.lt/kultura/literatura/2014/11/04/news/gimus-kudikiui-galima-stresuoti-arba-i-viska-ziureti-linksmau-4353178/>.

Damulienė, Aldona, „Migracijos problema Lietuvoje ir jos įtaka šalies ekonomikai“, *Business Systems and Economics* 3 (1) (2013), 106–118, žiūrėta 2020 kovo 3, https://www.mruni.eu/upload/iblock/d73/009_damulienė.pdf.

Egzodika: pasaulio lietuvių rašytojų antologija, sud. Ž. Kolevinskienė, L. Mačianskaitė, S. Vasiliauskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

- Gustaitienė, Asta, „Apie šiokias, tokias ir anokias 2014 m. lietuvių autorių pasakas“, *Rubinitis* 1 (73) (2015), žiūrėta 2020 balandžio 15, <https://www.ibbylietuva.lt/rubinitis/2015-nr-1-73/apie-siokias-tokias-ir-anokias-2014-m-lietuviu-autoriu-pasakas/>.
- Gustaitienė, Asta, „Lietuvių vaikų literatūros istorija“, *Trumpa lietuvių literatūros istorija (A Brief History of Lithuanian Literature)*, sud. D. Kuizinienė, 2015, 129–147, žiūrėta 2020 balandžio 13, <https://www.google.com/search?q=trumpa+lietuvi%C5%B3+literat%C5%ABros+istorija&oq=trumpa+lietuvi7+&aqs=chrome.2.69i57j0l3.6128j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>.
- „Į svajonę kurti žaislus – per komiksus“, *15min.lt*, 2012 balandžio 22, žiūrėta 2020 balandžio 10, <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/i-svajone-kurti-zaislus-per-komiksus-285-212927>.
- Kačkutė, Eglė, „Kūrybiniai migrantės papročiai“, *Šiaurės Atėnai*, 2016 vasario 13, žiūrėta 2020 balandžio 10, <http://www.satenai.lt/2016/02/13/kurybiniai-migrantes-paprociai/>.
- Kislych-Šochienė, Evelina, „Knygų vaikams autorė Jolita Zykutė: „Esu gyva, kol galiu galvoti lietuviškai“, *Pasaulio lietuvis*, 2019 gegužės 5, žiūrėta 2020 balandžio 10, <http://pasauliolietuvis.lt/knygu-vaikams-autore-jolita-zykute-esu-rami-kol-galiu-galvoti-lietuviskai/>.
- Kolevinskienė, Žydronė, „Lietuvių diasporos tyrimų kelias: tarp lokališkumo ir mobilumo“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (21) (2016), 97–107.
- Kuizinienė, Dalia, „Tarp refleksijos ir nuotykių: lietuvių migrantų pasakojimai“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (22) (2016), 109–117.
- Laurušaitė, Laura, *Literatūra, mobilumas, imago. Lietuvių ir latvių XXI a. (e)migracijos patirtys*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
- Laurušaitė, Laura, „Nei sava, nei kita: nulinė tapatybė šiuolaikinių baltų (e)migrantų literatūroje“, *Logos*, 94 (2018), sausis–kovas, 87–101.
- Maskuliūnienė, Džiuljeta, „Ant bangos – sunkiosios temos, tamsieji motyvai (2016 m. realistinė grožinė proza ir kai kurios pažintinės vaikų ir paauglių knygos)“, *Rubinitis* 1 (81) (2017), žiūrėta 2020 balandžio 10, <https://www.ibbylietuva.lt/rubinitis/2017-nr-1-81/ant-bangos-sunkiosios-temos-tamsieji-motyvai-2016-m-realistine-grozine->.
- Mikalauskienė, Neringa, „Šiapus pasakos slenkščio (2014 m. realistinių ir pažintinių vaikų ir paauglių knygų apžvalga)“, *Rubinitis* 1 (73) (2015), žiūrėta 2020 balandžio 17, <https://www.ibbylietuva.lt/rubinitis/2015-nr-1-73/siapus-pasakos-slenkscio-2014-m-realistiniu-ir-pazintiniu-vaiku-ir-paaugliu-knygu-apzvalga/>.
- Milerytė, Rasa, „Keliam į Australiją. Reikalingos priemonės – knyga“, *Skaitymometai.lt*, 2014 liepos 1, žiūrėta 2020 balandžio 17, <http://www.skaitymometai.lt/index.php?-263162555>.
- „Monika Vaicenavičienė: „Ne viską pavyko susekti – todėl teko pasekti“, kalbėjosi Laimutė Adomavičienė, *Draugas* II, 3 (8), 2019 sausio 19, 4, 8.
- Musteikytė, Dalia, „Meškių istorijų“ autorė Evelina Daciūtė: „Dalis Kinijos yra manyje ir nebebus kitaip“, *15min.lt*, 2015 kovo 1, žiūrėta 2020 balandžio 10, <https://www.15min.lt/vardai/naujiena/lietuva/meskiu-istoriju-autore-evelina-daciute-dalis-kinijos-yra-manyje-ir-nebebus-kitaip-1050-487826>.
- „Paskui širdies balsą – į egzotinę šalį“, kalbino Inga Nanartonytė, *Lietuvė*, 2020 vasario 5, žiūrėta 2020 balandžio 10, <http://lietuve.lt/paskui-sirdies-balsa-i-egzotine-sali/?v=c562607189d7>.
- Satkauskytė, Dalia, „Egzilinė (ne)tapatybė naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (12) (2011), 120–129.
- Skabeikytė-Kazlauskienė, Gražina, „Kas yra laimė? (2016 m. pasakinė proza)“, *Rubinitis* 1 (81) (2017), žiūrėta 2020 balandžio 17, <https://rubinitis.lnb.lt/index.php?473342741>.

- Skabeikytė-Kazlauskienė, Gražina ir Urba, Kęstutis, *Šimtas knygų vaikams ir Lietuvai: reikšmingiausių lietuvių autorių knygų vaikams ir paaugliams katalogas*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2017, 39.
- Urba, Kęstutis, *Auginančioji literatūra: XX a. lietuvių vaikų literatūros tyrimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015.
- Urba, Kęstutis, „Literatūra vaikams ir paaugliams“, *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, sud. G. Viliūnas. Vilnius: Alma littera, 2002, 259–288.
- „Unė Kaunaitė“, *kurkl.lt*, žiūrėta 2020 balandžio 10, <http://kurkl.lt/staff/une-kaunaite/>.
- Varanius, Vytautas, „Apie žvėrynus“, *Literatūra ir menas*, 2016 spalio 21, žiūrėta 2020 balandžio 17, <https://literaturairmenas.lt/literatura/vytautas-varanius-apie-zverynus>.

LAIMUTĖ ADOMAVIČIENĖ

LITHUANIAN (E)MIGRANT LITERATURE FOR CHILDREN FROM 2009 TO 2019

Summary. This article analyzes original works of literature created from 2009 to 2019 by Lithuanian (e) migrants for children. The newest children's literature created by Lithuanian (e)migrants after 1990 has received little in the way of reflection and research. The aim of this article is to review the current situation of children's literature by émigré writers, its genres, themes, problems, and tendencies. Chief among the latter are the quest for the meaning of being Lithuanian (Monika Vaicenavičienė, Vaiva Rykštaitė, Evelina Daciūtė, Lina Mumgaudytė); the child's and its family's values (Evelina Daciūtė, Jurga Baltrukonytė, Jolita Zykutė, Jolanta Ona Vitkutė); adolescent problems related to family instability and emigration (Unė Kaunaitė, Akvilina Cicėnaitė); and therapeutic fairy tales (Jurga Baltrukonytė). The main genres represented in the creative work of Lithuanian (e)migrant writers (exclusively women) are prose stories, fairy tales, realist tales, and novels. Poetry is an rare exception (Evelina Daciūtė). The books of some of these authors are examples of popular literature for entertainment (those of Jolita Zykutė, Jolanta Ona Vitkutė and some of the tales of Jurga Baltrukonytė).

Keywords: Lithuanian (e)migration literature, children's literature, the first decades of 21st century.

Iš archyvų

Vida MONTVYDAITĖ

Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės

Ignalinos atominės elektrinės statybos aspektai (įslaptinti sovietmečio dokumentai ir jų analizė)

Publikuojamame dokumente supažindinama su Visagino (Ignalinos) atominės elektrinės (AE) statybos aplinkybėmis, kurios išaiškėjo, kai Maskvos partiniai kontrolieriai atliko griežtą statybos darbų ekspertizę. Ji buvo atlikta, kai 1986 m. įvyko Černobylio atominės elektrinės avarija ir buvo baiminamasi naujų branduolinių katastrofų.

Sovietiniu laikotarpiu galiojusi planinė ekonomika nulėmė atominės energetikos plėtrą Šiaurės vakarų regione, o geografinės aplinkybės padiktavo atominės elektrinės statybą tuometinės Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos (TSRS) teritorijoje. Kartu su atominė jėgaine išaugo ir Visaginas (tuometinis Sniečkus) – miestas, kuris buvo specialiai pastatytas ir tuomet vadintas Ignalinos atominės elektrinės miestu. Ignalinos atominė elektrinė vienu metu buvo galingiausia atominės energijos gamintoja pasaulyje. Miesto atsiradimo istorija, sovietmečio socializmo statybų laikotarpis iki šiol išlieka netyrinėta tema. Per pastarąjį dešimtmetį buvo atlikta daugiau sociolingvistinių tyrimų, įgyvendinta Lietuvos mokslo tarybos finansuotų projektų, skirtų daugiakalbystės, įvairiataučio miesto fenomeno tyrimams. Vis dėlto verta susipažinti su pačios atominės jėgainės statybos istorija, ieškoti dokumentų, pagrindžiančių jos atsiradimo aplinkybes, ir dar svarbiau – pabandyti suprasti, kaip šis socializmo santvarkos laimėjimus turėjęs liudyti objektas daugiau nei du dešimtmečius veikė nuošalaus ir vaizdingo Lietuvos regiono žmonių gyvenimą.

Jei 1986 m. Černobylio tragedija nebūtų sustabdžiusi socializmo gigantomanijos objektų statybos (drauge buvo svarbus ir ginklavimosi varžybų su JAV „imperialistais“ godulys, dėl to nuolat augo elektros energijos poreikis), tai nepaisant nei žemės plutos tektoninių savybių, nei Drūkšių ežero per mažo pajėgumo aušinti galingus reaktorius, būtų buvę pastatyti planuoti III ir IV blokai. Jau buvo pradėti kasti pamatai. II blokas buvo

beveik užbaigtas. Tik *perestroikos* (pertvarkos) atėjimas, socializmo pabaiga Lietuvoje nulėmė, kad visi šie nesuvokiamo masto energetikos objekto statybos darbai sustojo, o vėliau imtasi jėgainės uždarymo ir pavojingų blokų išmontavimo darbų. Objekto nepatikimumą liudija ir *perestroikos* laikotarpio dokumentai, kuriuose buvo užfiksuoti Ignalinos atominės elektrinės plano įgyvendinimo trūkumai. Po Černobylio avarijos Tarybų Sąjungos aukščiausi pareigūnai suvokė, kad reikia įvertinti ir pataisyti milijonus tuometinių rublių kainuojantį statybų broką, kuris iš dalies nulėmė katastrofą Černobylyje, ir baimė, kad panašūs įvykiai gali pasikartoti Lietuvoje, ragino imtis griežtų priemonių skubiai taisant saugos padėtį Ignalinos AE.

Rengiant šį straipsnį pasitarnavo dviejų Lietuvos ypatingojo archyvo Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto (LKP CK) bylose saugomų dokumentų analizė, kuri atskleidžia sovietinio energetikų miesto statybos realią padėtį. Lozungai ir Komunistų partijos retorika iš tiesų slėpė biurokratijos ir statybininkų darbo broką, statistinių duomenų iškreipimus, kurie tuomet vadinti „prirašymais“ – tokia buvo kasdienybė teikiant ataskaitas Maskvai.

Lietuvos ypatingajame archyve saugomose LKP CK bylose buvo rasti TSRS Komunistų partijos Kontrolės komiteto dokumentai, atsiųsti į Vilnių patikrinus visas atomines elektrines, veikusias TSRS teritorijoje. Sprendime konstatuojami įvykdyti pažeidimai ir paskirtos nuobaudos, LKP Centro komitetas informuojamas apie esamą padėtį, įvardijama tai, ko Komunistų partijos veikėjai – darbų ir nuopelnų prirašinėtojai ir socialistinio lenktyniavimo pirmūnai – nebegalėjo nuslėpti, ir prašoma LKP veikėjų pasidalyti atsakomybe bei ištaisyti klaidas.

Šio straipsnio tikslas yra supažindinti su Lietuvos ypatingajame archyve saugomais LKP CK slaptaisiais dokumentais, atskleidžiančiais, kokiomis sąlygomis gyvenę ir dirbę kareiviai atliko sunkiausią darbą – ruošė statybų aikšteles, kaip statybininkai, atvykę iš visos SSSR respublikų į komjaunuolišką amžiaus statybą, gyveno ir įvykdė socialistinio lenktyniavimo planus, o iš tiesų Lietuvoje ilgam įkurdino atominės energijos monstrą, kuris dar kelis amžius bus gyvybingas radiacinio pavojaus šaltinis.

Kalbant apie atominę elektrinę, prieš akis dažniausiai iškyla tokie vaizdai: žmonės baltais chalatais, palinkę prie sudėtingų prietaisų ekranų, mirksinčios valdymo pultų lemputės didelėse salėse, du nebylūs kaminai, styrantys virš miškų horizonto. Iki šių vaizdinių atsiradimo du dešimtmečius vyko pragariškas darbas: miškuose buvo išlaipinta nuo kelių iki keliolikos tūkstančių statybos bataliono kareivių ir karininkų, jie statėsi palapines, pirmieji atvykusieji gyveno šaltyje, vėjo perpučiamuose barakuose, be jokių patogumų, ieškoti trūkstamo maisto ir degtinės eidavo pas aplink gyvenančius kaimiečius. Pirmieji elektrinės statybų metai buvo sunkūs ir Lietuvos gyventojams, kuriems neteikta daug paaiškinimų, kai šalia jų trobų ir kaimelių nuolat judėjo sunkiasvorių kolonų srautai, buvo statomos gamyklos, o visa tai lydėjo kareivių plėšikavimai naktimis. Apie šiuos metus ir įvykius informacijos galima rasti tik liudininkų atsiminimuose, kuriuos surinko šio krašto mylėtojas, kraštotyrininkas Algirdas Kavaliauskas ir pateikė savo knygoje.¹

¹ Kavaliauskas, Algirdas, *Visaginas (1975–1999)*. Vilnius: Jandrija, 1999, 367 p.; Kavaliauskas, Algirdas, *Istorijos fragmentai (1972–2002)*. Vilnius: Jandrija, 2003, 430 p.; Kavaliauskas, Algirdas, *Po išskleistais gervės sparnais. Iš Visagino ir jo apylinkių kultūros istorijos (1970–2008)*. Utena: Utenos Indra, 2009, 310 p.

Šiame straipsnyje pristatomi du Lietuvos ypatingojo archyvo LKP CK fonde rasti dokumentai (jie papildo vienas kitą) su žyma „visiškai slaptai“ apie Visagino (toliau – Ignalinos; to laikmečio dokumentuose bei atsiminimuose yra minimas tuo metu vartotas objekto pavadinimas) atominės elektrinės statybos aplinkybes. Lietuvos mokslininkai nebuvo tiesiogiai prileidžiami prie atominės elektrinės planavimo, statybos arba įrengimo darbų, tačiau nuo pat projektavimo etapo labai atsakingai stebėjo ir rinko informaciją apie planuojamą statybos vietą.

Tame pačiame archyve buvo rasti dokumentai, patvirtinantys, kad Lietuvos mokslų akademijos Fizikos instituto mokslininkai teikė prašymus, užklaudas į Maskvą dar 1978 m. ir prašė projektuojant atsižvelgti į Lietuvos grunto savybes, branduolinių atliekų saugojimo metodų planavimą.² Vėliau, kai statybos jauėjo į pabaigą, dėl galimo atstovavimo Lietuvos pusės interesams tuometinis LTS KP CK sekretorius Algirdas Brazauskas buvo paskirtas tarpininkauti Lietuvos TSKP CK ir AE administracijai, sprendžiant įvairius, daugiausia statybų, susijusių su aplinkiniais rajonais, infrastruktūros klausimus.

Remiantis archyvinėje publikacijoje pateikiamu dokumentu, dekonstruojamas mitas apie komunistinės pažangos pavyzdinę statybą, kurią tikrovėje kūrė tūkstančiai statybų bataliono (*strojbat*) kareivių, daugiausia pašauktų tarnauti iš Vidurinės Azijos šalių. Jie buvo įsikūrę primityviuose barakuose Ignalinos regiono miškuose prie Drūkšių ežero (pasirinkto tik dėl geografinių grunto ypatumų; pirmiau buvo planuota statyba kitame Drūkšių krante, Baltarusijos TSR).

Šiame straipsnyje analizuojami du dokumentai, rasti Lietuvos ypatingajame archyve, Lietuvos KP CK dokumentų fonde³. Tai – iš Maskvos TSRS KP CK (aukščiausios valdžios institucijos Tarybų Sąjungoje) į Lietuvą atsiųsti patikrinimo dokumentai, kurie buvo parengti atlikus objektyvias statybų eigos, sąmatų ir įvykdytų darbų revizijas.

Priežastis, privertusi objektyviai įvertinti komjaunimo spartuolišką statybą, buvo Černobylio atominės elektrinės reaktoriaus sprogimas – didžiausia atominės energetikos pramonės katastrofa pasaulyje, kurios tragiškos pasekmės jaučiamos iki šiol. Sovietų valdžia nusprendė patikrinti visus veikiančius ir statomus atominius objektus ir įvertinti, kokios yra saugos sąlygos, kokius darbus būtina atlikti siekiant išvengti tragedijų ateityje. Michailo Gorbačiovo pasirinktam *perestroikos* šūkiui tai buvo itin skaudus smūgis tarptautinėje arenoje, todėl, tikėtina, buvo duoti nurodymai įvertinti tikrąją padėtį jau veikiančiose ir statomose atominėse elektrinėse.

Tokia buvo priešistorė, pagrindžianti partijos kontrolės komiteto sprendimą, o kitas raštas yra lydraštis⁴ LKP Centro komitetui su prašymu įvertinti ir nubausti įvardytus atsakingus asmenis.

² Lietuvos TSR MA laiškas dėl branduolinių atliekų šalinimo su Maskvos institucijomis, Lietuvos LKP CK, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 1771, ap. 255, b. 236.

³ *Ibid.*

⁴ Lietuvos TSR MA laiškas dėl branduolinių atliekų šalinimo su Maskvos institucijomis, Lietuvos LKP CK, LYA, f. 1771, ap. 270, b. 1771, l. 134–140.

LKP CK Plenumo protokolas⁵ šiame straipsnyje nebus pateikiamas ir nagrinėjamas, nes jame neatsispindi kitoks vertinimas arba požiūris į aptariamus įvykius, kurie aptarti skelbiamame pirmajame dokumente.

Dokumentų, patvirtinančių nerimą keliančius darbo saugos pažeidimus, būta nuo pat statybų pradžios, ir apie tai žinojo LTSR aukščiausieji vadovai. Tame pačiame archyve taip pat galima rasti 1978 m. įvykusio LKP CK biuro posėdžio medžiagą. Šio posėdžio metu buvo svarstomi statybų atsilikimo nuo grafiko, nesukomplektuotų kadrų ir prastos drausmės klausimai.⁶

1987 m. nagrinėjami dokumentai yra ypač griežto stiliaus, juose įvardijami darbų trūkumai ir nurodoma atsakingiems asmenims skirti drausminės nuobaudas. Šiame straipsnyje yra nagrinėjami Lietuvos ypatingajame archyve (f. 1771, ap. 270, b. 177) saugomi abu dokumentai: TSKP CK Partinės kontrolės ataskaita apie padėtį statant Ignalinos AE (8 lapai – 141–148) ir Sprendimas (*Rešenijs*; 7 lapai – 134–140). Šiame straipsnyje plačiau pristatomas ir analizuojamas pastarasis dokumentas, nes jame yra pažymėti tam tikri paveldimai, atsiųsti iš Maskvos, atskleidžiantys partinius administracinius santykius ir Lietuvos funkcionierių pavaldumą. Abu dokumentai yra spausdinti mašinėle, rašyti rusų kalba.

Kontrolės ataskaitą sudaro 8 lapai⁷, pirmajame puslapyje turintys žymą „visiškai slap-tai“. Paskutiniojo puslapio apačioje, dešiniajame kampe yra užrašas ranka rusų kalba: in-formuojama apie 1987 m. birželio 22 d. įvykusį LKP CK biuro posėdį, kuriame buvo aptar-ti klausimai, susiję su *Sprendimo* nuostatų įgyvendinimu; asmens parašas neišskaitomas.

Sprendimas – su žyma „visiškai slap-tai“, adresatas – „Lietuvos Kompartijos CK“.

Nurodomas protokolo numeris – 145 p. 1 – ir data – 17 balandžio 1987 m. (avarija Černobilyje įvyko 1986 m. balandžio 26 d., taigi atsiųsto dokumento data rodo, kad situa-cija visose Tarybų Sąjungos teritorijoje veikusiose atominėse elektrinėse buvo analizuoja-ma beveik metus).

Kairiajame kampe yra ranka užrašyta viza rusų k.: „A. Brazauskui priniat na rasmotre-nije“ („A. Brazauskui peržiūrėti“). Pasirašo P. Griškevičius (anuometinis Lietuvos komu-nistų partijos CK pirmasis sekretorius). Toliau pateikiama preambulė – dokumento pava-dinimas, nusakantis dokumento atsiradimo priežastis ir esamą situaciją, kurią trumpai galima apibūdinti taip: partinės kontrolės sprendimas dėl šurkščių atominės saugos pažei-dimų ir klastojimo faktų statant Ignalinos atominę elektrinę.

Jau antrojoje pastraipoje randame teiginį, kad net projektuojant ir statant elektrinę buvo šurkščiai pažeidžiama atominė sauga. Ypač bauginamai skamba tai, kad nebuvo atlikti tinkami seismologiniai tyrimai, nepakankamai ištirtas gruntas, neatlikti tektoniniai tyrimai. (Apie tai liudija ir kiti archyvuose rasti dokumentai, liudijantys, kad atominės elektrinės projektavimo etape Lietuvos TSR MA mokslininkai išsakė savo nuogastavimus, tačiau Maskvos ministerijų laiškais buvo nutildyti.)⁸

⁵ Lietuvos komunistų partijos Plenumo protokolas, LYA, f. 1771, ap. 270, b. 44, l. 8–13.

⁶ Lietuvos TSR MA laišakai dėl branduolinių atliekų šalinimo su Maskvos institucijomis, Lietuvos LKP CK, LYA, f. 1771, ap. 259, b. 77, l. 12.

⁷ Lietuvos TSR MA laišakai dėl branduolinių atliekų šalinimo su Maskvos institucijomis, Lietuvos LKP CK, LYA, f. 1771, ap. 270, b. 177, l. 141–148.

⁸ Lietuvos mokslų akademijos susirašinėjimas su LKP CK ir LTSR dėl atominės elektrinės statybų, LYA, f. 1771, ap. 255, b. 236.

„Valstybinė ekspertų TSRS valstybinio plano komiteto (*Gosplano*) komisija iškelia rimtas Ignalinos atominės elektrinės projektavimo klaidas ir atominės saugos taisyklių nepaisymą. Ji (elektrinė, – red. past.) suprojektuota nepaisant seismiškumo, nebuvo atlikta pakankamai geologinių ir tektoninių tyrimų. Neištirta gruntinio vandens būklė, blogai įrengta drenažo sistema. Stotyje yra pavojingų nuosėdų, pagrindiniai statiniai ir konstrukcijos yra pasvirę, statinio sienose liko didelių nebetonuotų ertmių.“⁹

Statybų dokumentacija buvo parengta nekokybiškai, projekto medžiaga buvo parengta netinkamai, nebuvo vykdoma autorinė statybų kokybės priežiūra. Projekto dokumentaciją rengęs institutas neįvertino ir neištyrė reaktoriaus galimo darbo įvairiomis ribinėmis aplinkybėmis, o vėliau šias klaidas tik patvirtino tikrovė: nuolat kildavo avarinių situacijų, kurios nuo visuomenės būdavo slepiamos.

„Nebuvo tinkamos autorinės priežiūros, kad statinys būtų įrengtas saugiai, nesidomėta statybų kokybe. Pažeidžiant galiojančias saugos normas avarijų lokalizacijos sistema Ignalinos AE projektuota su gerokai mažesne reaktorių pažeidžiamumo riba, todėl jų eksploatacija yra galima tik elektrinei dirbant mažesniu pajėgumu.“¹⁰

Tarybų Sąjungos ministerijos ir statybos vadovai neužtikrino statybos darbų kokybės ir darbo drausmės reikalavimų. Buvo pripažinta, kad 1983 m. paleistas pirmasis reaktorius buvo pastatytas ir įrengtas aplaidžiai atliekant darbus, nepatikrinus saugos sistemų. Asmenims, dabar skaitantiems šį dokumentą, sunkiai suvokiama, kad reikalą išmanę specialistai taip apgaudinėjo valdžias visais lygmenimis, kad buvo pasiryžta leisti eksploatuoti reaktoriaus bloką, nepastčius 49 statinių, kurie turėjo tiesiogiai užtikrinti jo saugą.

Į neatliktų darbų sąrašą buvo įtraukta 2 200 pozicijų, šie darbai buvo įvertinti anuo metu itin didele suma – 55 mln. rublių.

„Pirmasis Ignalinos AE blokas, kurio galingumas – 1,5 milijonai kilovatų, buvo paleistas esant šurkščių saugos reikalavimų pažeidimų, taip pat buvo pažeistos energetinių įrenginių leidimo eksploatuoti taisyklės, priėmimo akte nėra priešgaisrinės saugos atstovo parašo. Prieš pasirašydami aktą, iš visų 124 statinių ir sistemų, kurių vertė – 548 milijonai rublių, ministerijos atstovai išbraukė 49 nebaigtus statyti objektus, kurie neabejotinai turėjo užtikrinti atominės elektrinės darbų patikimumą ir saugą. Bendras neatliktų darbų skaičius sudaro 2 200 pozicijų už 55 milijonus rublių. Iš reaktoriaus paleidimo komplekso buvo pašalintas vienas iš dviejų turbogeneratorių, kurio galingumas siekia 750 tūkstančių kilovatų, jo vertė – 94 milijonai rublių.“¹¹

⁹ „В проектировании и строительстве Игналинской АЭС Государственной экспертной комиссией Госплана СССР выявлены серьезные ошибки и отступление от правил ядерной безопасности. Она спроектирована без учета сейсмичности, не были проведены достаточные геологические и тектонические изыскания. Слабо изучено состояние грунтовых вод, плохо построена дренажная система. На станции имеют место опасные осадки и крены основных сооружений, в стенах зданий имеются большие незабетонированные пустоты.“

¹⁰ „...плохо осуществляет авторский надзор за надежностью оборудования и качеством строительства. В нарушения действующих норм безопасности система локализации аварий на Игналинской АЭС проектирована на значительно меньший предел повреждаемости реакторов, в результате безопасная их эксплуатация возможна лишь при понижении мощности.“

¹¹ „Ввод в строй в 1983 г. Первого энергоблока Игналинской АЭС мощностью 1,5 млн. киловатт осуществлен Минсредмешем СССР с грубыми нарушениями условий безопасности и правил приемки энергетических

Straipsnio pradžioje minėtą tarybiniais laikams įprastą „prirašinėjimą“ ir tiesos iškrypimą iliustruoja šio dokumento išvada apie tai, kad statybos vadovai, LKP CK atstovai nutylėjo apie neatliktus darbus, kai kuriuos net fiktyviai pripažino kaip padarytus, nors trūkumai nebuvo pašalinti net iki šią išvadą padariusios kontrolės 1986 m. Tikėdamiesi aukštų valstybės apdovanojimų, dar 1984 m. jie raportavo apie ištaisytus trūkumus ir atliktus darbus. Daugelis vadovų už šiuos suklastotus duomenis ir klaidinančius priėmimo darbų dokumentus gavo premijas. Išmokos viršijo fantastišką 3 mln. rublių sumą (tuo metu vidutinis darbininko mėnesio atlyginimas siekė 70–90 rublių, mokytojo – 80–120 rublių).

„Buvęs stoties direktorius I. F. Lukošinas ir vyriausiasis inžinierius A. I. Chromčenko, siekdami gauti apdovanojimus, ministerijai pateikė fiktyvią pažymą apie pašalintus darbų trūkumus, nors dalis jų, kaip parodė tikrinimas, nebuvo pašalinti iki dabar. Daugelis vadovų buvo nepelnytai apdovanoti, neteisėtai išmokėtų pinigų suma viršijo 3 milijonus rublių.“¹²

Šie finansiniai pažeidimai nublanksta prieš technologinius statybos pažeidimus. Per pirmuosius trejus atominės elektrinės veikimo metus reaktorius buvo 115 kartų sustabdytas avariniu būdu, kilo 12 gaisrų. Nustatyta, kad į atmosferą buvo išmestas didesnis, nei leidžiama, radioaktyviųjų medžiagų kiekis. Pavojingiausia buvo tai, kad ši informacija nebuvo pateikta nei rajono, nei kitiems respublikos valdžios pareigūnams.

Nusikalstama veikla, kai eksploatuoti buvo leista nevisiškai baigtus statybos kompleksus, tęsėsi net po Černobylio katastrofos. Tiek ministrai, tiek statybos vadovai tęsė ankstesnes tradicijas ir 1987 m. piktnaudžiavimo, broko ir aplaidumo istorija pasikartojo ir statant antrąjį reaktorių. Tada buvo pašalinti iš sąmatos net 52 numatyti objektai, įvertinti 63 mln. rublių. Dar kartą reiktų prisiminti ano meto rublio vertę: bandelės kainuodavo po 3 kapeikas, ledai – po 12 kapeikų, senatvės pensija siekė 60 rublių. Vien antrojo bloko statybų aferos mastas – 63 mln. rublių.

Atskira tema galėtų būti darbo drausmės klausimas statybų laikotarpiu. Požiūrio į darbo svarbą, statybininkų kontingento formavimo praktika kelia nuostabą ir baugų vertinimą apie atliktų statybos darbų patikimumą. Šiame kontrolės dokumente buvo išvardytos aplinkybės ir faktai, kurių nebegalėjo ignoruoti net Komunistų partijos veikėjai. Pagrindinius darbus svarbiausiais statybų etapais vykdė daugiau nei 9 000 sovietų armijos karių, suvežtų daugiausia iš Vidurinės Azijos, sunkiai pakėlusių Lietuvos žiemos išbandymus; jie visą laiką lauke dirbo sunkų fizinį darbą. Garnizonas buvo įkurdintas šalia statomo

сооружений в эксплуатацию, при отсутствии в акте приемки подписи представителя органов пожарной охраны. При подписании акта из пускового комплекса в количестве 124 сооружений и систем сметной стоимостью 548 млн. рублей руководителями министерства были исключены 49 недостроенных объектов, имеющих непосредственное отношение к надежности и безопасности работы атомной электростанции. Общий перечень недоделок составил 2200 позиций на сумму 55 млн. рублей. Из пускового комплекса был исключен один из двух турбогенераторов мощностью 750 тыс. киловатт сметной стоимостью 94 млн. рублей.“

¹² „Бывшие директор станции т. Луконин И.Ф. и главный инженер т. Хромченко А. И. с целью получения вознаграждений представили в министерство фиктивную справку об устранении имевшихся недоделок, хотя половина из них, как показала проверка, не устранена и до настоящего времени. Многие руководящие работники в связи с этим были незаслуженно награждены, а сумма незаконно выплаченных премий превысила 3 млн. рублей.“

objekto, kariai gyveno barakuose, maistas buvo atvežamas iš Vilniaus bei aplinkinių rajonų. Kareiviai plėšikavo apylinkėse, vogė statybos medžiagas, jas keitė į alkoholį, nuolat vykdavo muštynės, vietos gyventojams keliavo narkotikų siuntos iš Azijos. Tokia buvo kasdienybė. Tūkstančiai kareivių beveik dešimtmetį šeimininkavo vaizdingame Lietuvos regione, tačiau vadovybė negalėjo užtikrinti kokybiško darbo pavojingiausiame statybos objekte.

Daugiau įdomios medžiagos, liudininkų atsiminimų, vietos gyventojų skundų surinkta ir publikuota A. Kavaliausko knygoje apie Visaginą¹³, be to, apie tuos laikus istorijas pasakoja iki šiol juos menantys gyvi liudininkai.

Paminėtina, kad per kelerius metus buvo areštuota ir sulaikyta 9 970 karių ir karininkų. 1 025 kareiviai įvykdė nusikaltimus, 513 buvo įkalinta. Beveik visi nusižengimai buvo įvykdyti dėl girtavimo, vagiliavimo ir vietos gyventojų plėšimo. Kariniuose statybų daliniuose iškilo ir narkotikų vartojimo problemų.

„Buvo masiškai paliekami daliniai, 385 kariai statybininkai paliko savo dalinius ir dezertyravo. Trys ketvirtadaliai visų karinės disciplinos pažeidimų susiję su girtavimu darbe ir kareivinėse. Auga gamybinių traumų skaičius.“¹⁴

Maskvos partinių kontrolierių nuomone, problemas turėjo išspręsti ir darbų saugą užtikrinti partinė drausmė, komunistinis auklėjimas, todėl daugiausia dėmesio ir rekomendacijų buvo skiriama partiniams kadrams.

„Vakarų valdybos partinis komitetas (sekretorius R. A. Kučuk) neužtikrino, kad būtų vykdomi partijos ir vyriausybės nutarimai kovojant su girtavimu, kad būtų stiprinama darbo, gamybos disciplina, jis iš Ignalinos karinio dalinio vadovų nereikalavo, kad būtų laikomasi TSKP reikalavimų, karinės disciplinos. Statybose itin žemas pirminių partinių, profsąjungos ir komjaunimo organizacijų darbo lygis.“¹⁵

Daliniuose nuolat vykdavo muštynės, savęs žalojimas. Nuo šalčio ir nuovargio kariai, atvykę iš pietinių SSSR regionų, slėpdavosi elektros pastotėse, šildydavosi elektra, todėl būdavo daug mirčių. Tikrintojai konstatavo nuolat prastą karinę ir darbo drausmę. Net po Černobylio avarijos Maskvos partiniams lyderiams didžiausia bėda, dėl kurios nepašalinamos visos ydos, atrodė (vertinant iš šių dienų perspektyvos tai gana komiška) tai, kad vietos komunistai neužtikrino komunistinio auklėjimo ideologijos, nepakankamai dirbo vietos partinė organizacija, nebuvo tinkamai organizuotas politinis auklėjamasis darbas. Todėl

¹³ Kavaliauskas, *Visaginas (1975–1999)*; Kavaliauskas, *Istorijos fragmentai (1972–2002)*; Kavaliauskas, *Po išskleistais gervės sparnais. Iš Visagino ir jo apylinkių kultūros istorijos (1970–2008)*.

¹⁴ „Массовый характер носят самовольные отлучки, 385 военных строителей оставили свои части и дезертировали. Три четверти всех нарушений воинской дисциплины связаны с пьянством на производстве и в казармах. Растет производственный травматизм.“

¹⁵ „Партком Западного управления (секретарь т. Кучук Р.А.) не обеспечил выполнения решений партии и правительства об искоренении пьянства, укреплении трудовой и производственной дисциплины, не потребовал от коммунистов-руководителей Игналинского гарнизона и подчиненных частей строгого соблюдения норм устава КПСС, воинской дисциплины. На стройке низок уровень работы первичных партийных, профсоюзных и комсомольских организаций.“

pagal savo kompetencijas aukščiausia Komunistų partijos kontrolės institucija – Kontrolės komitetas moksliniais argumentais nurodė nukrypimus nuo statybos normatyvų arba bent formulavo teisinę atsakomybę, – tai būtų visai pagrįsta, įvertinus sukčiavimus, apgavystes ir finansinių ataskaitų iškraipymus. Būtų buvę teisinga, jei už tokius akivaizdžius pažeidimus ministrai ir statybų vadovai būtų netekę ne tik darbo, postų, bet ir būtų buvę patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Vis dėlto tenka su nuostaba skaityti, kad visiems įvairaus rango viršininkams buvo skirti tik įspėjimai, papeikimai, ir pati grėsmingiausia nuobauda buvo įrašai partinės drausmės knygelėje.

„Primti domėn ministrų L. D. Riabovo ir N. F. Lukonino pareiškimus apie tai, kad jie padarys išvadas, susijusias su šio klausimo svarstymu partinės kontrolės komitete prie TSKP CK ir įves griežtą tvarką Ignalinos AS statyboje ir eksploatacijoje.“¹⁶

Atominės energetikos ministrui, kuris pažeidė valstybinę discipliną, nevykdė branduolinės saugos reikalavimų, neprincipingai vertino pirmojo elektrinės reaktoriaus pabaišimo darbus juos priimdamas ir teikė nepatikimą informaciją aukštesnėms institucijoms, buvo skirtas papeikimas. Dokumente užfiksuota, kad papeikimai buvo skirti ir kitiems statyboms vadovams bei už atominės elektrinės saugą atsakingiems asmenims.

Nebuvusiems Komunistų partijos nariais sunku suprasti pagrindą tam, kad dokumente minimiems ministro pavaduotojui, statybos aikštelės Komunistų partijos komiteto pirmininkui drausmės švelnesnės – jiems paliktas griežtas papeikimas be įrašo į įskaitos knygutę. Dokumente tai plačiau nekommentuojama, tačiau galime suprasti, kad karininkai buvo pakeisti arba jų atsiųsta daugiau ir taip buvo sustiprintas vadovavimas. Dokumente minima, jog „ministerija imasi priemonių, kad būtų sustiprintas vadovavimas Ignalinos karinio dalinio statybos daliniams.“ Lietuvos komunistų partiniams organams buvo pasiūlyta patiems įvertinti savo atsakomybę, o sprendimams ir padėčiai ištaisyti buvo skirtas visų kalendorinių metų laikotarpis, nors Černobylyje vis dar ruseno ir į aplinką mirtinus spindulius skleidė sprogęs reaktorius.

Atominė elektrinė ir šalia jos pastatytas miestas nuo pat statybų pradžios per visą sovietmetį dalies žmonių, o kai kurių – net iki šių dienų, buvo pristatomi kaip Tarybų Lietuvos sėkmės istorija. Tai buvo SSSR didelio masto branduolinės politikos dalis. Sovietinio laikotarpio planinė ekonomika nulėmė atominės energetikos plėtrą Šiaurės vakarų regione, o geografinės aplinkybės – atominės elektrinės statybą Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos teritorijoje.

Milžiniškų lėšų ir daugybės žmonių pareikalavęs technologinis sumanymas, anksčiau vadintas ypatinga socialistinės santvarkos ir spartuoliško darbo statyba, buvo ypatingo slaptumo visos Tarybų Sąjungos reikšmės objektas, apie kurį Lietuvoje ribotos informacijos galėjo turėti tik aukščiausi partiniai vadai.

Grandiozines socializmo statybas, maskuojant komunistinio, spartuoliško darbo etiketėmis, realiai vykdė kareiviai, nubausti asmenys. Priverstinis darbas nebuvo motyvuotas,

¹⁶ „Принять к сведению заявление министров тт. Рябева Л.Д. и Луконина Н.Ф. о том, что ими будут сделаны надлежащие выводы из обсуждения данного вопроса в Комитете партийного контроля при ЦК КПСС и наведен строгий порядок в строительстве и эксплуатации Игналинской АЭС.“

kaip ir ne ką labiau motyvuoti buvo dirbančiuosius prižiūrintys karininkai. Statybininkai, siekdami eksponuoti socialistinių lentynių pasiekimus nuo žemiausios grandies brigadininko iki viršininkų ir net ministrų, gražino statistiką, iškraipydami realią padėtį, numatytus darbus atlikdami nekokybiškai arba jų visai neatlikdami, tik palikdami sąmatose. Daugelis saugos darbų, būtinų atominės energetikos elektrinei, nebuvo atlikta visai arba buvo atlikta atmestina.

Tai atsiskleidžia Lietuvos ypatingajame archyve rastuose dokumentuose – LKP CK pasitarimų protokoluose su žyma „visiškai slapta“. Po Černobylio atominės elektrinės avarijos buvo nuspręsta objektyviai įvertinti veikiančias ir statomas atominės elektrines visoje Tarybų Sąjungoje. Aukščiausia valstybės drausmės institucija – TSKP partinės kontrolės komitetas, patikrinęs statybų dokumentaciją, įvertino tikrąją padėtį.

Tuo metu TSRS jau veikė skaidrumo (*glasnost*) ir pertvarkos (*perestroikos*) judėjimai, ir daug metų slėpti faktai bei faktų iškraipymai tapo prieinami plačiajai visuomenei. Kartu budo pilietinė visuomenė, ekologijos judėjimai, turėję svarios įtakos stabdant atominę energetiką ir Lietuvoje.

Valstybės ypatingajame archyve saugomi dokumentai atskleidžia sukrečiančią tiesą apie sovietinę tikrovę, kurioje pagražinti statistiką, statyti didžiausią pasaulyje atominę elektrinę neatlikus reikiamų geologinių, seisminių tyrimų buvo norma. Darbo kultūros lygio ir požiūrio į atsakomybę kuriant sudėtingiausią, tokios svarbos technologinę konstrukciją skirtumai anuomet ir dabar atrodo sunkiai tikėtini.

Archyvų dokumentų analize siekiama parodyti, kad socializmo pasiekimu laikyta statyba buvo aplaidaus darbo, neūkiškumo įkūnijimas, kaip ir tūkstančiai kitų tuo metu statytų objektų, tačiau, skirtingai nei jų, šios statybos brokas grėsė viso regiono žmonių saugumui. Todėl partiniai kontrolieriai, išsigandę galimų kitų avarijų, atliko patikrinimą ir pripažino nuolatinius pažeidimus vykdant statybas, ignoruojamus saugos reikalavimus, statybos darbų įgyvendinimo eigos klastojimą.

Negalėjo būti nė kalbos, kad statybų laikotarpiu būtų skelbta objektyvi informacija apie šio įslaptinto karinio objekto reikalus viešojoje erdvėje, kuri buvo visapusiškai kontroliuojama. Tik pertvarkos ir skaidrumo (*glasnost*) laikais, ypač po Černobylio atominės elektrinės sprogo, buvo leista civiliams domėtis ir priimti sprendimus, susijusius su atomine elektrine. Iki tol tai buvo vien karinės pramonės statybų giganto *Sredmaštroj* (Tarybų Sąjungos ministerija, atsakinga už visos TSRS teritorijoje karinių, slaptųjų miestų ir objektų statybą, kuriai pavaldūs buvo net kariniai daliniai) jurisdikcijoje.

Požiūris į atsakomybę už darbą, statybininkų kontingento formavimą, saugos reikalavimų ignoravimas šių dienų dokumentų skaitytojui kelia nuostabą bei abejones atliktų statybos darbų patikimumu ir padeda geriau suvokti, kokią sovietinį paveldą mūsų šalis gavo iš sugriuvusios TSRS ir jos socializmo statybų.

Решение

О грубых нарушениях руководителями Минсредмаша СССР и Минатом-энерго СССР решений партии и правительства о повышении безопасности атомной энергетики и допущенном очковтирательстве при вводе мощностей на Игналинской АЭС (принято 20 апреля 1987 г.)

Комитет партийного контроля при ЦК КПСС, рассмотрев результаты проведенной проверки, отмечает, что руководящими работниками министерств среднего машиностроения СССР (министр т. Рябев Л. Д.) и атомной энергетики СССР (министр т. Луконин И. Ф.), подведомственных им организаций грубо нарушаются постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР о повышении безопасности, качества и надежности сооружения объектов атомной энергетики, допущено очковтирательство при вводе в эксплуатацию мощностей на Игналинской атомной электро-станции.

В проектировании и строительстве Игналинской АЭС Государственной экспертной комиссией Госплана СССР выявлены серьезные ошибки и отступление от правил ядерной безопасности. Она спроектирована без учета сейсмичности, не были проведены достаточные геологические и тектонические изыскания. Слабо изучено состояние грунтовых вод, плохо построена дренажная система. На станции имеют место опасные осадки и крены основных сооружений, в стенах зданий имеются большие незабетонированные пустоты.

Всесоюзный проектный и научно-исследовательский институт комплексной энерготехнологии Минсредмаша СССР (главный инженер т. Курносов В. А.) своевременно не обеспечивает некоторые сооружаемые объекты необходимой проектно-сметной документацией, плохо осуществляет авторский надзор за надежностью оборудования и качеством строительства. В нарушения действующих норм безопасности система локализации аварий на Игналинской АЭС спроектирована на значительно меньший предел повреждаемости реакторов, в результате безопасная их эксплуатация возможна лишь при понижении мощности. Институтом не проработана ядерная безопасность реактора при различных режимах его работы и аварийных ситуациях.

Заместитель министра среднего машиностроения СССР т. Усанов А.Н., ведающий вопросами капитального строительства, и начальник Западного управления строительства т. Жилин Ю.Ф. не обеспечили высокое качество строительно-монтажных работ и строгое соблюдение государственной дисциплины при сооружении станции.

Ввод в строй в 1983 г. Первого энергоблока Игналинской АЭС мощностью 1,5 млн. киловатт осуществлен Минсредмашем СССР с грубыми нарушениями условий безопасности и правил приемки энергетических сооружений в эксплуатацию, при отсутствии в акте приемки подписи представителя органов пожарной охраны. При подписании акта из пускового комплекса в количестве 124 сооружений и систем сметной стоимостью 548 млн. рублей руководителями министерства были исключены 49 недостроенных объектов, имеющих непосредственное отношение к надежности и безопасности работы атомной электростанции. Общий перечень

недоделок составил 2200 позиций на сумму 55 млн. рублей. Из пускового комплекса был исключен один из двух турбогенераторов мощностью 750 тыс. киловатт сметной стоимостью 94 млн. рублей.

В ноябре 1984 г. Минсредмаш СССР и ЦК Компартии Литвы представили в ЦК КПСС паспорт о своевременном пуске первого энергоблока Игналинской АЭС, тогда как плановые сроки ввода его в действие истекли еще в 1983 году. Бывшие директор станции т. Луконин И.Ф. и главный инженер т. Хромченко А. И. с целью получения вознаграждений представили в министерство фиктивную справку об устранении имевшихся недоделок, хотя половина из них, как показала проверка, не устранена и до настоящего времени. Многие руководящие работники в связи с этим были незаслуженно награждены, а сумма незаконно выплаченных премий превысила 3 млн. рублей.

Ошибки в проектировании, неоправданное сокращение пускового комплекса, большой объем недоделок, слабая подготовка эксплуатационного персонала на первом энергоблоке отрицательно сказались на его работе. За истекшие три года здесь произошло 115 аварийных остановок и вынужденных разгрузок реактора, возникло 12 пожаров, имели место повышенные выбросы радиоактивных веществ в атмосферу. Потребителям недодано 3 млрд. киловатт-часов электро-энергии.

Руководители и партийные комитеты названных министерств не извлекли из этого должных уроков, не сделали всех необходимых выводов из чернобыльской аварии, не развернули в духе требований XXУП съезда и январского (1987 г.) пленума ЦК КПСС решительной борьбы с недостатками в строительстве, продолжают принимать в эксплуатацию объекты с большим количеством недоделок. Так, министры т. Рябев Л.Д. и Луконин Н.Ф. в январе с.г. приняли решение ограничить пусковой комплекс и второго энергоблока Игналинской АЭС, исключив из первоначально утвержденного комплекса 52 объекта на сумму 63 млн. рублей и один из двух турбогенераторов сметной стоимостью 91 млн. рублей.

Проверкой выявлена запущенность работы с людьми на стройке. В осуществляющем строительство АЭС Игналинском гарнизоне военно-строительных частей Минсредмаша СССР (начальник полковник т. Семенов В.М.) по существу разложена воинская дисциплина, процветает пьянство совершаются многочисленные уголовные преступления. В 1984-1986 г. в девяти тысячном гарнизоне было 9970 задержаний и арестов солдат и офицеров за различные нарушения, 1025 военнослужащих совершили воинские и уголовные преступления, 513 человек осуждены. Массовый характер носят самовольные отлучки, 385 военных строителей оставили свои части и дезертировали. Три четверти всех нарушений воинской дисциплины связаны с пьянством на производстве и в казармах. Растет производственный травматизм.

Партком Западного управления (секретарь т. Кучук Р.А.) не обеспечил выполнения решений партии и правительства об искоренении пьянства, укреплений трудовой и производственной дисциплины, не потребовал от коммунистов-руководителей Игналинского гарнизона и подчиненных частей строгого соблюдения норм устава КПСС, воинской дисциплины. На стройке низок уровень работы первичных партийных, профсоюзных и комсомольских организаций.

Руководители Центрального управления военно-строительных частей Минсредмаша СССР (начальник генерал-майор т. Савинов Ю.М.) не осуществляют необходимого контроля за состоянием воинской и трудовой дисциплины, политико-воспитательной работы в частях Игналинского гарнизона, не проводили глубоких проверок положения дел на месте, не требовали от командиров и политработников безусловного выполнения приказов Министерства обороны СССР, Минсредмаша СССР и собственных распоряжений.

ЦК Компартии Литвы, Совет Министров республики, ЦК ЛКСМ Литвы и Игналинский райком партии не вникали должным образом в ход сооружения этой ударной комсомольской стройки, не оказывали необходимой помощи коллективам строителей и эксплуатационников в устранении серьезных недостатков в производственной деятельности, воспитательной работе с людьми, в решении социально-бытовых вопросов в поселке энергетиков.

Комитет партийного контроля при ЦК КПСС постановляет:

1) Отметить, что руководители Министерства среднего машиностроения СССР и Министерства атомной энергетики СССР допустили грубые нарушения партийной и государственной дисциплины при сооружении и вводе в эксплуатацию мощности на Игналинской атомной электростанции, не обеспечили строгое соблюдение правил ядерной и пожарной безопасности, смирились с серьезными недостатками в организации труда и быта, запущенностью воспитательной работы среди строителей и эксплуатационников.

Принять к сведению заявление министров тт. Рябева Л.Д. и Луконина Н.Ф. о том, что ими будут сделаны надлежащие выводы из обсуждения данного вопроса в Комитете партийного контроля при ЦК КПСС и наведен строгий порядок в строительстве и эксплуатации Игналинской АЭС.

2) Министру атомной энергетики СССР, члену КПСС т. Луконину Н.Ф. (партбилет № 00482541) за нарушение государственной дисциплины, несоблюдение требований ядерной безопасности, проявленную беспринципность при приемке в эксплуатацию первого энергоблока Игналинской АЭС и представление недостоверной информации в вышестоящие органы в бытность директором станции объявить выговор.

3) Члену КПСС т. Хромченко А. И. (партбилет № 03316437) б директору Игналинской АЭС, за приемку в эксплуатацию недостроенных объектов и систем атомной энергетики, нарушение требований ядерной и пожарной безопасности в бытности главным инженером станции объявить выговор с занесением в учетную карточку.

4) Главному инженеру Всесоюзного проектного и научно-исследовательского института комплексной энерготехнологии, члену КПСС т. Курносову В. А. (партбилет № 10241333) за допущение нарушения правил ядерной безопасности и грубые ошибки при проектировании Игналинской АЭС, слабый авторский надзор за строительством объектов атомной энергетики объявить строгий выговор с занесением в учетную карточку.

5) Члену КПСС т. Жилину Ю.Ф. (партбилет No 00338691), начальнику Западного управления строительства Минсредмаша СССР, за грубые нарушения строительных норм и правил при сооружении первой очереди Игналинской АЭС, сдачу в эксплуатацию недостоверных объектов объявить строгий выговор с занесением в учетную карточку.

6) Заместителю министра среднего машиностроения СССР, члену КПСС т. Усанову А.Н. (партбилет No 03050260) за допущенную бесконтрольность деятельности Западного управления строительства, проектных организации и военно-строительных частей при сооружении и сдаче в эксплуатацию первой очереди Игналинской АЭС объявить выговор.

7) Секретарю парткома Западного управления строительства т. Кучуку В.А. (партбилет No 00338724) за неудовлетворительное выполнение постановлений ЦК КПСС об укреплении трудовой дисциплины, искоренений пьянств, допущенную бесконтрольность деятельности коммунистов-руководителей Западного управления строительства и командиров военно-строительных частей Игналинского гарнизона при сооружении атомной электростанции объявить строгий выговор.

8) Принять к сведению начальника Центрального управления военно-строительных частей Минсредмаша СССР т. Савинова Ю.М. о том, что министерством приняты меры по укреплению командования Игналинского гарнизона и воинской дисциплины в строительных частях.

9) ЦК компартии Литвы и парткому Минсредмаша СССР рассмотреть вопрос об ответственности других работников Игналинской АЭС, Западного управления строительства и аппарата Минсредмаша СССР за допущенные ими нарушения партийной и государственной дисциплины при проектировании, строительстве и эксплуатации Игналинской АЭС.

10) О выполнении данного решения доложить КПК при КПСС в апреле 1988 года.

Председатель Комитета партийного контроля при ЦК КПСС М. Соломенцев

Recenzija

Dainius VAITIEKŪNAS

*Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija
Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka*

Algirdo Juliaus Greimo laiškai, kurių neturėjo likti

Tarp minties ir politinio veiksmo. Algirdo Juliaus Greimo laiškai (1946–1954): šaltinių publikacija, sud. E. Aleksandravičius, D. Dapkutė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių išeivijos institutas, 2019. 332 p.

2019 m. pabaigoje Vytauto Didžiojo universitetas (VDU) paskelbė ypatingą šaltinių publikaciją – Lietuvių išeivijos instituto mokslininkų, autoritetingų istorikų Egidijaus Aleksandravičiaus ir Daivos Dapkutės sudarytą Algirdo Juliaus Greimo 1946–1954 m. laiškų rinkinį. Galima tvirtinti, kad A. J. Greimo rezistenciniai laiškai po ilgo laiko pagaliau surado savo adresatą, pateko į tinkamas rankas: istorikai buvo itin atsargūs pateikdami šių laiškų kalbą (kuri jų ir redaktorės Simonos Grušaitės taisyta, kaip tvirtinama, minimaliai, laiškus atidžiai iššifravo ir perrašė Alisija Rupšienė), kruopščiai pristatė laiškų istorinį kontekstą, jų parašymo ir išsaugojimo aplinkybes. Rinkinį atveria detalus ir jautrus E. Aleksandravičiaus įvadinis žodis, sudarytojai atskirai pristatė leidinio sudarymo principus, pateikė įvairių

paaikškinimų laiškų išnašose, galiausiai – asmenvardžių rodyklę, kurioje prie pavardžių nurodyti su jomis susiję slapyvardžiai, pavartoti publikuojamuose laiškuose. Sudarytojai stengėsi pateikti visą svarbiausią šiuo metu istorikams, rezistencijos tyrinėtojams, žinomą informaciją, tiesiogiai susijusią su šiais laiškais.

Knygos sudarytojai laiškus išdėstė chronologiškai, juos sunumeravo ir nurodė visus laiškų adresatus, kurie laiškuose užšifruoti kitais vardais, išsiaiškino daugelį kitų vardų ir užuominų. Suprantama, dar daug užuominų liko istorikų neišaiškinta, kaip prisipažino

patys sudarytojai, pristatydami šią knygą 2020 m. sausio 8 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. Atrodo, kad istorikams šie laišakai pirmiausia įdomūs kaip to laiko dokumentai, atskleidžiantys pokario rezistencijos situaciją ir netikėtai svarbų A. J. Greimo vaidmenį joje, o kitiems, ypač pažinojusiems A. J. Greimą, – kaip jo asmenybės ir charakterio išraiška. Tame pačiame renginyje dalyvavęs filosofas Arūnas Sverdiolas sudarytojus paguodė, kad nebūtina siekti išaiškinti visas istorinio konteksto užuominas, nes iš šių laiškų aiškiai matyti tai, kas jam svarbiausia – A. J. Greimo asmenybės naujos spalvos.

Šių laiškų adresatai – penki antinacinės ir antisovietinės rezistencinės veiklos bendražygiai, kuriems skirti ne tik individualūs, bet ir ne vienam iš jų adresuoti laišakai (28 laišakai skirti ne vienam adresatui). Daugiausia laiškų (47) skirta Stasiui Žakevičiui-Žymantui (laiškuose jis – Paulius, Žakas, Pilypas, Phil), 36 – Jonui Deksnui (laiškuose – Alfonsas, Alfas, Edvardas, Edas, Kamilė), 31 – Vytautui Stanevičiui-Staneikai (laiškuose – Andrius, Oskaras), 9 – Algirdui Vokietaičiui (laiškuose – Valteris, Vytautas) ir vienas – Jonui Masiuliui (laiškuose – Rugys, Ruginis, Karinis). Be to, laiškuose dažnai užšifruojami kitais vardais ir tie, apie kuriuos juose užsimenama, o laiškuose dažniausiai kalba pasisuka apie Stasį Lozoraitį Vyresnįjį (Kairelis, Balys, Romiškis), Jurgį Valiulį – Karolį Drungą (Jurgis, Donatas, Stankūnas), Bronį Railą (Teo, Teodoras, Zubrys, Radvila), Stepą Mackevičių (Henrikas, Aleksandras, Žalnieraitis), Stasį Kuzminską (Vėjas), Bronių Kazį Balutį (Albertas, Petraitis, Senis, Tėvukas), Vaclovą Sidzikauską (Sidzi, Lapė, Lapė Snapė, Stasys, Stasiukas), Vincą Trumpą (Kristijonas, Varamis, Algirdas) ir Vladą Žilinską (Artūras, Viktoras, Šarūnas). Pats A. J. Greimas daugumą šių laiškų pasirašydavo kitais vardais: Tomas, o nuo 1948 m. jį dažnai ėmė kaitalioti Liudvikas (sykį Liudas), Garšva. Algirdu jis pasirašė vos kelis laiškus (Nr. 26, 35, 80, 90, o Nr. 62 turi priedą „asmeniškai“, pasirašytą „A.“). Tiesa, beveik visi jo laišakai turi tikrą nuorodą į vietą, kurioje jie rašyti. Matyt, jos nebuvo ko slėpti: pašto spaudas būtų vis viena nurodęs. Dauguma A. J. Greimo laiškų parašyti iš Paryžiaus. Nuo 1949 m. lapkričio 29 d. laišakai išsiunčiami jau iš Marselio (Nr. 81) ir Aleksandrijos. Paskutinis knygoje paskelbtas laiškas – iš Prancūzijos atostogų metu (*Villefranche-sur-Mer*).

Devyniasdešimt vienas A. J. Greimo laiškas apima laikotarpį nuo 1946 m. rugpjūčio 19 d. iki 1954 m. rugsėjo 10 d. – iš susirašinėjimo prasiveria aštuoneri metai A. J. Greimo slaptos rezistencinės veiklos, apie kurią iki šiol nebuvo plačiai žinoma. Tuo laiku, pasitraukęs iš okupuotos Lietuvos, A. J. Greimas gyveno Paryžiuje (1945–1949), o vėliau Aleksandrijoje (1949–1958). Šiuose miestuose jis gyveno dvigubą gyvenimą: prancūzų mokslininko, dėstytojo ir lietuvių rezistento. Jo prancūzų kolegoms galėjo būti daugiau ar mažiau žinoma tik ši A. J. Greimo vieša veikla pokariu: 1945–1948 m. Sorbonos universitete jis parašo ir 1948 m. gruodžio 17 d. sėkmingai apsigina disertaciją iš prancūzų leksikologijos „Mada 1830-aisiais“ (vadovas Charles'is Bruneau), 1947–1949 m. dirba kaip mokslininkas praktikas Nacionaliniame tyrimų centre Paryžiuje, 1948 m. veda Oną Bagdonaitę (1951 m. jie gauna Prancūzijos pilietybę), 1949–1958 m. Aleksandrijos universitete (Egipte) dirba prancūzų filologijos lektoriumi asistentu ir prancūzų kalbos mokytoju katalikiškame mergaičių Dievo Motinos pensionate: vienur dėsto prancūzų kalbos istoriją, kitur – prancūzų kalbą ir filosofiją. Kita A. J. Greimo veikla buvo slapta ir nežinoma labai siauram ratui iš Lietuvos pasitraukusių rezistentų: nuo 1942 m. jis – antinacinės Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos narys, kurį laiką jos skyriaus vadovas, 1946 m. jis aktyviai dalyvauja išeivijoje

atkuriant antisovietinę Lietuvos laisvės kovotojų sąjungą, yra jos generalinis sekretorius, kuris, anot E. Aleksandravičiaus, yra „darbų paskirstytojas ir visos schemos pagrindinis prižiūrėtojas – ką, kur, kaip, kokie veiksmai galėtų būti suplanuojami“¹. Vykdydamas šią veiklą, apsilanko Vokietijoje ir Švedijoje, yra Bendrojo demokratinio pasipriešinimo sąjungos narys ir jo Užsienio delegatūros Informacinio centro vienas iš trijų narių (kartu su Broniu Raila ir Stepu Mackevičiumi), Brolijos, arba „Klevo“, slaptos liberalų organizacijos, narys, akademinio jaunimo sambūrio „Šviesa“ skyriaus Paryžiuje įkūrėjas, o 1950 m. tapo vienu iš Lietuvių rezistencinės santarvės steigėjų. Šie knygoje pirmą kartą publikuoti laišakai suteikia daug naujos informacijos apie slaptąjį A. J. Greimo gyvenimą pokariu. Jie reikšmingai papildė 2017 m. A. J. Greimo laiškus, publikuotus knygoje „Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos“²: joje jau buvo paskelbta keliolika pokario rezistentams skirtų laišků. Tai – svarbi visų išlikusių A. J. Greimo laišků dalis. Galima numanyti, kad dar daug jų, išblaškytų po visą pasaulį, rašytų ne tik lietuvių, bet ir prancūzų kalba, galėjo išlikti. A. J. Greimas buvo ypatingas laišků rašytojas: manoma, kad kartais parašydavo ir po 30 laišků per dieną. Pats gautų laišků nebuvo linkęs saugoti, dažnai juos tiesiog sudegindavo (pokario konspiracinės veiklos įpročiai?).

Suprantama, kad semiotikui A. J. Greimui negalėjo nerūpėti ir teoriniai laiško aspektai – jis domino ir kaip semiotinių tyrimų objektas. 1988 m. Fribūre išėjo jo sudaryta straipsnių rinktinė, pavadinta „Laiškas. Semiotiniai tyrimai“, kurioje straipsnius paskelbė įvairūs semiotikai (Eric’as Landowski’s, Jacques’as Geninasca, Denis’as Bertrand’as ir kiti). Šiai rinktinei jis parašė pratarinę „Įžanga [į laiško semiotiką]“. Joje esama ir tokių pasvarstymų, kuriuose, tikėtina, atsispindi ir ši jo slapto pokarinio susirašinėjimo patirtis:

„Laiškas, kai imi svarstyti, pasirodo esąs sudėtingas semiotinis objektas. <...> Simbolinių laišků cirkuliacijos matmenį galima laikyti visuotinės mainų struktūros atveju, taip pat pasitikinčių vienas kitu subjektų santykių raiška; tie santykiai, tuo pat metu ir pristabdomi, ir palaikomi, savo kraštutine forma sutampa su „maloniomis dovanėlėmis“. <...> epistoliniai atlikėjai susitinka, įveikdami erdvės ir laiko nuotolius, priklausančius nuo rašytinės formos, susikurdami voko „pastogėje“ uždara rašymo erdvę, kuri juos saugo ir išskiria iš socialinio pasaulio: šitaip sudarytoje intersubjektyvumo terpėje subjektyvumai gali atsiskleisti ir atpažinti vienas kitą.“³

Kaip matyti, A. J. Greimui laiškas yra nuo adresato itin priklausomas tekstas: šalia nesantį adresatą pakeičia jį kompensuojantis vaizdinys. Šis semiotikas susirašinėjimą laiškais supranta kaip uždelstą, prailgintą dialogą, atsiradusį iš tiesioginės žodinės komunikacijos nesaties, iš komunikuojančiųjų laiškais vietos ir laiko nesutapties. Be to, jam labai svarbu dar ir tai, kad laiškas – ypatinga intymumo, paslapties ir savitarpio pasitikėjimo erdvė, kuri, anot jo, susikurta „voko pastogėje“.

¹ „Palikimą papildė nauja knyga: laiškuose – mažai tyrinėta semiotiko Greimo biografijos dalis“, *lrt.lt*, 2020 sausio 8, žiūrėta 2020 kovo 12, <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1131618/palikima-papildena-nauja-knyga-laiskuose-mazai-tyrineta-semiotiko-greimo-biografijos-dalis>.

² Žr.: *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos*, sud. A. Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 2017, 173–470.

³ Greimas, Algirdas Julius, „Įžanga į laiško semiotiką“, iš prancūzų kalbos vertė K. Nastopka, *Baltos lankos* 28 (2008), 22–23.

Šių „rezistencinių“ laiškų atveju toji „intymumo, paslapties ir savitarpio pasitikėjimo“ erdvė jam itin svarbi, jis savo adresatams ne kartą primena, kaip svarbu „laikyti paslaptį“, pasitikėti, rašyti laišką „be užpakalinių minčių“, kartais tiesiai paprašo perskaičius jo laišką sunaikinti⁴. Viename laiške Stasiui Žymantui jis pabraukia frazę „kad susitarimų tarp draugų negalima laužyti“, tačiau toliau nesutarimų temos nevysto ir pasiūlo verčiau išsišnekti susitikus „vėliau prie geros bonkos“⁵. Laišką Jonui Deksnui jis pabaigia šiais žodžiais: „Vidujiniai kirminai visai nereikalingi tuo metu, kai aplink mus tiek daug darbo. Užtat varykim toliau vagą, o aiškinkimės su brolišku nuoširdumu. Duokš ūsą, tavo Algird“⁶. Iš A. J. Greimo laiškų bendražygiams susidaro įspūdis, kad būtent jis dažniausiai yra komunikacijos iniciatorius, kuris vis ragina juos atsakyti, parašyti, išsikalbėti, atsiverti, todėl itin skatina ilgus, „kilometrinius“ laiškus. Iš kito laiško Stasiui Žymantui įsimena tokia sąmojinga frazė: „Rašyk daug ir plačiau, o ne tai gausi į marmūžę“⁷. Panašių į cituotus ypatingą laiško erdvę tveriančių ir palaikančių pavyzdžių šiuose jo laiškuose galima rasti ir daugiau.

Turime būti itin dėkingi E. Aleksandravičiui, kuris 2017 m. iš tyrinėtojų beveik neprieinamo Los Andžele (JAV) saugomo teisininko, žurnalisto Stasio Žakevičiaus-Žymanto (1908–1973), lietuvių rezistencinės veiklos karo ir pokario metais dalyvio, archyvo parsivežė jame saugomų A. J. Greimo laiškų skaitmenines kopijas (jos šiuo metu saugomos VDU Lietuvių išėivijos instituto archyve). Šių laiškų neturėjo likti, nes jie buvo skirti sunaikinti perskaičius, tačiau kadangi ne visi nuosekliai laikėsi konspiracijos, laiškai išliko, tiesa, buvo ilgą laiką akyiai saugomi nuo pašalinių akių. Toks didelis laiškų slaptumas ir intriguojantis likimas tik dar labiau masina juos skaityti. Šiuos laiškus A. J. Greimas rašė labai konkrečioms rezistencinės veiklos ir organizacinėms problemoms spręsti, jie sklido uždarame bendražygių, arba „brolių“, kaip jie vadinami tuose laiškuose, rate, todėl jų kalba yra itin konkreti ir tiesi, „nevyniojanti į vatą“, nevengiama ir šurkščių pasakymų: siekiama ne tiek nudailintos kalbos, kiek tikslios, aiškos ir paveikios („Aš manau pagaliau, kad ir jums aš reikalingas tik kaip protingas padaras, o ne entuziastingas kiekvienam žingsniui pritariąs idijotas“⁸).

Galima šiuos chronologiškai pateiktus A. J. Greimo laiškus skaityti ir kaip savitą laiškų romaną: juos skaitant vieną po kito mintyse susidėlioja tam tikra istorija, kurioje pradinį jų autoriaus entuziazmą vis dažniau keičia nuovargio, apvilto laukimo intonacijos. Atrodo, kad ne viskas, ką bendražygiams siūlė A. J. Greimas, šiems buvo priimtina, įvykdyta (pavyzdžiui, jo siūlomo informacinio leidinio, platinamo išėivijoje ir Lietuvoje, užšifruotai vadinamo „Vėliava“, idėja buvo jam skausmingai nepalaikyta: „Jūsų argumentai, deja, mūsų irgi neįtikina“⁹). Jį, regis, vargino susiskaidymas į skirtingas rezistencines sroves, be to, ir pačiam vis sunkiau sekėsi suderinti dvigubą gyvenimą – jo būta labai arti visiško išsekimo ribos.

Vis dėlto laiškuose A. J. Greimas bendražygiams skelbia tikintis, kad „fanatiko kaktą į sieną mušančio ir tyruose šaukiančio balsas gali būti išgirstas, kad 54 kg. kūnas nemažiau

⁴ *Tarp minties ir politinio veiksmo. Algirdo Juliaus Greimo laišakai (1946–1954): šaltinių publikacija*, sud. E. Aleksandravičius, D. Dapkutė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių išėivijos institutas, 2019, 211.

⁵ *Ibid.*, 123.

⁶ *Ibid.*, 167.

⁷ *Ibid.*, 282.

⁸ *Ibid.*, 78.

⁹ *Ibid.*, 69.

vertas už mėsos kalnus, kad tiesiu keliu, be taktiškų išraitymų einant, irgi galima dar pasaulyje šio to pasiekti“¹⁰, o savo veiklos tikslą slaptoje organizacijoje apibūdina itin aiškiai:

„...dedu visas (gal kartais ir nevisai vykusias) pastangas, kad sudaryti tą armatūrą, tą tvirtą organizmą, kuriuo pasiremdami ir pasitikėdami žmonės gali ir ant britvų vaikščioti ir būti tikri, kad reikalas nenukryps nei dėl kieno nors susipykimo (koks skaudus jis bebūtų), nei nuo pačių pagrindiniausių žmonių atsisakymo, nei dėl vienokio ar kitokio ūpo, nes jį tvarkys mašina, einanti su laikrodžio precizija ir akmens širdimi tiesiai į tikslą. Tai aš skaitau pagrindiniu savo tikslu, skaitau, kad ir atlikta šia prasme jau yra šis tas (nors dar labai nedaug), ir toks Oskaro pasakymas, kad paryžiečiai yra nuoseklūs, yra pats didžiausias man pagyrimas.“¹¹

Iš šių slaptų A. J. Greimo laiškų pagaliau tampa aiškiau, kodėl jam vėliau pavyko sukurti tai, kas pasaulyje žinoma kaip jo vardo, arba Paryžiaus, semiotinė mokykla. Paaaiškėja kvalifikacinis išbandymas prieš tą lemiamą – semiotinės mokyklos steigimo išbandymą: iš laiškų matyti paties A. J. Greimo, kaip organizatoriaus, gebėjimas telkti žmones, siekis sukurti darnią organizaciją „kaip chronometrą“¹², apibrėžti jos veiklos programą ir kryptis, rasti tinkamus žmones užduotims vykdyti, bei užsispyrimas, kurį jis savo mokiniams semiotikams pristatydavo kaip pagrindinį lietuvių charakterio bruožą.

Knygoje publikuoti laiškai dar kartą patvirtina A. J. Greimo gebėjimą prognozuoti, numatyti ateitį. Pavyzdžiui, jis anksti aiškiai pamatė ginkluotos rezistencijos pasmerktumą ir siūlė kitas veiklos formas „dvasinės“ rezistencijos plotmėje: įvairiomis kalbomis skleisti informaciją apie Lietuvą, siekti kuo didesnio Lietuvos bylos atgarsio pasaulyje, ypač pačių galingiausių demokratiinių šalių palaikymo. Jo į gyvenimo pabaigą parašytas programinis „Pro memoria Lietuvos prezidentui“ – logiška tokio pobūdžio veiklų projektavimo išdava. Be to, tam tikrų projektavimu pasižyminčių „rezistencinių“ laiškų atgarsių galima aptikti ir jo paskutiniuose gyvenimo dešimtmečiais rašytuose laiškuose lietuvių mokslininkams rūpinantis semiotikos sklaida Lietuvoje. Galima ieškoti A. J. Greimo „rezistencinių“ laiškų pėdsako taip pat ne viename jo semiotiniame etuide: „Gražus gestas“, „Iššūkis“, „Apie pyktį“, „Pasijų semiotika“ ir kituose.

Didžiausia šaltinių publikacijos vertė ta, kad pirmą kartą skelbiami A. J. Greimo laiškai tampa plačiai prieinami visiems lietuvių skaitytojams. Šis laiškų rinkinys arba bent tam tikra jo dalis galėtų būti verčiama ir į kitas kalbas tiek dėl tarptautinio A. J. Greimo asmens fenomeno, tiek dėl jo laiškuose aprėptos pokario prancūziškos ir pokario, Šaltojo karo padalytos Europos problematikos. Ji matoma itin savitai – iš okupuotos Lietuvos į Paryžių atvykusio intelektualo akimis, intelektualo, nebeturinčio iliuzijų dėl sovietinio režimo humaniškumo, kurios dar ilgą laiką kamavo ne vieną Paryžiaus kairiojo sparno intelektualą. Šis rinkinys, išverstas, pavyzdžiui, į prancūzų kalbą, galėtų sudominti kitakalbius skaitytojus, pirmausia, A. J. Greimo mokinius ir *greimistais* vadinamus jo semiotinės mokyklos pasekėjus, kurių esama visame pasaulyje, kitus tiek A. J. Greimo semiotikai, tiek Lietuvos rezistencijos istorijai neabejingus skaitytojus.

¹⁰ *Ibid.*, 51.

¹¹ *Ibid.*, 258.

¹² *Ibid.*, 166.

Recenzija

Ramūnas ČIČELIS
Vytauto Didžiojo universitetas

Juozo Vilčinsko dienoraščio prasmės

Vilčinskas, Juozas, *Dienoraštis 1945.VI.7–1947.III.18*. Vilnius: Versus, 2019, 208 p.

Antrojo pasaulinio karo ir pokario lietuvių raštijos tradicijoje esama ne vieno dienoraščių teksto, kuris vėliau buvo išleistas ir tapo prieinamas skaitytojams. Ryškiausių iki šiol žinomų dienoraščių autoriai yra Jonas Mekas ir Jurgis Savickis. J. Meko žymioji knyga – dienoraštis-romanas „Žmogus be vietos: nervuoti dienoraščiai“¹ – išsiskiria tuo, kad jau nuo pačios karo ir pokario tikrovės fiksavimo pradžios buvo sumanyta kaip literatūros kūrinys, kuriame svarbi ne tik faktinė realybė, bet ir autoriaus jausmai bei emocijos. Taigi, žvilgsnis tikrai subjektyvus ir šališkas. J. Savickio romanas „Žemė dega“² įdomus ir aktualus, nes jame savitai derinamas atsiminimų ir dienoraščio žanras: retrospekcijos chronologinė distancija labai įvairi ir, kaip ir J. Meko atve-

ju, priklauso nuo autoriaus intencijos, kuriant vis dėlto romano siužetą.

2019 m. leidyklos „Versus“ išleistas, iki šiol buvęs nežinomas ir istorikams, ir literatūrologams, ir daugeliui kitų skaitytojų tarpukario Kaune užaugusio ir susiformavusio inžinieriaus Juozo Vilčinsko „Dienoraštis 1945.VI.7–1947.III.18“³ yra visiškai priešingas J. Meko koncepcijai kurti literatūrinį tekstą. Inžinieriaus dienoraščio įrašuose atspindimas laikotarpis, kai, pasitraukus iš okupuotos tėvynės, keliaujant per Vieną atsiduriama

¹ Mekas, Jonas, *Žmogus be vietos: nervuoti dienoraščiai*. Vilnius: Baltos lankos, 2000.

² Savickis, Jurgis, *Raštai*, t. 4. Vilnius: Vaga, 1995.

³ Vilčinskas, Juozas, *Dienoraštis 1945.VI.7–1947.III.18*. Vilnius: Versus, 2019.

Milane, o pasakojimas baigiamas Didžiojoje Britanijoje bandymu, kaip vėliau paaiškėjo, sėkmingai ten apsigyventi.

Iš prancūzų autobiografijos teorijos⁴ yra žinoma, kad dienoraštiniai įrašai paprastai pradedami nuo autoriaus ir skaitytojo simbolinės sutarties: apie save pradedama pasakoti, publikai aiškiai pasakant, kodėl to imamasi ir kokie yra tokio veiksmo abipusiai lūkesčiai. Kai dienoraščius publikuoja dar gyvas jų autorius, jis pats ir nubrėžia autobiografinės sutarties ribas ir tikslus. Suprantama, kad J. Vilčinsko karo ir pokario liudijimai negalėjo būti išleisti be autobiografinės sutarties žymių. Ne veltui leidėjas knygos pavadinime ir nurodo jos žanrą. Skaitytojas jau iš viršelio gali numanyti, ko laukti iš knygos turinio. Pats J. Vilčinskas minėtą sutartį savo ruožtu „pasirašo“ tik knygos pabaigoje: „...čia yra aprašytas audringas mūsų gyvenimo laikotarpis, kurį bus įdomu kada nors peržiūrėti“⁵ (p. 171). Tokia formuluotė nurodo į dienoraščio tikslą – fiksuoti ne tik savo, bet ir artimų žmonių, sūnaus ir žmonos, biografines peripetijas. Be to, iš tokio sutarties apibrėžimo vis dėlto aiškėja, kad autorius nežino, ar peržiūrėti bus įdomu tik jam ir šeimos nariams, ar ir platesniam skaitytojų ratui. Tokia J. Vilčinsko dienoraščio autobiografinė sutartis leidžia manyti, kad jį rašantis neturėjo intencijos pasakoti apie įvykius ir nutikimus taip, lyg būtų stebimas būsimos publikos.

Esmingiausia J. Vilčinsko dienoraščio ypatybė ir išskirtinumo žymė yra laisvė nuo įvairiausių pasijų. Dominuoja tokie įrašai, kuriems sunku priskirti euforinį ar disforinį pobūdį: vienodai ramiai rašoma ir apie bombardavimus nelengvame kelyje į Šiaurės Italiją, ir apie šventes bei malonius susitikimus su artimais žmonėmis. Autorius nerodo nei liūdesio, nei tragizmo, nei sentimentų, nei ypatingo džiaugsmo, kad ir kas nutiktų. Knygos įvadinio straipsnio „Nežinomo rytojaus kronika“⁶ autorius istorikas Egidijus Aleksandravičius teigia, kad dienoraščio strategija santūri ir lakoniška. Vis dėlto pagrįsta būtų klausti ir skaitytojui leisti atsakyti į abejonę: ar nėra taip, kad J. Vilčinskas kasdienybėje ne visada buvo toks logiškas ir grindžiantis sprendimus šaltu protu, o racionalų dienoraščio pobūdį diktavo tai, kad pokario nežinomybėje ir žvelgiant į miglotas ateities perspektyvas tiesiog reikėjo ramybės atramos, kurią pats sau J. Vilčinskas ir kūrė, rašydamas dabar knyga tapusius įrašus? Akivaizdu, kad tai – stipraus žmogaus pozicija, kuriai būdinga ieškoti ne paguodos, o tvirtesnio aplinkos ir savęs suvokimo pagrindo. Autoriaus ramybė dėl to netampa suvaidinta ar neautentiška, ji tik byloja apie kraštutinį siekį išlikti vadinamojo „sveiko proto“ kasdienybėje, neleidžiančioje nuklysti į savęs gailėjimą, savigraužą ar nepamatuotus ateities planus.

J. Vilčinsko ir jo šeimos gyvenimas karo ir pokario metais iš tiesų yra pasakojimas apie tai, kaip tuomet gyventa, kas vyko ir kokią poveikį tie įvykiai darė žmonėms. Dienoraščio skaitytojui istorikui šiuo atžvilgiu jau rūpėtų sakyti, kad ši knyga yra beveik objektyvistinė, nes to, kas joje papasakota, neįmanoma paneigti kaip fikcijos ar melo. Faktų tiesa tampa steigianti tokią įrašų plotmę, kurioje išnyksta subjektyvumas. Žmonės ir jų likimai J. Vilčinsko dienoraštyje aprašomi išties beveik be specialaus asmeninio vertinimo. Skaitytojas

⁴ Vanagaitė, Gitana, *Autobiografijos teorijos pagrindai*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008.

⁵ Vilčinskas, *Dienoraštis 1945. VI.7–1947. III.18*, 171.

⁶ Aleksandravičius, Egidijus, „Nežinomo rytojaus kronika“, in Vilčinskas, Juozas, *Dienoraštis 1945. VI.7–1947. III.18*. Vilnius: Versus, 2019, 5–25.

pats, savo jėgomis, remdamasis savo vertybėmis ir patirtimi, priskiria dienoraščių veikėjų išgyventiems įvykiams emocinį foną ir vertinimą. Aptariamoms knygoms tikrovė liudija labai svarbų dėsni: didžiosios istorijos, kuriai vienas atskiras žmogus ne tiek svarbus, asmenys yra linkę prarasti subjektyvius bruožus. Tai – dar vienas J. Vilčinsko dienoraščio rašymo tikslas, nes nuasmeninančioje tikrovėje, nepuolant į gilius asmeniškumus, bandoma išlaikyti aplinkinių ir savąjį žmogiškumą.

Autobiografiniai pasakojimai beveik visada turi tam tikrų realybės deviacijų: autoriai linkę vienus faktus pabrėžti, o kitus – nutylėti⁷. Tik ta skaitytojų dalis, kuriai iš anksto plačiau žinoma lietuvių emigracijos istorija, gali įkomponuoti J. Vilčinsko aprašomus įvykius ir žmones į bendresnę migracijos simbolinį pasaulį. Taigi, knyga reikalauja išankstinių skaitytojo žinių ir pasirengimo. Kompetenciją suprasti knygą turintys skaitytojai aprašomus įvykius ir žmones literatūriškai gali suvokti kaip metoniminį pasakojimą, kuriam būdinga tai, kad reiškinių dalis gana tiksliai apibrėžia ir jo visumą.

J. Vilčinsko ir daugelio kitų autorių dienoraščiai paprastai suaktualina ypatingos reikšmės klausimą: kuo remdamasis rašantysis dienoraštį iš vienos arba kelių dienų įvykių atrenka tą tikrovės fragmentą, kuris vertas plunksnos? Atsakymą į retoriškai skambantį klausimą diktuoja autobiografijos teorijoje žinoma „retrospekcijos“ sąvoka⁸. Rašymo momentas beveik niekada nesutampa su įvykių momentais, visada esama laiko distancijos, autorius visada yra priverstas žvelgti į praeitį. J. Vilčinsko įrašai liudija apie esminį jų autoriaus interesą – rūpestį dėl tėvynės, savo šeimos, kitų artimųjų ir paties savęs. Dienoraščių autorius rašo būtent apie šiais aspektais svarbią tikrovę. Kai tie rūpesčiai po truputį sklaidosi ir nežinios mažėja, dienoraštis baigiamas.

J. Vilčinsko dienoraštis byloja apie ypatingą rašymo galią. Skirtingai nei daugelis kitų autorių, kurie savo autobiografiniuose tekstuose bandė rodyti kintančią realybę ir siekti, kad tie pokyčiai būtų užfiksuoti, J. Vilčinskas rašė siekdamas išvengti Antrojo pasaulinio karo ir pokario sukeltų vidinių psichologinių ir socialinių sukrėtimų. Dienoraštis jam buvo būdas išsaugoti savąją ir aplinkinių tapatybę. Kad ir kur atsidurtų, autorius nesiima pirmo pasitaikiusio darbo, nepuola į kraštutinumus, ramiai apsvarsto ir apsisprendžia, remdamasis tuo, kas vadintina brandžios asmenybės vertybiniu centru. Išlaikyti savo kaip išsilavinusio ir profesiskai įgudusio žmogaus statusą tampa svarbu atsidūrus Didžiojoje Britanijoje, kurioje aplinkiniai skuba griebtis ne kvalifikuotų darbų. J. Vilčinskas puikiai supranta, kad yra įgijęs aukštąjį išsilavinimą nepriklausomoje Lietuvoje, todėl nesileidžia į kompromisą su savimi ir aplinka. Dar vienas, taip pat labai svarbus J. Vilčinsko tapatybės bruožas – savęs kaip lietuvių savivoka. Nors emigracijoje jis turi Lenkijos pasą ir, esant progai, pasinaudoja šio dokumento teikiamomis galimybėmis, pats nesuabejoja priklausęs laisvai Lietuvai. Galiausiai savęs kaip totorių tautybės žmogaus identifikavimas nulemia ir dienoraščio pobūdį, ir už jo įrašų liekančius kasdienybės sprendimus. Turbūt vienintelis naujas J. Vilčinsko gyvenimo vidinis posūkis karo ir pokario metais buvo nusistatymas bendradarbiauti su lietuvių spauda laisvajame pasaulyje. Jau už dienoraščio rašymo meto liekantis J. Vilčinsko gyvenimas byloja apie stiprią žurnalisto, publicisto kūrybinę biografiją. Iš esmės J. Vilčinsko dienoraščio knyga aiškiai liudija, kad jos autorius išlaiko savo

⁷ Vanagaitė, *Autobiografijos teorijos pagrindai*.

⁸ *Ibid.*

kaip asmenybės vientisumo išbandymą ir neleidžia sau tapti istorijos auka. Kita vertus, ja tampama tiek, kiek iš jo, kaip lietuvio, atima tėvynės okupacija.

J. Vilčinsko dienoraštį galima būtų skaityti ir prisimenant žymųjų prancūzų filosofo Jeano Paulio Sartre'o teiginį, kad „žmogus yra įmestas į pasaulį“⁹. Frazę derėtų papildyti keliais niuansais: įmestas ne savo valia ir negali laukti ir tikėtis jokios aplinkinių pagalbos. Aptariamose knygos autorius neigia egzistencializmo filosofo teiginius: karo ir pokario dienoraščio įrašai aiškiai liudija, kad asmuo gali tikėtis artimojo pagalbos ir kad žmogus didžiųjų valstybių suokalbiuose vis dėlto turėjo galimybę išlikti savimi, netapti tuo, kas nebuvo iki karo. Antrojo pasaulinio karo žiaurumai piršo nuostatą, kad po to žmonės turėjo sukurti save iš naujo, nuo pačių psichikos pagrindų iki aukštesnių vertybių. J. Vilčinskas savo dienoraščiu tvirtai sako, kad net XX a. viduryje individui buvo galima ir įmanoma nesusžlugti, todėl ir nepatirti visada kiek dirbtinio savęs transformavimo pagal aplinkybes, sąlygas ir kitus žmones. J. Vilčinsko knyga skatina lūkestį, kad žmogus įvairiose sunkiose situacijose gali išlaikyti vidinę laisvę ir integralumą – nepažeisti savo etinių ir moralinių principų.

⁹ Сартр, Жан-Поль, *Бытие и Ничто*. Москва: Республика, 2000.

Kronika

2019 11 01–2020 04 30

Pasaulio Lietuvių Bendruomenė (PLB) ir Lietuva

2019 m. lapkričio 6 d. Seimo ir Pasaulio Lietuvių Bendruomenės¹ (toliau – PLB) komisijos pirmininkas Antanas Vinkus susitiko su Pasaulio lietuvių centro Lemonte (JAV) direktoriumi Artūru Žiliu. Susitikime diskutuota apie jau daugiau nei tris dešimtmečius veikiančio Pasaulio lietuvių centro tikslus, misiją ir veiklos planus.

Pagrindinis šio centro tikslas – teikti pagalbą atvykusiems lietuviams integruotis į amerikietiškąją kultūrą, išlaikyti lietuviškąją tapatybę, puoselėti lietuvių kalbą ir tradicijas. Šiuo metu po savo stogu centras jungia 38 lietuviškas organizacijas. Šiame centre yra lietuvių bažnyčia, lituanistinė mokykla, kurioje mokosi apie 700 vaikų, dailės muziejus, keletas galerijų, veikia dainų ir šokių ansambliai, chorai, sporto klubai.

Susitikime taip pat buvo aptartos galimybės Pasaulio lietuvių centre kaupti informaciją apie šiuo metu vykstančius darbo rinkos pokyčius Lietuvoje, aukštos kvalifikacijos specialistų poreikį, viešinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės vykdomas programas, padedančias emigravusiems lietuviams sugrįžti gyventi į tėvynę.

2019 m. lapkričio 12 d. Minske buvo atidaryta sekmadieninė lietuvių kalbos mokykla. Ji veiks Baltarusijos Maksimo Tanko pedagogikos universitete įsikūrusiame lietuvių kalbos kabinete. Planuojama, kad sekmadieninėje mokykloje lietuvių kalbos mokysis apie 10 mažųjų lietuvių. Mokyklos atidarymo proga Lietuvos ambasados atstovai būsimiems mokiniams įteikė Lietuvos švietimo ir mokslo ministerijos perduotus vadovėlius, lietuviškas knygeles ir suvenyrus.

2019 m. lapkričio 16 d. buvo surengta Šv. Kazimiero lituanistinės mokyklos Los Andžele 70 metų jubiliejaus šventė. Joje dalyvavusi Lietuvos generalinio konsulo funkcijas laikinai atliekanti Agnė Gurevičienė pasveikino ilgametę mokyklos direktorę Marytę Newsom ir visą mokyklos bendruomenę, padėkojo už nenuilstamą prasmingą darbą ir palinkėjo, kad ši mokykla dar ilgus metus išliktų Los Andželo lietuvių bendruomenės traukos centru bei lietuvių kalbos, papročių, kultūros ir meilės Tėvynei puoselėjimo židiniu. Šv. Kazimiero mokykla yra ilgiausiai be pertraukų JAV veikianti lituanistinė mokykla.

¹ Išeivijoje šis pavadinimas tradiciškai rašomas didžiosiomis raidėmis, dėl šios priežasties šiame tekste paliktas toks jo variantas (red. past.).

2019 m. lapkričio 16 d. Masačusetso valstijos (JAV) Šrusberio (*Shrewsbury*) mieste surengta Bostono lituanistinės mokyklos 70 metų jubiliejaus šventė. Šventėje dalyvavę Lietuvos diplomatai mokyklos mokytojams, moksleiviams ir vadovams padėkojo už nenuilstamą darbą vykdant kilnią ir gražią misiją. Lietuvos ambasados Vašingtone atstovas Tadas Kubilius palinkėjo mokyklos bendruomenei toliau sėkmingai vykdyti prasmingą savo veiklą, puoselėti lietuviybę ir būti garbingiems lietuviško žodžio ir tradicijų ambasadoriams.

Bostono lituanistinės mokyklos užuomazgos siekia 1947 m., kai buvo įsteigti lietuvių ir anglų kalbų kursai. Po poros metų jie išaugo į šeštadieninę mokyklą vietos lietuviams, vėliau – ir į Bostono lituanistinę mokyklą.

2019 m. lapkričio 18–21 d. Seime posėdžiavo PLB ir Lietuvos Respublikos Seimo komisija. Lapkričio 18 d. dirbti pradėjusi Seimo ir PLB komisija diskutavo apie galimybes išsaugoti gimimu įgytą Lietuvos Respublikos pilietybę po pavasarį įvykusio referendumo ir būsimų Seimo rinkimų organizavimą užsienyje.

Lapkričio 19 d. posėdyje buvo svarstomi klausimai, susiję su prieš metus patvirtintos „Demografijos, migracijos ir integracijos politikos 2018–2030 metų strategijos“ įgyvendinimu, ir diskutuota dėl pasiūlymų rengiamai Nacionalinės pažangos programai. Vyriausybės kanclerio pirmasis pavaduotojas Deividas Matulionis, socialinės apsaugos ir darbo ministras Linas Kukuraišis, švietimo, mokslo ir sporto viceministras Arūnas Plikšnys, ekonomikos ir inovacijų viceministras dr. Marius Skuodis ir Užsienio reikalų ministerijos Užsienio lietuvių departamento direktorius Marijus Gudynas informavo komisiją apie Vyriausybės priemones, kuriomis emigrantai skatinami grįžti gyventi į Lietuvą: lengvesnis būsto įsigijimas jaunoms šeimoms, ypač regionuose, suteikiamos kompleksinės paslaugos šeimai, *vaiko pinigai*, daugiavaikių šeimų nuolaidų kortelės, lietuvių kalbos kursai, grįžusių vaikų integravimo į Lietuvos bendrojo ugdymo sistemą palengvinimas, kiekvienam sugrįžusiam moksleiviui skiriamas integracijos krepšelis, gerinama slaugos ir kitų paslaugų kokybė.

Lapkričio 20 d. komisija apsvarstė tautinės tapatybės ugdymo Lietuvos švietimo įstatuose ir lietuvių padėties etninėse žemėse klausimus.

Lapkričio 21 dieną buvo priimtos šios rezoliucijos:

- „Dėl rengiamos 2021–2030 m. nacionalinės pažangos programos“;
- „Dėl etninių žemių lietuvių padėties“;
- „Dėl artėjančių Seimo rinkimų organizavimo užsienyje“;
- „Dėl gimimu įgytos Lietuvos Respublikos pilietybės išsaugojimo“;
- „Dėl tautinės tapatybės ugdymo“.

2019 m. lapkričio 18 d. Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso konferencijų salėje PLB pristatė Lietuvos visuomenei kilnojamąjį parodą „Lietuviais esame mes gimę“. Parodos idėja kilo supratęs, kad Lietuvoje dar mažai žinoma apie užsienyje gyvenusių lietuvių veiklą, todėl su paroda siekiama aplankyti įvairiose Lietuvos vietovėse gyvenančius tautiečius ir supažindinti juos su užsienio lietuvių politine kova dėl Lietuvos okupacijos nepripažinimo bei parodyti PLB veiklą ir šios organizacijos įnašą ugdant ir išlaikant tautinę tapatybę tarp užsienyje gyvenančių lietuvių.

Parodos kuratorius ir vienas iš jos sumanytojų bei organizatorių Leonas Narbutis, pristatydamas parodą, pasakojo ne tik apie lietuvių išeivių veiklą nuo 1949 m., bet ir

pasidalino savo gyvenimo istorija, kurioje skleidėsi ir skaudus Tėvynės praradimas, priverstinis pasitraukimas iš jos, išgyvenimas pabėgėlių stovykloje Vokietijoje, gyvenimo kūrimas JAV, ir – po šešiasdešimties metų svetimoje šalyje – sugrįžimas namo, į Tėvynę.

2019 m. lapkričio 19 d. mirė aktyvus PLB bendražygis, buvęs Prancūzijos lietuvių bendruomenės pirmininkas, Lietuvai nusipelnęs diplomatas ir karštas savo tėvynės patriotas Ričardas Bačkis.

R. Bačkis gimė 1934 m. spalio 23 d. Kaune. 1938 m., tėvui Stasiui Antanui Bačkiui gavus paskyrimą į diplomatinę tarnybą Paryžiuje, išvyko su šeima į Prancūziją. R. Bačkis studijavo Paryžiaus politinių ir ekonominių mokslų institute, Sorbonos verslo administravimo mokykloje ir Paryžiaus vadybos valdymo institute. Baigęs mokslus, dirbo kompanijoje „Unilever“, dėstė Paryžiaus vadybos institute. Aktyviai rėmė Lietuvos nepriklausomybės siekius ir skatino ją remti Prancūzijoje gyvenančius tautiečius.

Gyvendamas Prancūzijoje, R. Bačkis išlaikė Lietuvos pilietybę, tapo pirmuoju oficialiu Lietuvos atstovu Prancūzijoje: 1994–1998 m. ėjo Lietuvos nepaprastojo ir įgaliotojo ambasadoriaus šioje šalyje pareigas. Nuolat stengėsi stiprinti Lietuvos ir Prancūzijos ekonominius ir kultūrinius ryšius, buvo Oskaro Milašiaus kūrybos mylėtojų draugijos pirmininku, Lietuvos pramonininkų konfederacijos garbės ambasadoriumi Prancūzijoje. 2001 m. R. Bačkis buvo apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Riterio kryžiumi.

2019 m. lapkričio 28–gruodžio 1 d. Sankt Peterburge įvyko Europos lietuvių kultūros dienos, kurias organizavo Sankt Peterburgo lietuvių nacionalinė-kultūrinė autonomija. Šiai organizacijai vadovauja ilgametis aktyvus Lietuvių bendruomenės narys, Peterburgo konservatorijos rektoriaus patarėjas prof. Gintautas Želvys. Įvairiapusėje programoje dalyvavo per 120 tautiečių iš Didžiosios Britanijos, Airijos, Vokietijos, Švedijos, Danijos, Lietuvos ir Rusijos. Kiekvienos šalies atstovai atsiuntė etnografinį ansamblį, kuris gražiai reprezentavo tos šalies lietuvių bendruomenę.

Renginyje dalyvavo Jungtinės Karalystės lietuvių bendruomenės pirmininkė Dalia Asanavičiūtė ir Airijos lietuvių bendruomenės pirmininkas Arūnas Teišerskis. Iš Lietuvos atvyko Seimo nariai Aušra Papirtienė ir Algimantas Dumbrava, Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pirmininkas Audrys Antanaitis, Zarasų rajono savivaldybės meras Nikolajus Gusevas ir administracijos direktorius Benjaminas Sakalauskas.

2019 m. gruodžio 6 d., būdamas 86 metų, mirė aktyvus PLB ir JAV Lietuvių Bendruomenės² narys Algimantas Stanislovas Gečys.

A. S. Gečys su tėvais pasitraukė iš Lietuvos 1944 m. Gyveno ir lankė gimnaziją Hanau DP (angl. *displaced persons*) stovykloje. 1949 m. su šeima emigravo į Ameriką. Baigė inžinerijos mokslus Drekselio universitete (*Drexel University*) ir šioje srityje dirbo iki pensijos.

Visą gyvenimą laisvu laiku darbavosi Lietuvos labui, siekė jos išlaisvinimo. Aktyviai dalyvavo PLB ir JAV Lietuvių Bendruomenės veikloje: buvo PLB valdybos vicepirmininkas, Kontrolės komisijos pirmininkas, tris kadencijas (1976–1979, 1985–1986 ir 2001–2003 m.) ėjo JAV Lietuvių Bendruomenės Krašto valdybos pirmininko ir kitas atsakingas pareigas. Už prasmingą lietuvišką veiklą ir nuopelnus Lietuvai buvo apdovanotas Lietuvos

² Išsivijoje šis pavadinimas tradiciškai rašomas didžiosiomis raidėmis, dėl šios priežasties šiame tekste paliktas toks jo variantas (red. past.).

didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Komandoro kryžiumi ir Lietuvos Respublikos Seimo medaliu.

2019 m. gruodžio 14 d. Lietuvos ambasadoje Airijoje įvyko kasmetinis padėkos Airijos lietuviams vakaras, kurio metu buvo pagerbti tautiečiai, aktyviai puoselėjantys lietuviybę, ryšius su Lietuva bei Lietuvos ir Airijos bendradarbiavimą.

Gausiai susirinkusius dalyvius pasveikinęs Lietuvos ambasadorius Airijoje Egidijus Meilūnas dėkojo tautiečiams už aktyvią veiklą lituanistinio švietimo, kultūros, sporto ir kitose srityse, paramą Lietuvai, labdaros organizavimą, indėlį į dviejų valstybių partnerystės plėtojimą ir Lietuvos vardo garsinimą Airijoje.

Už ilgametę veiklą puoselėjant lietuviybę bei išsivijęs ryšius su Lietuva Airijos lietuvių katalikų misijos kapelionui kunigui Egidijui Arnašui buvo įteiktas Užsienio reikalų ministerijos medalis „Už pasaulio lietuvių nuopelnus Lietuvai“. Už lietuviybės puoselėjimą, turizmo iš Airijos į Lietuvą skatinimą, Lietuvos vardo garsinimą, lietuviškų produktų pristatymą ir lietuvių sportininkų Airijoje telkimą bendrai veiklai Lietuvos ambasados padėkos raštai buvo įteikti visuomenininkams Ryčiui Sedleckui ir Jūratei Raižytei, verslininkei Angelei Roveršteinienei, Airijos lietuvių profesionalų klubo narėms Rūtai Sinkevičiūtei, Indrei Lukošiuitei, Aistei Endzinaitei ir Airijos lietuvių sporto asociacijos vadovui Tomui Jakubauskui.

Šiemet pirmą kartą buvo renkamas „Airijos lietuvių metų žmogus“. Konkurse tautiečiai pasiūlė net šešiolika kandidatų, aktyviai dirbančių kultūros, švietimo, verslo ir sporto srityse. Daugiausiai Airijos lietuvių balsų surinko žinoma atlikėja Raimonda Masiulytė-Ramchurn, ir jai buvo įteiktas „Airijos lietuvių metų žmogaus 2019“ diplomą ir ambasados prizas.

2019 m. gruodžio 15 d. tradicinio kalėdinio Prancūzijos lietuvių bendruomenės susitikimo metu Paryžiaus šv. Augustino bažnyčioje buvo surengta iškilių bendruomenės veikėjų R. Bačchio ir Jono Perkūno Liutkaus pagerbimo ceremonija.

Lietuvos ambasadorius Prancūzijoje Nerijus Aleksiejūnas įteikė R. Bačkui ir J. P. Liutkui skirtus Užsienio reikalų ministerijos garbės ženklą „Už pasaulio lietuvių nuopelnus Lietuvai“ medalius. R. Bačchio apdovanojimą po mirties atsiėmė jo vaikai Rimvydas Bačkis ir Daina Bačkis.

R. Bačkis buvo atkaklus kovotojas už Lietuvos nepriklausomybę, Prancūzijos lietuvių bendruomenės pirmininkas, tarptautinių Lietuvos laisvinimo akcijų dalyvis ir organizatorius. Jis per penkis okupacijos dešimtmečius išlaikė pabėgėlio pasą ir Lietuvos pilietybę, niekada neprisiėmė esminių išpareigojimų jokiai kitai valstybei. 1989 m. R. Bačkis atsisakė profesinės veiklos, kad visas jėgas skirtų Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui bei jo siekiams pristatyti Prancūzijos vyriausybei, vėliau ėjo Lietuvos nepaprastojo ir įgaliotojo ambasadoriaus pareigas šioje šalyje, organizavo menininkų kultūrinius mainus, prisidėjo prie ekonominių ryšių su Prancūzija plėtos.

Prieškario Lietuvos diplomato Antano Liutkaus sūnus J. P. Liutkus visą gyvenimą buvo aktyvus Prancūzijos lietuvių bendruomenės valdybos narys. Atkūrus nepriklausomybę, J. P. Liutkus aktyviai bendradarbiavo su Lietuvos politikais, prisidėjo rengiant ir organizuojant pirmuosius nepriklausomos Lietuvos vadovų vizitus į Prancūziją. J. P. Liutkus

išsaugojo ir sutvarkė tėvo diplomato A. Liutkaus archyvus, tarpukario Lietuvos ambasados Paryžiuje vėliavą ir perdavė juos Lietuvai.

2019 m. gruodžio 18 d. LR Seimo ir PLB komisija aptarė besibaigiančius Pasaulio lietuvių metus. Pasaulio lietuvių metų paskelbimo iniciatorius, komisijos pirmininko pavaduotojas Stasys Tumėnas, apibendrindamas prabėgusius metus, pasidžiaugė, kad šiais metais įvyko referendumas dėl Lietuvos Respublikos pilietybės išsaugojimo, buvo įkurta Pasaulio lietuvių vienmandatė rinkimų apygarda, atkurta Užsienio lietuvių reikalų koordinavimo komisija prie Vyriausybės, po aštuonerių metų pertraukos Vytauto Didžiojo universitete Kaune įvyko Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumas, taip pat daug kitų renginių regionų bibliotekose, kultūros centruose, mokyklose ir bendruomenėse, suvienijusių Lietuvoje ir išeivijoje gyvenančius lietuvius.

2019 m. gruodžio 31 d. LR Seimo ir PLB komisijos pirmininkas A. Vinkus paskutinę Pasaulio lietuvių metų dieną Seime priėmė Kanados lietuvių bendruomenės atstovus, Kalgario lietuvių tautinių šokių kolektyvo „Klevelis“ šokėjus Odetą Ruzgaite ir Artūrą Činčį, į Lietuvą atvykusius su sūneliu Jokūbu švęsti šv. Kalėdų ir gimtinėje pasitikti Naujųjų metų.

2020 m. sausio 8 d. LR Seimo ir PLB komisijos pirmininkas A. Vinkus Seime priėmė komisijos narį, Lietuvos Vyskupų Konferencijos delegatą užsienio lietuvių sielovadaį, prelatą Edmundą Putrimą. Dėkodamas, kad Seimas 2020 metus paskelbė Ateitininkų metais, prelatas E. Putrimas dėliaugėsi, kad visa jo tėvų karta buvo ateitininkai, ir pabrėžė didelį jų indėlį atkuriant Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę bei lietuvių jaunimo ugdymą krikščioniškų ir tautinių vertybių dvasia.

2020 m. sausio 11 d. PLB pirmininkė Dalia Henke pasirašė sutartį su Lietuvių Fondu³ dėl PLB ateities fondo įsteigimo. Fondo tikslas – panaudoti palūkanas Lietuvių Chartoje ir PLB Konstitucijoje numatytų tikslų ir uždavinių vykdymui užtikrinti siekiant išsaugoti lietuvių. Vienas svarbiausių istorinių tikslų yra išlaikyti lietuvių kalbos mokymą pagal bendrą švietimo sistemą išeivijoje. Fondui įsteigti buvo surinkta 13 tūkst. JAV dolerių.

2020 m. sausio 16 d. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (toliau – VLKK) pirmininkas Audrys Antanaitis susitiko su PLB pirmininke D. Henke ir šios bendruomenės atstove Lietuvoje Vida Bandis. Susitikimo metu buvo aptarti Lietuvių kalbos dienų, kilnojamosios edukacinės parodos „Paliesk lietuvių kalbą rankomis“, Pasaulio lietuvių bendruomenių ir Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos (toliau – PLJS) lyderių suvažiavimo, skirto Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 30-mečiui ir Pasaulio lietuvių vienybės dienai paminėti, organizavimo reikalai.

2020 m. sausio 16–21 d. PLB pirmininkė D. Henke, vicepirmininkas Rolandas Žalnierius, PLB atstovė Lietuvoje V. Bandis susitikimuose su LR Seimo Pirmininku Viktoru Pranckiečiu ir Seime atstovaujamų politinių partijų vadovais aptarė lietuvių diasporai aktualius klausimus, tokius kaip pilietybės išsaugojimas, diskutavo apie politinių partijų santykį su lietuviais, gyvenančiais ne Lietuvoje, būtinumą įtraukti diasporos politikos klausimus į politinių partijų programas, svarstė, kaip efektyviau organizuoti užsienyje gyvenančių Lietuvos piliečių balsavimą vienmandatėje rinkimų apygardoje. Taip pat PLB atstovai apsilankė LR prezidentūroje, ten su Prezidento Gitano Nausėdos patarėjais aptarė

³ Išeivijoje šis pavadinimas tradiciškai rašomas didžiosiomis raidėmis, dėl šios priežasties šiame tekste paliktas toks jo variantas (red. past.).

glaudaus bendradarbiavimo galimybes, o susitikime su Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininke Laura Matjošaityte kalbėjosi apie užsienyje gyvenančių piliečių balsavimą įsteigtoje naujoje apygardoje.

2020 m. sausio 22 d. PLB Švietimo komisijos pirmininkė Alvija Černiauskaitė dalyvavo Lietuvos ambasados Londone surengtame Lietuvos švietimo, mokslo ir sporto ministro Algirdo Monkevičiaus ir ministerijos kanclerio Tomo Daukanto susitikime su Jungtinės Karalystės lietuvių bendruomenės organizacijų ir lituanistinių mokyklų atstovais. Susitikime buvo aptarti lituanistinių mokyklų mokinių krepšelio, mokyklų statuso, lituanistinių mokyklų mokytojų socialinio draudimo stažo bei kiti su švietimo naujovėmis ir iniciatyvomis susiję klausimai.

2020 m. sausio 22–26 d. Argentinoje įvyko XXIII Pietų Amerikos lietuvių jaunimo suvažiavimas. Renginį organizavo Argentinos lietuvių jaunimo sąjunga (toliau – ALJS) kartu su PLB valdyba, ilgamečiu Sielovados ir Pietų Amerikos reikalų komisijos pirmininku, Lietuvos Vyskupų Konferencijos delegatu užsienio lietuvių sielovada prelatu E. Putriku ir PLJS. Prelatas E. Putrimas yra suvažiavimo įkūrėjas ir globėjas. Suvažiavimo metu dalyviai susipažino su ALJS veikla, diskutavo apie lietuvių jaunimo ir bendruomenės situaciją Pietų Amerikoje ir būdus išlaikyti lietuviybę bei pritraukti daugiau narių į jaunimo organizacijas.

2020 m. sausio 27 d., siekdamas efektyviau koordinuoti priešrinkiminę komunikaciją, PLB Viešųjų ryšių komisijos pirmininkas Vaidas Matulaitis susitiko su Užsienio reikalų ministerijos (toliau – URM) Komunikacijos ir kultūrinės diplomatijos departamento direktoriumi Ryčiu Paulausku, departamento direktoriaus pavaduotoja Nida Jakubone ir Visuomenės informavimo skyriaus vedėja Rasma Ramoškaite. Tiek šio susitikimo, tiek atskirai įvykusios diskusijos su Užsienio lietuvių departamento direktoriumi M. Gudynu ir direktoriaus pavaduotoja Lina Žukauskaite metu buvo tariamasi ir keičiamasi idėjomis, kaip būtų galima efektyviau panaudoti bendrus PLB ir URM komunikacinius resursus siekiant geresnės sinergijos ir efektyvesnės veiksmų koordinacijos.

2020 m. sausio 27 d. PLB Ekonominio bendradarbiavimo komisijos pirmininkas dr. Rimvydas Baltaduonis Niujorke susitiko su Baltijos–Amerikos prekybos rūmų vadove, JAV LB Krašto valdybos vicepirmininke verslo reikalams Inga Klimašauskiene ir banko „SEB“ Niujorko biuro Paslaugų skyriaus vadovu Justu Joniku. Susitikimo metu buvo kalbama apie lietuviškojo verslo plėtros tendencijas JAV ir amerikietiškojo verslo domėjimąsi Baltijos regionu, diskutuota apie būdus konsoliduoti Niujorke ir visoje JAV dirbančių įvairių sričių lietuvių ekspertų tinklą.

2020 m. sausio 28 d. įvyko Lietuvos nacionalinio transliuotojo „LRT“ ir PLB susitikimas, kurio metu buvo pasikeista idėjomis ir planais siekiant efektyvesnių informacinių mainų su pasaulio lietuviais. Susitikime su PLB Viešųjų ryšių komisijos pirmininku V. Matulaičiu dalyvavo „LRT“ generalinė direktorė Monika Arbačiauskaitė-Budrienė, generalinės direktorės pavaduotojas Gytis Oganauskas, portalą „LRT.lt“ vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja Aleksandra Ketlerienė, komunikacijos ir rinkodaros departamento vadovė Rūta Putnikienė, vyresnioji užsienio ryšių koordinatore Viktorija Cieminytė, portalą „LRT.lt“ žurnalistė Ugnė Jonaitytė, atstovė ryšiams su visuomene Jovita Bazevičiūtė, komunikacijos projektų vadovė Justina Vaitkevičiūtė.

Susitikime buvo tariamasi, kaip dar labiau sustiprinti PLB ir „LRT“ bendradarbiavimą komunikuojant su plačiai pasklidusia išeivija. Buvo aptartos artėjančių Seimo rinkimų informacinės sklaidos galimybės ir iššūkiai bei būdai, leidžiantys dar efektyviau įtraukti į komunikacinį dialogą įvairių pasaulio kraštų lietuvių bendruomenes. Taip pat ieškota priemonių kanalui „LRT Lituanica“, skirtam pasaulio lietuviams, stiprinti.

2020 m. vasario 12 d. Seimo ir PLB komisija, siekdama išvengti galimų nesklandumų, svarstė Seimo rinkimų organizavimo Pasaulio lietuvių vienmandatėje rinkimų apygardoje klausimus. Kadangi šiais metais užsienio lietuviai pirmą kartą rinks savo atstovą į Lietuvos Respublikos Seimą, tikimasi aktyvaus užsienyje gyvenančių lietuvių balsavimo, o tam turi būti tinkamai pasiruošta.

Pasitarime dalyvavo Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininkė L. Matjošaitytė, Vyriausiosios rinkimų komisijos darbuotojas, atsakingas už balsavimą užsienyje, Mindaugas Skačkauskas, URM Konsulinio departamento direktorius Giedrius Kazakevičius, URM Užsienio lietuvių departamento direktorius M. Gudynas, URM ambasadorius ypatingiems pavedimams Remigijus Motuzas.

2020 m. vasario 13 d. LR Seimo ir PLB komisijos pirmininkas A. Vinkus apsilankė Vilniaus lietuvių namuose. Tai – bendrojo ugdymo mokykla, vykdanči lietuvių kilmės tremtinių, politinių kalinių palikuonių, užsieniečių ir Lietuvos piliečių, atvykusių arba grįžusių gyventi į Lietuvą, bendrąjį ugdymą, suaugusiųjų ir vaikų formalųjį ir neformalųjį švietimą. Mokykla taip pat globoja lietuvių studentus, atvykusius į Lietuvą studijuoti iš kitų šalių, teikia metodinę pagalbą lietuvių mokytojams, dirbantiems lituanistinėse mokyklose užsienyje.

2020 m. vasario 22 d. PLB Ekonominio bendradarbiavimo komisijos pirmininkas R. Baltaduonis dalyvavo Niujorko jaunimo ir profesionalų klubo iniciatyvinės grupės susitikime, kuris įvyko Susivienijimo lietuvių Amerikoje (toliau – SLA) patalpose.

2020 m. vasario 26 d. PLB pirmininkė D. Henke ir PLB atstovė Lietuvoje V. Bandis susitiko su Laisvės partijos pirmininke Aušrine Armonaite ir Lietuvos socialdemokratų darbo partijos pirmininku Gediminu Kirkilu. PLB atstovai tęsia susitikimus su Seime atstovaujamų politinių partijų vadovais. Sausį vyko susitikimai su Liberalų sąjūdžio partijos pirmininke Viktorija Čmilyte-Nielsen, Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų partijos pirmininku Gabrieliumi Landsbergiu, Lietuvos socialdemokratų partijos pirmininku Gintautu Palucku.

2020 m. vasario 28 d. diasporoje gimęs ir užaugęs kroatų kilmės apaštalinis nuncijus Lietuvai, Latvijai ir Estijai J. E. arkivyskupas Petaras Rajičius dalijosi savo patirtimi, kaip jungti ir burti bendruomenes išeivijoje. Buvo gilinamasi į sielovados svarbą pasaulio lietuvių bendruomenėse. PLB pirmininkė D. Henke ir PLB atstovė Lietuvoje V. Bandis susitiko su Vilniaus arkivyskupu Gintaru Grušu ir Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios vyskupu Mindaugu Sabučiu.

2020 m. vasarį PLB pirmininkė D. Henke ir PLB atstovė Lietuvoje V. Bandis susitikime su Prezidentu Valdu Adamkumi diskutavo, kaip efektyviau suburti ir stiprinti besiplečiančią diasporą Lietuvos labui, kad lietuviai išlaikytų ryšį su tėvyne, išsaugotų kalbą ir tradicijas. Pasitinkant Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 30-metį, Prezidentas dalijosi prisiminimais apie JAV lietuvių pastangas siekti Lietuvos nepriklausomybės. Taip pat

buvo kalbama apie artėjančius Seimo rinkimus ir naujos užsienyje balsuojančių LR piliečių apygardos reikšmę, svarstoma, kaip išlaikyti užsienyje gyvenančių piliečių aktyvumą rinkimuose.

2020 m. vasarį PLB Švietimo reikalų komisijos pirmininkė A. Černiauskaitė ir trys komisijos nariai dalyvavo trečiajame Airijos lituanistinių mokyklų konkurse, skirtame Lietuvos valstybės atkūrimo 30-mečiui. Komisijos nariai susitiko su LR ambasadoriumi Airijoje E. Meilūnu, Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Užsienio lietuvių skyriaus vyresniąja specialiste Rūta Ramanauskiene, ambasados atstovais ir Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto dekane doc. dr. Rūta Eidukevičiene. Susitikimo metu buvo aptartos bendradarbiavimo galimybės ir būsimi renginiai.

2020 m. vasarį PLB valdybos narys, Sporto komisijos pirmininkas Laurynas R. Misevičius dalyvavo Portlande (JAV) vykusiame Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės 102-ųjų metų ir Lietuvos valstybės atkūrimo 30-ųjų metų minėjime, kurio metu PLB valdybos vardu pasveikino Lietuvių Bendruomenės narius. L. R. Misevičius, Šiaurės Vakarų pakrantėje atstovaujantis ir Lietuvių Fondui, įteikė išrinktai naujai JAV LB apylinkės pirmininkei Rasai Raišys \$2 700 paramos sertifikatą.

2020 m. kovo 7 d. Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 30-mečio paminėjimo proga Paryžiuje Lietuvos ambasada Prancūzijoje kartu su Prancūzijos lietuvių bendruomene ir Prancūzijos lietuvių jaunimo sąjunga surengė visuotinį Prancūzijos lietuvių suvažiavimą, į kurį užsiregistravo per 400 lietuvių ir jų šeimų narių iš visos Prancūzijos.

Lietuvos ambasadorius Prancūzijoje N. Aleksiejūnas apdovanojo ilgametę Prancūzijos lietuvių bendruomenės narę, lietuviškos sekmadieninės mokyklėlės vadovę Ingą Kvietelaitienę – įteikė jai Lietuvos Respublikos URM skirtą garbės ženklą „Už pasaulio lietuvių nuopelnus Lietuvai“ medalį.

2020 m. kovo 21 d. įvyko pirmasis nuotolinis LR Seimo ir PLB komisijos narių pasitarimas. Pasitarime taip pat dalyvavo PLB ir PLJS valdybos nariai. Aptartas platus spektras temų – nuo pandemijos COVID-19 pasaulyje padarinių iki pasiruošimo rudenį vyksiantiems rinkimams į Seimą.

2020 m. balandžio 14 d., eidama 81-uosius metus, anapilin iškeliavo aktyvi lietuvių kilmės JAV žurnalistė Ann Charles-Zikaras. Ji dirbo dienraštyje „Chicago Tribune“, sindikato „New York News“ leidiniuose, bendradarbiavo su savaitraščiu „The Baltic Times“, ELTA, Amerikos lietuvių spauda.

Aktyvi Amerikos lietuvių bendruomenės narė palaikė glaudų ryšį ir su Vytauto Didžiojo universitetu. Jai Universiteto bendruomenė jaučiasi dėkinga už daugybę iniciatyvų, prisidėjusių prie Universiteto matomumo užsienyje, bei galimybių studentams pažinti ir suprasti Jungtinių Tautų (toliau – JT) darbo svarbą – A. Charles-Zikaras dėka VDU studentai galėjo apsilankyti ir atlikti praktiką Jungtinių Tautų būstinėje Niujorke.

Taip pat žurnalistės pastangomis 2016 m. gegužės 23 d. VDU tarptautinių ryšių proktorė prof. Ineta Dabašinskienė ir JT Lietuvos asociacijos direktorė J. Landsbergytė pasirašė bendradarbiavimo sutartį, kuria buvo įtvirtintas Lietuvos JT jaunimo asociacijos (LUNYA) įkūrimas. Už pastarąją veiklą 2018 m. vasario 16 d. A. Charles-Zikaras buvo apdovanota Vytauto Didžiojo universiteto sidabro medaliu.

Vertėtų paminėti, kad JT Lietuvos asociacija buvo pirmoji tokia institucija, įkurta Baltijos šalyse. Prie jos šviesaus atminimo A. Charles-Zikaras svariai prisidėjo kartu su profesoriumi Algiumi Tomu Geniušu.

Suprasdama laisvos žiniasklaidos svarbą bei įtaką ir įvertindama Jungtinių Tautų Organizacijos skatinamą taikų bendrabūvį, A. Charles-Zikaras nuo pirmųjų Lietuvos nepriklausomybės metų aktyviai įsitraukė į Lietuvos vardo garsinimą tarptautiniu mastu. Ji inicijavo ir aktyviai dalyvavo įvairiuose Lietuvos renginiuose Jungtinių Tautų būstinėje, iš kurių paminėtina 2010 m. vasario 16 d. Jungtinių Tautų būstinėje atidaryta Lietuviškosios kryždirbystės paroda.

A. Charles-Zikaras gyvenimo ir veiklos pamatas buvo laisvė. 2009 m. spalio 26 d. dienraščiui „Kauno diena“ duotame interviu ji pabrėžė: „Žodis „laisvė“ man visada turėjo ypatingą reikšmę. Kai žmonės manęs kartais klausia, kas man svarbiausia, aš atsakau – laisvė.“

2020 m. balandžio 20 d. po sunkios ligos mirė ilgametė Rygos lietuvių vidurinės mokyklos direktorė, talentinga pedagogė, lietuvybės puoselėtoja Latvijoje Bronislava Aldona Gedvilaitė-Treija.

B. A. Treija gimė 1937 m. sausio 1 d. Gargžduose. Mokėsi Gargždų vidurinėje mokykloje, Vilniaus pedagoginiame institute studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą. Studijų metais aktyviai dalyvavo kultūrinėje veikloje, buvo dainų švenčių dalyvė. Rygoje vykusioje studentų dainų šventėje susipažinusi ir vėliau ištėkėjusi už latvio, persikėlė gyventi į Latviją. 1991 m. Aldonos nenuilstama iniciatyva prie Rygos 85-osios vidurinės mokyklos buvo atidaryta pirmoji lietuviška klasė, kurioje pradžioje mokėsi tik keli vaikai, tačiau dėl B. A. Treijos pastangų ir gebėjimų klasė išaugo iki moderniai įrengtos Rygos lietuvių vidurinės mokyklos. Mokykla tapo jaukais, saugiais ir atvirais lietuvybės namais, kuriuose vyravo patriotinė atmosfera, meilė savo kraštui ir kalbai. B. A. Treija buvo iškili pedagogė ir vadovė, be išlygų mylėjusi mokinius, sutelkusi darnų mokyklos kolektyvą.

B. A. Gedvilaitė-Treija už švietimo idėjų įgyvendinimą, lietuvybės ir tolerancijos puoselėjimą, aktyvią kultūrinę ir visuomeninę veiklą buvo apdovanota Gedimino ordinu, kitais valstybės apdovanojimais, jos pedagoginį talentą ir pasiaukojamą veiklą ne kartą įvertino ir Latvijos Vyriausybė.

2020 m. balandžio 21 d. mirė aktyvus PLB ir Vokietijos lietuvių bendruomenės (toliau – VLB) narys Vincas Bartusevičius.

Dr. V. Bartusevičius gimė 1939 m. Vilkaviškyje. 1944 m. kartu su tėvais pasitraukė į Vokietiją. Lankė pradžios ir pagrindines lietuvių ir vokiečių mokyklas Ekenferdėje, Flensburge ir Liubeke. 1953–1959 m. mokėsi Vasario 16-osios gimnazijoje Hiutendelde. Studijavo Miuncheno ir Tiubingeno universitetuose sociologijos, visuotinės istorijos ir psichologijos mokslus. 1966 m. gavo *magister artium* sociologo diplomą Tiubingeno universitete. 1999 m. Vilniaus universitete apsigynė humanitarinių mokslų srities, istorijos krypties daktaratą tema „Lietuviai pabėgėliai Vokietijoje 1944–1951“.

Nuo pat studijų pradžios V. Bartusevičius labai aktyviai įsijungė į Vokietijos lietuvių jaunimo veiklą. Buvo Vokietijos lietuvių studentų ateitininkų sąjungos pirmininkas ir jos leidinio „Ateitin“ redaktorius, Vokietijos lietuvių studentų sąjungos narys, VLB jaunimo sekcijos narys ir laikraščio „Jaunimo žodis“ redaktorius, IV pasaulio lietuvių jaunimo kongreso Akademinės programos komisijos pirmininkas. 1968–2011 m. buvo VLB

tarybos narys; buvo VLB valdybos narys ir vicepirmininkas, Fondo Vasario 16-osios gimnazijai remti valdybos vicepirmininkas, VLB valdybos leidinio „Informacijos“ redaktorius. Dr. V. Bartusevičius buvo aktyvus PLB narys, PLB Seimų atstovas. Nuo 2010 m. dr. V. Bartusevičius buvo VLB garbės pirmininkas.

Dėl dr. V. Bartusevičiaus aktyvios iniciatyvos ir patriotinių idėjų 1981 m. Hiutenfelde buvo įkurtas Lietuvių kultūros institutas (toliau – LKI) su centrine lituanistine biblioteka ir lietuvių archyvu. Dr. V. Bartusevičius nuo pat įsteigimo datos ėjo LKI instituto direktoriaus ir archyvo vedėjo pareigas.

Dr. V. Bartusevičius aktyvia veikla stengėsi įtraukti kuo daugiau išeivijos lietuvių į Lietuvos kultūrinį ir visuomeninį gyvenimą, ragino išeivijos mokslininkus puoselėti lietuviybę, palaikyti ryšius su Lietuvos mokslo bendruomene, aktyviai dalyvauti užsienio lietuvių bendruomeninėje veikloje ir kartu dirbti, tiriant Lietuvos istoriją, garsinant Lietuvos vardą pasaulyje.

2020 m. už ilgametę mokslinę veiklą išsaugant lietuvių išeivijos kultūrinį paveldą, istoriją ir už indėlį stiprinant bendruomenę bei paramą Vasario 16-osios gimnazijai dr. V. Bartusevičius buvo apdovanotas garbės ženklo „Už pasaulio lietuvių nuopelnus Lietuvai“ medaliu. Už viso gyvenimo nuopelnus mokslui, pasiekimus mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros veikloje humanitarinių ir socialinių mokslų srityse dr. V. Bartusevičiui 2015 m. buvo įteikta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos premija. Jis buvo apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Riterio kryžiumi, Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės garbės aukso ženklu „Už nuopelnus Lietuvai“, už ypatingas pastangas ir nuopelnus Lietuvių kultūros institute ir tautų draugystės suvienytoje Europoje plėtojimą buvo apdovanotas Reino-Maino/Pietinio Heseno regiono „Garbės žymeniu“, už ypatingus nuopelnus garsinant Lietuvos vardą, puoselėjant ir plėtojant tarpvalstybinius santykius – Lietuvos Respublikos URM „Lietuvos diplomatijos žvaigžde“.

2020 m. balandžio 27 d. PLB pirmininkė D. Henke, dalyvaudama Lietuvos Respublikos Vyriausybės pasitarime, padėkojo pasaulio lietuvių bendruomenėms, veikiančioms 47 šalyse, LR Vyriausybei, ypač Užsienio reikalų ministerijai, ambasadoriams, konsulatų vadovams, LR garbės konsulams už nepaprastą susitelkimą kovoję su virusu COVID-19 ir laiku suteiktą pagalbą viso pasaulio lietuviams.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir institucijų prie LR Vyriausybės santykių su lietuvių išeivija apžvalga

2019 m. lapkričio 21 d. Lietuvos Prezidento rūmuose įvyko Užsienio reikalų ministerijos organizuotas „Globalios Lietuvos“ forumas „Lietuvių Chartai 70: diaspora – nepriklausomai Lietuvai“. Siekiant įvertinti diasporos indėlį į lietuviybės puoselėjimą ir Lietuvos kūrimą, forumo metu buvo pristatytas Užsienio reikalų ministerijos įsteigtas apdovanojimas – dviejų laipsnių garbės ženklas „Už pasaulio lietuvių nuopelnus Lietuvai“. Pirmieji aukščiausieji apdovanojimai – garbės ženklo Aukso Vyčiai buvo įteikti Prezidentui V. Adamkui, Pasaulio Lietuvių Bendruomenei, Vilniaus arkivyskupui metropolitui

G. Grušui, Lietuvos garbės konsului JAV Stanley'ui Balzekui Jaunesniajam ir Lietuvos Vyskupų Konferencijos delegatui užsienio lietuvių sielovadai, prelatui E. Putrimui.

2019 m. gruodžio 4 d. Lietuvos ambasadorius Prancūzijoje Nerijus Aleksiejūnas apsilankė vieną seniausių ir turtingiausių knygų kolekcijų turinčioje Paryžiaus šv. Genovaitės bibliotekoje. Susitikime su jos vadovu François Michaud buvo aptartos bendradarbiavimo su Lietuvos bibliotekomis galimybės, bendri renginiai pristatant lietuvių kalbą bei planai vystyti bendrus projektus.

N. Aleksiejūnas šv. Genovaitės bibliotekai perdavė per 100 lietuviškų knygų, kurios papildys Šiaurės ir Baltijos šalių sekcijos kolekciją. „Džiaugiamės, jog tokia žinoma biblioteka turi atskirą sekciją, skirtą Šiaurės ir Baltijos šalims. Tai suteikia galimybę prancūzams daugiau sužinoti apie Lietuvą bei kartu leidžia Prancūzijoje gyvenantiems lietuviams surasti lietuviškų knygų“, teigė ambasadorius.

Šv. Genovaitės biblioteka – viena didžiausių Paryžiaus viešųjų bibliotekų, gausiai lankoma akademinės bendruomenės. Ji yra įsikūrusi pačiame Paryžiaus centre, 5-ajame rajone, šalia Panteono, kuriame ilsisi Prancūzijai labiausiai nusipelnusių asmenų ir Paryžiaus miesto globėjos šv. Genovaitės palaikai. Bibliotekoje saugoma daugiau nei 2 mln. leidinių.

2019 m. gruodžio 6 d. Švietimo, mokslo ir sporto ministerija trečią kartą paskyrė premiją lituanistinio švietimo mokytojai, dirbančiai ne Lietuvoje. 2019 m. laureate buvo išrinkta Seinų „Žiburio“ mokyklos mokytoja, viena iš šios lietuviškos mokyklos įkūrėjų Irena Gasperavičiūtė.

I. Gasperavičiūtė, Vilniaus universiteto absolventė, visą savo profesinę veiklą paskyrė Lenkijos lietuvių mokykloms ir lietuvių bendruomenei. I. Gasperavičiūtė buvo apdovanota Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino 5-ojo laipsnio ordinu, ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Karininko kryžiumi, garbės ženklu „Lietuvos tūkstantmečio žvaigždė“ ir kitais apdovanojimais.

2019 m. gruodžio 27 d. užsienio reikalų ministras Linas Linkevičius dalyvavo aštuntuosiuose „Globalios Lietuvos“ apdovanojimuose prezidentūroje. Ministras pasveikino gausiai susirinkusius svečius, visame pasaulyje Lietuvos labai dirbančius tautiečius ir pažymėjo, kad visi kartu esame „Globalios Lietuvos“ sėkmė – stipri ir veiksminga jėga, kuriai rūpi Lietuvos valstybės pažanga ir gerovė.

2020 m. vasario 9 d. Lietuvos ambasada Vašingtone (JAV) NBA rungtynių tarp Vašingtono „Wizards“ ir Memfio „Grizzlies“ metu surengė Lietuvai ir Lietuvos paveldui skirtą vakarą.

Lietuvai dedikuoto vakaro (angl. *Lithuanian Heritage Night*) metu buvo tęsiama graži lietuviško krepšinio tradicija. Prieš varžybas Lietuvos ambasadoriui Rolandui Kriščiūnui buvo suteikta garbė simboliškai pradėti NBA rungtynes. Renginys buvo suorganizuotas bendradarbiaujant su Nacionalinės krepšinio asociacijos Vašingtono krepšinio komanda „Wizards“, Vašingtono ir Baltimorės lietuvių bendruomenėmis, lituanistinėmis mokyklomis, lietuvių tautinių šokių grupe „Malūnas“.

2020 m. vasario 10 d. Lietuvos ambasadoje JAV buvo surengtas susitikimas su „Misija Sibiras“ projekto vadove Aiste Eidukaityte ir ekspedicijos dalyve, Amerikoje gimusia ir užaugusia Marija Čyvaite. A. Eidukaitytė ir M. Čyvaitė į renginį susirinkusiems Vašingtono lietuviams, JAV diplomatom, analitinių centrų ekspertams bei žurnalistams

papasakojo apie projektą „Misija Sibiras“ ir 2019 m. ekspediciją į Kazachstaną. Jos metu ekspedicijos dalyviai Karagandos apylinkėse surado 18 bendrų kapinių, užfiksavo ir sutvarkė 130 lietuvių kapų, pastatė 2 savo rankomis pagamintus koplytstulpius ir kryžius.

2020 m. vasario 12 d., Vyriausybei pritarus Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos patikslintam „Asmenų, vykdančių ar vykstančių vykdyti lituanistinį švietimą užsienyje, rėmimo ir skatinimo tvarkos aprašo“ pakeitimui, buvo pusantrą karto padidintos išmokos lituanistinio švietimo mokytojams, dirbantiems Baltarusijos, Lenkijos ir Kaliningrado srities (Rusija) lietuviškose mokyklose. Tuo siekiama padėti lietuviams išsaugoti kalbą, tradicijas, papročius, užtikrinti lituanistinių mokyklų lietuvių etninėse žemėse veiklos tęstinumą.

2020 m. vasario 15 d. užsienio reikalų ministras L. Linkevičius dalyvavo Vasario 16-osios gimnazijoje, Vokietijoje, vykusiame renginyje, skirtame Lietuvos valstybės atkūrimo dienai ir gimnazijos jubiliejui paminėti.

Renginio metu už ilgametę mokslinę veiklą išsaugant lietuvių išeivijos kultūros paveldą, istoriją, už indėlį stiprinant bendruomenę ir paramą gimnazijai garbės ženkle „Už pasaulio lietuvių nuopelnus Lietuvai“ medaliu buvo apdovanotas Vokietijos lietuvių bendruomenės garbės pirmininkas, Lietuvos kultūros instituto vadovas dr. V. Bartusevičius.

2020 m. vasario 26 d. Vyriausybės kancleris Algirdas Stončaitis pirmininkavo pasitarimui, kuriame buvo aptarti į Lietuvą grįžusių arba grįžtančių emigrantų vaikų integracijos švietimo sistemoje ypatumai ir įvardyti atlikti darbai, kurie ją palengvina. Buvo išklaudyta Švietimo, mokslo ir sporto, Užsienio reikalų, Socialinės apsaugos ir darbo, Sveikatos apsaugos ministerijų ir savivaldybių asociacijos atstovų pateikta informacija apie gerąsias patirtis ir dažniausias problemas.

Susitikimo metu pasidžiaugta, kad pozityviai vertinamas pernai sukurtas 33 mokyklų, pasirengusių priimti grįžtančius vaikus, tinklas. Šios mokyklos gali konsultuoti kitas šalies mokyklas. Visos institucijos pabrėžė, kad ši priemonė padės pasiekti pagrindinį tikslą – kad kiekviena Lietuvos bendrojo ugdymo mokykla ir ikimokyklinio ugdymo įstaiga būtų pasirengusi priimti grįžtančius arba atvykstančius vaikus.

2020 m. vasario 28 d. Lietuvos ambasada JAV, pasitikdama Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 30-metį, Vašingtono, Baltimorės ir šių miestų apylinkėse gyvenančius lietuvius pakvietė rašyti Nacionalinį diktantą ir dalyvauti specialioje Lietuvių kalbos dienoms parengtoje viktorinoje.

Į Lietuvos ambasadą atvykę JAV gyvenantys lietuviai turėjo galimybę varžytis dėl raštingiausio lietuvių vardo. Kiekvienais metais varžomasi keliose kategorijose – raštingiausio moksleivio, raštingiausio suaugusiojo ir raštingiausio užsienio lietuvių.

Parašę diktantą, į ambasadą atvykę žmonės taip pat dalyvavo Valstybinės lietuvių kalbos komisijos parengtoje viktorinoje apie lietuvių kalbą, žinomas asmenybes, Lietuvos kultūrą ir istoriją. Viktorinos nugalėtojai buvo apdovanoti knygomis, o visi Lietuvių kalbos šventės dalyviai – lietuviškais suvenyrais.

2020 m. vasario 29 d. Lietuvos ambasada Vašingtone kartu su Lietuvos šaulių sąjunga išeivijoje šalia JAV sostinės esančiose Arlingtone kapinėse surengė JAV kariuomenės vyresniojo leitenanto, Lietuvos kariuomenės savanorio, žuvusio už Lietuvos laisvę ir

nepriklausomybę, Samuelio J. Harriso (1896–1920) pagerbimo ceremoniją ir taip pažymėjo 100-ąsias jo žūties metines.

S. J. Harrisas po mirties yra apdovanotas Vyties kryžiaus ordinu. Amerikos lietuviai 1922 m. Arlingtono karių kapinėse jam pastatė marmurinį paminklą su įrašu: „Erected by the Lithuanians and sons and daughters of Lithuanians in America.“ S. J. Harrisas žuvo susišaudymo metu 1920 m. vasario 24 d. Kaune.

Lietuvos Respublikos Prezidentas ir išeivija

2019 m. lapkričio 7 d. LR Prezidentas Gitanas Nausėda ir pirmoji šalies ponė Diana Nausėdienė apsilankė Popiežiškojoje lietuvių šv. Kazimiero kolegijoje, ten susitiko su jos rektoriumi kunigu Audriumi Arštikaičiu ir Romoje studijuojančiais dvasininkais.

Prezidentas ir pirmoji ponė taip pat susitiko ir šiltai pabendraavo su prelatu Stasiu Žiliu, kuris 1959 m. buvo paskirtas Popiežiškosios šv. Kazimiero lietuvių kolegijos Romoje studijų prefektu. Iki šiol 95-erių dvasininkas yra kolegijos dvasios tėvas. Jo darbą Vatikane ženklino Bažnyčios garbės titulai: monsinjoro, prelato ir apaštališkojo protonotaro.

S. Žilys yra išleidęs teologines knygas „Gyvenimo šaltiniai“ ir „Gyvoji liturgija“, kurios į sovietų okupuotą Lietuvą būdavo gabenamos ir platinamos slapta, jis mokė popiežių Joną Paulių II lietuvių kalbos, pastarajam ruošiantis vykti vizito į Lietuvą.

2019 m. lapkričio 21 d., pažymint lietuvių Chartos 70-metį ir Pasaulio lietuvių metus, LR Prezidentas G. Nausėda atidarė Prezidentūroje surengtą forumą „Lietuvių Chartai 70: diaspora – nepriklausomai Lietuvai“. Forumo tikslas – aptarti diasporos vaidmenį Lietuvos nepriklausomybės atgavimo istorijoje ir kuriant modernią Lietuvą.

2019 m. gruodžio 4 d. per vizitą Jungtinėje Karalystėje pirmoji ponė D. Nausėdienė svečiavosi Londono lituanistinėje mokykloje „Obelėlė“. Šią mokyklą lanko ir darželinukai, joje dirbama pagal lietuvišką ikimokyklinio ugdymo programą.

2019 m. gruodžio 20 d. lietuvių bendruomenės vaikai iš Baltarusijos, Lenkijos, Latvijos, Kaliningrado srities ir Ukrainos dalyvavo kalėdinės eglutės šventėje Prezidentūroje, ten susitiko su Lietuvos pirmąja ponė D. Nausėdiene.

2019 m. gruodžio 27 d. LR Prezidentūroje buvo įteikti apdovanojimai pasaulio lietuviams, prisidėjusiems prie šalies žinomumo ir gerovės. „LRT“ pristatyta nominacija už lietuvių pasaulyje telkimą atiteko PLB inicijuotai visame pasaulyje veikusiai pilietinei iniciatyvai „Mūsų metas DABAR“. Šia akcija prisidėta prie rinkėjų aktyvumo už Lietuvos ribų 2019 m.: aktyvumas išaugo tris kartus ir paskatino steigti atskirą užsienio lietuvių apygardą artėjantiems rinkimams. Apdovanojimas buvo įteiktas PLB valdybos nariui, pilietinei iniciatyvai koordinuoti įsteigtos specialiosios PLB komisijos „DABAR 2019“ pirminkui Rimvydui Baltaduoniui.

2020 m. vasario 16 d. Valstybės atkūrimo dienos proga LR Prezidentas G. Nausėda už nuopelnus Lietuvai, jos vardo garsinimą pasaulyje, atsidavimą jai kasdieniu prasmingu darbu įteikė valstybinius apdovanojimus žmonėms, vertiems didžiausio pagerbimo.

Šalies vadovas ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Riterio kryžių įteikė poetui, žurnalistui, Punsko „Aušros“ leidyklos direktoriui ir vyriausiajam redaktoriui Sygitui Birgieliui,

aktyviam lietuvių istorijos paveldo puoselėtoji Lenkijoje; Carmen Caro Dugo, Vilniaus universiteto Užsienio kalbų instituto Romanų kalbos katedros docentei, profesorei, aktyviai lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo plėtotojai bei Lietuvos vardo skleidėjai Ispanijos Karalystėje; Kęstučiui Kasparavičiui, grafikui, knygų vaikams autoriui ir iliustruotojui; Markusui Oskarui Rodunerui, vertėjui, publicistui, aktyviam lietuvių literatūros ir jos istorijos skleidėjui vokiškai kalbančiose valstybėse; Gunčiui Ivarsui Smidchensui, Vašingtono universiteto Sietle docentui, aktyviam lietuvių kalbos, istorijos ir kultūros skleidėjui Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Riterio kryžius buvo skirtas (bet jo atsiimti atvykti negalėjo) Davidui Alanui Harrisui, Amerikos žydų komiteto vykdomajam direktoriui, aktyviam Lietuvos interesų rėmėjui tarptautinėse organizacijose (JAV); Richardui Davidui Hookeriui Jaunesniajam, buvusiam JAV Prezidento specialiajam patarėjui ir nacionalinio saugumo vyriausiajam direktoriui Europai ir Rusijai, aktyviam Lietuvos saugumo ir gynybos interesų rėmėjui, daktarui (JAV); Gražinai Theresai Ignei Marijošius, Šv. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo vargdienių seselių kongregacijos vyresniajai seseriai, aktyviai lietuviškų ir krikščioniškų tradicijų ugdytojai ir rėmėjai Jungtinėse Amerikos Valstijose, Kanadoje ir kitose valstybėse gyvenančių lietuvių bendruomenėse; Katsuhiko Ochiai, Japonijos Hiracukos miesto merui, aktyviam dvišalio Lietuvos Respublikos ir Japonijos kultūros, sporto ir jaunimo mainų bendradarbiavimo skatintojui ir plėtotojui.

Vytauto Didžiojo universitete (VDU)

2019 m. lapkričio 14–16 d. Kaune, Vytauto Didžiojo universitete, įvyko XVI pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumas (MKS). Šių metų renginys buvo jubiliejinis – jis tęsia prieš 50 metų (1969 m. Čikagoje, JAV) pradėtą tradiciją. Kilęs kaip kelių veiklių mokslininkų ir kūrybos žmonių iniciatyva, šis simpoziumas vėliau suvienijo šimtus bendraminčių lietuvių mokslininkų ir kūrėjų.

Tarp svarbiausių prioritetų 2019 m. buvo Lietuvai aktualiausių klausimų aptarimas kartu su Lietuvos ir pasaulio lietuvių akademine ir intelektualine bendruomene, pasitelkiant mokslo ir kūrybos veikėjų išmintį, profesines žinias ir patirtis. Simpoziume taip pat buvo pakviesta atsigręžti į pasaulio lietuvių kūrybą – daile, literatūrą, muziką ir kt. kaip į itin vertingas pažinimo sritis. Renginyje siekta sujungti įvairias pasaulio lietuvių kartas, skatinti ryšius tarp jaunųjų mokslininkų arba kūrėjų ir kitų kartų diasporos atstovų.

Simpoziumo metu buvo ne tik pasiūlyta naudingų mokslo idėjų ir ekspertinių įžvalgų Lietuvos visuomenei bei lietuvių bendruomenėms pasaulyje, bet ir pateikta rekomendacijų LR Vyriausybei ir Seimui. Taip pat tikimasi, kad renginys paskatins Lietuvos ir lietuvių diasporos bendruomenes ir toliau aktyviai bendradarbiauti.

Simpoziume 2019 m. dalyvavo įvairiose srityse aktyviai dirbančių pasaulio lietuvių. Tarp jų – Elona Vaišnienė, kurią JAV prezidentas Jimmy'is Carteris paskyrė komisare tarptautinei prekybai, diplomatijai ir nacionaliniam saugumui. Ji taip pat rengė demonstracijas Baltijos šalims siekiant atgauti nepriklausomybę. Svečių gretose buvo ir Londone gyvenantis pianistas Rimantas Vingras, rašytoja, knygos „Sibiro tremtis“ autorė, Misūrio

universiteto (JAV) dėstytoja Julija Šukys, menininkas, 50 litų banknoto autorius, „New York Times“ ir kitų leidinių iliustratorius Ray’us Bartkus (JAV), politologė, „Fulbright“ ir kitų prestižinių premijų laureatė Aušra Park (JAV), filosofas, Norvegijos mokslų ir technologijos universiteto profesorius Gediminas Karoblis, menininkė Vidmantė Černiauskaitė (Didžioji Britanija), Lietuvos ir Kanados prekybos rūmų prezidentas, informatikas Rimas Čiuplinskas, kompiuterių architektas, pasaulio mastu pripažintas profesorius, buvęs VDU rektorius A. Avižienis, lingvistas, Ilinojaus universitete (JAV), Lietuvos istorijos institute dirbantis Giedrius Subačius ir kiti.

Simpoziume netrūko ir ekspertų iš Lietuvos, tarp jų – istorikas prof. Egidijus Aleksandravičius, kultūros istorijos tyrinėtojas Darius Kuolys, filosofas, politologas Kęstutis K. Girnius, lingvistė Rūta Petrauskaitė, žurnalistas Virgis Valentinavičius, matematikas, muzikas Giedrius Alkauskas, edukologė Emilija Sakadolskienė, istorikas, politologas Antanas Kulakauskas, sociologė Kristina Juraitė, chemikas, inžinierius Eugenijus Valatka, istorikas, politologas Egidijus Motieka, komunikacijos vadovė Ieva Ivanauskaitė, politologas Giedrius Česnakas.

Per tris renginio dienas buvo surengtos iš viso šešios diskusijų sesijos. Įvadinėje sesijoje lapkričio 14-ąją numatyta aptarti mokslo, visuomenės ir laisvės klausimus, galimą Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumų misiją. Kitą dieną vykusios sesijos buvo skirtos universitetų ir mokslo žmonių misijai šiuolaikinėje Lietuvoje ir dabartinei lietuvių tapatybei. Paskutinę dieną simpoziumo dalyviai dar dviejose sesijose aptarė geopolitinius Lietuvos iššūkius ir žiniasklaidos, intelekto bei kūrybos klausimus. Baigiamojoje sesijoje pakviesta reflektuoti simpoziumo stipriąsias ir silpnąsias sritis, įvykusių diskusijų kokybę, gylį ir naudą.

2019 m. gruodžio 4 d. VDU rektorato posėdžio metu Universiteto studentams buvo įteiktos buvusio VDU rektoriaus prof. Broniaus Vaškelio ir kompozitoriaus Viktoro Kuprevičiaus stipendijos. V. Kuprevičiaus stipendijos konkursą 2019 m. laimėjo VDU Menų fakulteto Kultūros paveldo ir turizmo magistrantūroje studijuojantis Donatas Čėsna už savo bakalauro diplominį darbą, skirtą P. Višinskio gatvės senųjų pastatų architektūrai.

Nuo 2003 m. V. Kuprevičiaus vardo stipendija kasmet skiriama vienam gabiam ir darbščiam VDU Menų, Humanitarinių mokslų, Katalikų teologijos fakulteto arba Muzikos akademijos magistrantui, tiriančiam Lietuvos, ypač Kauno, tarpukario ir sovietmečio kultūrą.

VDU rektorato posėdyje taip pat buvo įteiktos ir kasmetinės buvusio VDU rektoriaus, garbės profesoriaus B. Vaškelio vardo stipendijos. Šių metų stipendijos laureatai – Humanitarinių mokslų fakulteto Literatūros ir spaudos II kurso magistrantė Kristina Tutlytė, Menų fakulteto Teatrologijos ir scenos menų vadybos II kurso magistrantas Lukas Alsysis ir Humanitarinių mokslų fakulteto Vidurio Rytų Europos ir Lietuvos istorijos studijų II kurso magistrantė Audinga Leliukaitė.

Universitete įsteigta prof. B. Vaškelio vardo stipendija dalimis yra kasmet skiriama Menų fakulteto Teatrologijos katedros ir Humanitarinių mokslų fakulteto Lituanistikos katedros ir Istorijos katedros bakalauro (II–IV kurso), magistrantūros arba doktorantūros studijų studentams, kurie gerai mokosi, aktyviai dalyvauja kultūrinėje ir meninėje veikloje,

nuosekliai plėtoja teatrologijos, lietuvių literatūros arba istorijos mokslinių tyrimų tematikas.

2020 m. kovo 1 d. Lietuvos ambasadoje Airijoje vykusio žinių apie Lietuvą konkurso metu buvo inauguruotas VDU ambasadorius Airijoje. Šventės metu buvo įteikta VDU vėliava, pasirašyta ambasatoriaus-vėliavnešio deklaracija. Ši misija buvo patikėta Airijoje 6 metus gyvenančiam VDU lietuvių filologijos studijų absolventui, Dublino „4 vėjų“ lituanistinės mokyklos mokytojui Juliui Majauskui. Būtent šioje mokykloje vyksiančių su VDU susijusių renginių ir susitikimų metu bus keliama universiteto vėliava, buriami VDU absolventai ir visi, kuriems yra artimos *artes liberales* ir VDU kaip Pasaulio lietuvių universiteto idėjos bei vertybės.

VDU ambasadorius-vėliavnešys atlieka bendruomenės narių vienijimo funkciją, skatina VDU absolventus palaikyti ryšį su Universitetu, kviesdamas juos bendroms veikloms. Jis yra informacinis žmogus savo mieste, miestelyje arba regione, atliekantis universiteto ir absolventų tarpininko vaidmenį, prisidedantis prie VDU idėjų viešinimo.

VDU Lietuvių išeivijos institute

2019 m. lapkričio 8 d. Vytauto Didžiojo universiteto mokslininkų ir absolventų iniciatyva buvo įkurta Draugija pasaulio lietuviams pažinti (DPLP).

Draugijos pirmininkė dr. Ilona Strumickienė pasakojo: „Tarp išeivija, šiuolaikiniais migracijos procesais besidominčiųjų jau keletą metų sklandė mintis susiburti ir kartu stengtis, kad visuomenėje ne tik gausėtų žinių apie pasaulio lietuvius, bet ir stiprėtų samprata, kad išvykusieji ir jų palikuonys yra neatsiejama Lietuvos visuomenės, istorijos ir kultūros dalis. Pavadinimą šiam sambūriui parinkome prisimindami 1932–1940 m. veikusią Draugiją užsienio lietuviams remti, kuri ne tik palaikė ryšius su užsienio lietuviais, bet ir materialiai prisidėjo prie lietuviškos tapatybės išlaikymo tarp išvykusiųjų, o 1935 m. Kaune suorganizavo pirmąjį Pasaulio lietuvių kongresą. Sekdami prasmingos Draugijos užsienio lietuviams remti veiklos pavyzdžiu, tikimės ne tik suburti pasaulio lietuviams besidominčiųjų tinklą, tarpusavyje dalintis atradimais ir tyrimų rezultatais, skleisti žinias apie pasaulio lietuvius, bet ir prisidėti prie pilietinės visuomenės stiprinimo Lietuvoje bei solidarumo tarp gyvenančių Lietuvoje ir už jos ribų įtvirtinimo.“

2019 m. lapkričio 14 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje įvyko susitikimas-diskusija „Prancūzijos lietuvių kultūros paveldo likimai“. Jame dalyvavo Prancūzijos lietuvių bendruomenės pirmininkė Emilija Pundziūtė-Gallois, istorikai prof. E. Aleksandravičius, dr. Daiva Dapkutė ir dr. I. Strumickienė.

Renginyje diskutuota apie Prancūzijos lietuvių bendruomenės istoriją, dabartį, ateities perspektyvas, Prancūzijos lietuvių kultūros paveldą ir jo likimus. 2019 m. birželį įvykusios VDU istorikų ekspedicijos Prancūzijoje metu Paryžiuje, Nicoje, Strasbūre buvo ieškoma išlikusio Prancūzijos lietuvių istorinio paveldo. Į Lietuvą buvo parvežta šios šalies Lietuvių bendruomenės ir jos ilgamečio pirmininko kunigo Jono Petrošiaus archyvo dalis, atskleidžianti Prancūzijos lietuvių bendruomenės gyvenimą po Antrojo pasaulinio karo.

Renginyje taip pat buvo pristatyta nauja knyga „Tarp minties ir politinio veiksmo. Algirdo Juliaus Greimo laišakai (1946–1954)“. Knygoje surinkta korespondencija atspindi ne tik A. J. Greimo politinę veiklą Prancūzijoje, bet ir visą pokario lietuvių rezistencinės veiklos laikotarpį.

Specialiai renginiui skirtoje ekspozicijoje buvo galima apžiūrėti iš Prancūzijos atvežtus Prancūzijos LB dokumentus, buvusio šios bendruomenės pirmininko prelado J. Petrošiaus dokumentus bei asmeninius daiktus, kitus eksponatus. Taip pat susirinkusieji buvo pakviesti pažiūrėti trumpametražius Henriko Gulbino filmus, kuriuose įamžintas Prancūzijos lietuvių gyvenimas.

Istorikų ekspediciją ir Prancūzijos lietuvių kultūros tyrinėjimą, archyvo pargabenimą į Lietuvą finansavo Lietuvos kultūros taryba. Projektą įgyvendino Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus kartu su Prancūzijos lietuvių bendruomene ir VDU Lietuvių išeivijos institutu. A. J. Greimo laiškų knygos rengimą ir leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba.

2019 m. gruodžio 13 d. Draugija pasaulio lietuviams pažinti pakvietė į diskusiją tema „Kaip mūsų mokyklos pasitinka sugrįžtančius išeivijos vaikus“. Diskusijoje dalyvavo Marijus Gudynas (URM Užsienio lietuvių reikalų departamento direktorius), Domas Boguševičius (istorijos mokytojas), Vilija Dabrišienė (matematikos mokytoja, edukologė), apie tėvų lūkesčius ir problemas diskusijoje kalbėjo Irma Liauzun ir Viktorija Paulauskienė. Renginį moderavo Gediminas Karoblis (Norvegijos lietuvių bendruomenės pirmininkas).

Vaikų integracija švietimo sistemoje – aktuali tema grįžtamosios migracijos kontekste. Vienas iš esminių aspektų, nulemiančių apsisprendimą grįžti, – Lietuvos švietimo sistemos pasirengimas priimti ir integruoti sugrįžtančius išeivijos vaikus. Su kokiais iššūkiais susiduria iš emigracijos grįžę vaikai ir jų tėvai, kokių galimybių jiems padėti turi mokytojai? Ką reikėtų daryti, norint sumažinti emigracijos patirčių kuriamus barjerus? Kaip šias patirtis paversti privalumais mokantis, bandant suprasti lietuviškumo klausimus, bendraujant klaseje arba mokykloje?

Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje

2019 m. lapkričio 12 d., prieš prasidedant XVI pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumui, vyresniosios kartos lietuvių fotomenininkas Arūnas Kulikauskas bibliotekoje-muziejuje pristatė savo fotografijų ir objektų parodą „Niujorko polaroidai“.

Atvaizdai ir daiktai šioje ekspozicijoje – tai lyg prustiškasis bandymas prisiminti, susigrąžinti ir iš naujo atrasti praėjusį laiką, įvykius ir žmones. Parodoje lankytojai galėjo matyti darbus, kurie buvo sukurti prieš dešimtmečius išrastomis fotografijos technikomis. Autorius kvietė pažinti fotografiją, amžių sandūros Niujorką ir patį save.

2019 m. lapkričio 14 d. bibliotekoje-muziejuje paskaitą „Simonas Daukantas – rašybos virtuozas“ skaitė Ilinojaus universiteto Čikagoje Lituanistikos katedros profesorius Giedrius Subačius. Jis yra 2019 metų Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerijos įsteigtos premijos išeivijos mokslininkams laureatas. Paskaitoje G. Subačius kalbėjo apie individualią, variacijos ir nepastovumo kupiną S. Daukanto ortografiją.

2019 m. lapkričio 21 d. įvyko knygos „Gyvenimas per trumpas skraidyti plaštakėmis“ pristatymas. Knyga skirta Domicelai Petrutytei, vienai iš Marijos Montessori pedagogikos pradininkių Lietuvoje. Pedagoginę veiklą pradėjusi tarpukario Lietuvoje, ją tęsė egzodo sąlygomis su lietuvių išeivių vaikais. 1987 m. šią pedagoginę idėją iš JAV sugrąžino į atsi-kūrusią Lietuvą.

„Gyvenimas per trumpas“ – sakiny, ištartas šimtamečio žmogaus. Akcentas – gyventi taip, kad neskraidytume plaštakėmis. D. Petrutytės gyvenimo kelias kviečia suprasti ir tikė-ti, kad tautinis individualumas, išugdytas ikimokykliniame amžiuje, suformuoja tautiškai vertingą žmogaus gyvenimą, kad ir sudėtingomis tremties sąlygomis pedagogikos ir tauti-nio tapatumo idėjų sintezė padeda išsaugoti lietuviškosios kultūros bruožus.

2019 m. gruodžio 11 d. bibliotekoje-muziejuje įvyko Juozo Vilčinsko knygos „Dieno-raštis“ pristatymas.

Inžinieriaus, totorių kilmės lietuvių išeivijos visuomenininko ir politikos veikėjo Juozo Vilčinsko (1909–1992) dienoraštis buvo rašomas 1945–1947 m. Antrojo pasaulinio karo nualintoje Europoje – Šiaurės Italijoje ir Didžiojoje Britanijoje. Dienoraštyje buvo fiksuo-jami šeimos ir giminės nuotyčiai bei likimai pokario metais, svarbiausi įvykiai ir tarptauti-nės politikos naujienos, spalvingi Italijos vaizdai ir italų visuomenės elgsena bei požiūris į svetimtaučius. Dienoraštis atspindi politinių pabėgėlių likimus pokario Europoje, baimę ir nežinomybę dėl ateities: ką taikos derybų metu nuspręs didžiosios valstybės ir karo laimė-tojai, kokia lemtis teks Lietuvai, kur keliauti toliau iš nesaugios Europos? Knygos leidybą parėmė Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

Knygos pristatyme dalyvavo prof. E. Aleksandravičius, dr. Moreno Bonda, Gintarė Lu-koševičiūtė, Tautinių mažumų departamento direktorė Vida Montvydaitė, leidyklos „Ver-sus“ vadovas Artūras Mickevičius.

2019 m. gruodžio 20 d. bibliotekoje-muziejuje buvo įteiktos garsių išeivijos lietuvių vardinės stipendijos. Vandos Daugirdaitės-Sruogienės vardo stipendija buvo įteikta Istori-jos bakalauro studijų programos IV kurso studentei Kristinai Stonytei. Broniaus Bieliuko vardo stipendijos atiteko Vidurio Rytų Europos ir Lietuvos istorijos magistrantūros studijų programos I kurso studentui Martynui Butkui, Istorijos bakalauro studijų programos III kurso studentui Aidui Slavinskui ir Psichologijos bakalauro studijų programos IV kur-so studentei Monikai Višnevskai. Liūto ir Francoise Mockūnų vardo stipendija buvo įteik-ta Lietuvos istorijos doktorantui Ričardui Jaramičiui.

2020 m. sausį, minint rašytojo Juliaus Viktoro Kaupo 100-ąsias gimimo metines, bi-bliotekoje-muziejuje buvo atidaryta pasakų knygos „Daktaras Kripštukas pragare ir kitos ne mažiau įdomios pasakos, surašytos slaptose Kauno miesto kronikose“ iliustracijų paro-da. 1948 m. J. Kaupas, ilgėdamasis Kauno, Freiburge (Vokietijoje) išleido šią pasakų knygą, dedikavęs ją gimtajam miestui. Pirmajam pasakų knygos leidimui iliustracijas sukūrė dai-lininkas Adolfas Vaičaitis, kuriam teko nemenkas iššūkis realiose Kauno vietose „apgyven-dinti“ išgalvotus pasakų personažus.

Šioje parodoje pirmą kartą specialiai eksponuojamos tik pasakų rinkinio iliustracijos, kurios papuošė pirmąją knygos, išleistos Vokietijoje, leidimą. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje galima išvysti kauniečiams gerai pažįstamus Daktarą Kripštuką, metraštininką sniego senį, velnią Juoduodegį, tris Karalius, laikrodininką, studentą Karolį,

princesę Virgiliją, žveją Silvestrą, jūrininką, raganaites, senę Brumbienę, Miką kaliausę, profesorių Murmilių, taip pat Vilniaus gatvę, kurioje buvo paslaptingoji Rudoji vaistinė, bei Karmelitų kapines, kuriose dirbo velnias Juoduodegis. Visos iliustracijos buvo sukurtos 1948 m. Freiburge (medžiagos – popierius, tušas), į Nacionalinį M. K. Čiurlionio dailės muziejų jos pateko 2006 m.

2020 m. vasario 6 d. bibliotekoje-muziejuje įvyko Ramunės Rakauskaitės filmo „Kėlionės namo“ peržiūra ir susitikimas su režisierė.

Tai – nuotaikinga, niekad kine nepasakota istorija apie pirmąsias Amerikos lietuvių akistatas su okupuota tėvyne. Ką jautė ir matė atvykstantys – šiandien nepakartojama bei keista. Karo metais priverstiems palikti šalį filmo herojams įstrigo nostalgiski, naivūs tėvynės vaizdiniai ir lūkesčiai, tačiau atvykus jų laukė kitokia tikrovė. Filme prisiminimais dalijasi įvairių kartų lietuviai išeiviai, pasakojimams praturtinti režisierė pasitelkė išskirtines, sovietmečiu jų filmuotas juostas, nuotraukas.

Filmo premjera įvyko 2019 m. vasario 6 d. Per metus filmas apkeliavo ne vieną kino festivalį Lietuvoje ir užsienyje, surado savo žiūrovus, pelnė pripažinimą.

2020 m. vasario 13 d. bibliotekoje-muziejuje buvo atidaryta fotomenininko Arūno Kulikausko paroda „JONAS“. Paroda skirta Jonui Mekui atminti. Renginyje dalyvavo A. Kulikauskas, jį kalbino prof. Dalia Kuizininienė.

2020 m. vasario 19 d. bibliotekoje-muziejuje įvyko dr. Ramūno Čičelio knygos „Jono Meko „Aukso vidurys“: kūrybos filotopinė žiūra“ pristatymas. Renginyje dalyvavo knygos autorius dr. R. Čičelis, prof. E. Aleksandravičius, prof. D. Kuizininienė ir doc. dr. Nerijus Čepulis.

Literatūrologė D. Kuizininienė apie knygą rašė: „Ramūno Čičelio knyga „Jono Meko „Aukso vidurys“: kūrybos filotopinė žiūra“ yra tarpdalykinis tyrimas. Jame sujungiama vieno žinomiausio pasaulio lietuvių, Jono Meko, literatūros tekstų ir filmų analizė bei filosofinis žvilgsnis, kuris leidžia autoriui gerokai platesniame kontekste lyginti, svarstyti, interpretuoti iki šiol daugiau tik literatūrologinėmis ar kino prieigomis analizuotą Jono Meko kūrybą. Kuo knyga yra nauja, kokiomis įžvalgomis ji išsiskiria? Pirmiausia, pateikia rašytojo ir filmininko kūrybos vientisumą, nuoseklumą, ryškina pastovias jau kūrybinio kelio pradžioje įtvirtintas pasakojimo slinktis, menines nuostatas. Padeda suvokti kūrėjo psichologiją, skatina diskutuoti, naujai peržiūrėti kai kuriuos Jono Meko filmus, perskaityti poetinius ar eseistinius tekstus.“

2020 m. kovo 4 d. įvyko rašytojos Birutės Putrius knygos „Paklydę paukščiai“ ir prof. Violetos Kelertienės ir Marytės Racys išverstos Žemaitės knygos „Marriage for Love“ pristatymas. Pokalbyje dalyvavo rašytoja B. Putrius, prof. V. Kelertienė, prof. D. Kuizininienė.

Rašytojos B. Putrius romanas „Paklydę paukščiai“ – tai pasakojimas apie pirmuosius išeivių iš Lietuvos žingsnius naujoje šalyje, jų bandymą įsitvirtinti ir pastangas išsaugoti ryšį su gimtąja šalimi. Knygoje pasakojama apie dvi kartas. Romaną autorė parašė anglų kalba, JAV jis išleistas 2015 m. Knyga pirmiausia buvo skirta amerikiečių auditorijai, kad ji suprastų, kaip jautėsi į svetimą kraštą atvykę lietuviai. Lietuvių kalba knygą išleido leidykla „Alma littera“.

Literatūros profesorė, vertėja V. Kelertienė drauge su Maryte Racys jau kurį laiką vertė lietuvių literatūros klasikės Žemaitės kūrybą į anglų kalbą. Vertėjos susidūrė su daug sunkumų. Viena interviu V. Kelertienė kalbėjo: „Žemaitė rašė tarmiškai – taip, kaip pati kalbėjo. Žemaitės tekstų turinys paremtas kaimiškėmis ir feministinėmis to meto realijomis. Todėl kyla dilema, kaip nenuskriausti autorės ir likti suprastai šiuolaikiniams angliakalbams skaitytojams.“ 2019 m. pabaigoje knygą „Marriage for Love“ išleido leidykla „Birchwood Press“.

Kitose institucijose

2019 m. lapkričio 12 d., artėjant XVI pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumui, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka pakvietė į filmų lietuvių diasporos tematika peržiūrą. Programoje buvo parodytas legendinio režisieriaus, poeto J. Meko ir Adolfo Meko kūrinys „Kelionės į Lietuvą prisiminimai“ („Reminiscences of a Journey to Lithuania“), Algirdo Tarvydo 1993 m. juosta „Marija Gimbutas“, režisieriaus istoriko Arūno Antanaičio filmas „Mano širdies bažnyčia“, režisieriaus H. Gulbino kartu su istoriku prof. E. Aleksandravičiumi ir menininku Audriumi Gražiu 2008 m. nufilmuotas darbas „7000 mylių kelyje“. Filmų programą užbaigė režisieriaus Juozo Saboliaus Pasaulio lietuvių bendruomenės iniciatyva sukurtas filmas apie Pasaulio lietuvių chartą.

2019 m. lapkričio 25 d. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Valstybingumo erdvėje įvyko olandų režisierės Helgos Merits dokumentinio filmo „Greit sugrįšim namo. Geislingeno pabėgėlių vaikai“ („Coming Home Soon. The Refugee Children of Geislingen“) peržiūra. Naujausiame režisierės filme pasakojama apie estų vaikus, kurie 1944 m. kartu su tėvais, kartais tik vienu iš tėvų arba giminaičiais buvo priversti pasitraukti iš Estijos. Tokio likimo buvo ištikti ir tūkstančiai lietuvių, Antrojo pasaulinio karo pabaigoje traukęsi nuo Lietuvą antrą kartą užplūdusios sovietų okupacijos.

2019 m. gruodžio 19 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje įvyko režisieriaus Sandro Bozzolo dokumentinio filmo „Nijolė“ pristatymas. Nijolė Šivickas (1925–2018) – žinoma Kolumbijos menininkė, Kolumbijos politikos veikėja, du kartus buvusio Bogotos meru, matematiko, profesoriaus Antano Mockaus mama.

Režisierius S. Bozzolo A. Mockaus gyvenimo istorija susidomėjo atvykęs į Kauną. Garsojo lietuvių istorija tapo S. Bozzolo disertacija, o vėliau – knyga. Italų režisierių taip pat sudomino A. Mockaus motinos N. Šivickas gyvenimas. Po Antrojo pasaulinio karo ji bėgo iš Lietuvos, mokėsi Štutgarto meno akademijoje, o 1950 m. apsigyveno Kolumbijoje. Bogotoje dirbo žurnalų iliustruotoja, tapė, kūrė grafikos ir keramikos darbus. Skulptūrinės keramikos instaliacijos – geriausiai žinomi menininkės kūriniai.

2019 m. gruodžio 27 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje įvyko Tarptautinių profesionalų tinklo „Global Lithuanian Leaders“ (GLL) organizuotas Globalių lietuvių forumas. Lietuviai iš daugiau nei 20 pasaulio šalių, Lietuvoje viešintys geriausiose pasaulio universitetuose studijuojantys lietuviai, progresyvūs viešojo sektoriaus atstovai, mokslo, visuomenės ir verslo lyderiai susirinko į forumą ir jame dosniai dalijosi žiniomis ir patirtimi. Jubiliejinių metų forumo tema – 10 metų siekiant pasaulinių aukštumų.

2019 m. gruodį Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka gavo prasmingą dovaną. Žymaus rašytojo, dramaturgo, vertėjo Grigorijaus Kanovičiaus, gyvenančio Izraelyje, 90-ojo gimtadienio proga aukštos kokybės leidybos penkiatomių kūrybos rinktinių rusų kalba Nacionalinei bibliotekai padovanojo autoriaus sūnus Dmitrijus Kanovičius. Jo pastangomis šios knygos buvo išleistos mūsų šalyje lietuvių ir rusų kalbomis.

Prieš porą metų Nacionalinė biblioteka dovanotais G. Kanovičiaus „Rinktinių raštų“ penkiatomiais lietuvių ir rusų kalbomis ne tik papildė savo fondus, knygų buvo išsiųsta ir svarbiausiems bibliotekos užsienio mainų partneriams: Britų bibliotekai (*The British Library*), nacionalinėms Baltarusijos, Estijos, Latvijos, Prancūzijos bibliotekoms, JAV Kongreso bibliotekai (angl. *The Library of Congress*), Indianos, Stanfordo, Viskonsino ir Prinštono universitetų bibliotekoms.

2020 m. sausio 8 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje buvo pristatytas Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Lietuvių išeivijos instituto išleistas šaltinių rinkinys „Tarp minties ir politinio veiksmo: Algirdo Juliaus Greimo laiškai (1946–1954)“. Leidinyje kalbama apie pokario lietuvių rezistencinius likimus, išeivijoje organizuotas akcijas, ryšius su pasipriešinimo organizacijomis Lietuvoje ir užsienio žvalgybomis, A. J. Greimo vaidmenį šiuose politinės-rezistencinės veiklos procesuose. Knygos pristatyme dalyvavo istorikai prof. dr. E. Aleksandravičius ir dr. D. Dapkutė, literatūrologas prof. dr. Dainius Vaitiekūnas. Renginį moderavo Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Adolfo Damušio demokratijos studijų centro vadovė dr. I. Strumickienė.

2020 m. sausio 22 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje įvyko Joanos Vigos Čiplytės knygos „Dr. doc. Vladas (Ladas) Natkevičius (1893–1945)“ sutiktuvės. Istorikė, daugelio knygų autorė J. V. Čiplytė pristatė naujausią savo leidinį – dokumentinę monografiją, skirtą dr. V. (Lado) Natkevičiaus 125-osioms gimimo metinėms.

V. Natkevičius buvo Steigiamojo, Pirmojo ir Antrojo Seimų narys, savanorių raitelių šimtinės „Geležinis vilkas“ steigėjas, diplomatas, nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Maskvoje. Sovietams okupavus Lietuvą, dr. V. Natkevičius su šeima pasitraukė į Vakarų. Gyveno Austrijoje. Netikėtai susirgęs, 1945 m. gegužės 25 d. mirė. Jam buvo 52 metai. Palaidotas Austrijos Tirolio žemės Šrunso kapinaitėse.

2020 m. sausio 28 d. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos skaitytojams Brazilijos lietuvių bendruomenė (BLB) įteikė ypatingą dovaną – šioje šalyje leistų liutuanistinių leidinių kolekciją, kurią sudaro daugiau nei 2,5 tūkst. laikraščių numerių.

Tai – suskaitmeninti 1935–1940 m. Brazilijoje leisto lietuvių laikraščio „Šviesa“ numeriai ir pilni 1948–2015 m. ten ėjusio lietuvių laikraščio „Mūsų Lietuva“ komplektai, kurių iki šiol Nacionalinė biblioteka neturėjo arba turėjo tik dalį numerių, taip pat keletas bendruomenės rūpesčiu Brazilijoje išleistų lietuviškos tematikos knygų portugalų kalba.

Bibliotekos Nacionalinis publikuotų dokumentų archyvinis fondas netrukus bus papildytas Reginos Garkauskas Umaras Brazilijoje išleistomis lietuviškų pasakų ir mitų knygelėmis portugalų kalba ir lietuvių kilmės rašytojo Jacobo Blochteino atsiminimų knyga „Ecos de uma vida“. Pastarojoje pasakojama apie lietuvių šeimą, kuri, palikusi mažą Lietuvos kaimą Salaką, kartu su penkiasdešimčia kitų šeimų pabėgo iš karo draskomos gimtinės į pietų Braziliją. Skaitytojai kolekcijoje taip pat ras lietuvių–portugalų ir portugalų–lietuvių kalbų mokomųjų žodynų – puikių pagalbininkų gilinantis į portugalų kalbos subtilybes.

Dovanotos kolekcijos leidiniai netrukus bus prieinami visiems Nacionalinės bibliotekos skaitytojams.

Už Brazilijoje išleistų laikraščių, knygų ir skaitmenintos spaudos rinkmenų perdavimo iniciatyvą dėkojame Aleksandrui Valavičiui ir Lietuvos Respublikos generalinei konsulei San Paule Laurai Tupe.

2020 m. vasario 25 d. Gamtos tyrimų centras ir Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka pakvietė į knygos „Pranciškus Baltrus Šivickis, 1882–1968“ sutiktuves. Šis leidinys – tai populiariai ir patraukliai, gražia literatūrine kalba parašyta knyga apie vieną žymiausių XX a. Lietuvos zoologų, kuris pripažintas ir pasaulyje.

P. B. Šivickis, paprastų ūkininkų sūnus, būdamas stebėtinai nuovokus, titaniškomis pastangomis siekė mokslo ir pasiekė labai daug. Gyvenimas nubloškė jį ir į tolimąją Ameriką (ten jis pradžioje dirbo juodžiausius darbus, vėliau studijavo daugelyje universitetų), ir į egzotiškuosius Filipinus. 1928 m. grįžo į Lietuvą jau kaip pasaulyje pripažintas mokslininkas. Nuo 1948 m. iki gyvenimo pabaigos jo mokslinė veikla buvo susijusi su Lietuvos mokslų akademija. Knygoje analizuojamos priežastys, kodėl toks žymus, pasaulyje pripažintas mokslininkas yra nelabai žinomas Lietuvos visuomenei.

Vakarą vedė knygos specialusis redaktorius, Lietuvos mokslo ir P. B. Šivickio premijų laureatas, Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys, prof. habil. dr. Vincas Būda. Dalyvavo knygos autorė, aktorė Alvyda Čepaitytė, P. B. Šivickio vaikai. Muzikavo Diana Šivickienė (smuikas) ir Daiva Gudelevičiūtė (altas).

Kroniką parengė Ričardas JARAMIČIUS

Šaltiniai

<https://adamkuslibrary.lt/>

<http://plbe.org/>

<http://plbe.org/naujienslaiskis>

<https://www.lrp.lt/>

<https://lrs.lt/>

<https://lrv.lt/>

<https://www.lnb.lt/>

<https://www.smm.lt>

<https://www.urm.lt/>

<https://www.vdu.lt/>

<http://pasauliolietuvis.lt/>

<http://pasauliolietuviai.lt/>

Apie autorius

ADOMAVIČIENĖ

Laimutė

Humanitarinių mokslų daktarė

Nepriklausoma tyrėja

El. paštas: laimute.adomaviciene@gmail.com

ALEKSANDRAVIČIUS

Egidijus

Humanitarinių mokslų daktaras

Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros profesorius

Lietuvių išeivijos instituto direktorius, vyriausiasis mokslo darbuotojas

El. paštas: egidijus.aleksandravicius@vdu.lt

BLAŽYTĖ

Giedrė

Socialinių mokslų daktarė

Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto mokslo darbuotoja

El. paštas: giedre@ces.lt

ČIČELIS

Ramūnas

Humanitarinių mokslų daktaras

Vytauto Didžiojo universiteto Lituanistikos katedros lektorius

El. paštas: ramunas_cicelis@yahoo.com

DAPKUTĖ

Daiva

Humanitarinių mokslų daktarė

Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotoja

El. paštas: daiva.dapkute@vdu.lt

ĖMUŽIENĖ

Ina

Humanitarinių mokslų daktarė

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos vyriausioji tyrėja-metodininkė

El. paštas: ina.emuziene@lnb.lt

FRĖJUTĖ- RAKAUSKIENĖ Monika	Socialinių mokslų daktarė Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto vyresnioji mokslo darbuotoja El. paštas: monika@ces.lt
GRIGARAVIČIŪTĖ Sandra	Humanitarinių mokslų daktarė Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijos profesorė El. paštas: sandra.grigaraviciute@gmail.com
JARAMIČIUS Ričardas	Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros doktorantas El. paštas: ricardas.jaramicius@vdu.lt
MONTVYDAITĖ Vida	Humanitarinių mokslų daktarė Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės direktorė El. paštas: vida.montvydaite@tmde.lt
PILINKAITĖ- SOTIROVIČ Vilana	Socialinių mokslų daktarė Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto mokslo darbuotoja El. paštas: ces@ces.lt
PILIPAITYTĖ Gerda	Vytauto Didžiojo universiteto Lituanistikos katedros doktorantė El. paštas: gerda.pilipaityte@vdu.lt
SKIRIUS Juozas	Humanitarinių mokslų daktaras Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijos profesorius El. paštas: juozas.skirius@vdu.lt
VAITIEKŪNAS Dainius	Humanitarinių mokslų daktaras Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijos profesorius Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Lituanistikos skyriaus vadovas El. paštas: dainiusvait@yahoo.fr
ŽEMAITYTĖ- STRAZDĖ Sigita	Istorijos magistrė Kauno miesto muziejaus ekspozicijų kuratorė El. paštas: s.zemaityte@kaunomuziejus.lt

Reikalavimai straipsniams

Nuo 2006 m. Lietuvių išeivijos instituto leidžiamas akademinis žurnalas „Oikos“ (gr. *na-mai*) yra skirtas Lietuvos ir kitų kraštų migracijos procesų, migracijos politikos, diasporos istorijos ir kultūros problemoms aptarti. Leidinyje spausdinami originalūs moksliniai ir apžvalginiai straipsniai, recenzijos, archyvinių dokumentų publikacijos. Skatinant tarpdalykinius tyrimus, žurnale publikuojami įvairių mokslo šakų (sociologijos, antropologijos, migracijos politikos istorijos, literatūros istorijos, literatūrologijos, diasporos istorijos, teatrologijos ir kitų sričių) mokslinių tyrimų rezultatai.

Straipsniai skelbiami lietuvių ir anglų kalbomis.

Žurnalui teikiami straipsniai yra recenzuojami dviejų redakcijos kolegijos paskirtų recenzentų.

Straipsnių apimtis – iki 1 autorinio lanko (40 000 spaudos ženklų), recenzijų – ne mažesnė nei 0,25 autorinio lanko (10 000 spaudos ženklų). Dėl didesnės apimties publikacijų reikia iš anksto tartis su redakcija. Tekstai žurnalo redakcijai pateikiami A4 formato „Times New Roman“ 12 šrifto, 1,5 eilutės intervalu.

Straipsniai turi atitikti akademiniams straipsniams keliamus reikalavimus. Juose turi būti suformuluotas mokslinių tyrimų tikslas, pristatyta analizuojamos problemos tyrimų būklė, pateiktos tyrimo išvados, nurodyti šaltiniai ir literatūra. Prie teksto būtina pridėti santraukas ir raktažodžius anglų bei lietuvių kalbomis (600–1 000 spaudos ženklų).

Išnašos pateikiamos puslapio apačioje, numeracija ištisinė. Straipsnio pabaigoje pridama literatūra.

Straipsniuose citatos išskiriamos dvigubomis kabutėmis nekeičiant šrifto. Lietuviškame tekste nelietuviški asmenvardžiai rašomi originalo kalba laikantis nustatytų svetimvardžių gramatinimo taisyklių (žiūrėti <http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/svetimvardziai/gramatinimas/>). Pirmą kartą tekste pateikiamas visas asmens vardas ir pavardė, toliau rašytina jo (jos) vardo pirmoji raidė ir pavardė. Dažniausiai vartojami vietovardžiai, apie kuriuos žinių galima rasti prieinamose enciklopedijose, lietuvių kalba rašomi tradiciškai, pagal tarimą. Reti ir negirdėti vietovardžių pavadinimai, neturintys transliteracijos, rašomi originalo rašyba.

Straipsnio pabaigoje autorius (-iai) turi nurodyti savo vardą, pavardę, instituciją, kuriai atstovauja, mokslo laipsnį, el. pašto adresą, telefoną.

Tekstus prašome siųsti Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutui el. paštu lii@vdu.lt arba vyr. redaktoriaus pavaduotojai Daliai Kuizinienei el. paštu dalia.kuiziniene@vdu.lt. Jeigu kiltų neaiškumų, prašome kreiptis į Lietuvių išeivijos institutą (S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, el. paštas lii@vdu.lt, tel. (8 37) 327 839).

Žurnalas recenzuojamas ir skelbiamas tarptautinėse „EBSCO Publishing“ duomenų bazėse <http://www.ebscohost.com/>.

Bibliografiniai aprašai rengiami pagal Čikagos citavimo stiliaus bibliografijos metodą („Chicago: notes and bibliography method“).

Išnašų pavyzdžiai

Knyga: 1 autorius

Pavardė, Vardas, *Knygos antraštė: paantraštė*. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojamas (-i) puslapis (-iai).

¹ Kiaupa, Zigmantas, *Lietuvos valstybės istorija*, 2-asis leid. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 150–151.

² Augustinas, *Mano motina Monika*, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 99.

³ Shakespeare, William, *The Merchant of Venice*, ed. A. R. Braummüller. New York: Penguin Books, 2000, 69.

⁴ Tatariewicz, Władysław, *Filosofijos istorija*, 3 t. Vilnius: Alma littera, 2003.

Vėliau tekste pakartotinai cituojant tą patį šaltinį, išnašoje pateikiamas sutrumpintas bibliografinis aprašas: autoriaus pavardė, sutrumpintas cituojamo šaltinio pavadinimas (rekomenduojama trumpinti iki 4 žodžių), cituojami puslapiai.

⁵ Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, 64–65.

⁶ *Ibid.*, 67.

⁷ *Ibid.*

Knyga: 2 arba 3 autoriai

Pavardė¹, Vardas¹ ir Pavardė², Vardas², *Knygos antraštė: paantraštė*, laida. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojami puslapiai.

¹ Vilpišauskas, Ramūnas ir Nakrošis, Vitalis, *Politikos įgyvendinimas Lietuvoje ir Europos Sąjungos įtaka*. Vilnius: Eugrimas, 2003, 180–181.

4 ir daugiau knygos autorių

¹ Almond, Gabriel A. et al., *Comparative Politics: A Theoretical Framework*, 3rd ed. New York: Longman, 2001, 24.

Knygos dalis (skyrius)

Pavardė, Vardas, „Knygos dalies / skyriaus antraštė: paantraštė“, in *Knygos antraštė: paantraštė*. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojamas puslapis.

¹ Berenis, Vytautas, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 14.

Straipsnis

Pavardė, Vardas, „Straipsnio pavadinimas“, *Žurnalo pavadinimas* nr. (metai), cituojami puslapiai:

¹ Avinaitė, Eva, „Lietuva viduramžių Europos žemėlapiuose“, *Naujasis židinys-Aidai* 7 (2013), 501.

² Bielinis, Laurus, „Mediatizuota politika – nauja tvarka, nauji veikėjai, nauja galia“, *Agora* 4 (2016), 30, <http://dx.doi.org/10.7220/2424-3663.2016.4.2>.

- ³ Zykas, Aurelijus, „The Transforming Aims of Japan's Post-Cold War Cultural Diplomacy“, *Regioninės studijos* 7 (2013), 123–124.
- ⁴ Grinius, Antanas, „Sėkmingas Balfo seimas Detroite“, *Dirva*, 1981 lapkričio 5, nr. 43, 8.

Archyvinis šaltinis

Šaltinio pavadinimas, Archyvas (pirmą kartą visas pavadinimas, vėliau – sutrumpintas), fondo / kolekcijos pavadinimas arba nr., apilanko nr., bylos nr., cituojamas puslapis arba lapas:

- ¹ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1043, l. 1.
- ² 1935 12 05 LR KAM Karo stovio reikalams referento plk. V. Braziulevičiaus slapas rašas nr. 874 apskričių karo komendantams, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.
- ³ 1960 05 11 J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, VDU S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ⁴ 1954 11 26–27 BALF'o jubiliejinio seimo, vykusio Hotel Cleveland, protokolas, LTSC / PLA, BALF fondas, d. 5, b. 7, l. 50.

Interneto puslapis

Pavardė, Vardas, „Internetinio puslapio pavadinimas“, *Interneto tinklalapio pavadinimas*, paskelbta / atnaujinta / žiūrėta data, interneto adresas:

- ¹ Hand, Becky, „All about Artificial Sweeteners: The Lowdown on Zero-Calorie Sugar Substitutes“, *SparkPeople*, paskelbta 2004 rugsėjo 29, http://www.sparkpeople.com/resource/nutrition_articles.asp?id=289.
- ² „Bibliografinės nuorodos ir literatūros sąrašai“, *Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka*, atnaujinta 2017 vasario 14, <http://biblioteka.vdu.lt/bibliografines-nuorodos>.
- ³ „Chicago-Style Citation Quick Guide“, *The Chicago Manual of Style Online*, žiūrėta 2017 kovo 10, http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Literatūra

Straipsnio pabaigoje pateikiamas literatūros šaltinių sąrašas, sudarytas pagal autorių pavardes abėcėlės tvarka (be numeracijos). Jeigu autorių nėra, rikiuojama pagal antraštes, jeigu antraštė prasideda artikeliu (*a, an, the, der* ir kt.) – pagal antrąją antraštės žodį.

Adamkus, Valdas, *Penkeri darbo metai: kalbos, interviu, laiškai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

The American Educator Encyclopedia, a Thoroughly Modern Work Designed to Meet the Needs of Every Age, ed. H. O. Gillet. Lake Bluff: United Educators, 1954.

Anglų-lietuvių kalbų specialiojo ugdymo žodynas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, vol. 47, no. 4, žiūrėta 2016 birželio 11, <https://www.jstor.org/stable/i40003862>.

Ilgiewicz, Henryka, „Lenkų visuomenės pastangos įamžinti Vilniuje iškilų asmenybių atminimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, *Kultūrologija* 18 (2010), 242–257.

Ivask, Ivar, „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, žiūrėta 2016 birželio 6, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63.

Kačkutė, Eglė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Šiaurės Atėnai*, 2013 gruodžio 13, žiūrėta 2016 birželio 6, <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf>.

Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys, sud. A. Kasparavičius ir P. Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

„The Occupation and Annexation of Latvia: 1939–1940“, in *Documents and Materials*, eds. I. Grava-Kreituse et al. Riga: Libro, 1995, 8–29.

Olney, James, „Autobiography and the Cultural Moment“, in *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. London: Penguin, 1991, 40–112.

Submission Guidelines

Since 2006 the Lithuanian Emigration Institute has been publishing a scholarly journal called “Oikos” (from the Greek word meaning *home*) devoted to discussing contemporary migration processes involving Lithuania and other countries, the migration policies of Lithuania and other countries, and problems of diaspora history and culture. The journal publishes original scholarly research and review articles, critical notices, and archival documents. In order to foster interdisciplinary research it also publishes the results of scholarly research in sociology, anthropology, literary studies, history of literature, theater studies, history of migration policy, history of the diaspora, and related disciplines.

Articles are published in Lithuanian and English. Submissions are evaluated by two reviewers assigned by the “Oikos” Editorial Board.

Articles should not exceed 40,000 characters in length, while reviews should be at least 10,000 characters in length. Articles exceeding, or reviews falling short of, the recommended length should be discussed beforehand with the Editorial Board. Texts must be submitted in A4 format, “Times New Roman” 12-pt. font, and be one-and-a-half spaced (1,5).

Articles must meet standard academic requirements. These include a statement of the research purpose; an indication of the overall state of research with respect to the problem under analysis; a statement of the conclusions reached; and a disclosure of the sources and of the literature used. The text must include summaries (from 600 to 1,000 characters long) and keywords in both English and Lithuanian.

Footnotes consecutively numbered must be placed at the bottom of the page. The article must end with a bibliography.

Quotations are to be placed within double quotation marks without changing the font. In Lithuanian texts, non-Lithuanian personal names are written in the original language in accordance with the established rules for grammatically rendering foreign names

(<http://www.vlkk.lt/aktualiausiasios-temos/svetimvardziai/gramatinimas/>). On the first occasion of use in a text, the whole of a person's name and surname is given. In Lithuanian texts, frequently used place names about which information is readily available in standard encyclopedias are to be rendered traditionally according to the way they are pronounced, whereas rare place names not having a transliteration are to be written in their original language.

At the end of the article the author(s) must indicate his, her, or their name(s) and surname(s), institution(s), academic degree(s), electronic address(es), and telephone number(s).

Please send the text(s) to Vytautas Magnus University's Lithuanian Emigration Institute at lii@vdu.lt or to the Deputy Editor Dalia Kuiziniene at dalia.kuiziniene@vdu.lt. If you have any questions please contact the Lithuanian Emigration Institute by mail at S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, or by e-mail at lii@vdu.lt, or by phone at 837 327 839.

"Oikos" is peer-reviewed and included in EBSCO databases at <http://www.ebscohost.com/>.

Notes and bibliography follow "The Chicago Manual of Style".

Sample footnotes

Book: one author

Surname, name, *Title and subtitle* (if any). Place of publication: Publisher, year, page(s) cited.

¹ Kiaupa, Zigmas, *Lietuvos valstybės istorija*, 2-asis leid. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 150–151.

² Augustinas, *Mano motina Monika*, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaitė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 99.

³ Shakespeare, William, *The Merchant of Venice*, ed. A. R. Braunmuller. New York: Penguin Books, 2000, 69.

⁴ Tatarkiewicz, Władysław, *Filosofijos istorija*, 3 t. Vilnius: Alma littera, 2003.

If in the same text this source is cited again, a brief bibliographic description in the footnote suffices: Author's surname: shortened title (up to 4 words), page(s) cited.

⁵ Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, 64–65.

⁶ *Ibid.*, 67.

⁷ *Ibid.*

Book: two or three authors

Surname1, Name1 and Surname2, Name2, *Title and subtitle* (if any), edition. Place of publication: Publisher, year, page(s) cited.

¹ Vilpišauskas, Ramūnas ir Nakrošis, Vitalis, *Politikos įgyvendinimas Lietuvoje ir Europos Sąjungos įtaka*. Vilnius: Eugrimas, 2003, 180–181.

Book: four or more authors

¹ Almond, Gabriel A. et al., *Comparative Politics: A Theoretical Framework*, 3rd ed. New York: Longman, 2001, 24.

Book: part, section, chapter

Surname, name, "Title of book part, section, chapter: subtitle", in *Book title and subtitle*. Place of publication: Publisher, year, page(s) cited.

¹ Berenis, Vytautas, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 14.

Article

Surname, Name, "Title of article", *Name of journal* (year), page(s) cited.

- ¹ Avinaitė, Eva, „Lietuva viduramžių Europos žemėlapiuose“, *Naujasis židinys-Aidai* 7 (2013), 501.
- ² Bielinis, Luras, „Mediatizuota politika – nauja tvarka, nauji veikėjai, nauja galia“, *Agora* 4 (2016), 30, <http://dx.doi.org/10.7220/2424-3663.2016.4.2>.
- ³ Zykas, Aurelijus, „The Transforming Aims of Japan's Post-Cold War Cultural Diplomacy“, *Regioninės studijos* 7 (2013), 123–124.
- ⁴ Grinius, Antanas, „Sėkmingas Balfio seimas Detroite“, *Dirva*, 1981 lapkričio 5, nr. 43, 8.

Archival source

Name, Archives (full name at first, short version on later occasions), collection name or no., folder no., file no., page(s) cited:

- ¹ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1043, l. 1.
- ² 1935 12 05 LR KAM Karo stovio reikalams referento plk. V. Baziulevičiaus slapto raštas nr. 874 apskričių karo komendantams, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.
- ³ 1960 05 11 J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, VDU S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ⁴ 1954 11 26–27 BALF'o jubiliejinio seimo, vykusio Hotel Cleveland, protokolas, LTSC / PLA, BALF fondas, d. 5, b. 7, l. 50.

Web page

Surname, Name, "Name of web page", *Name of web site*, "Title of book part, section, chapter: subtitle", Date of publication, renewal or last perusal, internet address:

- ¹ Hand, Becky, "All about Artificial Sweeteners: The Lowdown on Zero-Calorie Sugar Substitutes", *SparkPeople*, paskelbta 2004 rugsėjo 29, http://www.sparkpeople.com/resource/nutrition_articles.asp?id=289.
- ² „Bibliografinės nuorodos ir literatūros sąrašai“, *Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka*, atnaujinta 2017 vasario 14, <http://biblioteka.vdu.lt/bibliografines-nuorodos>.
- ³ "Chicago-Style Citation Quick Guide", *The Chicago Manual of Style Online*, žiūrėta 2017 kovo 10, http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Bibliography

The bibliography lists the authors by surnames in alphabetical order (without numbering). If there are no authors, the works are listed by their titles; if the title begins with an article (*a*, *an*, *the*, *der*, etc.), the titles are ordered by their second word.

Adamkus, Valdas, *Penkeri darbo metai: kalbos, interviu, laiškai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

The American Educator Encyclopedia, a Thoroughly Modern Work Designed to Meet the Needs of Every Age, ed. H. O. Gillet. Lake Bluff: United Educators, 1954.

Anglų-lietuvių kalbų specialiojo ugdymo žodynas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, vol. 47, no. 4, žiūrėta 2016 birželio 11, <https://www.jstor.org/stable/i40003862>.

Ilgiewicz, Henryka, „Lenkų visuomenės pastangos įamžinti Vilniuje iškilių asmenybių atminimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, *Kultūrologija* 18 (2010), 242–257.

Ivask, Ivar, „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, žiūrėta 2016 birželio 6, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63.

Kačkutė, Eglė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Šiaurės Atėnai*, 2013 gruodžio 13, žiūrėta 2016 birželio 6, <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf>.

Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys, sud. A. Kasparavičius ir P. Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

“The Occupation and Annexation of Latvia: 1939–1940”, in *Documents and Materials*, sud. I. Grava-Kreituse et al. Riga: Libro, 1995, 8–29.

Olney, James, “Autobiography and the Cultural Moment”, in *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. London: Penguin, 1991, 40–112.

Oikos : lietuvių migracijos ir diasporos studijos / Vytauto Didžiojo universitetas. Lietuvių išeivijos institutas ; redakcinė kolegija: Egidijus Aleksandravičius ... [et al.]. – Nr. 1 (2006) - . – Vilnius : Versus aureus, 2006- .
Nr. 1 (29). – Kaunas : Vytauto Didžiojo universitetas, 2020. – 224 p. – Bibliografija straipsnių gale.

OIKOS 2020 Nr. 1 (29)
LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

ISSN 1822-5152 (spausdintas)
ISSN 2351-6461 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/2351-6561.29>

Redaktorė *Simona Grušaitė-Šukienė* (lietuvių k.)
Redaktorius *Mykolas Jurgis Drunga* (anglų k.)
Maketuotojas *Kęstutis Obelenis*

2020 06 01. Tiražas 100 egz. Užsakymo Nr. K20-045

Išleido:
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas
www.vdu.lt | leidyba@vdu.lt

Spausdino:
UAB „Vitae Litera“
Savanorių pr. 137, LT-44146 Kaunas
www.tuka.lt | info@tuka.lt